

tom 46 • 2017

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

RURAL STUDIES

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK

RADA REDAKCYJNA • EDITORIAL BOARD

Jerzy BAŃSKI – Polish Academy of Sciences
Roman KULIKOWSKI – Polish Academy of Sciences
Toivo MUILU – Natural Resources Institute Finland
Roman RUDNICKI – Nicolaus Copernicus University
Michael SOFER – Bar-Ilan University
Vladimír SZÉKELY – Slovak Academy of Sciences
Antonín VAISHAR – Mendel University of Brno
Michael WOODS – Aberystwyth University

KOMITET REDAKCYJNY • EDITORIAL COMMITTEE

Konrad CZAPIEWSKI (Redaktor/Editor-in-Chief) – Polish Academy of Sciences
Maria BEDNAREK-SZCZEPAŃSKA (Zastępca Redaktora/Deputy Editor) – Polish Academy of Sciences
Marcin WÓJCİK (Zastępca Redaktora/Deputy Editor) – University of Łódź
Barbara SOLON (Managing Editor) – Polish Academy of Sciences
Michał KONOPSKI (English Language Editor) – Polish Academy of Sciences
Marcin MAZUR (Cartography Editor) – Polish Academy of Sciences
Edyta REGULSKA – Polish Academy of Sciences
Miroslaw BICZKOWSKI – Nicolaus Copernicus University
Krzysztof JANC – University of Wrocław

REDAKTOR TOMU • VOLUME EDITOR

Konrad CZAPIEWSKI – Polish Academy of Sciences

RECENZJA • REVIEW

Wszystkie artykuły są recenzowane. Spis recenzentów zostanie podany w ostatnim tomie wydanym w 2017 r.

PROJEKT GRAFICZNY I SKŁAD • LAYOUT AND TYPESETTING

Tomasz RYGER – Polish Academy of Sciences

ADRES REDAKCJI • EDITORIAL OFFICE

00–818 Warszawa, Twarda 51/55
phone (+48 22) 697 88 34 fax (+48 22) 620 62 21
e-mail: b.solon@twarda.pan.pl, www.igipz.pan.pl

Tytuł indeksowany w BazEkon.
Pełne teksty artykułów dostępne w Repozytorium Cyfrowym IGIPZ PAN
<http://rcin.org.pl>

ISSN 1642–4689

Oddano do druku we wrześniu 2017 r.

Druk i oprawa: Partner Poligrafia Andrzej Kardasz

Publikacja bezpłatna przygotowana w ramach Planu Działania Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich

Odwiedź portal KSOW – www.ksow.pl
Zostań Partnerem Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich

Spis treści

- 7 Małgorzata MARKS-KRZYSZKOWSKA • Pamela JEZIORSKA-BIEL**
Potencjał społeczności lokalnych w rozwoju turystyki wodnej Żuławek
- 27 Marta GWIAŹDZIŃSKA-GORAJ • Sebastian GORAJ**
Barbara SOBOLEWSKA-WĘGRZYN
Wpływ zasobów lokalnych na rozwój obszarów wiejskich na przykładzie wsi Ruś
- 41 Justyna CHODKOWSKA-MISZCZUK • Jadwiga BIEGAŃSKA**
Elżbieta GRZELAK-KOSTULSKA
Rola lidera lokalnego w generowaniu kapitału społecznego – studium przypadku z gminy Jeżewo
- 57 Mariusz KOWALSKI**
Uzurpacja prestiżu na przykładzie Magdalenki
- 73 Michał KONOPSKI • Damian MAZUREK**
Tożsamość terytorialna jako zasób lokalny w powiatowych dokumentach strategicznych województw podlaskiego, mazowieckiego i lubelskiego
- 99 Małgorzata SURMACZ**
Lokalne potencjały rozwoju w dokumentach strategicznych na przykładzie wybranych gmin wiejskich województwa śląskiego
- 117 Katarzyna ZAJDA**
Bricolage w wykorzystaniu zasobów społecznych wsi. Relacja między zasobami społecznymi obszarów partnerstw a kapitałem społecznym lokalnych grup działania z województw o odmiennych tradycjach społecznikowskich
- 131 Maciej TARKOWSKI**
Kapitał społeczny i ludzki jako niematerialny zasób rozwoju lokalnego w świetle badań ankietowych mieszkańców wsi województwa pomorskiego
- 149 Dawid BAŁA**
Lokalni liderzy w funkcjonowaniu grup producenckich w powiecie krotoszyńskim
- 159 Marcin WÓJCIK**
Wiedza jako zasób lokalny w środowisku społecznym wsi. Przypadek rodzin rolniczych
- 171 Damian MAZUREK**
Potencjał rozwoju rolnictwa i specjalizacja produkcji rolniczej w ujęciu regionalnym w świetle koncepcji specjalizacji inteligentnych w Polsce

Wprowadzenie

We współczesnej polityce regionalnej zwraca się dużo uwagi na sposoby skutecznego wykorzystania zasobów wewnętrznych, które stanowią o przewadze konkurencyjnej jednostek terytorialnych. Zasoby postrzega się jako pewną wartość, którą dysponuje dane miejsce, świadcząca o jego atrakcyjności, którą dodatkowo można spożytkować. Jednocześnie o znaczeniu danego zasobu świadczy nie tylko jego „obiektywna wartość”, ale to, w jaki sposób jest postrzegany i oceniany w danej sytuacji, a zatem, jak jest „waloryzowany” przez aktorów lokalnych, którzy mają możliwość wykorzystania zasobów na rzecz rozwoju. W działaniach praktycznych chodzi więc przede wszystkim o mądry wybór tych zasobów specyficznych, które stwarzają najlepsze możliwości dla rozwoju obszarów wiejskich i koncentrowanie działań w ich obrębie.

Niniejszy tom Studiów Obszarów Wiejskich poświęcony jest społecznym i indywidualnym zasobom obszarów wiejskich w Polsce. W zamieszczonych artykułach zwraca się uwagę przede wszystkim na potencjał endogeniczny i rolę zasobów specyficznych w kreowaniu lokalnej indywidualności rozwojowej obszarów wiejskich funkcjonujących w różnych układach terytorialnych (gminy, powiaty, zrzeszenia celowe).

Tom otwiera praca M. Marks-Krzyszczkowskiej i P. Jeziorskiej-Biel, w której na przykładzie wsi Żuławki dokonano identyfikacji potencjału społeczności lokalnej w rozwoju funkcji turystycznej i wskazano na istotną rolę podmiotowości społeczności wsi w perspektywach jej rozwoju. W kolejnym artykule autorstwa M. Gwiazdzińskiej-Goraj, S. Goraja i B. Sobolewskiej-Węgrzyn na przykładzie podolsztyńskiej wsi Ruś wykazano, że uaktywnienie kapitału społecznego następuje często w sytuacji zagrożenia interesu lokalnej wspólnoty. Celem artykułu autorstwa J. Chodkowskiej-Miszczuk, J. Biegańskiej, E. Grzelak-Kostulskiej jest określenie roli lidera lokalnego w generowaniu kapitału społecznego na obszarach wiejskich. Dominujące cechy takiej osoby wyrażają się inicjowaniem i moderowaniem różnorodnych przedsięwzięć integrujących społeczność lokalną, intensyfikujących relacje i budujących tożsamość lokalną. W kolejnym opracowaniu M. Kowalski na przykładzie podwarszawskiej wsi Magdalenka przedstawił interesujący wątek uzurpacji prestiżu, przekształceń krajobrazu kulturowego, procesów ułomnej suburbanizacji oraz znaczenia dla mieszkańców marki miejsca. Odmienny charakter ma artykuł M. Konopskiego i D. Mazurka, w którym autorzy przedstawili rolę i znaczenie tożsamości terytorialnej w kreowaniu polityki lokalnej na przykładzie wybranych powiatów województw podlaskiego, mazowieckiego i lubelskiego i jednocześnie wykazali, że przywiązanie społeczności do terytorium jest powszechnie pomijanym czynnikiem rozwojowym. Odniesienie do planowania strategicznego można odnaleźć w kolejnym opracowaniu autorstwa M. Surmacz, w którym starano się określić rolę zasobów lokalnych jako potencjałów rozwoju lokalnego w dokumentach strategicznych na przykładzie wybranych gmin wiejskich województwa śląskiego. Z kolei K. Zajda przedstawiła relacje między wyposażeniem w zasoby społeczne

obszarów obejmowanych wsparciem przez lokalne grupy działania z województw o odmiennych tradycjach społecznikowskich a ich kapitałem społecznym. W kolejnym artykule autorstwa M. Tarkowskiego przedstawiono terytorialne zróżnicowanie kapitału ludzkiego i społecznego na przykładzie obszarów wiejskich województwa pomorskiego i stwierdzono, że obie koncepcje kapitału dość dobrze przystają do rzeczywistości społecznej, w której silna konkurencja, także pomiędzy jednostkami terytorialnymi, postrzegana jest jako główny mechanizm rozwoju. Celem opracowania autorstwa D. Bały jest określenie społecznego wymiaru kreowania liderów grup producentów rolnych. Praca ma wyraźny wymiar aplikacyjny, gdyż tworząc portret „dobrego” lidera wskazuje, jak można szkolić w przyszłości lokalne elity na obszarach wiejskich oraz jak dobierać do odpowiednich funkcji osoby o określonych predyspozycjach zawodowych i psychologicznych. Celem artykułu M. Wójcika jest wskazanie i opisanie sposobów pozyskiwania oraz przepływu wiedzy w środowisku rolniczym, a także uwarunkowań społeczno-kulturowych tego procesu. W ostatnim opracowaniu, przygotowanym przez D. Mazurka, przedstawiono analizę potencjału rozwoju sektora rolnego w Polsce w ujęciu regionalnym w świetle koncepcji specjalizacji inteligentnych. Praca ta stanowi niejako klamrę rozważań nad rolą zasobów lokalnych w rozwoju wsi i rolnictwa, ze względu na fakt aplikacyjnego wykorzystania potencjałów tkwiących na obszarach wiejskich w dokumentach strategicznych.

W artykułach zamieszczonych w niniejszym tomie Studiów Obszarów Wiejskich wyraźnie podkreślono znaczenie społecznych i indywidualnych zasobów w kreacji pozytywnych trendów rozwojowych na obszarach wiejskich. W większości przypadków są to „miękkie” czynniki, takie jak np. gotowość współpracy, zaangażowanie, elity świadome swych wiejskich wartości, kompetencje, osobowość, przedsiębiorczość, zestaw norm, postaw i wartości. Te trudno wymierne zasoby w połączeniu z bardziej klasycznymi i tradycyjnymi czynnikami rozwojowymi powinny stanowić bazę do zorientowanych terytorialnie strategii rozwojowych. Stąd też redakcja i autorzy mają nadzieję, że publikacja będzie bardzo użyteczna nie tylko dla grona badaczy reprezentujących różne specjalności naukowe, ale także dla planistów regionalnych, przedstawicieli administracji publicznej i samorządowej, studentów oraz mieszkańców obszarów wiejskich.

Konrad Czapiewski

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2017, tom 46, s. 7–25

<https://doi.org/10.7163/SOW.46.1>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Potencjał społeczności lokalnych w rozwoju turystyki Żuławek

The Potential of Local Communities in Tourism Development in Żuławki

Małgorzata MARKS-KRZYSZKOWSKA¹ • Pamela JEZIORSKA-BIEL²

Uniwersytet Łódzki

Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

¹Katedra Gospodarki Samorządu Terytorialnego

ul. Rewolucji 1905 r. 41, 90-214 Łódź

²Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej

ul. Kopcińskiego 31, 900-142 Łódź

malmarks@o2.pl • pamela.jeziorska@geo.uni.lodz.pl

Zarys treści: Celem artykułu jest identyfikacja potencjału społeczności lokalnej w rozwoju funkcji turystycznej wsi. Egzemplifikacją rozważań jest kreowanie rozwoju turystyki (szczególnie predestynowanej do turystyki wodnej) wsi Żuławki w gminie Stegna. Miejscowość posiada cenne walory krajobrazowo-przyrodnicze oraz dogodne usytuowanie przestrzenne. Szczególną jednak intencją autorek jest zwrócenie uwagi na proces aktywizowania się napływowej społeczności lokalnej na rzecz zrównoważonego rozwoju miejscowości. Jest on możliwy dzięki kształtującym się cechom potencjału tej społeczności, jak: poczucie wzajemnej integracji, zaangażowanie, umiejętność rozwiązywania problemów oraz dostęp do zasobów. Podmiotowość charakteryzowanej społeczności przejawiała się w zdolności adaptacji i identyfikacji z nowym miejscem zamieszkania i jego problemami, umiejętności artykulacji własnej wizji rozwoju wsi oraz aktywizacji otoczenia na rzecz realizacji ustalonych planów. Tekst opiera się na wynikach badań własnych autorek, przeprowadzonych w 2015 r. technikami obserwacji uczestniczącej i wywiadu swobodnego z lokalnymi aktywistami.

Słowa kluczowe: Żuławy, wieś, potencjał społeczności lokalnej, turystyka.

Wprowadzenie

Mimo że nie brakuje tez o globalizacji wypierającej lokalność i prowadzącej do zmiernienia społeczności lokalnych, istnieje także wiele dowodów na ich dalsze trwanie i rozwój. Zainteresowanie wspólnotą przejawia się zarówno w koncepcjach teoretycznych (np. komunitariańskich¹), polityce rządzących, a także w działaniach lokalnych zbiorowości. W nowoczesnych koncepcjach rozwoju lokalnego dobitnie akcentuje się odejście od dominacji zewnętrznego-centralnego sterowania na rzecz silnych, autonomicznych i zintegrowanych społeczności lokalnych (Lewenstein 2006).

¹ Nurt współczesnej filozofii polityki, przeciwstawiany liberalizmowi, akcentujący wagę wspólnot w społecznym życiu człowieka.

Zatem w samych wspólnotach pokłada się nadzieję na wsparcie lub zainicjowanie procesów rozwojowych. Są one postrzegane wręcz jako gwarant rozwoju (por. Etzioni 2012). Jednocześnie praktyka wskazuje, że nie wszystkie społeczności w oczekiwany sposób są gotowe do samoprzekształceń, różny jest też ich udział w tych procesach. Podstawowe pytanie brzmi zatem: czy współczesne społeczności lokalne są wyposażone w cechy, dzięki którym będą zdolne do rozwoju? Innymi słowy, czy posiadają potencjał, który może zostać wyzwolony na rzecz pozytywnych przemian?

Odpowiedzi na to pytanie mogą dostarczyć społeczności wiejskie. Po pierwsze, są one relatywnie dobrze rozpoznany obiekt badań, po drugie, są popularyzowane przez dobre praktyki projektów aktywizacyjnych, finansowanych przez Unię Europejską. Oczywiście trudno szukać analogii współczesnych społeczności wiejskich do pierwotnych; dzisiejsza wieś znacząco różni się choćby od jej postaci z XIX w., podobnie jak funkcjonujące tam wspólnoty. One nadal trwają, zmieniają jedynie swój charakter, ewoluują. M. Wieruszewska (2014, s. 146) wskazuje na powielany błąd w postrzeganiu więzi społecznej jako „fenomenu przeszłości lub marginalnego przeżytku okresu przedmodernizacyjnego”. Więzy – elementarny czynnik decydujący o tożsamości społeczności lokalnych, nadal łączą mieszkańców wsi, choć często mają bardziej instrumentalny niż emocjonalny charakter. Jedną z przyczyn i jednocześnie cech współczesnych wiejskich wspólnot lokalnych jest otwarcie się na zewnętrzne wobec nich systemy.

Celem artykułu jest identyfikacja potencjału społeczności lokalnej wybranej wsi, który jest angażowany do rozwoju jej turystycznej funkcji, a także zwrócenie uwagi na proces aktywizowania się społeczności lokalnej na rzecz zrównoważonego rozwoju miejscowości. Impulsem do przygotowania niniejszego tekstu był udział autorek w projekcie aplikacyjno-badawczym, mającym na celu wyłonienie kilkudziesięciu najciekawszych, głównie pod kątem dziedzictwa architektoniczno-historycznego, wsi w Polsce². Z analiz badaczek jednoznacznie wówczas wynikało, iż potencjał rozwojowy tkwił przede wszystkim w tkance społecznej badanych miejscowości (por. Jeziorska-Biel i Marks-Krzyszowska 2017). Natomiast drugorzędną, choć także istotną rolę odgrywały pozostałe zasoby, np. architektoniczne, kulturowe, przyrodnicze itp.

Większość opracowań podejmujących problematykę potencjału lokalnego prowadzonych jest na poziomie gminy, rzadziej zaś w odniesieniu do wsi. Autorki proponują badanie potencjału na poziomie jednej miejscowości, dzięki czemu bezpośrednio odnoszą się do niewielkiej, lecz dobrze dającej się rozpoznać społeczności lokalnej. Do pogłębionych eksploracji wybrano wieś Żuławki położoną na obszarze Żuław Wiślanych. Tam też w lipcu 2015 r. przeprowadzono dwutygodniowe badania terenowe. Posłużono się wówczas techniką obserwacji uczestniczącej, uzupełnioną niestandardyzowanymi wywiadami swobodnymi z mieszkańcami wsi. Pozwoliła ona skonfrontować wiedzę uzyskaną od przedstawicieli miejscowości z praktyką i życiem codziennym mieszkańców badanej wsi, a także rozpoznać możliwości korzystania z usług turystycznych świadczonych przez mieszkańców – z perspektywy potencjalnego turysty. Osoby, z którymi przeprowadzono rozmowy to lokalni działacze: sołtys, radna, przedstawicielka koła kobiet, mieszkańcy, przedsiębiorcy.

² Projekt *Sieć Najciekawszych Wsi* realizowany był w okresie 16.01–31.05.2015 r na zlecenie Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa, pod merytorycznym i organizacyjnym kierownictwem dr hab. Marcina Wójcika, na próbie 50 wsi w Polsce (por. Wójcik 2016).

Potencjał społeczności lokalnej – założenia teoretyczne

Kluczowym pojęciem w prowadzonych rozważaniach jest potencjał społeczności lokalnej³. Rozumiany jest jako sprawność w określonej dziedzinie lub tkwiący w kimś albo w czymś zasób możliwości czy zdolności. Synonimami potencjału mogą być zatem m.in.: możliwości, zdolności, wydolność, sprawność, efektywność, wydajność, produktywność, prężność, moc, żywotność, a także zasoby (Broniarek 2005). Rozumienie terminu społeczność lokalna autorki przyjęły za P. Starostą (1995, s. 30), wg którego jest to określony typ struktury społeczno-przestrzennej, który tworzą terytorium definiujące jedno skupisko ludności charakteryzującej się pewnym stopniem powiązań, zależności i instytucji oraz psychicznym zespoleniem z tą strukturą. Potencjał społeczności jest zatem pewną cechą – specyficzną zdolnością wspólnoty, która może być wykorzystana do osiągnięcia (przez nią) ważnego dla niej celu.

Jak zauważają R.J.Chaskin i in. (2001, 2007), potencjał powstaje zarówno w wyniku formalnych, jak i nieformalnych interakcji, dokonujących się między kapitałem ludzkim, społecznym i zasobami tej społeczności. Wspomniani autorzy, dokonując przeglądu istniejących definicji, wyselekcjonowali najczęściej występujące elementy składowe tego pojęcia. Stanowią je: szeroko rozumiane zasoby (ludzkie, rzeczowe, finansowe itp.), sieci relacji, przywództwo i wsparcie procesów angażowania się społeczności we wspólne działania. Jednocześnie cytowani badacze proponują, by potencjał społeczności lokalnej analizować z perspektywy kilku wzajemnie przenikających się wymiarów, takich jak: cechy charakteryzujące wybraną społeczność, działania społeczne, funkcje/role przypisane potencjałowi, strategię działania, uwarunkowania środowiskowe i rezultat, do których potencjał ma doprowadzić. Krótka charakterystyka każdego z aspektów pozwoli wydobyć najważniejsze elementy potencjału, do których autorki (w kolejnych podrozdziałach tekstu) będą poszukiwały odniesienia i analogii w badanej społeczności Żuławek.

Na cechy charakteryzujące potencjał społeczności, które jednocześnie stanowią podstawę aktywności lokalnej, składają się: poczucie tożsamości/identyfikacji ze społecznością lokalną, angażowanie się członków we wspólne sprawy, umiejętność rozwiązywania problemów i dostęp do zasobów. Ich wartości są stopniowalne i by móc osiągnąć wyznaczone cele, prawdopodobnie konieczne jest (jak przypuszczają cytowani wcześniej autorzy), aby niektóre z nich osiągały określony minimalny (progowy) poziom⁴. Jednocześnie społeczność może którejs z cech nie posiadać.

Identyfikacja z miejscem zamieszkania jest jednym z aspektów więzi lokalnej. Świadczy o poczuciu bliskości między mieszkańcami, dzieleniu wspólnych wartości norm i wizji, a także uznaniu wzajemnego wpływu na tworzenie warunków życia (Chaskin i in. 2007, za: McMillan i Chavis 1986). Z perspektywy socjologicznej emocjonalne utożsamianie się może odnosić się do osoby lub grupy osób, roli społecznej⁵. Działanie społeczności lokalnej nie zawsze musi wynikać z więzi emocjonalnej. Dzieje się tak, gdy ludzie są w sta-

³ Autorki celowo ograniczyły się do jednej, lecz kompleksowo wyczerpującej problematykę, perspektywy teoretycznej zaczerpniętej z książki R.J.Chaskina i in. (2001). Fragmenty tej pozycji, wykorzystane w niniejszym tekście, zostały przetłumaczone na język polski i zamieszczone w książce pod redakcją T. Kazimierczaka (2007).

⁴ Cytowani autorzy nie zaproponowali jednak ich konkretnych wartości.

⁵ Z jednej strony może być identyfikacją z wyboru (np. gdy preferujemy jedną społeczność nad inną, chcemy przebywać w miejscu zamieszkania i nie chcemy jej opuścić, a także interesujemy się sprawami lokalnymi), z drugiej zaś z przymusu (np. spauperyzowanych grup, które budują tożsamość na bazie przymusowej lokalizacji, jak mieszkańcy osiedli popegeerowskich) (por. Michalska-Zyła 2010).

nie korzystać z zewnętrznych zasobów (rozwijają powiązania z szerszymi systemami), nie są wówczas zakorzenieni w codziennych kontaktach z sąsiadami, rodziną czy znajomymi, jednak podejmują wspólnotowe działania. Więzy mają wówczas charakter instrumentalny. Zazwyczaj identyfikacja z sąsiedztwem czy społecznością lokalną jest znacznie silniejsza niż z większymi zbiorowościami. Zaangażowanie we wspólne działania jest natomiast konsekwencją poczucia odpowiedzialności za to, co dzieje się w społeczności. Warunkiem koniecznym jest wówczas poczucie podmiotowości, tj. postrzeganie siebie jako udziałowca wnoszącego wkład w dobro wspólne lub przynajmniej chęć uczestnictwa jako udziałowca (Chaskin i in. 2007).

Umiejętność rozwiązywania problemów to z kolei realne przełożenie zaangażowania na konkretne działanie. Cecha ta nie zawsze musi być uzależniona od charyzmy czy też znaczącego wpływu lidera. Autorzy podkreślają, że ważne jest wypracowanie trwałych i odpowiednio licznych mechanizmów postępowania, które zadziałają nawet w przypadku braku lidera i dostosują się do pojawiających się wyzwań otoczenia.

Kolejną cechą charakteryzującą potencjał społeczności lokalnej jest dostęp do zasobów – możliwości korzystania zarówno z endogennych, jak i egzogennych zasobów ekonomicznych, ludzkich, materialnych czy politycznych. Do tej listy warto dołączyć informację – bardzo cenny zasób współczesnego życia społeczno-gospodarczego. Działania społeczne podejmowane przez członków społeczności mogą odbywać się na trzech różnych poziomach: jednostek, organizacji i sieci stowarzyszeń⁶. Na poziomie działania jednostki istotną rolę pełnią kapitał ludzki i przywództwo lidera. Czynniki te mają bowiem znaczenie w inicjowaniu przedsięwzięć i mobilizowaniu innych. Na poziomie organizacyjnym potencjał społeczności przejawia się w umiejętności (różnego typu grup i podmiotów nie zawsze formalnych) wypełniania swoich funkcji w odpowiedzi na potrzeby społeczności. Na poziomie sieci współdziałania potencjał rozpatrywany jest z perspektywy kapitału społecznego, czyli sieci relacji, które łączą ludzi, budują między nimi zaufanie, dają wsparcie i podtrzymują zasadę równego dostępu do zasobów (Chaskin i in. 2007, s. 56, za: Coleman 1988; Putnam 1993). Współcześnie coraz większego znaczenia nabiera funkcjonowanie na pograniczu różnych sieci. Sprzyja ono bowiem skutecznym negocjacjom, zwiększa dostęp do zasobów i kontrolę nad ich wykorzystaniem, poszerza wachlarz nowych możliwości, a zatem wspomaga tworzenie i działanie potencjału społeczności.

Istotne znaczenie dla budowania potencjału mogą mieć tzw. strategie, czyli pewnego typu elementy organizacyjne, przyspieszające rozwój potencjału, jak np. przywództwo (tu rozumiane jako przygotowanie liderów), rozwój organizacyjny (tworzenie nowych i rozwój istniejących organizacji), organizowanie się społeczności (mobilizowanie interesariuszy do działań wspólnotowych), współpraca między organizacjami (rozwój relacji i współpracujących ze sobą partnerstw).

Równie ważnym elementem są uwarunkowania środowiskowe rozumiane przez Chaskina i pozostałych autorów jako okoliczności pośredniczące, sprzyjające lub utrudniające rozwój potencjału. Są to np. czynniki geograficzne, makrostrukturalne, systemowe. Szczególną rolę należy także przypisać, pominiętym w cytowanym tekście, czynnikom historycznym, które mogą wpływać zarówno na poczucie tożsamości, identyfikacji ze wspólnotą, jak również przez lata kształtować postawy prospołeczne, obywatelskie.

⁶ Zdaniem cytowanych autorów potencjał może funkcjonować równocześnie na więcej niż jednym poziomie.

Funkcje to inaczej specyficzne zastosowanie, zadanie, jakie społeczność może wykonać dzięki temu, że posiada potencjał. Cel, wokół którego angażowany jest potencjał, może być różnie zdefiniowany, w zależności od potrzeb grupy. Funkcje prowadzą do osiągnięcia konkretnych rezultatów. Rezultaty zaś definiowane są jako uzyskanie pożądanych efektów podejmowanych działań.

Przytoczone wyżej spojrzenie na potencjał społeczności lokalnej pozwala stwierdzić, że jego trzon stanowią skoncentrowane zdolności do jej organizacji i rozwoju. Umożliwiają one bezpośrednie kontakty, dobrą znajomość i wymianę informacji, a także synergiczne wykorzystanie zasobów. Zwykle odnoszą się do konkretnej przestrzeni i jej dotyczą. Możliwości te nie ograniczają się wyłącznie do lokalnych zasobów, są powiązane, uzupełniane i zasilane elementami dalszego otoczenia, większych wobec społeczności systemów (np. województwa, państwa itp.). Cele mogą być różnie zdefiniowane i zależą od potrzeb, np. przetrwanie, adaptacja czy rozwój. Potencjał nie ma charakteru trwałego, zmienia się i kształtuje, np. w zależności od liczby członków społeczności, ich cech psychospołecznych, tworzonej organizacji itd.

Żuławy Wiślane – krajobraz i trudne losy mieszkańców a poczucie tożsamości

Charakteryzując miejscowość Żuławki, należy koniecznie odnieść się do jej położenia w szerszym kontekście, tj. Żuław Wiślanych⁷. Poznanie bowiem procesów zarówno naturalnych, jak i społecznych zachodzących na tym terenie tworzy tło, bez znajomości którego trudno zrozumieć specyfikę tej miejscowości. Namiastkę wszystkich cech charakteryzujących Żuławy Wiślane można bowiem odnaleźć w Żuławkach, inaczej ujmując – historia Żuław to historia samych Żuławek.

Specyfika przestrzenna Żuław Wiślanych polega przede wszystkim na otwartym krajobrazie – co ważne i unikatowe – całkowicie ukształtowanym przez człowieka, będącym wyłącznie wytworem kulturowym (a nie pierwotnym czy naturalnym). Nie oznacza to jednak, że jest nieharmonijny czy zdegradowany ludzką działalnością. Wręcz przeciwnie, w znakomitej części zachowuje bogactwo form zagospodarowania minionych okresów, jest nasycony różnorodnymi elementami wielokulturowego dziedzictwa architektonicznego i inżynierskiego. Do dziś zachowała się także wiodąca – rolnicza – funkcja tych terenów. Zatem, jak podkreśla B. Lipińska (2011, s. 8), Żuławy Wiślane „są obszarem szczególnie predysponowanym do świadomych działań kształtujących – także poprzez ochronę najcenniejszych historycznie cech i właściwości krajobrazu”.

Historia osadnictwa na terenie Żuław sięga okresu panowania Zakonu Krzyżackiego. Mimo negatywnych stereotypów i skojarzeń z działalnością krzyżacką można spotkać się na Żuławach z pozytywnymi ocenami działalności Zakonu. Dotyczą one przemysłanych i skoordynowanych prób zagospodarowania przestrzeni, a przede wszystkim sprowadzenia na ten teren osadników holenderskich, którzy posiadali doświadczenie i wiedzę w zakresie zagospodarowywania terenów podmokłych i z powodzeniem wdrażali pierwsze

⁷ Powstanie Żuław Wiślanych wiąże się z deltotwórczą działalnością rzeki Wisły. Naturalny proces nanszenia utworów rzecznych w głąb lądu zakończył się pod koniec XIII w. i od tego czasu rozpoczął się proces osadnictwa na tych terenach. Współcześnie jest to rozległy, całkowicie równinny teren z jednocześnie występującymi obszarami depresyjnymi, bogatą i uregulowaną siecią wodną (rzek, kanałów) i bardzo żyznymi glebami. Bezpośrednie sąsiedztwo wód morskich, ujście rzeki Wisły i sieć licznych kanałów i rzek sprawiają, że jest to teren podmokły i bardzo często nawiedzany przez powodzie.

innowacje ujarzmiające żywiołową przyrodę. W połowie XV w. tereny te zaczęły podlegać religijnie tolerancyjnemu władztwu państwa polskiego, co sprzyjało intensywnemu napływowi (w XVI w.) prześladowanych w Niderlandach menonitów. Nowi osadnicy szybko dostosowali się do trudnych warunków ziemi żuławskiej, przyczyniając się do znacznego jej rozwoju. Bezpieczeństwo i swobody religijne zostały jednak zagrożone w chwili przejścia Żuław pod zabór pruski. Nietolerancyjny zaborca doprowadził do znacznego ubytku (migracje do Rosji, nad Morze Czarne) ludności menonickiej lub do zmiany przez nią wyznania na ewangelickie. Najtrudniejszym, wręcz krytycznym momentem dla ludności żuławskiej był jednak koniec II wojny światowej związany z przymusowym wysiedleniem i niemal całkowitym pozbyciem się z tego terenu autochtonów. Ponadto zimą 1945 r. broniące się przed Rosjanami wojska niemieckie wysadziły w powietrze wały wiślane, całkowicie zalewając i niszcząc blisko 600-letni dorobek mieszkańców Żuław.

Po II wojnie światowej, w wyniku zarówno autonomicznych decyzji, jak i przymusowych przesiedleń, Żuławy ponownie zostały zasiedlone, tym razem jednak ludnością pochodzącą z Kresów Wschodnich, środkowej i południowo-wschodniej Polski. Świadome, indywidualne decyzje przeprowadzki na te tereny wynikały głównie z kalkulacji ekonomicznych. Mieszkańcy, którzy rozmawiali ze starszymi ludźmi pamiętającymi czasy powojenne, podkreślali, że zaraz po wojnie, migrowano tu także całkiem świadomie: „tu były w niezłym stanie technicznym gospodarstwa, a ziemia była doskonała. W tamtym czasie na 20 ha można było dobrze gospodarzyć. Dziś z 50 ha trudno wyżyć”. Inni byli zmuszeni żyć i gospodarować na tych ziemiach. „Tu ludzi pociągami przywozili” – opowiadała jedna z respondentek, „jesteśmy zewsząd” – mówiła inna. Konsekwencją swoistego „wymieszania kulturowego” była różnorodność wzorców i praktykowanych tradycji społeczno-gospodarskich, co ma istotne znaczenie dla współczesnej społeczności. Nie bez znaczenia jest, iż kolejni nowoosadnicy, w przeciwieństwie do poprzedników, nie tylko nie mieli wiedzy o gospodarowaniu na tym żyznym, lecz bardzo wymagającym terenie, ale także często prezentowali postawy bierne i niechętne wobec nowego miejsca do życia, traktowali je jako przejściowe i tymczasowe. Nie było to miejsce tworzone przez nich i dla nich, lecz obce i nieznanne, często także niechciane. Takie czynniki jak brak więzi z nowym miejscem zamieszkania, brak wspólnych tradycji kulturowych (na bazie których tę więź można tworzyć), centralnie sterowana polityka lokalna doprowadziły do swoistego „marnotrawstwa możliwości ziemi żuławskiej i jej piękna” (Lipińska 2011, s. 31)⁸.

Opisane wyżej wydarzenia powojenne przyniosły całkowitą zmianę charakteru społecznego Żuław. Przerwana została ciągłość tradycji, całkowicie zmienił się skład społeczny. Jak podkreśla B. Lipińska (2011, s. 45): „nie istnieje bowiem jej podstawowy składnik i czynnik napędowy – człowiek, mieszkaniec, twórca, który od wielu pokoleń był związany z tą ziemią. (...) Nie istnieje dawna, tradycyjna, skonsolidowana zbiorowość ludzka i jej pamięć, dzięki której Żuławy Wiślane stały się w ciągu stuleci jednolitym, zintegrowanym, sprawnie działającym organizmem. (...) Tradycja kulturowa Żuław Wiślanych straciła swą społeczną bazę i ciągłość, stając się tradycją martwą, opartą jedynie na zewnętrznych, formalnych przejawach, bez żywej, twórczej treści”. Cytowana autorka dostrzega jednak załączki kształtowania się poczucia wspólnoty wśród nowych mieszkańców, zwłaszcza w sy-

⁸ Polemizując z cytowaną autorką, można zaryzykować stwierdzenie, że brak inwestycji i zainteresowania tym terenem przyczyniło się paradoksalnie do zachowania przynajmniej w części niezmiennego krajobrazu (brak dużych firm, żywiołowego mieszkalnictwa, urbanizacji itp.). Degradacja zaś dziedzictwa kultury materialnej w innych częściach Polski postępowała w podobnym zakresie.

tuacjach zagrożenia np. powodziami (wpływu środowiska żuławskiego). Przeprowadzone przez autorki badania potwierdzają tę tezę. Wspólnota żuławska tworzyła się w sytuacji zagrożenia, choć nie pochodzącego ze strony natury i przyrody, lecz z innych źródeł – ludzi (obcych) pragnących na swój użytek przekształcić wspólnie użytkowaną przestrzeń. Jak pisze wspomniana autorka, „dopiero wspólne działania ludzi mających te same cele, dążenia, interesy i zamierzenia, potrafi stworzyć nawet na wielkich obszarach harmonijną całość” (Lipińska 2011, s. 45).

Żuławki – zasoby przestrzeni w ofercie turystycznej

Miejscowość Żuławki usytuowana jest w części Prawobrzeżnych Żuław Wiślanych, natomiast administracyjnie stanowi jedno z sołectw położonej w pasie nadmorskim gminy Stegna w województwie pomorskim. Żuławki same nie leżą bezpośrednio nad morzem, oddalone są od niego o ok. 5 km. Taka lokalizacja potencjalnie może także stanowić atut miejscowości, zwłaszcza w kontekście rozwoju funkcji turystycznej. Niski poziom urbanizacji wsi i okolic wydaje się wadą, jednak w tzw. „zapóźnieniu cywilizacyjnym” można upatrywać zaletę. Wieś bowiem nie jest zatłoczona przez masowych turystów, z czym można mieć do czynienia już o 5 km oddalonym Mikoszewie. O relatywnie dobrym usytuowaniu świadczy również sąsiedztwo większych, ciekawych turystycznie ośrodków miejskich: Gdańska, Elbląga czy Malborka.

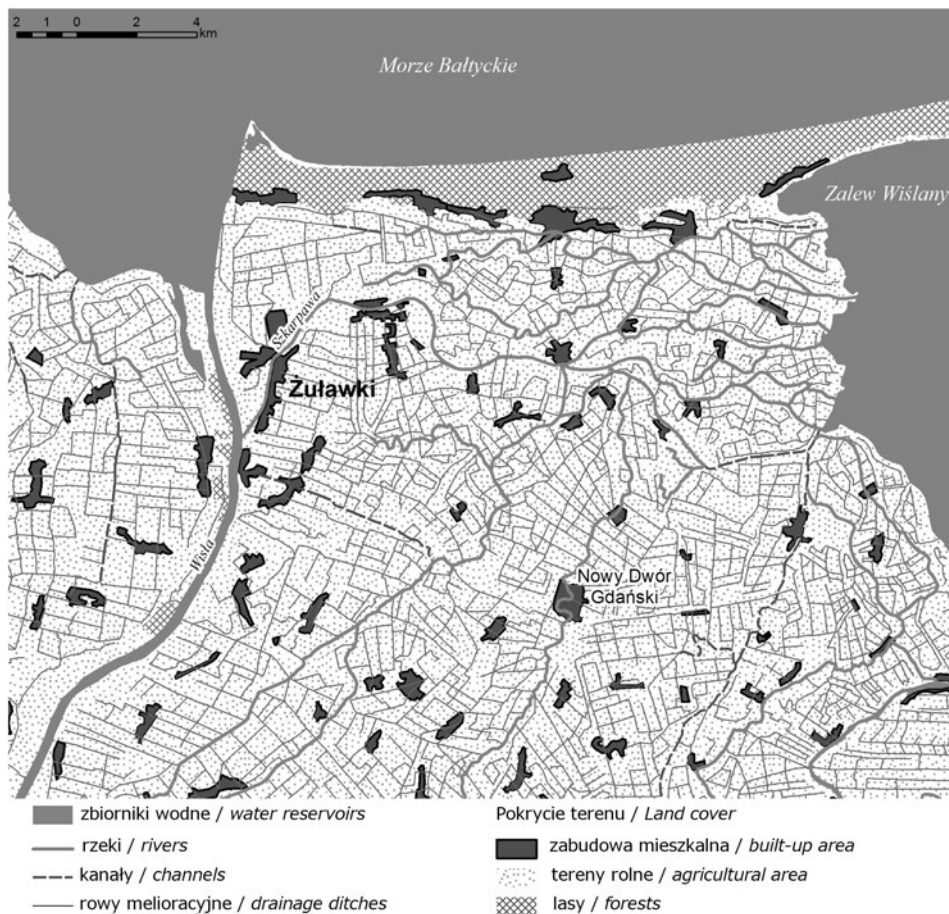
Wzdłuż wsi płynie rzeka **Szkarpawa** – jeden z głównych zasobów i jednocześnie atutów miejscowości. Rzeka wlicza się w poczet dróg wodnych tworzących Pętlę Żuław⁹, ma długość 25,4 km i jest w całości spławna, co znakomicie wzmacnia szanse rozwoju turystyki wodnej. Szkarpawa niesie ze sobą czyste wody, które sprzyjają rozwojowi bogatej flory i fauny (raki, żółwie, zaskrońce, czaple białe i siwe, orły, kormorany, bobry itp.). W przeszłości rzeką odbywał się transport wodny, umożliwiając mieszkańcom komunikację z otoczeniem. Jak wspomina jeden z respondentów:

„ (...) tutaj chodził taki parostatek, zbierał babcie z jajkami, o 4 rano wypływał z Rybiny, o 8 był na targu w Gdańsku, popołudniu wracał. Dziś jest to nie do zrobienia, bo w takim Sobieszewie most jest otwierany 3–4 razy na dobę i tylko dla turystów”.

Szkarpawa stanowi podstawę, bazę rozwoju turystyki wodnej Żuławek. Z rzeką związana jest także **śluz „Gdańska Głowa”** – to ciekawy hydrotechniczny obiekt, stanowiący potencjalną atrakcję turystyczną¹⁰. Zbudowano ją w ramach przekopania ujścia Wisły w 1895 r., co pozwoliło regulować poziom wody na Szkarpawie, a także umożliwiło powrót ruchu statków i barek. Wzdłuż wału rzeczny mieszkańcy planują wytyczenie szlaku spacerowo-rowerowego, co uatrakcyjni miejscowość turystycznie i znacznie poprawi bezpieczeństwo na drodze.

⁹ Pętla Żuławska to ciekawy nowy produkt turystyki wodnej Żuław. Tworzy go sieć dróg wodnych Wisły, Martwej Wisły, Szkarpany, Wisły Królewieckiej, Nogatu, Wisły Śmiałej, Wielkiej Świętej – Tugi, Motławy, Kanału Jagiellońskiego, rzeki Elbląg i Pasłęki, a także wody Zalewu Wiślanego. Łącznie 303 km, 11 przystani, mieszczących się na terenach 7 gmin. Atrakcja powstała dzięki funduszom europejskim. W chwili obecnej jest stosunkowo mało znana, lecz z roku na rok przyciągająca coraz więcej turystów.

¹⁰ W XVII w. mieścił się w tym miejscu posterunek obronny Gdańska. Twierdza została jednak rozebrana z powodu przeprowadzenia przekopu Wisły.

Ryc. 1. Żuławy – położenie i otaczający krajobraz
 Źródło: opracowanie Karoliny Dmochowskiej-Dudek.
 Żuławy – location and landscape
 Source: study by Karolina Dmochowska-Dudek.

Dawni mieszkańcy Żuław (menonici) wprowadzili na te tereny charakterystyczne formy budownictwa, jak np. **domy podcieniowe**¹¹. Część z tych obiektów przetrwała do dnia dzisiejszego. Stanowią one bardzo cenny zabytek. Współcześnie Żuławy łącznie z Drownicą (sąsiednią wsią) posiadają jeden z najlepiej zachowanych zespołów ruralistycznych: ok. 200 budynków objętych ochroną, w tym ok. 80 w samych Żuławkach. Problemem jednak jest ich stan. Dewastacja starej zabudowy jest znacząca, do czego przyczynia się brak środków finansowych mieszkańców na remont bądź też brak poczucia estetyki i dbałości o te obiekty. Znajdują się one pod nadzorem konserwatora zabytków i wszelka ingerencja w ich stan wymaga jego zgody, a koszty remontu są znacznie wyższe od

¹¹ Budynki (z lat 1780–1850) stawiano na zlecenie Wolnego Miasta Gdańska dla osadników holenderskich i wedle ich oczekiwań. Charakteryzują się bardzo ciekawą konstrukcją: główny trzon budynku jest murowany, zaś reszta z drewna, posiadają tzw. ślepą kuchnię i sień, z której jest bezpośrednie wejście do pięciu pomieszczeń obok siebie (drzwi koło drzwi).

przeciętnych. Równolegle procesowi dewastacji towarzyszy, choć w znacznie mniejszym stopniu, zjawisko odnawiania starych, ponad 200 letnich budynków. Nowi właściciele, świadomi wartości historycznej, inwestują w domy i modernizują je, choć jak mówi jeden z nich: „ciężko żyje się pod nadzorem konserwatora”. Obecnie na terenie Żuławek znajduje się 5 odnowionych starych domów podcieniowych. Stanowią one najbardziej charakterystyczne i unikalne zasoby turystyczne wsi. W jednym z nich zostanie otwarte prywatne mini muzeum. Ponadto walorem architektonicznym są **zagrody holenderskie**, które także stanowią spuściznę osadnictwa niderlandzkiego¹². Na uwagę turysty zasługuje również stary menonicki cmentarz wraz z neogotycką kaplicą. Jest on kolejnym elementem dziedzictwa historycznego tych terenów, niestety najbardziej zaniedbanym. Potomkowie pochowanych tam osób rzadko odwiedzają to miejsce, a nowowosadnicy nie czują z nim żadnej więzi.

Ciekawostką stanowi usytuowany w centrum **kompleks parkowo-stawowy**, który uatrakcyjnia przestrzeń wsi. Stwarza on swoisty azyl, nie tylko dla turystów, ale również dla mieszkańców i stanowi główne miejsce organizacji lokalnych imprez. Mankamentem jest jednak jego niezagospodarowanie. Plany modernizacji parku społeczność ma już od dawna, a wprowadzenie ich w życie jest kwestią czasu. Mieszkańcy zadeklarowali przeznaczyć kilka kolejnych transzy z funduszu sołectkiego na ten właśnie cel. Niemal po przeciwległej stronie zlokalizowana jest świetlica wiejska z zadbanym, dobrze wyposażonym i otwartym dla turystów placem zabaw. Są to miejsca wyremontowane i samodzielnie urządzone przez mieszkańców. Świetlica pełni centrum aktywności kulturalnej wsi. Społeczność organizuje w niej koncerty, zajęcia dla dzieci oraz różnego typu spotkania integracyjne. Wymienione wyżej działania są potwierdzeniem angażowania się członków wsi we wspólne sprawy – kolejnej cechy charakteryzującej potencjał społeczności lokalnej.

Przy przeciwległym brzegu Szkarpawy położona jest miejscowość **Drewnica**, która administracyjnie jest odrębnym sołectwem, natomiast dla mieszkańców Żuławki „to jeden organizm z Drewnicą”. Rozmówcy traktują obie wsie jak jedną całość, np. przedstawiając ofertę pobytową Żuławek mówią często o infrastrukturze Drewnicy:

„Żuławki są pod względem miejsca zatrzymania bardzo atrakcyjne, bo blisko jest apteka, policja, poczta, (wszystkie te instytucje są wyłącznie w Drewnicy – podkr. aut.), sklepy”.

Także z perspektywy turysty, różnica między obiema miejscowościami zaciera się, mimo iż, aby przejść z jednej do drugiej, trzeba pokonać zwodzony most, który sam w sobie jest także atrakcją turystyczną.

Infrastruktura gastronomiczna i noclegowa to kolejny ważny, a wręcz niezbędny element oferty turystycznej. Jedną z największych słabości w tym zakresie jest całkowity brak usług gastronomicznych (z wyjątkiem oferty świadczonej dla gości gospodarstwa agroturystycznego). Mieszkańcy mają tego pełną świadomość i w przyszłości chcieliby zaadoptować na ten cel budynek starej serowni. Jednocześnie wieś dysponuje znacznym potencjałem kulinarnym. Tkwi on w wielokulturowej tradycji mieszkańców pochodzących z różnych części kraju. Nie ma tu jednej charakterystycznej dla Żuławek potrawy. Dlatego pojawiła się propozycja organizowania przeglądów, festiwali podobnych potraw, przygotowywanych jednak w nieco inny sposób ze względu na kulinarne tradycje regio-

¹² Zagrodę stanowił dom mieszkalny, obora i stodoła łączące się ze sobą szczytami – jeden ciąg o funkcjach mieszkalnych i gospodarczych.

nów, z których pochodzą obecni mieszkańcy. Obiekty gastronomiczne (smażalnie, restauracje, wędzarnie) koncentrują się w pasie nadmorskim. Obecnie jedną z atrakcji pobytu w Żuławkach może być właśnie wyprawa łodzią do sprawdzonej lokalnej nadmorskiej gastronomii:

„My stąd płyniemy łódką do Kątów Rybackich, do zaprzyjaźnionych wędzarni i tam możemy zjeść ciepłą rybkę”.

We wsi nie ma obiektu świadczącego wysokiej klasy noclegi, co wynika z kalkulacji ekonomicznej potencjalnych inwestorów. Jak zauważa respondent:

„Te same pieniądze zainwestowane w pasie nadmorskim przyniosą nieporównywalnie większe zyski. Zainwestowanie tu będzie miało czas zwrotu nieporównywalnie dłuższy”.

Taki stan, zdaniem wielu mieszkańców, należy utrzymać. Nie chcą oni bowiem stać się kolejną obleganą przez masowego turystę miejscowością. Ich motto to: cisza, spokój i przyroda. Taką właśnie ofertę pobytową obecnie stwarza, położona na uboczu wsi, prywatna **przystań na Szkarprawie**:

„Młodzież przelatuje szybko, ale są stali klienci, którzy śpiewają szanty, sami gotują i tworzą niepowtarzalną atmosferę”.

Jest to jedyne takie miejsce we wsi, gdzie żeglarze pływający po Szkarprawie mogą skorzystać z WC, prysznicza czy podłączenia do prądu. Przystań stwarza dla turysty okazję dotarcia do Żuławek szlakiem wodnym i skorzystania z oferty wsi. W miejscowości brak jednak informacji promującej to miejsce. Jest to działanie celowe i dobrze przemyślane. Latem dla przepływających przez Żuławki wystawiana jest informacja w formie piktogramów o możliwości dokonania naprawy, zjedzenia, zakupów. Poza tym oferta rozpowszechniana jest głównie w środowisku żeglarskim (np. na stronie www.porty24.pl). Z założenia wiedza o przystani ma dotrzeć do tzw. spokojnych turystów. Obecnie ok. 20–30% z nich stanowią klienci niemieccy, którzy lubią pływać po tych terenach. Właściciel zna języki obce i posiada dobrze przygotowane materiały o Pętli Żuławskiej. Ze względu na ograniczony niewielki teren przystań nie obsługuje większej liczby turystów, obecnie mieści się tam ok. 10 łodzi. Przepisy związane z uzyskaniem pozwoleń wodno-prawnych są bardzo rygorystyczne, co powoduje że port nie może się bardziej rozwinąć. Jest to zatem mała przystań, ale o dużym uroku. Klimat tego miejsca wzmacnia ciekawa postać serdecznego i kulturalnego właściciela.

W koncepcję poszukiwania spokojnego turysty wpisuje się także oferta całorocznego wynajmu domków letniskowych. W ogłoszeniu reklamowym czytamy: „Domy Pod Wierzbami usytuowane są przy bocznej drodze, z daleka od hałasów. Z trzech stron otoczone są polami, sadem i linią wierzb. To idealne miejsce by wyciszyć się i zrelaksować”. W chwili realizacji badań były to jedyne, poza gospodarstwem agroturystycznym, obiekty noclegowe we wsi. Latem w pobliżu rzeki funkcjonuje wypożyczalnia sprzętu wodnego (kajaki, rowery wodne) – produkt turystyczny adresowany do zupełnie innego turysty niż wspomniana wcześniej przystań. Miejsce to jest dobrze rozreklamowane i posiada ciekawą ofertę.

Codzienna komunikacja mieszkańców wsi z otoczeniem odbywa się drogą lądową, głównie bardzo ruchliwą trasą powiatową, którą regularnie, z dużą częstotliwością kursują autobusy PKS. W chwili prowadzenia badań istniały plany jej przebudowy oraz wybudowania ścieżki rowerowej, bowiem brak bezpiecznych tras rowerowych przy jednoczesnym dużym natężeniu ruchu samochodowego stanowią istotne bariery rozwoju wsi.

Jednym ze sposobów komunikacji dawnych mieszkańców Żuławek była kolejka wąskotorowa, dziś niestety niedocierająca do miejscowości, lecz pozostająca w pamięci mieszkańców:

„Jeszcze do niedawna starsi ludzie opowiadali, jak to dawniej wieś wyglądała, kiedy nie było asfaltu, były koleiny w żuławskich drogach, jedynym środkiem lokomocji była kolejka wąskotorowa – po to ją zbudowano, by wywozić buraki cukrowe. Jeździło się głównie tą kolejką”.

Dziś niestety kolejka omija Żuławki i trzeba przyznać, że dzieje się to z wielką stratą dla tej miejscowości.

Mieszkańcy – potencjał rozwojowy wsi

Żuławki do 1945 r. znane były pod nazwą Fürstenwerder. Datę lokacji tej miejscowości szacuje się na rok 1352. Była to wówczas wieś kmiecia, z około 20 siedliskami, zlokalizowana nad prawym brzegiem rzeki Szkarpawy (Lipińska 2011). Obecnie pełni funkcję rolniczą z coraz większym udziałem funkcji mieszkaniowej. Sołectwo Żuławki, liczące obecnie 593 mieszkańców, składa się z dwóch miejscowości: Żuławki i Żuławki Książęce¹³. Pierwszą grupą mieszkańców, dotychczas najliczniejszą (bowiem po II wojnie światowej we wsi pozostało zaledwie 5–6 autochtonicznych rodzin) są potomkowie osadników powojennych. Mimo iż coraz silniej utożsamiają się oni z tym miejscem, angażują na rzecz jego rozwoju, wciąż identyfikują się jako napływowci. Drugie lub trzecie pokolenie w rozmowach wyraźnie akcentuje, że ich rodziny „nie są stąd”, „tu wszyscy są napływowci, z autochtonów nie ma nikogo”.

W miejscowości Żuławki wyraźnie odczuwa się napływ nowych mieszkańców, zwłaszcza spacerując uliczkami osiedli domków jednorodzinnych. Zdaniem respondentów, ok. 30% zabudowań stanowią nowe domy. Są one własnością kolejnej (trzeciej) już w historii tego miejsca, fali nowoosadników – ludności miejskiej, poszukującej nowego, lepszego miejsca do życia. Wg szacunków naszych rozmówców, spośród nowych mieszkańców aż 90% zdecydowało się na Żuławki, aby żyć w ciszy i w otoczeniu niezdewastowanej przyrody. Respondenci mają pełną świadomość wyboru Żuławek jako miejsca spokojnego, cichego o niezniszczonym krajobrazie. Zjawisko migracji z miasta na wieś jest charakterystyczne dla współczesnej, XXI-wiecznej Polski. W tym aspekcie rozmówcy często przeciwstawiają Żuławki Kaszubom:

„Z Trójmiasta główny kierunek budownictwa jednorodzinnego to Kaszuby, tam krajobraz jest absolutnie zniszczony. Polskie prawo pozwala na tworzenie siedlisk. (...) Na Kaszubach gęstość zabudowy jest nieporównanie większa, rozdrobnienie pól duże (tam nie było PGR-ów)”.

¹³ Jest to tzw. enklawa popegeerowska.

Z rozmów wynikało, iż współcześnie na terenie wsi i gminy pojawia jeszcze jedna grupa nowoosadników, z tym że najczęściej w kontekście obaw i zagrożenia płynącego z ich strony:

„Tu były olbrzymie PGR-y i nie zostały one rozparcelowane, większość rolników (...) boi się możliwości wykupu ziemi przez obcokrajowców. W tej chwili duże gospodarstwa to kapitał całkiem zagraniczny. Mamy 2 gospodarstwa holenderskie, są Szkoci i Arabowie. Agencja nie chce dzierżawić ani sprzedawać ziemi polskim rolnikom”.

Wszystkie fale nowoosadników tworzone były przez grupy (choć nie zawsze wewnętrznie jednorodne), które łączyła konieczność przetrwania i wspólnego zagospodarowania wsi. Współcześnie zarysowuje się wyraźny podział na tych, którzy przybyli tu dla „uroku tego miejsca” i tych, którzy mają wizję przekształcenia go w taki sposób, by przynosił im korzyści ekonomiczne. Wyraźne jest zjawisko tzw. gry o przestrzeń, prowadzonej głównie przez grupę osadników ostatniej, trzeciej fali. Przykładem rozbieżnych wizji rozwoju przestrzeni są działania właścicieli wielkoobszarowych gospodarstw rolnych nastawionych na intensywną produkcję rolniczą, związaną z silną eksploatacją lokalnych zasobów i planowane inwestycje budowy farm wiatrowych. Gospodarka tych podmiotów „ludziom z miasta” nie wydaje się korzystna:

„(...) Rabunkowa gospodarka jeśli chodzi o krajobraz – nie ma ani jednego drzewa. Krajobraz jest wyjąłowany”.

Rozmówcy, w większości dostrzegający uroki życia na wsi, być może nieco idealizujący życie wiejskie, z żalem mówią o zmianach, jakim podlega współczesna wieś:

„Na niekorzyść zmienił się krajobraz gospodarstw wiejskich, np. wiejski weterynarz kiedyś obsługiwał wielkie ilości krów, a dziś zajmuje się psami. Hodowli terenowych (krów na łące) nie ma w tych okolicach. Są 2–3 gospodarstwa mięsne w Koszkowach i Marzęcinie. Jedno z nich jest holenderskie”.

Badani wykazują troskę o ochronę przyrody i zachowanie wiejskiego charakteru i krajobrazu wsi. W kategoriach zagrożenia tych wartości postrzegają sąsiada – (kolejnego) Holendra, który wykupił część PGR (ok. 700 ha):

„Na tym terenie wycięto ok. 300 drzew, a zgłoszonych do wycięcia było tylko 10. Żadne instytucje tego problemu nie rozwiązują. Jest to łąkomstwo. Tego nie wolno byłoby zrobić w Holandii”.

Nowoosadnicy poszukują także rozwiązań stwarzających namiastkę dawnych cech wiejskości, która ma być atutem wybranego przez nich miejsca do życia:

„Nieliczni mali gospodarze mają krowy, powoli zaczyna wchodzić moda na przydomową hodowlę kóz, kur. Może powstanie kiedyś taka inicjatywa społeczna, że mieszkańcy będą składać się na utrzymanie kilku zwierząt gospodarskich, które będzie hodował jeden mieszkaniec. A zostali właściciele będą mogli z tego też korzystać”.

O zaangażowaniu w sprawy dotyczące wsi i umiejętności rozwiązywania problemów (elementach tworzących potencjał społeczności) świadczy szereg kolejnych przykładów. Mieszkańcy śledzą bowiem bacznie przepisy, które zmierzają do coraz większej ochrony przyrody i zgłaszają nadużycia:

„ (...) od tego roku weszły w życie przepisy dotyczące dopłaty dla posiadaczy areałów/gospodarstw posiadających powyżej 15 ha, które wskazują na konieczność zazielenienia, tj. pewna część gruntów musi być przeznaczona pod miedzę, krzaki. Stada saren nie mają gdzie żerować”.

Badani obawiają się gospodarki rabunkowej, sprzecznej z ich wizjami rozwoju wsi i wartościami. Sprzeciwiają się bezmyślnemu, w ich przekonaniu, szpeceniu krajobrazu, który jest tak cenną wartością ziemi żuławskiej:

„Obszar chroniony krajobrazu Szkarpawy obejmuje 100 metrów od brzegu rzeki. Jeśli staniemy na 101 metrze możemy postawić wiatrak, którego wysokość przewyższa dwukrotnie tę odległość. Nie chroni się krajobrazu, tylko stosuje przepisy które mówią, że na 101 metrze możemy wszystko zbudować. Jest to jeden z tych elementów, które powodują, że nasze kulturowe wartości giną”.

Wszyscy rozmówcy jednoznacznie potwierdzają, że mobilizacja dotychczas biernej społecznie wsi nastąpiła w momencie, gdy pojawiło się tzw. zagrożenie wiatrakowe:

„Wisi nad nami i powiatem 80 wiatraków”. Od tego momentu, jak mówi jeden z mieszkańców: „zostało scementowane poczucie wspólnego interesu”.

Działania przebiegały wielokierunkowo. Z jednej strony polegały na organizowaniu spotkań z mieszkańcami sołectwa, podczas których wymieniano informacje na temat potencjalnych zagrożeń. Co bardzo ważne, jak zaznacza jedna z kobiet relatywnie niedługo zamieszkująca we wsi, była to okazja do bezpośredniego poznania mieszkańców, nawiązania kontaktu i rozmowy, nie tylko na temat wiatraków. Inne działania zostały ukierunkowane na współpracę z władzami lokalnymi lub przeciwdziałanie ich projektom. Po pierwsze, chodziło o zasygnalizowanie sprzeciwu mieszkańców i przedstawienie własnych argumentów:

„Daliśmy znać naszym władzom, jakie tu są walory i żeby tego nie niszczyli”.

Działania „antywiatrakowe” przyniosły efekt w postaci zwiększonego poczucia podmiotowości, tj.

– wpływu na to, co dzieje się w gminie:

„Po raz pierwszy ze względu na Żuławki gmina poczuła, że ludzie czegoś konkretnego wymagają jako zbiorowisko (...)”.

– i możliwości skutecznego wyrażenia sprzeciwu na poziomie administracji rządowej:

„Myślę, że zobaczył wtedy (wojewoda – podkr. aut.), że jest duży opór społeczny, ilość pism które do niego poszły, nasze wizyty itd. Zobaczył i musiał znaleźć coś, żeby cofnąć do gminy”.

W skład nowej rady gminy weszła mieszkanka Żuławek, do czego z pewnością przyczyniła się aktywność wyborcza mieszkańców sołectwa. Mobilizacja społeczności wzrosła, gdy spostrzeżono, że ze strony inwestora i niektórych radnych pojawił się opór i sprzeciw wobec postulatów mieszkańców:

„W międzyczasie liczba radnych, którzy byli przeciw, zaczęła topnieć. Nie zgłoszono więcej poprawek, tylko odstąpiono od przygotowania planu. (...) Inwestorem miała być firma holenderska i wybrała teren należący do Holendra, łatwiej było im porozumieć się i płacić tylko jednemu. (...) Myśmy przekonali radnych, żeby wystąpić z moratorium zakazu budowy wiatraków do czasu uchwalenia. Utrącono nam to”.

Aby wspólne działania były skuteczne, niezbędna była nie tylko świadomość zagrożenia i chęć przeciwdziałania, ale także wiedza merytoryczna z zakresu postępowania administracyjnego i planowania przestrzennego:

„Czego nie wymagały te pierwsze nasze spotkania wiatrakowe, kiedy był zatwierdzony przez gminę plan zagospodarowania, wydawało się, że już absolutnie nic nie da się zrobić (...), różnego rodzaju błędy wytknęliśmy, (...) wojewoda nie zatwierdził, cofnął do gminy z powodu niezgodnie z prawem zrobionego rysunku – nie było linii rozgraniczających”.

Zasoby te (np. wiedza, kontakty z adwokatami, specjalistami) mają właśnie nowoosadnicy. Są to z reguły ludzie dobrze sytuowani, wykształceni, posiadający znaczny kapitał społeczny i często relatywnie dużo wolnego czasu, który mogą i chcą poświęcić na działanie społeczne.

Charakterystyka działań społeczności Żuławek zaobserwowanych przez autorki prowadzi do wniosku, że wieś posiada znaczny potencjał do dalszego rozwoju. Jej członkowie angażują się we wspólne sprawy (i te o charakterze kulturalnym, jak i przestrzennym), umieją rozwiązywać lokalne problemy lub poszukiwać metod ich rozwiązania, a także, dzięki osadnikom trzeciej fali, uzyskali znacznie szerszy dostęp do zewnętrznych zasobów (finansowych czy informacyjnych).

Funkcje i rezultaty potencjału, czyli wizje rozwoju turystyki w Żuławkach

Przedstawiciele społeczności Żuławek wyraźnie artykułują chęć rozwoju funkcji turystycznej wsi, jednak w sposób planowy i kontrolowany, nie zaburzając jej obecnej specyfiki. Wizje cechują oryginalne, realne (tj. możliwe do realizacji) i zrównoważone pomysły na rozwój turystyki, opierającej się w głównej mierze na lokalnych zasobach przestrzenno-środowiskowych. Charakterystyczne jest jednak to, że nie kierują oczekiwań wyłącznie do władz lokalnych, lecz sami (jednostkowo lub grupowo) podejmują działania na rzecz poprawy szeroko rozumianej jakości życia w ich wsi i rozwoju całej miejscowości.

Pomysł na rozwój bazuje na wykorzystaniu położenia Żuławek (nad rzeką Szkarpawą, co pozwala korzystać z sieci dróg wodnych, w bliskim sąsiedztwie morza), zasobów architektonicznych miejscowości (domy podcieniowe, obiekty hydrotechniczne) istniejącej oferty pobytowej (przystań, wypożyczalnia kajaków, agroturystyka) i planowanej budo-

wy ścieżki rowerowej. Na pytanie o cel przyjazdu turysty do Żuławek mieszkańcy wsi odpowiadają:

„ (...) by być nad morzem, zbierać bursztyny i ten wypoczynek w gwarze i zgiełk plażowy połączyć z takim miejscem jak Żuławki”.

Zatem pobyt w Żuławkach to dla turysty uzupełnienie lub alternatywa nadmorskiego zgiełku – spokojny wypoczynek nad rzeką w cichej, malowniczo położonej miejscowości. W tym znaczeniu **Żuławki** mogłyby się stać **spokojną przystanią dla turysty**. Badani mają świadomość potrzeby zróżnicowania oferty „dla klienta wymagającego i przeciętnego”, choć jasno określają, że ma być ona adresowana do tzw. „spokojnego turysty”. Nie chcą bowiem zniszczyć wiejskiej atmosfery tego miejsca nadmiernym ruchem turystycznym. Mieszkańcy są bardzo wrażliwi na zakłócanie spokoju i bezpieczeństwa. Nerwowo reagują na zbyt szybko jeżdżące samochody przez wieś i poszukują nowych rozwiązań tego problemu:

„Nie udało się wprowadzić dodatkowego utrudnienia w postaci wysepki zwalniającej, ale jest propozycja zamontowania świateł na skrzyżowaniu, które przy niskiej prędkości są zielone, a przy szybszej czerwone”.

Problem stanowią także pędzące z nadmierną szybkością motorówki:

„Na Szkarprawie jest zakaz wślizgu łódek. Obowiązuje prędkość 8 km/h. Zmorą jest, gdy olbrzymia łódź płynie z prędkością 30–40km/h i robi metrową falę. Niszczy się wówczas cały sprzęt zacumowany”.

Wizje rozwoju turystyki podążają w dwóch kierunkach: pierwszy to Żuławki jako ciekawe miejsce wypoczynku dla jednodniowego, „tranzytowego” turysty, drugi to stworzenie oferty pobytowo-noclegowej, w której Żuławki pełnią rolę przystani – punktu startowego do zwiedzania innych pobliskich miejscowości.

Część turystów dojeżdżających nad morze do znanych kurortów, jak np. Jantar, Stegna, Kąty Rybackie, Krynica Morska, przejeżdża w pobliżu lub przez Żuławki, dlatego jednym z pomysłów jest „zatrzymanie turysty w drodze nad morze” – chodzi o turystę, który popływa kajakiem, zwiedzi domy podcieniowe, w przyszłości zje obiad i pojedzie dalej. Podobny pomysł odnosi się do turystów pływających Szkarprawą, którzy mogą przycumować łodzie w przystani i zwiedzić miejscowość. Mieszkańcy proponują organizację wycieczek z Gdańska do Żuławek: „turyści wysiadają, zjadają i wracają”. Problemem są jednak źle ustawione godziny otwarcia śluz i mostów, które uniemożliwiają sprawne przedostanie się tam i z powrotem, a także brak w chwili obecnej oferty gastronomicznej.

Druga oś, wokół której może rozwijać się turystyka, to stworzenie sypialni dla turystów, którzy w dzień chcieliby uprawiać turystykę wodną, agroturystykę lub turystykę wiejską lub uczestniczyć w różnych wycieczkach wodnych, które mają start i metę w Żuławkach. Już dziś możliwe jest płynięcie własną łodzią lub wyczarterowanie jej we wsi. Mieszkańcy proponują m.in. wycieczkę do Gdańska, gdzie znajdują się teraz główne ośrodki żeglarskie, cykl wycieczek jednodniowych (rano wypłynąć, wieczorem powrócić) na Zalew Wiślany do Kątów Rybackich, Elbląga, Tczewa lub dwudniowych do Malborka. Ciekawym,

lecz adresowanym do bardziej zamożnych turystów, jest pomysł wyczarterowania łodzi na tydzień, które pokonują Pętlę Żuławską. Obecnie, jak zauważają respondenci, można takimi wyczarterowanymi łódkami płynąć bez dodatkowych uprawnień. Również możliwa jest wycieczka z przewodnikiem. Atrakcją może być także wędkarstwo. W Szkarprawie żyją praktycznie wszystkie polskie ryby, m.in. boleń, szczupak, węgorz.

W rozmowach z respondentami pojawia się także propozycja wodno-rowerowa, która zakłada, że turyści przywiozą ze sobą (np. na łodziach) rowery, a w Żuławkach prześiądą się na nie i będą dalej zwiedzać okolice. Pomysł będzie możliwy do zrealizowania dopiero, gdy pojawią się drogi rowerowe. Ciekawa może być wycieczka rowerowa do Rybiny (ok. 12 km), po obu stronach Szkarpawy, gdzie można zobaczyć liczne zabytkowe budowle. Droga ma obecnie charakter „nieoficjalny”, wiodąca tamtędy rowerowa trasa transeuropejska jest w planach. W pobliżu Żuławek znajduje się także unikatowy rezerwat przyrody Mewia Łacha z dużą liczbą fok. Niedaleko wsi, nad Szkarprawą, odbudowana została (wg oryginalnej metody, tj. bez użycia gwoździ) stara warownia.

W chwili prowadzenia badań mieszkańcy Żuławek szykowali się do zmiany treści studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego wsi, w którym ważne miejsce ma zajmować zapis o poszanowaniu krajobrazu. Ponadto w planach było utworzenie parku kulturowego, co z jednej strony podniesie atrakcyjność turystyczną miejscowości i zapewni jej ochronę:

„Park kulturowy nie oznacza, że musimy cofnąć się do Mieszka, przecież PGR to też historia, w takich budynkach po wewnętrznej rewitalizacji można zrobić szereg ciekawych rzeczy, np. stanicę dla rowerów”,

z drugiej jednak budzi obawy miejscowej ludności (np. ze względu na władztwo konserwatora).

Zakończenie

Identyfikacja elementów potencjału społeczności lokalnej nie jest zadaniem łatwym. Jednak dwutygodniowe badania – pobyt w roli turysty w miejscowości Żuławki – dostarczyły wiele cennych spostrzeżeń i pozwoliły wydobyc niewidzialne lub trudne do uchwycenia elementy funkcjonowania tej społeczności.

Współcześni mieszkańcy Żuławek z racji stosunkowo niedługiego zamieszkiwania na tym terenie nie są mocno zakorzenieni w miejscowości, a poczucie tożsamości i identyfikacji z miejscem zamieszkania dopiero się w nich kształtuje. W przypadku nowoosadników ostatniej fali dominują więzi z tzw. wyboru (dobrowolnie wybrali to miejsce do zamieszkania) i o charakterze instrumentalnym. Natomiast potomkowie przesiedleńców z końca II wojny światowej przejawiają nieco większy stopień psychicznego zespolenia. Potwierdzenie tych tez znajdziemy w samoidentyfikacji wyrażanej w sformułowaniach: „my nie jesteśmy stąd”, ale i np. w wierszach nieżyjącej już lokalnej poetki, która pisze o tym miejscu jako własnym i ukochanym. Pewien rodzaj poczucia wspólnoty przejawia się w konfrontacji z nowymi, zagranicznymi dużymi przedsiębiorcami/farmerami, którzy mają inną, zdaniem respondentów rabunkową wizję korzystania z przestrzeni wsi i gminy. W tej grze o przestrzeń mieszkańcy czują się odpowiedzialnymi gospodarzami, niezależnie od długości zamieszkiwania.

Nieco inaczej (posiadają bowiem bardziej wyraziste cechy) kształtuje się drugi i trzeci element potencjału – zaangażowanie we wspólne sprawy oraz umiejętność rozwiązywania problemów. Przybywsze z miasta wspólnie zaangażowali się w działania na rzecz ochrony krajobrazu, bezpieczeństwa, tworzenia dokumentów urzędowych, strategicznych i tzw. „walki z wiatrakami”, by chronić wartości, które przyciągnęły ich do tej miejscowości. Jednostkowo również podejmują aktywność, np. na płaszczyźnie lokalnej przedsiębiorczości (wypożyczalnia kajaków, domki letniskowe, przystań). Pozostali są nieco mniej aktywni na arenie politycznej i społeczno-środowiskowej, chętniej uczestniczą w spotkaniach integracyjnych i kulturalnych. Na uwagę zasługuje aktywność młodzieży w pracach porządkowych i społecznych organizowanych przez sołtysa. Podmiotowość badanej społeczności przejawia się w zdolności angażowania się na rzecz wsi, samodzielnej identyfikacji atutów, ograniczeń i wizji rozwoju tego miejsca, artikulacji potrzeb społeczności, aktywizacji otoczenia na rzecz realizacji ustalonych planów. Mieszkańcy czują się uprawnionymi do zrównoważonego korzystania z lokalnych zasobów gospodarzami tego terenu. Świadczy o tym m.in. zgłaszanie potrzeb sołectwa podczas sesji czy zebrań organizowanych w gminie.

Szczególne miejsce w tych działaniach zajmuje turystyka (choć według respondentów wiodącą w miejscowości powinna być funkcja mieszkalna). Miejscowość Żuławki dysponuje uwarunkowaniami środowiskowymi, które pozwalają na jej rozwój. Są to: położenie, krajobraz, historia, architektura, rzeka, a także załączki infrastruktury pobytowej (przystań wodna, wypożyczalnia kajaków czy oferta domków letniskowych). Społeczność nie poprzestaje na już istniejących walorach, stara się je chronić, ale również współtworzyć powstawanie nowych. Szczególnie doniosłą rolę pełnią osadnicy ostatniej fali. Cechując się relatywnie wysokim poziomem kapitału ludzkiego i społecznego (funkcjonując także w wielu sieciach poza miejscem zamieszkania), korzystają z zasobów zewnętrznych (takich jak doradztwo, informacja itp.) i wykorzystują go na rzecz rozwoju miejscowości.

Prowadząc badania, trudno było zidentyfikować jedną osobę, która byłaby zdecydowanym liderem lokalnej społeczności. Każdy obszar aktywności miał swego przywódcę: sołtys aktywizuje społecznie i kulturalnie młodzież i mieszkańców, ważną rolę odgrywają również przedsiębiorcy: właściciel przystani walczy o ochronę krajobrazu i jest „duszą” żeglugi w Żuławkach, zaś radna dba o interesy sołectwa na arenie gminy, reaktywuje lokalne stowarzyszenie, posiada doświadczenie w zdobywaniu zewnętrznych środków finansowych i remontuje stary dom podcieniowy, który zamierza udostępnić turystom.

Potencjał wsi to zdolność do jej rozwoju, a zatem cecha, która może stanowić o tym, czy wieś się rozwija. Samo posiadanie jej nie daje gwarancji, że ten proces nastąpi. Aby potencjał został „wyzwolony”, do działania powinny zaistnieć jeszcze co najmniej dwa warunki. Pierwszy – społeczność musi wyartykułować i podzielać chęć dążenia do wspólnego dobra, drugi – musi zaistnieć szczególna okoliczność wyzwalamąca potencjał do realnego działania. Oba kryteria spełnia społeczność Żuławek. Bodziec, jakim stała się tzw. „walka z wiatrakami”, wyzwolił w niej wolę współdziałania na rzecz własnego miejsca zamieszkania i ochrony jego dziedzictwa zarówno przyrodniczego, jak i kulturowego. Chęci przerodziły się w konkretne działania (prowadzenie niewielkiej działalności gospodarczej związanej z usługami turystycznymi, protest przeciw budowie wiatraków, reaktywacja lokalnego stowarzyszenia) oraz stworzenie wizji/planu zrównoważonego rozwoju Żuławek (uczestnictwo w pracach nad planami strategicznymi gminy). Zrówno-

ważenie wyraża się w takim rozwoju miejscowości, by turystyka przynosiła mieszkańcom zyski finansowe, lecz nie zniekształciła funkcji rolniczej czy mieszkalnej tego miejsca. Gwarantem ma być ochrona krajobrazu kulturowego Żuławek i okolic, m.in. poprzez utworzenie we wsi parku kulturowego. Można zaryzykować stwierdzenie, że członkowie społeczności wykazują nieco większą troskę o ochronę przyrody niż dziedzictwa kulturowego. Wydaje się, że te wartości są dla nich ważniejsze. Mimo to, dysponując potencjałem do samoorganizacji, przejawiają dużą aktywność na rzecz miejsca, które wybrali do życia.

Spółeczność wsi Żuławki stoi na początku drogi zmierzającej do jej rozwoju i przemian z rolniczej, popegeerowskiej w kierunku turystyczno-mieszkaniowej. Trudno zatem na dzień dzisiejszy ocenić rezultaty podejmowanych działań. Z całą pewnością jednak można stwierdzić, że posiada ona znaczny potencjał, który ma szansę dalej się rozbudowywać i sprzyjać poprawie warunków i jakości życia mieszkańców, także rozwijając na tym terenie zrównoważoną turystykę.

Literatura

- Broniarek W.**, 2005, *Gdy ci słowa zabraknie*, Haroldson Press, Brwinów.
- Chaskin R.J., Brown P., Venkatesh S., Vidal A.**, 2001, *A Building Community Capacity*, Aldine de Gruyter, New York.
- Chaskin R.J., Brown P., Venkatesh S., Vidal A.**, 2007, *Budowanie potencjału społeczności lokalnej*, [w:] T. Kazimierzczak (red.), *Zmiana w społeczności lokalnej. Szkice o kapitale społecznym w praktyce społecznej i nie tylko*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 37–72.
- Coleman J.**, 1988, *Social capital in the creation of human capital*, *American Journal of Sociology*, 94, s. 95–120.
- Etzioni E.**, 2012, *Aktywne społeczeństwo: teorie procesów społecznych i politycznych*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- Jeziorska-Biel P., Marks-Krzyszowska M.**, 2017, „Przystań prawdziwych wartości” – Żuławki, [w:] M. Wójcik (red.), *Tożsamość i „miejsce”. Budzenie uśpionego potencjału wsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 21–27.
- Lewenstein B.**, 2006, *Nowe paradygmaty rozwoju układów lokalnych – w stronę obywatelskiej wizji społeczności lokalnych*, [w:] J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalizmu. Różnorodność miejsc i czasu*, IFIS, Warszawa, s. 221–245.
- Lipińska B.**, 2011, Żuławki Wiślane – ochrona i kształtowanie zabytkowego krajobrazu, Stowarzyszenie Żuławki, Nowy dwór Gdański, Gdańsk.
- McMillan D.W., Chavis D.M.**, 1986, *Sence of community: A definition and theory*, *Journal of Community Psychology*, 14 (1), s. 6–23.
- Michalska-Żyła A.**, 2010, *Psychospołeczne więzi mieszkańców z miastem. Studium na przykładzie Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Putnam R.**, 1993, *The prosperous community: Social capital and public life*, *American Prospect*, 13, s. 35–42.
- Starosta P.**, 1995, *Poza metropolią*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wieruszewska M.**, 2014, *Myślenie o wsi i regionie w kategorii wspólnoty: anachronizm czy aktualna perspektywa?* *Więś i Rolnictwo*, 1/162, s. 139–53.

Wójcik M., 2016, *Uwarunkowania tworzenia „Sieci Najciekawszych Wsi”*. Wyniki oceny eksperckiej 50 polskich miejscowości, *Acta Universitatis Lodzensis Folia Geographica Socio-oeconomica*, 25, s. 109–129.

Summary

The aim of this article is to identify the potential of local communities in tourism development in the countryside. The exemplification of the discussion is the creation of rural tourism development in the village called Żuławki in Stegna commune. The village has landscape and natural values and a convenient spatial location. However, the authors wish to draw particular attention to the process of self-activation observed among the influx community for sustainable development of the village. It is possible owing to the emerging features of the potential of this community: mutual integration, commitment, problem solving orientation and access to resources. The subjectivity of the characterised community manifested itself in the ability to adapt and identify with the new place of residence and its problems, drive to articulate one's own vision of rural development, and activation of the environment for the implementation of established plans. The text is based on the results of a study conducted in 2015 by means of participatory observation techniques and free-form interviews with local activists.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2017, tom 46, s. 27–39

<https://doi.org/10.7163/SOW.46.2>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Rola kapitału społecznego w rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie wsi Ruś

The role of social capital in rural development as illustrated by the case of Ruś village

Marta GWIAZDZIŃSKA-GORAJ¹ • Sebastian GORAJ¹
Barbara SOBOLEWSKA-WĘGRZYN²

¹Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Katedra Planowania i Inżynierii Przestrzennej
ul. Prawocheńskiego 15, 10-724 Olsztyn
marta.gwiadzinska-goraj@uwm.edu.pl • sebastian.goraj@uwm.edu.pl

²bswegryzn@gmail.com

Zarys treści: W rozwoju lokalnym coraz większą rolę przypisuje się czynnikom endogenicznym, wśród których ważnym zasobem jest kapitał społeczny. Kapitał społeczny najogólniej definiowany jest jako specyficzny rodzaj więzi łączących określone społeczności, istotnych w kreowaniu rozwoju lokalnego. Uaktywnienie kapitału społecznego następuje często w sytuacji zagrożenia interesu lokalnej wspólnoty. Rodzą się wówczas relacje, które mogą zaowocować współdziałaniami w nowych okolicznościach. W niniejszym opracowaniu zaprezentowano mobilizowanie kapitału społecznego podolsztyńskiej wsi Ruś na różnych płaszczyznach aktywności. Społeczność Rusi stanowi przede wszystkim młoda ludność napływowa charakteryzująca się wysokimi na ogół kwalifikacjami zawodowymi. Początkowo nie było formalnego lidera mobilizującego lokalną społeczność, wszelka aktywność miała często wymiar spontaniczny. Z czasem rolę liderów przejęli sołtys wsi Ruś, przy wsparciu rady sołeckiej, a także prezes i członkowie zarządu Stowarzyszenia Miłośników Rusi nad Łyną. Wysoka świadomość takich wartości, jak czyste, niezmiennione środowisko przyrodnicze, ciągłość kulturowa miejsca zamieszkania czy więzi lokalne, wywołują działania, które kreują przestrzeń przyjazną mieszkańcom, a równocześnie otwartą na przybyszów.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, Ruś, obszary wiejskie.

Wprowadzenie

Rozwój lokalny według definicji J. Paryska (1997, s. 46) to kompleksowe kształtowanie możliwie najlepszych warunków życia w lokalnym środowisku, względnie doskonalenie organizacji, struktury i funkcjonowania lokalnego, terytorialnego systemu społecznego, głównie poprzez wykorzystanie lokalnych zasobów rozwoju. Specyfika rozwoju lokalnego, w odróżnieniu od rozwoju społeczno-gospodarczego w ogólnym znaczeniu, polega na tym, że jest on w dużej mierze pochodną endogenicznych czynników rozwoju (lokal-

nych potrzeb, zasobów, specyfiki miejscowej ludności, lokalnych organizacji podmiotów gospodarczych). W Polsce rozwój lokalny i gospodarka lokalna zyskały podmiotowość z początkiem lat 90. ubiegłego wieku, w warunkach decentralizacji gospodarki w początkowym etapie transformacji ustrojowej. Wzrost roli samorządów, które przejęły większość funkcji związanych z miejscowym zarządzaniem, stworzył możliwość pełniejszego wykorzystania lokalnego potencjału.

Rozwój lokalny uzależniony jest od kilku grup czynników, wśród których należałoby wymienić: potrzeby (egzystencjalne, rezydencjalne, kulturalne, społeczne), zasoby (środowiska przyrodniczego, pracy, kapitału, kulturowe, zagospodarowanie infrastrukturalne, potencjał gospodarczy, potencjał intelektualny, instytucje lokalne), powiązania z otoczeniem zewnętrznym (usytuowanie w stosunku do centrów gospodarczych, dostępność komunikacyjna, udział w rynku zewnętrznym). Wyżej wymienione czynniki mogą być dwójako klasyfikowane: jako tzw. czynniki twarde, które mają być rzeczywiste, są możliwe do sprecyzowania i zmierzenia, oraz tzw. czynniki miękkie, nie poddające się bezpośrednio kwantyfikacji (Brdulak 2011). O ile czynniki twarde mają ograniczone możliwości wzrostu, o tyle miękkie nie podlegają takim ograniczeniom. Nie istnieją w praktyce bariery dla aspiracji mieszkańców, kreatywności i innowacyjności kapitału ludzkiego, zaangażowania społeczności lokalnej w działalność publiczną, czyli twórczego identyfikowania się z miejscem zamieszkania. Wśród czynników miękkich istotną rolę odgrywa obecność lidera, jego wizja i odpowiedni poziom optymizmu, którym jest w stanie zarazić lokalną społeczność (Będzik 2010). Głównym celem pracy jest ukazanie okoliczności i przejawów uaktywnienia się kapitału społecznego we wsi Ruś w rozumieniu umiejętności współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji w celu realizacji wspólnych potrzeb i interesów (Przybysz i Sauś 2004). Kapitał społeczny uzewnętrznił się w tym przypadku w postaci wzmożonej aktywności mieszkańców na rzecz kreowania przestrzeni przyjaznej do zamieszkania przy uwzględnieniu istniejących wysokich walorów przyrodniczych i kulturowych. Głównym źródłem informacji były bezpośrednie kontakty z miejscową społecznością. Obejmują one rozmowy przeprowadzone z mieszkańcami wsi, uczestnictwo w różnych formach aktywności społecznej mieszkańców wsi Ruś i bieżące monitorowanie przemian zachodzących w efekcie tej aktywności. Dodatkowym źródłem informacji był portal społecznościowy mieszkańców wsi.

Charakterystyka obszaru badawczego – wsi warmińskiej Ruś

Ruś jest wsią położoną w gminie Stawiguda, w strefie oddziaływania Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Olsztyna, usytuowaną w odległości 7 km na południe od miasta. Akt lokacyjny Rusi datowany jest na rok 1374, kiedy to kapituła warmińska osadziła na jej terenie pięciu pruskich bartników i nadała im po trzy włóki ziemi (Barczewski 1917). Według A. Triller (1974, za: Chłosta 2004) nazwa Ruś pochodzi z niemieckiego *Rausen* (więcierz) i jest związana z faktem, iż okoliczni mieszkańcy trudnili się głównie połowem ryb w rzece Łynie i pobliskich jeziorach. Według M. Hoffmana (2004) Ruś, położona na stromych stokach krawędzi doliny górnej Łyny, jest jedną z najpiękniejszych wsi warmińskich. Ze względu na zróżnicowaną rzeźbę terenu, przypominającą miejscowości podgórskie, w literaturze można spotkać się z określeniem Rusi i jej okolic jako Szwajcarii Warmińskiej. Wysokie walory przyrodnicze zdecydowały o tym, że wieś i okolice włączone zo-

stały w ekologiczny system obszarów chronionych, który tworzą Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Pasłęki, Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Środkowej Łyny oraz kompleksy lasów o charakterze puszczańskim – Obszar Chronionego Krajobrazu Puszczy Napiwodzko-Ramuckiej. W miejscowości znajdują się dwa pomniki przyrody, a w 1982 r., w celu zachowania ochrony zespołów leśnych i wodnych, a także zwierząt i ptactwa, na skraju wsi utworzono Rezerwat Przyrody „Las Warmiński” im. prof. Benona Polakowskiego (Szymkiewicz 2004).

O atrakcyjności Rusi, poza wysokimi walorami przyrodniczymi, decyduje również materialne dziedzictwo kulturowe. Zachowany stary układ ruralistyczny wraz z najbliższym otoczeniem współtworzy osobliwy klimat miejsca, za sprawą którego W. Ogrodziński (2004) nazwał Ruś perłą wsi warmińskich. Na szczególną uwagę w zabudowie Rusi zasługuje zabytkowy młyn zbożowy o konstrukcji drewnianej, w którym niestety parę lat temu uległ zniszczeniu dach. Do rejestru zabytków wpisana została również dwukondygnacyjna kapliczka przydrożna zbudowana z czerwonej cegły datowana na rok 1887. Kapliczka została poddana renowacji w ramach programu „Ratujmy Kapliczki Warmińskie”, a obecnie staraniem lokalnego stowarzyszenia we współpracy z Radą Sołecką Wsi Ruś oraz mieszkańców renowacji poddawana jest rzeźba Trójcy Świętej. Elementem dawnego układu ruralistycznego jest również stosunkowo dobrze zachowana karczma. Jest to budynek dwukondygnacyjny z czerwonej cegły, ze spadzistym dachem, z widocznym, niewyraźnym napisem nad wejściem „Gasthaus”. W przeszłości karczma pełniła ważną funkcję „swoistego domu kultury” dla mieszkańców Rusi, obecnie jest to budynek mieszkalny. Kolejnym ważnym obiektem w Rusi była szkoła, początkowo drewniana, a od 1867 r. murowana. O znaczeniu szkoły może świadczyć fakt, iż z końcem lat 20. XX w. była jedyną szkołą wiejską czteroklasową w powiecie olsztyńskim (Chłosta 2004). Ze względu na zły stan techniczny wielokrotnie przebudowywany budynek został rozebrany i zastąpiony w 1988 r. nowym obiektem. W zabudowie mieszkaniowej Rusi początkowo dominowały budynki drewniane. Z czasem były one zastępowane przez zabudowę murowaną z czerwonej cegły na podmurówce kamiennej, z dachami pokrytymi dachówką, o kącie nachylenia 40–45°. Do rejestru zabytków na terenie wsi zostało wpisanych pięć chałup pochodzących z początku XX w. Najwięcej zachowanych starych budynków charakterystycznych dla zabudowy warmińskiej zlokalizowanych jest w starszej części wsi, położonej na dolnym jej piętrze, w sąsiedztwie rzeki Łyny. Na wzniesieniu, na górnym piętrze, udział starej zabudowy jest niewielki – dominują tam budynki nowe.

W *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Stawiguda* z 2012 r. wieś Ruś, ze względu na jakość przestrzeni kulturowej oraz stopień jej przekształceń, została zaliczona do zespołów ruralistycznych o wysokich wartościach kulturowych z elementami deformacji nową zabudową. W przeszłości Ruś wyróżniała się na tle sąsiadujących wsi wielofunkcyjnością, co wynikało m.in. z jej położenia nad rzeką. Istniały tu młyny zbożowe, tartaki, olejarnie, wytwórnie żelaza i miedzi, a gospodarcze znaczenie wsi było większe niż obecnie. Poza rolnikami mieszkali tu bartnicy, rybacy i młynarze. Ruś uchodziła za istotny punkt na trasie spływu Łyną drewna do Olsztyna i innych miast usytuowanych wzdłuż Łyny, a nawet do Królewca (Chłosta 2004). Położenie wsi przy starym Trakcie Niborskim prowadzącym z Olsztyna do Nidzicy (a szerzej z Warszawy do Królewca) sprawiało, że nie oszczędzały jej wojny. Często zdarzały się też klęski żywiołowe czy epidemie. Jako wieś pogranicza Ruś w 1920 r. objęta była plebiscytem, w wyniku którego znalazła się w granicach Prus Wschodnich. Okres międzywojenny to czas dyna-

micznego rozwoju – zakładano tu niemieckie towarzystwa i instytucje, powstała ochotnicza straż pożarna, filia urzędu leśnego. Po II wojnie światowej ok. 75% mieszkańców wyjechało za granicę, a funkcje gospodarcze wsi ograniczone zostały do rolnictwa. W planie ogólnym z 1991 r. Ruś określono jako wieś rolniczą o zwartej zabudowie, z architekturą charakterystyczną dla regionu warmińskiego, a także wybitnymi walorami krajobrazowymi. Przez ostatnie lata wieś zmieniła swój charakter – rolnicza przestrzeń produkcyjna ustąpiła miejsca przestrzeni mieszkaniowo-wypoczynkowej (ryc. 1). Obecnie we wsi funkcjonuje jedno indywidualne gospodarstwo rolne oraz Gospodarstwo Rybackie Olsztyn II Sp. z o.o., w którym większościowy pakiet udziałów nabyła spółka Gospodarstwo Rybackie „GOSŁAWICE” z siedzibą w Koninie, która zajmuje się hodowlą jesiotra i produkcją kawioru.

Fot. 1. Widok na zabudowę mieszkaniową w starej części wsi Ruś (fot. S. Goraj)
Residential development in the old part of the village of Ruś (photo by S. Goraj)

Intensywny rozwój zabudowy mieszkaniowej Olsztyna w kierunku południowym spowodował, że pobliska Ruś i jej okolice stały się atrakcyjnym miejscem wypoczynku dla mieszkańców nowych dzielnic na południu Olsztyna. W rozwój funkcji rekreacyjnej Rusi opartej na lokalnym potencjale mocno wpisuje się uruchomienie w 2007 r. wyciągu narciarskiego Kartasiówka. Składa się on z trzech wyciągów orczykowych oraz czterech tras zjazdowych, każda po około 280 m. Na miejscu można skorzystać z wypożyczalni sprzętu narciarskiego, a także wykupić lekcje w szkółce narciarskiej. Funkcja wypoczynkowa wsi, adresowana przede wszystkim do mieszkańców Olsztyna, ma szansę być uzupełniona o funkcję turystyczną, przy założeniu rozwoju zaplecza gastronomicznego i bazy nocle-

gowej. Dodatkowo sprzyja temu atrakcyjne położenie Rusi w sąsiedztwie Olsztyna. Wraz z napływem ludności, a tym samym wprowadzeniem nowej zabudowy umacnia się coraz bardziej funkcja mieszkaniowa wsi.

Fot. 2. Widok na gospodarstwo rybackie we wsi Ruś (fot. S. Goraj)
Fishing farm in the village of Ruś (photo by S. Goraj)

Ruś ze względu na swoje walory przyrodniczo-kulturowe, a także stosunkowo niewielką odległość od Olsztyna jest atrakcyjnym miejscem do zamieszkania. Jednocześnie jej atrakcyjność wynika z niższej ceny ziemi i nieruchomości niż w Olsztynie. Według K. Kajdanek (2011) w świadomości mieszkańców miast silnie utrzymuje się obraz wsi jako miejsca dostarczającego ukojenia od miejskiego gwaru, zgiełku i hałasu. Zamieszkiwanie poza miastem jest zatem postrzegane nie tylko jako zdrowsze, tańsze, ale jest także realizacją długo odkładanego marzenia o posiadaniu nieruchomości na własność (Kajdanek 2011, s. 39).

Tabela 1. Liczba ludności wsi Ruś

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Liczba ludności	423	440	456	449	456	459	458

Źródło: www.stawiguda.pl/dane-statystyczne

W przypadku Rusi, podobnie, jak wynika z badań K. Kajdanek prowadzonych w strefie podmiejskiej Wrocławia, nowych mieszkańców strefy podmiejskiej cechuje ukształtowany miejski styl życia, określone przyzwyczajenia i oczekiwania wobec nowego miejsca

zamieszkania. Z jednej strony wciąż związani są oni z miastem centralnym swoją osobistą historią i zależnościami funkcjonalnymi (pracą, edukacją dzieci), z drugiej strony chcą się od niego uwolnić i uciekają na wieś (Kajdanek 2011 s. 64).

Ryc. 1. Zabudowa we wsi Ruś

Źródło: opracowanie własne, podkład mapowy Starostwo Powiatowe w Olsztynie/geoportal 2.

Buildings in the village of Ruś

Source: own study, background map of the District Office in Olsztyn / geoportal 2.

Kapitał społeczny w wymiarze społecznej aktywności mieszkańców Rusi

Termin kapitał społeczny pojawiał się w opracowaniach, głównie socjologów, już w drugiej dekadzie XX w., jednak pierwsze teoretyczne koncepcje odnoszące się do kapitału społecznego sformułowane zostały dopiero w latach 80. ubiegłego wieku. W badaniach nad kapitałem społecznym zarysowały się dwa podejścia – strukturalne i normatywne – w różny sposób określające jego kluczowe elementy. Podejście strukturalne reprezentował francuski socjolog Pierre Bourdieu (1986). Zakładał on, że kapitał społeczny zawarty jest w strukturze relacji wewnątrz i zewnątrzgrupowych i jest zbiorem aktualnych i potencjalnych zasobów połączonych w sieć stosunków społecznych (Frykowski i Starosta 2008). Czołowi twórcy koncepcji normatywnych – Robert Putnam (1995) i Francis Fukuyama (1997) – odwoływali się do uwarunkowanych kulturowo tradycji obywatelstwa. Według koncepcji normatywnych pojęcie kapitału społecznego odnosi się do czynników społecznej organizacji, takich jak zaufanie, normy i sieci, które mogą poprawić efektywność społeczeństwa poprzez podejmowanie skoordynowanych działań (Sztompka 2007, s. 244). Oba podejścia – strukturalne i normatywne – stały się podstawą do formułowania syntetycznych definicji kapitału społecznego nawiązujących do założeń obu koncepcji. James Coleman (1994, za: Frykowski 2008, s. 34) dostrzega istotę kapitału społecznego w strukturze relacji wewnątrz i zewnątrzgrupowych bazujących na „zaufaniu, informacji, normach i efektywnych sankcjach, relacjach władzy i autorytetu i stopniu zobowiązań w ramach grupy”. W większości koncepcji wyraźnie zaznaczają się trzy komponenty: sieć komunikacji i uczestnictwa, zaufanie i podzielane wartości i normy. Na przełomie stuleci problematyka kapitału społecznego znajdowała odbicie zarówno w pracach teoretycznych, jak i w badaniach empirycznych prowadzonych przez socjologów, politologów czy ekonomistów, co wynika z wieloaspektowości zagadnienia. Na gruncie polskiej literatury problematyką kapitału społecznego zajmowali się m.in.: J. Przybysz i J. Sauś (2004), T. Zarycki (2004, 2008), P. Sztompka (2007, 2016), J. Bartkowski (2007) i J. Działek (2011). Większość prac z tego zakresu ma charakter empiryczny, przy czym na uwagę zasługuje duże zaangażowanie geografów (Rosner i Stanny 2007; Janc 2009; Heffner 2010; Kacprzak 2010; Miszczuk 2010; Kamińska 2011), którzy skupiają się przede wszystkim na przestrzennym zróżnicowaniu kapitału społecznego w oparciu o wybrane mierniki (Bednarek-Szczepańska 2013). Najczęściej stosowaną miarą społecznego zaangażowania jest udział w działalności stowarzyszeniowej wyrażany poprzez liczbę organizacji pozarządowych. Takie podejście badawcze wynika z powszechnej dostępności informacji na ten temat, aczkolwiek jak pisze J. Działek (2011), wykorzystanie jednego wskaźnika prowadzi do zubożenia rzeczywistości i pominięcia wielu istotnych interakcji społecznych. W analizach empirycznych stosowane są często kombinacje różnych miar, np.: frekwencja wyborcza, członkostwo w klubach i zespołach, czytelnictwo prasy lokalnej, wykształcenie radnych (Bednarek-Szczepańska 2013). Zakładając, że kapitał społeczny stanowi pewien potencjalny zasób połączonych w sieć stosunków społecznych, może się on uaktywniać w określonych okolicznościach poprzez mobilizację sieci osobistych powiązań. Dokonanie pomiaru kapitału społecznego w skali lokalnej jest tym samym bardzo trudne. W tej sytuacji w badaniu społeczności lokalnych przydatne okazuje się podejście monograficzne. Takie stanowisko reprezentuje m.in. M. Bednarek-Szczepańska (2013), zwracając uwagę, że zbyt mało jest jeszcze opracowań o charakterze jakościowym, dotyczących konkretnych społeczności wiejskich, które uka-

zywałyby okoliczności budowania kapitału społecznego i wykorzystania jego zasobów w różnych aspektach rozwoju lokalnego. Niniejsze opracowanie wychodzi naprzeciw tym oczekiwaniom. Przedstawia okoliczności, w jakich dochodzi do uaktywnienia kapitału społecznego i ewolucję celów realizowanych z wykorzystaniem zaistniałych więzi społecznych. W przypadku wsi Ruś ukształtowała się grupa inicjatywna mieszkańców, która zmobilizowała miejscową ludność do wspólnego działania. Uaktywnienie lokalnych zasobów kapitału społecznego nastąpiło w okolicznościach opisywanych często w literaturze jako bezpośrednie zagrożenie interesu lokalnej wspólnoty lub potrzeba załatwienia konkretnej sprawy (Dmochowska-Dudek 2011). W tym przypadku punktem wyjścia była ochrona nienaruszalności stanu środowiska przyrodniczego, jego wyjątkowych walorów stanowiących o jakości życia mieszkańców wsi Ruś. Uaktywnienie miejscowej społeczności nastąpiło przede wszystkim w związku z planem uruchomienia w sąsiedztwie wsi kopalni kruszywa. Podejmowane działania mające na celu zachowanie istniejących walorów przyrodniczych przyczyniły się do tworzenia więzi społecznej pomiędzy mieszkańcami. Początkowo nie było formalnego lidera mobilizującego lokalną społeczność do działania, a wszelka aktywność miała często wymiar spontaniczny. Z czasem powstała potrzeba wykreowania lokalnego przywódcy, który byłby osobą zaufaną. Zaufanie bowiem to szczególny ludzki pomost do niepewnego przyszłego świata, w którym centralną rolę odgrywają inni ludzie. Ufać, to znaczy wierzyć, iż rezultaty czyichś zamierzonych działań będą właściwe z naszego punktu widzenia (Sztompka 2007). W przypadku kapitału społecznego Rusi mamy do czynienia z zaufaniem definiowanym przez N. Luhmanna (1979) jako zaufanie, które jest okazywane z góry, w tym przypadku liderom, jako zaliczka na poczet powodzenia, w tym przypadku działań mających na celu kreowanie przestrzeni przyjaznej mieszkańcom, przy uwzględnieniu istniejących wysokich walorów przyrodniczych i kulturowych. W pierwszym etapie rolę lidera objął sołtys wsi Ruś przy wsparciu rady sołeckiej. Z czasem, ze względu na potrzebę sformalizowania podejmowanych działań społeczności, powołano w 2011 r. Stowarzyszenie Miłośników Rusi nad Łyną, w którym ciężar lidera przejął prezes i członkowie zarządu. Powstanie stowarzyszenia, uczestnictwo w zebraniach, a także zaangażowanie w działania na rzecz społeczności Rusi to istotne składowe kapitału społecznego wsi. R. Putnam (2000) na podstawie prowadzonych badań stworzył złożony indeks kapitału społecznego, który obejmuje takie elementy, jak przynależność do dobrowolnych stowarzyszeń i uczęszczanie na ich zebrania, uczestnictwo w spotkaniach publicznych, wiecach itp., podejmowanie dobrowolnych działań na rzecz wspólnoty, organizowanie przyjęć dla znajomych i uczęszczanie na takie przyjęcia, udział w wyborach i wreszcie – uogólnione zaufanie (Sztompka 2007).

Inicjowane przez liderów uaktywnianie kapitału społecznego w Rusi uwidacznia się w trzech płaszczyznach:

- działaniach zmierzających do zachowania ciągłości historycznej zamieszkałego obszaru, nawiązujących do dziedzictwa kulturowego,
- działaniach na rzecz stanu środowiska przyrodniczego i realizacji przedsięwzięć zmierzających do poprawy jakości zamieszkiwanej przestrzeni,
- działaniach na rzecz aktywności, współpracy, integracji społecznej i międzypokoleniowej.

Kreatorami przedsięwzięć zmierzających do popularyzacji wiedzy o historii regionu są prezes i członkowie Stowarzyszenia Miłośników Rusi nad Łyną. Pierwszą spektakularną inicjatywą tej grupy było postawienie w 2010 r. tablicy upamiętniającej trakt Gościńiec

Niborski, który był fragmentem dawnej drogi z Warszawy przez Nidzicę do Olsztyna i dalej do Królewca. Gościńcem tym podróżował między innymi Mikołaj Kopernik, a także korzystali z niego mieszkańcy dóbr ziemskich kapituły warmińskiej. Z okazji odsłonięcia tablicy odbył się happening z udziałem mieszkańców i aktora w roli Mikołaja Kopernika. Równocześnie zostały zebrane i opracowane materiały do wydania książki poświęconej traktowi, zatytułowanej *Gościniec Niborski*. Został również złożony wniosek o wpisanie tego historycznego fragmentu drogi do rejestru zabytków. Inspiracją do zorganizowania w 2011 r. pierwszego Dwuboju Flisackiego z Rusi do Olsztyna było także wydarzenie z przeszłości. Inicjatywa ta nawiązuje do tradycji spławiania drewna przez flisaków tratwami do Olsztyna, przy czym powrót do domu odbywał się rowerami, co można uznać za swoisty rodzaj „dwuboju”. Kolejne działania podjęte przez członków Stowarzyszenia Miłośników Rusi nad Łyną skupiło się na zbieraniu materiałów dotyczących związku węgierskiego rodu Kalnassy z ziemią Warmii, czego efektem było współfinansowanie kopii pamiątkowej tablicy oraz wydanie *Pieśni polskich i węgierskich* Ferdynanda Gregoroviusa rodem z mazurskiej Nidzicy, pisanych ku czci Polaków i Węgrów walczących o niepodległość swych ojczyzn. W 2015 r. natomiast członkowie Stowarzyszenia zebrali część kwoty potrzebnej na renowację rzeźby Trójcy Świętej Kapliczki w Rusi; pozostała kwota została pozyskana z funduszu sołectkiego.

Liderem działań z zakresu realizacji przedsięwzięć zmierzających do poprawy jakości zamieszkiwanej przestrzeni jest przede wszystkim sołtys wsi wraz z radą sołectką. Działania te są finansowane z budżetu gminy Stawiguda lub z pozyskanych przez nią środków zewnętrznych. Ostatnio zrealizowane projekty to:

- remont i naprawa skarp przy drogach,
- utwardzenie drogi w górnej części wsi Ruś oraz montaż progów zwalniających,
- budowa przystani dla kajaków,
- modernizacja stacji uzdatniania wody (mająca wyrównać ciśnienie wody w sieci),
- remont kapitalny drogi zwanej zwyczajowo przez mieszkańców „Na Łąki”,
- budowa placu zabaw dla dzieci przy szkole podstawowej (projekt gminy Stawiguda realizowany na terenie kilku sołectw),
- budowa sieci kanalizacyjnej do Muchorowa,
- budowa oświetlenia ulicznego górnej Rusi.

Wszelkie inicjatywy związane z zagospodarowaniem przestrzeni podejmowane są przy pełnym wsparciu mieszkańców, czynnie włączających się w różnego rodzaju działania. Kapitał społeczny uzewnętrznił się najwyraźniej w zaangażowaniu mieszkańców przy zakładaniu parku. W 2015 r. mieszkańcy dwukrotnie „skrzyknęli się”, aby wspólnie uczestniczyć w pracach przygotowujących teren pod park. Dzięki zaangażowaniu niemal całej społeczności, również najmłodszej, pomiędzy szkołą a świetlicą wiejską powstał pięknie zaaranżowany park z siłownią zewnętrzną, który stał się miejscem wypoczynku i rekreacji mieszkańców Rusi i okolic.

Działania na rzecz aktywności, współpracy, integracji społecznej i międzypokoleniowej odbywają się z inicjatywy różnych grup mieszkańców i są realizowane głównie w świetlicy wiejskiej. Jest to miejsce spotkań całej społeczności – od najmłodszych do najstarszych. Dla dzieci i młodzieży odbywają się organizowane przez Gminny Ośrodek Kultury różnego rodzaju zajęcia: plastyczne, teatralne, projekcje bajek, zarówno w ciągu roku szkolnego, jak i w czasie ferii zimowych i wakacji letnich. Dorośli mogą uczestniczyć w kursach *decoupage*, aerobiku, zajęciach komputerowych i innych, zgodnie z oczekiwaniami miejscowej

społeczności. Każde święto jest tu w szczególny sposób celebrowane. Co roku organizowane są wspólne Mikołajki, Wigilia, jest obchodzony Dzień Dziecka, Dzień Kobiet, Dzień Sołtysa, Dzień Flagi. Mieszkańcy Rusi chętnie uczestniczą w Wielkiej Orkiestrze Świątecznej Pomocy. We wsi działa także Koło Gospodyń Wiejskich „Baby Ruśkie”, które prężnie się rozwija, zrzeszając coraz liczniejsze grono pań w różnym wieku, chętnych do podejmowania wspólnej aktywności.

Fot. 3. Widok na park we wsi Ruś (fot. S. Goraj)
View of the park in the Ruś village (photo by S. Goraj)

Ważną rolę w integracji i przekazywaniu informacji ma strona internetowa utworzona przez sołtysa wsi „Ruś nad łąką”, która pełni rolę wirtualnej tablicy ogłoszeń bardzo pomocnej przy realizacji różnorodnych działań.

Podsumowanie

Kapitał społeczny wsi Ruś został uaktywniony przede wszystkim w związku z planem uruchomienia w jej sąsiedztwie kopalni kruszywa. Podejmowane działania mające na celu zachowanie istniejących walorów przyrodniczych przyczyniły się do tworzenia więzi społecznej pomiędzy mieszkańcami. Początkowo rolę lidera objął sołtys wsi, przy wsparciu rady sołeckiej, a z czasem ze względu na potrzebę sformalizowania podejmowanych działań społeczności powołano stowarzyszenie. Powstanie stowarzyszenia, uczestnictwo w zebraniach, a także zaangażowanie w działania na rzecz społeczności Rusi to istotne

składowe kształtującego się kapitału społecznego wsi. Nowi mieszkańcy Rusi, którzy wybrali to miejsce do zamieszkania to przede wszystkim osoby, które dokonały świadomego wyboru „swojego miejsca na ziemi”, stąd silna identyfikacja z zamieszkiwaną przestrzenią i potrzeba „zakorzenienia”. Wysoka świadomość takich wartości, jak czyste, niezmiennione środowisko przyrodnicze, ciągłość kulturowa miejsca zamieszkania czy więzi lokalne, wyzwoływały działania, dzięki którym kreują przestrzeń przyjazną mieszkańcom, a równocześnie otwartą na przybyszów.

Literatura

- Barczewski W.**, 1917, *Geografia Polskiej Warmii*, Odbitka z Gazety Olsztyńskiej, Olsztyn.
- Bartkowski J.**, 2007, *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, [w:] M. Herbst (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Bednarek-Szczepańska M.**, 2013, *Wiejski kapitał społeczny we współczesnej Polsce. Przegląd badań i uwagi metodyczne*, Acta Universitatis Lodzianis Folia Geographica Socio-Oeconomica, 13, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 19–40.
- Bednarek-Szczepańska M.**, 2014, *Znaczenie syndromu NIMBY dla gospodarki przestrzennej. Przykłady konfliktów lokalizacyjnych na obszarach wiejskich w Polsce*, [w:] S. Ciok, K. Janc (red.), *Współczesne wyzwania polityki regionalnej i gospodarki przestrzennej*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, 33/2, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 149–160.
- Będzik B.**, 2010, *Deficyt kapitału społecznego zwiastunem nadchodzących kłopotów*, Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia, 9 (1), Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, s. 15–22.
- Bourdieu P.**, 1986, *The Forms of Capital* [w:] J.G. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Macmillan, New York, s. 241–258.
- Brdulak J.**, 2011, *Cechy rozwoju lokalnego*, Praktyczna Teoria.pl – serwis internetowy Kolegium Nauk o Przedsiębiorstwie SGH; <http://www.praktycznateoria.pl/cechy-rozwoju-lokalnego/>
- Coleman J.S.**, 1994, *Foundation of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Chłosta J.**, 2004, *Z przeszłości podolsztyńskiej Rusi*, [w:] *Ruś nad Łyną*, Agencja WIT Witold Mierzejewski, Olsztyn, s. 33–58.
- Dmochowska-Dudek K.**, 2011, *Obiekty nimby jako przykład konfliktowych inwestycji na terenach mieszkaniowych – teoretyczny zarys problemu*, [w:] J. Dzieciuchowicz (red.), *Współczesne przemiany środowiska mieszkaniowego – wybrane problemy*, Space – society – economy, 10, Łódź, s. 29–56.
- Działek J.**, 2011, *Kapitał społeczny – ujęcie teoretyczne i praktyka badawcza*, Studia Regionalne i Lokalne, 3 (45), Wydawnictwo Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych UW i Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, s. 100–118.
- Facebook – strona Rusi nad Łyną
- Frykowski M., Starosta P.**, 2008, *Kapitał społeczny i jego użytkownicy*, Przegląd Socjologiczny, LVII/1, Łódzkie Towarzystwo Naukowe (ebook), s. 31–62.
- Fukuyama F.**, 1997, *Zaufanie: kapitał społeczny a droga do odbrobytu*, PWN, Warszawa-Wrocław.
- Heffner K.**, 2010, *Rozwój obszarów wiejskich w województwie opolskim (znaczenie kapitału ludzkiego i społecznego)*, [w:] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*, Studia KPZK PAN, CXXVI, Warszawa.

- Hoffmann M.J.**, 2004, *Najstarsze dzieje Rusi i okolic*, [w:] *Ruś nad Łyną*, Agencja WIT Witold Mierzejewski, Olsztyn, s. 9–32.
- Janc K.**, 2009, *Zróżnicowanie przestrzenne kapitału ludzkiego i społecznego w Polsce*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Kacprzak E.**, 2010, *Social Capital in the Process of Rural Development in the Wielkopolska Province*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 12, 6.
- KajdaneK K.**, 2011, *Pomiędzy miastem a wsią: suburbanizacja na przykładzie osiedli podmiejskich Wrocławia*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków.
- Kamińska W.**, 2011, *Kapitał ludzki i społeczny na obszarach wiejskich w Polsce: przykład województwa świętokrzyskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, Kielce.
- Luhmann N.**, 1979, *Trust and Power*, John Wiley, New York.
- Miszczuk A.**, 2010, *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich województwa lubelskiego*, [w:] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*, Studia KPZK PAN, CXXVI, Warszawa.
- Ogrodziński W.**, 2004, *Olsztyn przed nami*, [w:] *Ruś nad Łyną*, Wydawca Agencja WIT Witold Mierzejewski, Olsztyn, s. 91–102.
- Parysek J.J.**, 1997, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Przybysz J., Sauś J.**, 2004, *Kapitał społeczny. Szkice socjologiczno-ekonomiczne*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań.
- Putnam R.**, 1995, *Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Putnam R.**, 2000, *Bowling Alone: Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York.
- Rosner A., Stanny M.**, 2007, *Zróżnicowanie poziomu rozwoju obszarów wiejskich według komponentu społecznego*, [w:] A. Rosner (red.), *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 47–114. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Stawiguda. Kierunki Zagospodarowania Przestrzennego*, 2012, Stawiguda.
- Sztudynger J.J.**, 2005, *Wzrost gospodarczy a kapitał społeczny, prywatyzacja i inflacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sztopka P.**, 2007, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Sztopka P.**, 2016, *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Szymkiewicz M.**, 2004, *Osobliwości świata zwierząt okolic Rusi*, [w:] *Ruś nad Łyną*, Agencja WIT Witold Mierzejewski, Olsztyn, s. 77–90.
www.stawiguda.pl/dane-statystyczne
- Triller A.**, 1974, *Geschichte der Pfarrei Groß Bertung Kr. Allenstein*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 37, s. 9–55.
- Zarycki T.**, 2008, *Dwa wymiary kapitału społecznego w kontekście polskim*, Pomorski Przegląd Gospodarczy, 2, 37, s. 49–52.
- Zarycki T.** 2004. *Kapitał społeczny a trzy polskie drogi do nowoczesności*, Kultura i społeczeństwo, 48 (2), s. 45–65.

Summary

The social capital of the village of Ruś has been activated primarily in connection with the plan to launch a mining village in the vicinity of the village. Actions taken to preserve existing natural values contributed to creating a social bond between the inhabitants. Initially, the leadership of the village was taken over by the village headman of Ruś, with the support of the village council, and with time, due to the need to formalize the activities of the community, an association was established. The rise of the association, participation in the meetings and commitment to the Ruś community are important components of the emerging social capital of the countryside. New residents of Ruthenia, who have chosen this place as their home after 2000, are primarily those who have made an informed choice of "their place on earth", hence strong identification with the living space and the need to "root". High awareness of such values as the clean, unchanged natural environment, the cultural continuity of the place of residence or local ties have freed up activities that create a friendly space for the inhabitants while being open to newcomers.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2017, tom 46, s. 41–55

<https://doi.org/10.7163/SOW.46.3>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Rola lidera lokalnego w generowaniu kapitału społecznego – studium przypadku z gminy Jeżewo

The role of local leaders in generating social capital – the case study of Jeżewo commune

Justyna CHODKOWSKA-MISZCZUK • Jadwiga BIEGAŃSKA
Elżbieta GRZELAK-KOSTULSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Wydział Nauk o Ziemi, Katedra Studiów Miejskich i Rozwoju Regionalnego

ul. Lwowska 1, 87-100 Toruń

jchodkow@umk.pl • jadwigab@umk.pl • grzelak@umk.pl

Zarys treści: Celem artykułu jest określenie roli lidera lokalnego w generowaniu kapitału społecznego na obszarach wiejskich. Analizę przeprowadzono na podstawie studium przypadku z gminy Jeżewo (powiat świecki, województwo kujawsko-pomorskie). W opracowaniu podjęto próbę znalezienia odpowiedzi na następujące pytania: Jakie cechy osobowościowe i uwarunkowania społeczne decydują o możliwości zostania lokalnym liderem? Jakie inicjatywy mogą być podstawą do budowania kapitału społecznego na wsi? Jaka jest rola lidera w generowaniu kapitału społecznego na obszarach wiejskich? Ze względu na specyfikę podjętego problemu postępowanie badawcze wymagało stosowania technik jakościowych. Za najważniejsze uznano metodę studium przypadku i wywiad pogłębiony. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że rola lokalnego lidera w kreowaniu kapitału społecznego przejawia się w aktywizowaniu społeczeństwa poprzez inicjowanie i moderowanie różnorodnych przedsięwzięć integrujących społeczność lokalną, intensyfikujących relacje i budujących tożsamość lokalną. Jak wynika z badań, osiã tych oddolnych projektów mogą być wspólne pasje i zainteresowania.

Słowa kluczowe: obszar wiejskie, lokalny lider, kapitał społeczny.

Wprowadzenie

W całej Unii Europejskiej obszary wiejskie w większości należą do tych, które wymagają interwencji (Feltynowski i in. 2015; Bański i Mazur 2016; Biegańska i in. 2017, Dymitrow i in. 2017). Taka sytuacja jest w dużej mierze rezultatem ukształtowanych struktur społeczno-gospodarczych, które same z siebie nie są w stanie podtrzymać długotrwałego i intensywnego rozwoju (Skubiak 2013). Choć w zależności od położenia geograficznego wsi, regionalne i lokalne uwarunkowania rozwoju, charakter struktur społecznych i gospodarczych, zakres, tempo i kierunki przemian są różne (Wójcik 2010; Czapiewska 2011), to jednak obszary wiejskie – w przeciwieństwie do miast – zwykle są wskazywane jako miejsca o gorszych warunkach życia (Szymańska i Biegań-

ska 2012; Biegańska i Szymańska 2013) i słabszym poziomie organizacji mieszkańców (Szymczak 2005).

Współcześnie zachodzące przeobrażenia w rozwoju społeczno-gospodarczym wsi, które mogą nadać nowy, korzystniejszy kierunek rozwoju, należy rozpatrywać zarówno w perspektywie lokalnej, jak i regionalnej. W każdej z nich o potencjale poszczególnych jednostek terytorialnych decyduje szereg czynników. Z jednej strony są to tzw. czynniki endogeniczne, tj. kapitał ludzki, kapitał społeczny, potencjał i struktura gospodarki, zasoby środowiska przyrodniczego, zagospodarowanie infrastrukturalne, jakość i poziom życia mieszkańców, instytucje i organizacje lokalne. Z drugiej strony, żadna jednostka terytorialna nie funkcjonuje w oderwaniu od świata zewnętrznego, stąd obok czynników endogenicznych (wewnętrznych) o rozwoju decyduje także szereg czynników egzogenicznych: społeczno-kulturowych, ekonomicznych i instytucjonalnych (Bagdziński 1994; Parysek 2004; Grosse 2007; Hausner 2008; Chodkowska-Miszczuk i Szymańska 2011; Biczkowski 2013). Mając świadomość złożoności uwarunkowań rozwoju, wielu ekonomistów podkreśla, że w dobie procesów integracji i globalizacji na pierwsze miejsce – spośród wyżej wymienionych – w walce o sukces gospodarczy wysuwa się niewątpliwie kapitał społeczny (Będzik 2008).

Pojęcie kapitału społecznego zostało po raz pierwszy użyte na początku XX w. przez Lydę J. Hanifan w odniesieniu do wsi. Argumentowała ona wtedy, że współpraca sąsiedzka poprzez zmniejszenie kosztów ułatwia wytwarzanie dóbr i generowanie dochodów (Hanifan 1916). Do dyskursu naukowego pojęcie kapitału społecznego wprowadzili w latach 80. XX w. socjolog James Coleman i politolog Robert Putnam. Ten ostatni w swojej sztandarowej publikacji *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, za kapitał społeczny przyjmował cechy organizacji społecznych, takie jak sieci (układy) jednostek lub gospodarstw domowych oraz powiązanych z nimi norm i wartości, które wytwarzają efekty zewnętrzne dla całej wspólnoty (Putnam 1995, 2008). Warto tutaj uzupełnić, że rozpatrywał on również kapitał społeczny głównie w odniesieniu do dużych grup społecznych. To z kolei wynikało z faktu, iż większe struktury społeczne są słabsze z jednej strony, z drugiej zaś mają niewątpliwie większy wpływ na pojmowany bardziej globalnie wzrost gospodarczy. Francis Fukuyama (1999), politolog i ekonomista, definiował kapitał społeczny bardzo podobnie. Uważał, że jest to zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy, który umożliwia im skuteczne działanie. Zwracał jednak uwagę na fakt, że kapitał społeczny może być atrybutem jedynie trwałych systemów politycznych i prawnych. W aspekcie gospodarczym zdaniem F. Fukuyamy wysoki poziom kapitału społecznego łączy się z funkcjonowaniem zdrowego państwa obywatelskiego, a także tworzeniem grup pośrednich pomiędzy państwem i rodziną, z kolei niski poziom kapitału społecznego prowadzić może do obniżania rozwoju gospodarczego. J. Coleman (1990, za: Trutkowski i Mandes 2005) postrzegał natomiast kapitał społeczny jako atrybut małych grup, w których nawiązywane są silne relacje. Ludzie – zdaniem J. Colemana – łączą się w grupy, aby zrealizować wspólne cele, zaś kapitał społeczny tworzy się jako wartość dodana tej działalności. W rezultacie kapitał społeczny nie jest tworzony świadomie. Stanowi raczej rezultat realizacji indywidualnych celów, które mogą przekształcić się we wspólne korzyści wynikające z relacji międzyludzkich. Pierre Bourdieu, socjolog i filozof, definiował kapitał społeczny, odnosząc go do jednostki. Jego zdaniem pod pojęciem kapitału społecznego, a dokładniej indywidualnego kapitału społecznego, rozumieć należy zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie związa-

ne są z posiadaniem sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków opartych na wzajemnej znajomości (Bourdieu 2011). Kapitał społeczny ujmowany jest tu zatem jako wsparcie i jednocześnie kredyt zaufania, które jednostkom oferuje grupa ich znajomych. Warto zwrócić uwagę na fakt, że każda z przytoczonych powyżej definicji ujmuje kapitał społeczny w innej skali. Podczas gdy R. Putnam rozpatrywał kapitał społeczny w odniesieniu do dużych grup społecznych, F. Fukuyama w odniesieniu do mezopoziomu, to już J. Coleman i P. Bourdieu do poziomu małych grup społecznych lub wręcz jednostek.

Można mówić o dwóch podstawowych typach kapitału społecznego: obejmującym silne powiązania i wysokie zaufanie osobiste, a także obejmującym luźne powiązania i wysokie zaufanie uogólnione. Określa się je odpowiednio jako kapitał społeczny wiążący (*bonding*) i pomostowy (*bridging*). Oba terminy, wykorzystując dorobek R. Putnama, stworzyli Ross J. Gittel i Avis Vidal (1998, za: Działek 2011). Wobec faktu, że są to konstrukty idealne, należy wskazywać raczej na kontinuum powiązań – od takich, które są mocno wiążące, po te o charakterze pomostowym. Niekiedy, zwłaszcza w naukach politycznych, wprowadza się również trzeci typ, który dotyczy relacji między warstwami społecznymi w hierarchicznych strukturach władzy, w tym ze sferą instytucji. Ten rodzaj kapitału społecznego określa się jako łączący – *linking social capital* (Woolcock 2001).

W literaturze przedmiotu znaleźć można wiele definicji kapitału społecznego. Trudności z doprecyzowaniem tego terminu wynikają przede wszystkim z faktu, iż poszczególni badacze, dostrzegając rosnące znaczenie kapitału społecznego, rozszerzali jego zastosowanie i zakres poprzez dodawanie kolejnych funkcji. W rezultacie pojęcie kapitału społecznego stało się wielowymiarowe i mało czytelne (Będzik 2008). Na potrzeby niniejszego opracowania pod pojęciem kapitału społecznego rozumiemy sieć powiązań i wynikające z nich normy społeczne, które przyczyniają się do współdziałania osób mających na celu nie tylko poprawę indywidualnej sytuacji życiowej, ale także rozwiązywania problemów lokalnej społeczności (Kosmaczewska 2009).

Kapitał społeczny stanowi bardzo ważny czynnik rozwoju endogenicznego, zwłaszcza na terenach ubogich w inne rodzaje kapitału. Za takie zaś należy niewątpliwie uznać obszary wiejskie, przede wszystkim te peryferyjne. Ogromnie istotny z punktu widzenia rozwoju gospodarczego jest także fakt, że kapitał społeczny jest silnie skorelowany z dobrobytem materialnym. Jak podają J. Czapiński i T. Panek (2007, za: Kosmaczewska 2009) poziom rozwoju gospodarczego jest m.in. pochodną działania kapitału społecznego. Jednocześnie wyniki badań społecznych pokazują, że poziom kapitału społecznego w Polsce jest jednym z najniższych na tle Europy (Czapiński i Panek 2007). A zatem sposoby generowania kapitału społecznego w Polsce, szczególnie w odniesieniu do obszarów wiejskich, nabierają szczególnego znaczenia.

Punktem wyjścia do budowy kapitału społecznego są społeczne zasoby lokalne. Te z kolei, przez niektórych badaczy są rozumiane jako sieć powiązań pozostających do dyspozycji jednostek lub grup i ewentualnie mogą zostać zmobilizowane do realizacji interesów indywidualnych lub grupowych (Giza-Poleszczuk i in. 2000). Kapitał obejmuje zasoby uruchomione i wykorzystane w konkretnych działaniach na rzecz jednostki i grupy. Ponieważ na obszarach wiejskich często mamy do czynienia z tradycyjnymi zasobami społecznymi, ich przekwalifikowanie w funkcjonalny kapitał społeczny wymaga budowania nowych form organizacyjnych i nowych struktur formalnych (Fedyszak-Radziejowska 2006a). Wśród generatorów kapitału społecznego wskazuje się m.in.: (a) inwestycje w kapitał ludzki; (b) programy staży, wymian, wolontariatu; (c) promowanie organizacji

pozarządowych; (d) sieciowanie inicjatyw społecznych; (e) kreowanie lokalnych liderów (Będzik 2008). Na szczególną uwagę spośród wymienionych stymulatorów kapitału społecznego zasługuje ostatnie wskazane zagadnienie. Ze względu na fakt, że rozwój obszarów wiejskich ograniczają najczęściej brak inicjatyw lokalnych, zbyt duże skupienie wokół indywidualnych problemów, co uniemożliwia włączenie się we wspólne działania na rzecz rozwoju czy też brak zaufania do instytucji, obecność osoby pełniącej rolę lidera, mającej wizję rozwoju danej jednostki terytorialnej, potrafiącej zaktywizować społeczność lokalną wydaje się kluczowa dla przełamania tych barier (Będzik 2008). Co więcej, żaden lider nie działa w oderwaniu od społeczności lokalnej, czyli swojego mentalnego i społecznego zaplecza, dlatego też jednym ze wskaźników stosowanych w badaniach kapitału społecznego jest zdolność lokalnych społeczności do wskazania i poparcia lidera (Fedyszak-Radziejowska 2006a, 2006b; por. też: Zawisza 2003; Szafraniec 2006; Kosmaczewska 2009).

Badania dotyczące funkcjonowania lidera lokalnego wymagają również uwzględnienia perspektywy osobowościowej. Przy czym pojęcie osobowości jest niejednolicie definiowane, bowiem jest używane w różnych znaczeniach zarówno w języku potocznym, jak i w filozofii, antropologii, historii, psychologii, socjologii i wielu innych naukach humanistycznych. W socjologicznym ujęciu osobowość jest definiowana jako narzędzie rozumienia, wyjaśniania i predykcji regularności zachowań ludzkich. Stanowi podstawę konstruowania twierdzeń dotyczących różnorodnych interakcji pomiędzy zbiorowością, społeczeństwem a jednostkami tworzącymi tę społeczność (Jasińska-Kania 1991). Zgodnie z definicją zawartą w *Słowniku Socjologicznym* (Olechnicki i Załęcki 2000) osobowość to zbiór unikalnych i stosunkowo trwałych cech indywidualnych jednostki, wyrażających jej tożsamość, a ukształtowanych w drodze procesów: biologicznych, psychicznych i społecznych. Na osobowość składają się m.in. zdolności, zainteresowania, postawy, poglądy i wartości.

Zagadnienie dotyczące roli lidera lokalnego w kreowaniu kapitału społecznego wymaga pogłębionych badań, dlatego wobec wagi problemu za cel niniejszego opracowania przyjęto określenie roli lidera lokalnego w generowaniu kapitału społecznego na obszarach wiejskich. Analizę przeprowadzono, bazując na studium przypadku z gminy Jeżewo (powiat świecki, województwo kujawsko-pomorskie). W opracowaniu podjęto próbę znalezienia odpowiedzi na następujące pytania: Jakie cechy osobowościowe i uwarunkowania społeczne decydują o możliwości zostania lokalnym liderem? Jakie inicjatywy mogą być podstawą do budowania kapitału społecznego na wsi? Jaka jest rola lidera w generowaniu kapitału społecznego na obszarach wiejskich?

Materiały i metody

Znalezienie odpowiedzi na zasadnicze pytanie, jaka rola w rozwijaniu kapitału społecznego przypada lokalnym liderom, jest bardzo trudnym zadaniem, o którego powodzeniu stanowić może dobór właściwego podejścia badawczego. Za takie jednoznacznie należy uznać sięgnięcie po studium przypadku. Metoda ta warunkuje rzetelne poznanie badanych procesów, zachodzące relacje, ich dynamikę, co w konsekwencji pozwala na uzyskanie dokładnego opisu analizowanego przypadku, na bazie którego jest możliwa konstrukcja zgeneralizowanych wniosków (Creswell 2003). W toku podjętej procedury badawczej wytypowano jednostkę w postaci gminy Jeżewo. Na jej obszarze, jak wcześniej ustalono,

występuje nieformalna grupa, której działalność ma charakter oddolny, inicjowany przez aktywność osoby spełniającej kryterium lokalnego lidera. Ponadto istotną przesłanką wyboru obszaru badań jest również fakt, że uwzględniając cele współczesnej polityki regionalnej w Polsce przez pryzmat typologii wiejskich obszarów funkcjonalnych, gmina Jeżewo jest obszarem, dla rozwoju którego istotne jest wykorzystanie potencjału społeczeństwa (por. Bański i Mazur 2016).

Ze względu na specyfikę podjętego problemu postępowanie badawcze wymagało konsekwentnego stosowania technik jakościowych. Za najważniejszą uznano wywiad pogłębiony, stanowiący wprawdzie trudne narzędzie badawcze, ale uzasadnione obecnością w zespole badawczym doświadczonego socjologa. Wybór tej właśnie metody został podyktowany faktem, że jej zastosowanie umożliwi maksymalnie najgłębszą w danych warunkach analizę zjawisk społecznych, co warunkuje rozszerzenie pola interpretacyjnego (Lutyński 2000). Po metodę tę sięgnięto początkowo w pierwszym etapie badań, podczas wywiadu z liderem, aby określić jego pozycję w lokalnej społeczności, zidentyfikować cechy charakterologiczne o niej decydujące, ustalić, jakie formy działalności były inspirowane przez lidera i jaki mogą mieć wpływ na środowisko społeczne. Dodatkowo zebrano informacje dotyczące struktury grupy nieformalnie zrzeszonej wokół osoby lidera. Wykorzystano je w drugim etapie badań, podczas rozmów z jej członkami. W ten sposób, w oparciu o wyniki sześciu kolejnych wywiadów pogłębionych, zweryfikowano i poszerzono zgromadzone wcześniej dane. Ze względu – jak wspomniano – na nieformalny status grupy (jej liczebność nie jest stała) dobór respondentów oparto na zasadzie dostępności. Należy wziąć pod uwagę fakt, że wśród członków grupy dominują kobiety. W znacznie mniejszym stopniu reprezentowani są mężczyźni. Pomimo tego starano się jednocześnie o poznanie opinii różnych kategorii osób, różnicując uczestników badania według kryterium płci (4 kobiety i 2 mężczyzn), wieku (od 35 do 60 lat) i wykształcenia (2 osoby z wyższym wykształceniem, 3 ze średnim i 1 osoba z wykształceniem zasadniczym zawodowym). Po wstępnej weryfikacji wyników zebrany materiał źródłowy uznano za pełny i wiarygodny. Przebieg wywiadów rejestrowano, tworząc cyfrową dokumentację badania.

Wyniki badań

Na podstawie badań przeprowadzonych w 2001 r. M. Kłodziński i B. Fedyszak-Radziejowska (por. Fedyszak-Radziejowska 2003) stwierdzili, że na obszarach wiejskich w Polsce tzw. liderów lokalnych można podzielić na dwie grupy. Cechą, która ich różnicowała, był sposób postrzegania własnej roli. Pierwsza grupa została określona mianem „opiekunów trwałości tożsamości wspólnoty” (liderzy współpracy), drugą nazwano „przewodnikami zmiany” (liderzy zmiany). Liderami współpracy były zwykle osoby, które należały do organizacji działających jeszcze przed 1989 r. (takich jak OSP, KGW, zespoły ludowe, kluby sportowe i in.). Ich celem była trwała, satysfakcjonująca współpraca i dobro społeczności osadzone w dłuższej perspektywie czasowej. Liderzy zmiany zwykle należeli do organizacji nowych, założonych po 1989 r., o charakterze religijnym, charytatywnym, politycznym, związkowym, promującym przedsiębiorczość, rozwój własnej gminy, dziedzictwo kulturowe. Ich celem były działania bardziej pragmatyczne, zorientowane na fachowe szkolenia, wspieranie przedsiębiorczości (zakładanie grup producenckich, wsparcie dla agroturysty-

ki, pomoc w zakładaniu własnego biznesu), aktywizację bezrobotnych, pomoc potrzebującym, ochronę środowiska, dóbr kultury i edukację. Koncentrowali się na dobrych relacjach z innymi, budowaniu trwałych więzi i umacnianiu poczucia wspólnoty. Wskazane dwa typy lokalnych liderów odróżniała też skala działań. Podczas gdy liderzy współpracy działali i myśleli bardziej lokalnie, liderzy zmiany uwzględniali także skalę krajową lub nawet europejską. Pomimo odnotowanych różnic każdy z liderów działań dla dobra wsi i dostrzegali potencjał mieszkańców możliwy do wykorzystania we wspólnym działaniu. Ponadto na podstawie badań M. Kłodziński i B. Fedyszak-Radziejowska (2003) wykazali, że liderzy lokalni w Polsce to w większości mężczyźni, z wykształceniem co najmniej średnim, uczestniczący w kursach i szkoleniach poszerzających wiedzę oraz mający długi staż zamieszkiwania w swojej gminie.

W przypadku gminy Jeżewo osobą, którą wytypowano do badania, spełniającą kryterium lokalnego lidera, jest Magdalena Potulska – młoda dynamiczna osoba od urodzenia mieszkająca w Jeżewie. Odwołując się do podziału zaproponowanego przez M. Kłodzińskiego i B. Fedyszak-Radziejowską, niewątpliwie wpisuje się ona w schemat lidera zmiany. Na co dzień pracuje w Gminnym Ośrodku Kultury w Jeżewie jako koordynatorka ds. promocji kultury i turystyki oraz organizacji pozarządowych. W 2010 r. zapoczątkowała działanie nieformalnej grupy rowerowej „Zarowerowani Jeżewianie”. Dostrzegając potencjał swojej gminy i powiatu działa także aktywnie w ramach lokalnej grupy działania (LGD) „Gminy Powiatu Świeckiego” i jest dziennikarką lokalnego tygodnika. Współpracuje z Kołem Gospodyń Wiejskich w Jeżewie oraz jest lokalną animatorką: organizuje wycieczki, spływy kajakowe, wyjazdy do opery, teatru i in. Wszystkie te funkcje umożliwiają jej ciągły kontakt z członkami lokalnej społeczności, rozpoznanie ich potrzeb i oczekiwań. To z kolei, jak argumentuje S. Zawisza (2003), jest warunkiem niezbędnym do osiągnięcia pozycji lokalnego lidera. Za najważniejsze cechy predestynujące do zostania lokalnym liderem wskazuje on z jednej strony aktywność w społeczności lokalnej, z drugiej zaś akceptację mieszkańców. Wyrazem tej ostatniej jest niewątpliwie sukces nieformalnej grupy rowerowej „Zarowerowani Jeżewianie”. Jak zaznacza M. Potulska, z roku na rok – począwszy od 2010 r. – rośnie liczba uczestników rajdów rowerowych. Średnia liczebność grupy sięga kilkudziesięciu osób, chociaż wartość ta jest zmienna (zależy od pogody, długości trasy i dodatkowych atrakcji). Należy jednak zaznaczyć, że przez sześć lat działania, wytworzyła się też stała grupa osób skupionych wokół lokalnej liderki, tych „którzy właściwie jeżdżą zawsze i wszędzie, nie pytając nawet specjalnie, dokąd będzie kolejna wycieczka”. Kontakty te – jak zauważa S. Zawisza (2003) – są podstawą budowania więzi społecznych i jednocześnie umożliwiają selekcję osób zajmujących szczególną pozycję w grupie. Wśród ważnych cech, które mogą przesądzać o zostaniu lokalnym liderem, wskazuje się także wykształcenie (Zawisza 2003; Fedyszak-Radziejowska 2003, 2006a, 2006b; Szafraniec 2006). Liderka z Jeżewa, oprócz predyspozycji menadżerskich, posiada wyższe wykształcenie z zakresu zarządzania w turystyce i zarządzania kulturą. Jak dodają osoby skoncentrowane wokół inicjatywy „Zarowerowani Jeżewianie”, charakteryzuje ją również niezwykła aktywność, otwartość, umiejętność znajdowania rozwiązań w trudnych sytuacjach, nieustanna chęć niesienia pomocy i udzielania wsparcia. Jak mówią: „jest kołem zamachowym wszelkich działań”. Niezwykle ważna jest także elokwencja liderki i umiejętność „rozmowy z każdym”. Jest też osobą godną zaufania i darzoną szacunkiem. Za swoją dotychczasową działalność dwukrotnie otrzymała oficjalne podziękowania od wójta gminy Jeżewo i LGD „Gminy Powiatu Świeckiego”. Niewątpliwie zatem wpisuje się w profil lokalnego lidera

jako osoba akceptowana społecznie, otwarta, posiadająca wiedzę, kwalifikacje i doświadczenie, wychodząca z nowymi inicjatywami bazującymi na potrzebach społeczności lokalnej, gotowa do współdziałania.

Po zidentyfikowaniu cech, które przesądzają o wyborze przez społeczności wiejskie lokalnych liderów, jak i nakreśleniu pewnego kontekstu społecznego związanego z aktywnością liderów, w niniejszym opracowaniu starano się znaleźć odpowiedź na pytanie, jakie inicjatywy mogą być podstawą do budowania kapitału społecznego na wsi. Jak już bowiem wspomniano wcześniej, na obszarach wiejskich w Polsce mamy do czynienia z jego deficytem. Dyskutując o kapitale społecznym, nie należy bynajmniej mieć na uwadze tylko wspólnego działania w wymiarze społecznym. Na zagadnienie to należy spojrzeć szerszej, pamiętając, że kapitał społeczny ma w praktyce prowadzić do ożywienia lokalnych inicjatyw w sferze przedsiębiorczości (por. Pretty 1998), co ma wydzźwięk ekonomiczny. Nawiązanie porozumienia ma przekładać się zatem na podniesienie konkurencyjności danej jednostki terytorialnej, a w konsekwencji na poprawę jakości życia jej mieszkańców. Tymczasem wyniki badań (np. Zawisza 2003; Fedyszak-Radziejowska 2006a) prowadzonych na obszarach wiejskich pokazują, że mieszkańcy wsi zwykle współpracują gospodarczo tylko w obrębie rodziny. Sposobem na przełamanie tych zachowawczych postaw jest budowanie kapitału społecznego na bazie wspólnie realizowanych inicjatyw. Jak argumentuje B. Fedyszak-Radziejowska (2006b), zdaniem niemieckiego socjologa C. Offe, najważniejszym wskaźnikiem kapitału społecznego – obok wiedzy (rozumianej jako zainteresowanie sprawami lokalnymi) i zaufania – jest zaangażowanie we wspólne działania. Co więcej, bardzo ważne jest, aby to zaangażowanie miało charakter nieformalnych więzi kształtowanych w obrębie formalnych stowarzyszeń, jak kluby sportowe, grupy religijne czy koła zainteresowań (ale nie partie polityczne, pierwotne grupy rodzinne i sąsiedzkie). Główny nacisk jest tu zatem położony na organizacje pośredniczące i dobrowolne stowarzyszenia budujące więzi wtórne. Z kolei R. Putnam (2008) stawia tezę o przewadze nieformalnego kapitału społecznego (opartego na więziach rodzinnych, sąsiedzkich) nad formalnym. Niezależnie od zajmowanego w tej sprawie stanowiska konieczne jest nadanie nowych form organizacyjnych tradycyjnym wiejskim zasobom społecznym i uruchomienie kapitału społecznego, przynoszącego namacalne efekty i zorientowanego na zysk (Fedyszak-Radziejowska 2003, 2006b).

Przykładem nowej formy organizacyjnej o pewnym udziale zarówno formalnych, jak i nieformalnych więzi w Jeżewie jest powołana przez lokalną liderkę wspomniana inicjatywa „Zarowerowani Jeżewianie”. Jak wspomina M. Potulska: „Od kiedy tylko pamiętam lubiłam jazdę rowerem. Czasem namówiłam mamę, czasem koleżankę. Potem gdzieś w gronie znajomych dzieliłyśmy się wrażeniami, gdzie byłyśmy, co widziałyśmy, jaką drogą jechałyśmy. Wówczas często padały słowa: ale fajnie, a ja bym też tak pojechała, a dajcie znać, jak następnym razem gdzieś będziecie jechały. Rok później, wspólnie z mamą – Wiesławą Ziółkowską – przygotowaliśmy plakat na pierwszą wycieczkę rowerową, było to pod koniec czerwca 2010 roku. Przyszło kilka osób. Na kolejnej już było więcej”. Odnosząc się do zagadnień związanych z działaniami, które mogą być podstawą do budowania kapitału społecznego na wsi należy podkreślić, że sprawdzają się tu wszelkie akcje umożliwiające wspólne spędzanie czasu, integrację lokalnej społeczności, intensyfikację różnego rodzaju relacji i budowanie tożsamości lokalnej – w przypadku gminy Jeżewo – zogniskowane wokół wspólnej pasji rowerowej. Jak się okazuje zbliżone zainteresowania są nie tylko siłą napędową interakcji, ale pełnią też rolę cementującą zachodzące relacje.

Inicjatywa skupiająca początkowo kilka osób z kręgu rodzinnego (w tym mamę i syna) i sąsiedzkiego, zaczęła się rozrastać i ze skali lokalnej przeszła do działań w skali regionalnej, a nawet ponadregionalnej. Można tu wskazywać, za twierdzeniem F. Fukuyamy (1999) odnośnie promieni zaufania (*radius of trust*), dywersyfikację kręgu osób, wśród których obowiązują normy ufności, wzajemności i współpracy, a więc także rosnącą liczbę nakładających się promieni zaufania. Według F. Fukuyamy, im te promienie mają rozleglejszy zasięg i w większym stopniu się pokrywają, tym wywierają większy wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy danego obszaru. Dla przykładu po zaledwie kilku latach funkcjonowania „Zarowerowani Jeżewianie” regularnie biorą udział w Inauguracji Sezonu Turystycznego – cyklicznej imprezie organizowanej przez Kujawsko-Pomorską Organizację Turystyczną. Co więcej, w 2011 r. byli uczestnikami wydarzenia Piknik Mobilności Aktywnej „Ciclovía AmberOne” – przejazdu rowerami nieoddanego dla ruchu kołowego 25 km odcinka autostrady A1 z Nowych Marz do Lisewa (fot. 1). W czasie tego wydarzenia, członkowie grupy, ponad 50 osób, ubrani byli w identyczne niebieskie koszulki i – jak wspomina jedna z uczestniczek wydarzenia – zostali okrzyknięci niebieską grupą „która zdecydowanie wyróżniała się z tłumu”. Tego typu wspólne działania mające na celu promocję grupy i gminy, szczególnie budują poczucie identyfikacji wśród członków grupy różniących się pod względem struktury wieku, wykształcenia czy statusu społecznego poprzez realizację wspólnych celów i dążeń, a także tożsamości lokalnej i integracji generujących kapitał społeczny. Różnice dzielące osoby o różnym statusie społecznym nie są przeszkodą w budowaniu więzi, jeśli tylko osoby te posiadają takie same hobby lub uczestniczą we wspólnej aktywności. Istotnym predyktorem siły więzi jest bliskość emocjonalna przejawiająca się we wzajemnym poleganiu na sobie, zaufaniu i poufności (Marsden i Campbell 1984, za: Growiec 2011). Ponadto wspólna pasja rowerowa umożliwia kształtowanie powiązań łączących różne grupy społeczne, czyli tworzenie dziur strukturalnych (*structural holes*), a co za tym idzie usprawnia przepływ informacji między nimi. S. Burt (1992), definiując kluczowe znaczenie dziur strukturalnych w kreowaniu kapitału społecznego, podkreślił, że jeżeli osoba będąca liderem ma w swojej sieci społecznej znaczną liczbę dziur strukturalnych, prezentuje takie cechy osobowości jak: większa inteligencja emocjonalna, posługiwanie się kodem bardziej abstrakcyjnym niż partykularnym w myśleniu o świecie społecznym, rzadsze posługiwanie się stereotypami, posiadanie cech przywódczych oraz większe poczucie wewnętrznej kontroli (Burt 1992, za: Growiec 2011).

Jaka jest zatem rola lidera lokalnego w generowaniu kapitału społecznego na obszarach wiejskich? Aby odpowiedzieć na to pytanie, odwołamy się raz jeszcze do badań S. Zawisy (2003) i choć prowadzone były one w grupie zawodowej rolników, to ich rezultaty można z pewnymi wyjątkami przenieść na całe obszary wiejskie. Podzielił on lokalnych liderów na trzy kategorie ze względu na pełnione przez nich typy przywództwa. Pomijając liderów produkcji – jako tych, którzy są istotni w środowisku rolniczym – wyróżnił jeszcze liderów opinii i liderów organizacji. Podczas gdy liderzy opinii są wzorem w społecznościach lokalnych w zakresie systemu aksjonormatywnego, liderzy organizacji – jak sama nazwa wskazuje – inicjują wspólne działania w społeczności lokalnej i to właśnie ta kategoria wydaje się kluczowa z perspektywy budowania kapitału społecznego. Liderzy organizacji, jak M. Potulska, pragną odgrywać ważną rolę w swojej społeczności lokalnej, ale dostrzegają potencjał tej społeczności w szerszej skali. Będąc liderami organizacji, nie tylko inicjują nowe, wspólne przedsięwzięcia, ale potrafią zainteresować swoim pomysłem innych, zachęcić do współpracy i przewodzić powstałej grupie, co przejawia się w funkcjonowaniu

wspomnianej już tu wielokrotnie grupy rowerowej. Początkowo jej działalność ograniczała się wyłącznie do krótkich, popołudniowych wypadów organizowanych raz w tygodniu w okresie od czerwca do początków września. Obecnie są to także całodniowe rajdy w sezonie letnim planowane na sobotę i/lub niedzielę, obejmujące trasę 100–140 km oraz spacerów rowerowe wiosną i jesienią: „organizowane w niedzielę o 14:00, tak aby trochę się poruszać i nie wyjść z wprawy”. Wydarzeniem niezwykle integrującym grupę jest także przywitanie Nowego Roku na rowerach: „jedziemy około 5 km do leśnego parkingu, składamy sobie życzenia, przekazujemy coś ze świątecznych smakołyków, opowiemy, kto jak spędził Sylwestra i przed zmrokiem wracamy”. O zdolnościach przywódczych lokalnej liderki świadczy nie tylko zmieniająca się i stale poszerzana formuła wyjazdów, ale także poszukiwanie nowych celów wycieczek wykraczających poza granicę gminy (np. Chrystkowo) czy powiatu (np. Grudziądz) – fot. 2. Symptomatyczne jest również typowanie jako destynacji miejsc nieoczywistych z punktu widzenia wyjazdów rekreacyjno-turystycznych, jak np. organizacja wycieczki do bioelektrowni w Buczku w lipcu 2015 r. Zasadniczym motywem uczestnictwa była chęć zwiedzenia nowej firmy – elektrowni wykorzystującej odnawialne źródła energii – jedynej w najbliższej okolicy, ale też jedynej z najbardziej innowacyjnych w Polsce. Nie bez znaczenia, według relacji jednej z uczestniczek tej wycieczki, „była możliwość osobistego zmierzenia się z zasłyszonymi opiniami i stereotypami na temat bioelektrowni” (por. Chodkowska-Miszczuk i in. 2016).

Fot. 1. Uczestnicy Pikniku Mobilności Aktywnej „Ciclovía AmberOne” w 2011 r. (fot. M. Potulska)
Participants of the Active Mobility Picnic „Ciclovía AmberOne”, 2011 (photo by M. Potulska)

Fot. 2. Uczestnicy rajdów rowerowych do Chrystkowa (gmina Świecie) i Grudziądza (fot. M. Potulska)
Participants of bicycle rides to Chrystkowo (Świecie commune) and Grudziądz (photo by M. Potulska)

Jak zauważa J. Hausner (2008), ani państwo, ani rynek nie są stanie wytworzyć form organizacyjnych, które mogłyby zaspokoić wiele tradycyjnych, a jednocześnie nowych potrzeb społecznych. Rozpoznanie tych potrzeb i ich realizacja wyrażająca się w inicjowaniu wspólnych przedsięwzięć, zwłaszcza w środowiskach wiejskich, dokonywane są głównie przez lokalnych liderów, którzy poprzez określony zestaw cech psychologiczno-społecznych oraz zajmowaną w stratyfikacji społecznej pozycję określani są też mianem elit. Jak podaje B. Fedyszak-Radziejowska (2003), są to ludzie warci wyboru i akceptacji ze względu na swoją pozycję i zasługi dla danej społeczności. Niewątpliwie jedną z tych zasług jest budowanie kapitału społecznego. I w tym przypadku słuszne jest stwierdzenie M. Klodzińskiego (2003), że to ludzie i ich osobowości decydują o sukcesie wsi.

A jak zmierzyć ten sukces w Jeżewie zainicjowany przez lokalną liderkę? Można tego dokonać na trzy sposoby. Po pierwsze, w roku 2012 i 2014 powołana przez nią grupa pozyskała na cele swojej działalności środki finansowe z funduszy Programu Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności pt. „Działaj Lokalnie” realizowanego przez Akademię Rozwoju Filantropii w Polsce we współpracy z siecią Ośrodków „Działaj Lokalnie” (ODL oddział świecki). Jest to jedyny program w Polsce, w którym dotacje przyznawane są na poziomie lokalnym organizacjom pozarządowym i grupom nieformalnym. Aby projekt zyskał finansowanie, musi spełniać kryteria, wśród których za najważniejsze uznaje się: aktywizowanie lokalnej społeczności wokół różnych celów o charakterze dobra wspólnego, realizację przedsięwzięcia wspólnymi siłami mieszkańców i instytucji lokalnych oraz angażowanie zasobów lokalnych (naturalnych, społecznych, ludzkich i finansowych) (<http://www.dzialajlokalnie-swiecie.pl>). Premiowane są więc wszystkie te elementy, które przesądzają o budowaniu kapitału społecznego. Zdobyte funduszy w ramach grantu przez mieszkańców Jeżewa – uczestników rajdów rowerowych – było zatem pierwszym sprawdzianem jakości ich kapitału społecznego. Po drugie, sukcesem w Jeżewie jest rosnąca liczba osób skupiona wokół lokalnego lidera. Jak wspomniano na wstępie artykułu, żaden lider nie działa w oderwaniu od społeczności lokalnej, którą reprezentuje i stąd w badaniach kapitału społecznego wśród lokalnych społeczności jako jeden ze wskaźników stosuje się zdolność do wskazania i poparcia lidera (Fedyszak-Radziejowska 2006a, 2006b; por. też: Zawisza 2003; Szafraniec 2006; Kosmaczewska 2009). Po trzecie, w Jeżewie, lokalny lider otrzymuje coraz więcej zinstytucjonalizowanego wsparcia, co z jednej strony jest wyrazem rosnącego kapitału społecznego mieszkańców tej gminy, z drugiej strony ma na celu dalsze jego generowanie (por. Swaniewicz 2005). Należy tu uzupełnić, że funkcję instytucji wzmacniającej więzi pomiędzy różnymi wiejskimi grupami społecznymi pełni w Jeżewie Biblioteka Publiczna. Poprzez strony internetowe i tablicę ogłoszeń rozpowszechnia ona informacje na temat kolejnych projektów, mających na celu dalsze wspólne działania budujące kapitał społeczny. Warto dodać, że jedna z uczestniczek grupy rowerowej jest członkiem rady gminy Jeżewo. Pełniona przez nią funkcja ułatwia nie tylko promocję bieżących działań grupy, ale także daje sposobność do poszukiwania wsparcia dla kolejnych inicjatyw oddolnych wykorzystujących potencjał lokalnego społeczeństwa. Rozpatrując kapitał społeczny kreowany przez członków nieformalnej grupy rowerowej w kontekście zakorzenienia instytucjonalnego, można zaobserwować także pewne formy kapitału łączącego (*linking social capital*) definiowanego przez pryzmat asymetrycznych interakcji z ludźmi – reprezentantami różnych szczebli władzy w znaczeniu politycznym i finansowym (Woolcock 2001).

Podsumowanie i wnioski

Studium przypadku opracowane dla gminy Jeżewo pozwala na dokonanie pewnych uniwersalnych uogólnień dotyczących roli lidera lokalnego w rozwijaniu kapitału społecznego na wsi. Zgodnie z wyznaczonym celem pracy w pierwszym etapie badań wytypowano (wg postulatów sformułowanych w literaturze przedmiotu) osobę spełniającą kryteria lokalnego lidera. Uzyskane wyniki wskazują, że zidentyfikowano lidera zmiany, który działa pragmatycznie dla dobra mieszkańców gminy. Pełni przy tym funkcje, które umożliwiają mu kontakt ze społecznością lokalną, co daje możliwość lepszego rozpoznawania jej potrzeb i oczekiwań. Zasadniczy warunek, który spełnia lokalny lider, sprowadza się do kwestii wykazywanej aktywności, której towarzyszy akceptacja ze strony otoczenia społecznego. Szczegółowe cechy osobowościowe lidera zidentyfikowane w badaniu to, w opinii respondentów: zaangażowanie i chęć niesienia pomocy, otwartość, umiejętność rozwiązywania problemów oraz zdolność do porozumiewania się i komunikowania się w czytelny i dostosowany do odbiorców sposób. Ponadto jako istotne warunki wskazano także wiedzę, kwalifikacje i doświadczenie idące w parze z wykształceniem, które decydują o tym, że lider postrzegany jest jako osoba godna zaufania, darzona szacunkiem, akceptowana, inicjująca działania odpowiadające potrzebom społeczności lokalnej i wspólnie z nią je realizująca.

Poszukując odpowiedzi na pytanie o specyfikę inicjatyw, które mogą odgrywać rolę w budowaniu kapitału społecznego i rozważając kwestię, czy zidentyfikowane na rozważanym obszarze działania wykazują właściwy charakter, konieczne było podzielenie badań na dwa etapy. W pierwszym, w drodze analiz studialnych opartych na przeglądzie literatury przedmiotu, wytypowano inicjatywy, które mogą być podstawą budowania kapitału społecznego. Drugi etap prac polegał na ustaleniu charakteru inicjatyw podejmowanych w gminie Jeżewo i porównaniu z działaniami wytypowanymi jako spełniające zadane kryterium. Jak wykazano w analizie, zidentyfikowane działania można uznać za podstawę do budowania kapitału społecznego. Służą one realizacji wspólnych celów i zamierzeń, wzmacniają więzi, budują tożsamość lokalną i integrują mieszkańców, otwierając pole do podejmowania wspólnych działań. Osią tych przedsięwzięć mogą być i z powodzeniem są wspólne pasje i zainteresowania.

Ostatnie ważne pytanie, które wymagało odpowiedzi dotyczyło roli lidera lokalnego w budowaniu kapitału społecznego. Na podstawie przeprowadzonych badań ustalono i potwierdzono skuteczność działań lidera w zakresie pozyskiwania funduszy. Towarzyszy temu także obserwowany stały wzrost zainteresowania inicjowanymi działaniami, o czym świadczy rosnąca liczba osób skupionych wokół nieformalnej grupy. Zaobserwowano także coraz większe instytucjonalne wsparcie dla działań lidera. Wymienione przykłady świadczące o efektywności inicjatyw każą upatrywać roli lidera w pełnieniu funkcji przewodnika społeczności lokalnej. Jego głównym zadaniem powinno być zachęcanie do współpracy, inicjowanie wspólnych aktywności, nie tylko działanie, ale przede wszystkim współdziałanie, które w połączeniu z zestawem cech osobowościowych pozwoli sięgnąć do zasobów kapitału społecznego.

Dziękujemy za pomoc w zgromadzeniu niezbędnych informacji i materiałów źródłowych, które posłużyły do realizacji niniejszego badania, p. Magdalenie Potulskiej oraz mieszkańcom gminy Jeżewo – członkom nieformalnej grupy rowerowej „Zarowerowani Jeżewianie”.

Literatura

- Bagdziński S.L.**, 1994, *Lokalna polityka gospodarcza (w okresie transformacji systemowej)*, UMK, Toruń
- Bański J., Mazur M.**, 2016, *Classification of rural areas in Poland as an instrument of territorial policy*, *Land Use Policy*, 54, s. 1–17. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.landusepol.2016.02.005>
- Będzik B.**, 2008, *Bariery i możliwości generowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich w Polsce*, *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 7 (4), s. 27–34.
- Biczkowski M.**, 2013, *Fundusze unijne jako czynnik rozwoju regionalnego w odniesieniu do koncepcji rozwoju neoendogenicznego*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 34, s. 71–86.
- Biegańska J., Grzelak-Kostulska E., Dymitrow M., Chodkowska-Miszczuk J., Środa-Murawska S., Rogatka K.**, 2017, *Młodzież z osiedli popegeerowskich a kształtowanie społecznych zasobów lokalnych*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 44, 75–92.
- Biegańska J., Szymańska D.**, 2013, *The scale and the dynamics of permanent migration in rural and peri-urban areas in Poland – some problems*, [w:] D. Szymańska, J. Chodkowska-Miszczuk (red.), *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, Nicolaus Copernicus University Press, Toruń, 21, s. 21–30. DOI: <http://dx.doi.org/10.2478/bog-2013-0017>
- Burt R.S.**, 1992, *Structural holes: the social structure of competition*, Mass. Harvard University Press, Cambridge.
- Bourdieu P.**, 2011, *The forms of capital (1986)*, [w:] *Cultural theory: An anthology*, s. 8–93.
- Chodkowska-Miszczuk J., Biegańska J., Grzelak-Kostulska E.**, 2016, *Instalacje odnawialnych źródeł energii jako nowa atrakcja turystyczna*, [w:] D. Sokołowski, P. Tomczykowska (red.), *Kreatywność w turystyce. Innowacyjne rozwiązania we współczesnej turystyce*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 197–212.
- Chodkowska-Miszczuk J., Szymańska D.**, 2011, *Update of the review: Cultivation of energy crops in Poland against socio-demographic factors*, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15, 9, s. 4242–4247. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.rser.2011.07.126>
- Coleman J.S.**, 1990, *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge, s. 317–318.
- Creswell J.W.**, 2003, *Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (2nd ed.)*, Sage, Thousand Oaks, CA.
- Czapiewska G.**, 2011, *Odnowa wsi szansą na rozwój peryferyjnych obszarów wiejskich Pomorza*, *Barometr Regionalny*, 3 (25), s. 85–94.
- Czapiński J., Panek T.** (red.), 2007, *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Dymitrow M., Biegańska J., Grzelak-Kostulska E.**, 2017, *Deprivation and the rural-urban trap*, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/tesg.12263>
- Działek J.**, 2011, *Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 3 (45), s.100–118.
- Fedyszak-Radziejowska B.**, 2003, *Kapitał społeczny wsi. Uwarunkowania historyczne. Stan obecny i szanse rozwoju*, *Więś i Rolnictwo*, Suplement do nr 3 (120), s. 49–61.
- Fedyszak-Radziejowska B.**, 2006a, *Czy kapitał społeczny bez społecznego zaufania jest możliwy?* [w:] K. Szafranec (red.), *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 123–146.
- Fedyszak-Radziejowska B.**, 2006b, *Kapitał społeczny wsi – w poszukiwaniu utraconego zaufania*, [w:] K. Szafranec (red.), *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie-społeczność lokalna-edukacja*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 71–120.

- Feltynowski M., Senetra A., Biegańska J., Grzelak-Kostulska E., Dymitrow M., Środa-Murawska S.**, 2015, *Some problems of local development : the example of former State Agricultural Farms in Poland*, Research for rural development 2015 : annual 21th International Scientific Conference: proceedings, 2, Latvia University of Agriculture, Jelgava, s. 237–243.
- Fukuyama F.**, 1999, *Social capital and civil society*, referat wygłoszony na „IMF Conference on Second Generation Reforms”, 8–9 listopada 1999 r., Washington, DC. Dostępne na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm#1>, (30-04-2017)
- Fukuyama F.**, 2001, *Social capital, civil society and development*, Third world quarterly 22.1, s. 7–20.
- Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A.**, 2000, *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, IFiS PAN, Warszawa.
- Grosse T.G.**, 2007, *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*, Studia Regionalne i Lokalne, 1 (27), s. 27–49.
- Growiec K.**, 2011, *Kapitał społeczny. Geneza i społeczne konsekwencje*, Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica”, Warszawa.
- Hanifan L.J.**, 1916, *The rural school community center*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 67, 1, s. 130–138.
- Hausner J.**, 2008, *Ekonomia społeczna i rozwój*, Ekonomia społeczna. Teksty, 12, s. 24.
- Jasińska-Kania A.**, 1991, *Socjologiczna koncepcja osobowości*, [w:] Z. Krawczyk, W. Morawski (red.), *Socjologia. Problemy podstawowe*, PWN, Warszawa, s. 78–99.
- Kłodziński M.**, 2003, *Kapitał społeczny polskiej wsi*, Wieś i Rolnictwo, Suplement do nr 3 (120) s. 9–18.
- Kłodziński M., Fedyszak-Radziejowska B.**, 2003, *Dylematy polskiej wsi w procesie integracji z Unią Europejską*, Wieś i Rolnictwo, 1, 75–85.
- Kosmaczewska J.**, 2009, *Kapitał społeczny mieszkańców wsi jako czynnik turystycznego rozwoju obszarów wiejskich*, Acta Scientorum Polonorum. Oeconomia, 8(4), s. 87–96.
- Marsden P.V., Campbell K.E.**, 1984, *Measuring Tie Strength*, Social Forces, 63, 2, s. 482-501.
- Lutyński J.**, 2000, *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*, ŁTN, Łódź.
- Olechnicki K., Załęcki P.**, 2000, *Słownik socjologiczny*, Graffiti BC, Toruń.
- Parysek J.**, (red.), 2004, *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1998–2002*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Pretty J.**, 1998, *O zrównoważonym rozwoju gospodarki lokalnej*, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.
- Putnam R.D.**, 1995, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wydawnictwo Znak, Warszawa–Kraków.
- Putnam R.D.**, 2008, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Putnam R.D.**, 2008, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Skubiak B.**, 2013, *Ekonomiczno-społeczne aspekty rozwoju obszarów wiejskich*, Journal of Agribusiness and Rural Development, 2 (28), s. 215–224.
- Swianiewicz P.**, 2005, *Strategiczna analiza stanu spójności ekonomicznej i społecznej przeprowadzona na poziomie obszarów nuts4 i nuts5*. Dostępne na: [http://www.regioportal.pl/pl29/teksty250/\(03-04-2016\)](http://www.regioportal.pl/pl29/teksty250/(03-04-2016))
- Szafranec K.**, 2006, *Zasoby jednostkowe z perspektywy pytania o bezradność i roszczeniowość polskiej wsi*, [w:] K. Szafranec (red.), *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie-społeczność lokalna-edukacja*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 121–188.

- Szymańska D., Biegańska J.**, 2012, *Infrastructure's and housing's development in the rural areas in Poland – some problems*, Journal of Infrastructure Development, 4, 1, s. 1–17. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/0974930612449533>
- Szymczak M.**, 2005, *Miasto i wieś w Polsce. Dystanse w zakresie mieszkaniowych i materialnych warunków życia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Trutkowski C., Mandes S.**, 2005, *Kapitał społeczny w małych miastach*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Woolcock M.**, 2001, *The place of social capital in understanding social and economic outcomes*, Canadian Journal of Policy Research, 2, 1, s. 11–17.
- Wójcik M.**, 2010, *Struktura i działanie – społeczno-geograficzna interpretacja oddziaływania funduszy Unii Europejskiej na przykładzie programu „Odnowa wsi”*, Studia Obszarów Wiejskich, 24, s. 186–201.
- Zawisza S.**, 2003, *Rola liderów w procesie samoorganizacji mieszkańców wiejskich społeczności lokalnych*, Wieś i Rolnictwo, Suplement do nr 3 (120), s. 331–342.

Źródła internetowe

<http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/> (31–03–2016)

<http://www.dzialajlokalnie-swiecie.pl> (20–03–2016)

<http://ug-jezewo.lo.pl/?par=756> (19–03–2016)

Summary

The aim of the article is to assess the role of local leaders in generating social capital in rural areas. The analysis is based on a study of Jeżewo commune (Świecki county, Kujawsko-Pomorskie province). The study attempts to answer the following questions: Which personality traits and social conditions determine the possibility of becoming a local leader? Which initiatives can provide the basis for building social capital in the countryside? What is the leader's role in generating social capital in rural areas? The results of the research indicate that the role of the local leader in creating social capital consists in activating the society by initiating and moderating various projects aimed at integrating the local community, intensifying relations and constructing local identity. According to the study, shared passions and interests can be the pivot of such grassroots projects.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2017, tom 46, s. 57–72
<https://doi.org/10.7163/SOW.46.4>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Uzurpacja prestiżu na przykładzie Magdalenki

Usurpation of prestige. Case of Magdalenka

Mariusz KOWALSKI

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa
mar.kow@twarda.pan.pl

Zarys treści: Ograniczenia prawne i finansowe powodują, iż nie każdy może zamieszkać w prestiżowym miejscu. Z tego powodu pojawiają się inicjatywy instytucjonalne i budowlane, które powołując się na renomę danej miejscowości, są realizowane poza jej granicami lub w sposób odbiegający od dotychczasowych tradycji. Rozwiązania te prowadzą do nieuchronnych przekształceń w zagospodarowaniu przestrzennym, bardzo często zmieniając dotychczasowy charakter wielu miejscowości. Jednym z przykładów tego zjawiska może być podwarszawska Magdalenka i jej okolice. Zaprojektowana jako osiedle-las, zabudowana była do tej pory pojedynczymi i zróżnicowanymi domami jednorodzinnymi. Ostatnio powstają tu jednak zunifikowane osiedla, których istotną część stanowi zabudowa bliźniacza. Poza granicami Magdalenki powstają osiedla o jeszcze większej intensywności zabudowy, najczęściej na bezleśnych obszarach, jednak także uzurpując sobie renomę legendarnej sąsiadki. W rezultacie prowadzi to do nieuchronnej zmiany charakteru wszystkich sąsiadujących miejscowości, wpływając również na tożsamość lokalną ich mieszkańców.

Słowa kluczowe: Magdalenka, miasto-ogród, prestiż, zasoby lokalne, rozwój.

Wstęp

Podstawą rozwoju lokalnego są zasoby, jakimi dysponują społeczności i które tworzą kapitał terytorialny danej jednostki (Przygodzki 2015). Te zasoby można rozumieć bardzo szeroko: zasoby przyrodnicze (surowce mineralne, biosfera), ludzkie (jakościowe i ilościowe), gospodarcze, społeczne, infrastrukturalne, dogodna lokalizacja itd. Do zasobów, jakimi dysponuje dana jednostka terytorialna, można niewątpliwie zaliczyć także jej wizerunek utrwalony w świadomości społecznej. Niektóre miejsca uznawane są za szczególnie atrakcyjne i prestiżowe, inne cieszą się niezbyt pochlebną sławą. Pozostałe kojarzą się neutralnie lub trudno o nich cokolwiek powiedzieć. Opinie te budujemy na podstawie ogólnej wiedzy, często bardzo subiektywnej, dotyczącej zasobów danej miejscowości (Dewalska-Opitek 2010). W ten sposób sama opinia staje się jednym z zasobów (jako swoisty *trademark*), na którym opierany jest rozwój miejscowości. Potrafi ona żyć swoim własnym życiem, często w oderwaniu od rzeczywistej sytuacji. Nic więc dziwnego, iż wizerunek miejscowości bardzo często poddawany jest zabiegom o charakterze marketingowym,

w celu budowania, podtrzymania lub wzmocnienia dobrej opinii o danym miejscu (Cai 2002; Hanna i Rowley 2011; Hulicka 2014; Glińska 2016).

Pozytywna opinia o danej miejscowości czyni ją atrakcyjną i skłania ludzi do spędzania tam wolnego czasu, nabywania nieruchomości lub trwałego osiedlenia się (Servillo i in. 2012). W ten sposób część prestiżu związanego z atrakcyjnym miejscem staje się również ich udziałem. W ślad za pionierami podążają następni, chcący również dołączyć do elitarnego grona. Takimi znanymi na całym świecie miejscami są np. Beverly Hills lub Miami Beach w Stanach Zjednoczonych czy też Monte Carlo, San Remo, czy Brighton w Europie. Takie miejsca znaleźć można we wszystkich zakątkach świata, choć ich ranga może być różna. Jedne mają znaczenie międzynarodowe, inne krajowe, jeszcze inne regionalne lub tylko lokalne. W przypadku Polski do tego typu miejsc zaliczyć można modne kurorty (Zakopane, Sopot, Jurata, Międzyzdroje), dzielnice niektórych miast (Saska Kępa czy Stary Żoliborz w Warszawie) oraz liczne podmiejskie osiedla (małe miasteczka) bardzo często łączące funkcje rezydencjalne z rekreacyjno-wypoczynkowymi (np. Puszczykowo, Podkowa Leśna).

Celem niniejszego opracowania jest odpowiedź na pytanie, jak prestiż Magdaleny – znanej miejscowości rezydencyjno-letniskowej, wpływa na jej rozwój oraz na rozwój miejscowości sąsiednich, korzystających niejako z jej „aury”. Interesujące będzie również, czy te zależności mogą działać w drugą stronę, czyli jak rozwój sąsiednich miejscowości może wpływać na wizerunek i rozwój samej Magdaleny. Czy występuje sprzężenie zwrotne, i jakie są jego skutki dla rozwoju lokalnego. Analiza dotyczy przede wszystkim inwestycji mieszkaniowych, gdyż są one najbardziej widoczne na badanym obszarze. Funkcje mieszkaniowe są cechą charakterystyczną Magdaleny, a na jej wzór i podobieństwo przejmują je, choć z różnym skutkiem, także sąsiednie miejscowości. Celem badania jest również odpowiedź na pytanie, czy zasób lokalny w postaci marki znanej podwarszawskiej miejscowości spełnia pozytywną rolę czy też, w określonych okolicznościach, może stać się źródłem zagrożeń dla rozwoju lokalnego.

W odniesieniu do przedstawionych celów przeanalizowano najpierw koncepcję miasta-ogrodu, która legła u podstaw popularności wielu polskich miejscowości, a następnie koncepcję rozwoju samej Magdaleny, jako szczególnego przypadku realizacji i funkcjonowania miasta-ogrodu (osiedla-lasu). W celu wykazania, jak inwestycje wpływają na zagospodarowanie badanego obszaru, przeanalizowano historię dużych inwestycji mieszkaniowych w ostatnich latach tak w Magdalence, jak w sąsiednich miejscowościach. Opracowanie kończy analiza zagadnienia, czy Magdalena spełnia rolę zasobu przyciągającego inwestorów, i czy te ewentualne inwestycje mają pozytywny wpływ na rozwój miejscowości i jej otoczenia.

Miasta-ogrody w Polsce

W polskich warunkach miano atrakcyjnych i prestiżowych miejscowości rezydencjalnych uzyskało wiele miejscowości, które rozwinęły się w nawiązaniu do koncepcji „miasta-ogrodu”. Do dziś wiele z nich opiera na tej idei swoją *trademark* (Hulicka 2014). Wspomniana idea pojawiła się w końcu XIX w. za sprawą E. Howarda (1898), który w swej rozprawie *To-morrow: a peaceful path to real reform*, postulował poprawę jakości życia mieszkańców poprzez połączenie pozytywnych cech miast (dostęp do pracy i usług) i obszarów wie-

skich (zieleni, świeże powietrze, mniej intensywna zabudowa). Idea ta przyjęła się również w Polsce, przybierając jednak swoje szczególne cechy. Polskie miasta-ogrody, poza nielicznymi wyjątkami, zakładano na terenach leśnych należących do wielkiej własności ziemskiej. W odróżnieniu od innych miast-ogrodów, np. Hellerau koło Drezna, New Earswick koło Yorku, w Polsce koncepcja Howarda przybierała najczęściej postać typowych osiedli mieszkaniowych, oddalonych od obszarów przemysłowych i wielkomiejskich. Walory ekologiczne i zdrowotne miały zachęcić społeczeństwo do osiedlania się na tych terenach. W stosunku do pierwotnej koncepcji miasta-ogrodu nie były one samowystarczalne ekonomicznie, lecz uzależnione od metropolii. Hasło „Mieszkaj na wsi, pracuj w mieście” było reklamą miast-ogrodów na początku XX wieku. Kolejną cechą wyróżniającą polskie osiedla była własność prywatna, gdyż w brytyjskim pierwowzorze stosunki własnościowe rozwiązywano w formie samorządowej, spółdzielczej lub patronackiej. W Polsce nastawiono się na sprzedaż działek pod budownictwo indywidualne. Nowi właściciele byli zobowiązani do przestrzegania standardów ekologicznych (np. min. 30% działki musi być zadrzewione), budowlanych, użytkowych. Zasady te wynikały początkowo nie z prawa lokalnego, ale z warunków sprzedaży (Szczęśniak 2012).

Charakterystyczne dla Polski uwarunkowania sprawiły, iż miasta-ogrody uzyskały szczególnie elitarny charakter. Można to prześledzić na przykładzie podwarszawskich miejscowości: Podkowy Leśnej i Zalesia Dolnego. Nieruchomości kupowały tu osoby zamożne, traktując je jako letnie rezydencje. Dopiero z biegiem czasu właściciele osiedlali się na stałe. Lecz nie tylko pieniądze decydowały o specyfice społeczności. W jej szeregach znajdowało się szczególnie dużo osób należących do szeroko rozumianych elit politycznych, artyści, reprezentanci wolnych zawodów, czyli szeroko rozumiana inteligencja. Prezentowali wysoką kulturę i odwagę myślenia, przyczyniając się do budowy szczególnego charakteru miejscowości (Szczęśniak 2012).

Prócz Podkowy Leśnej i Zalesia Dolnego do idei tej nawiązywały w Polsce, i wciąż w dużym stopniu nawiązują, takie miejscowości/osiedla jak: Milanówek, Puszczykowo, Giszowiec, Żoliborz Oficerski, Komorów, Sokolniki, Żąbki (Szczęśniak 2012; Hulicka 20014). Ich walory jako miasta-ogrodu wykorzystywane są również bardzo często w celach promocyjnych. Adresatami tych akcji są mieszkańcy dużych miast, którzy tęsknią za spokojem i zielenią (Hulicka 20014).

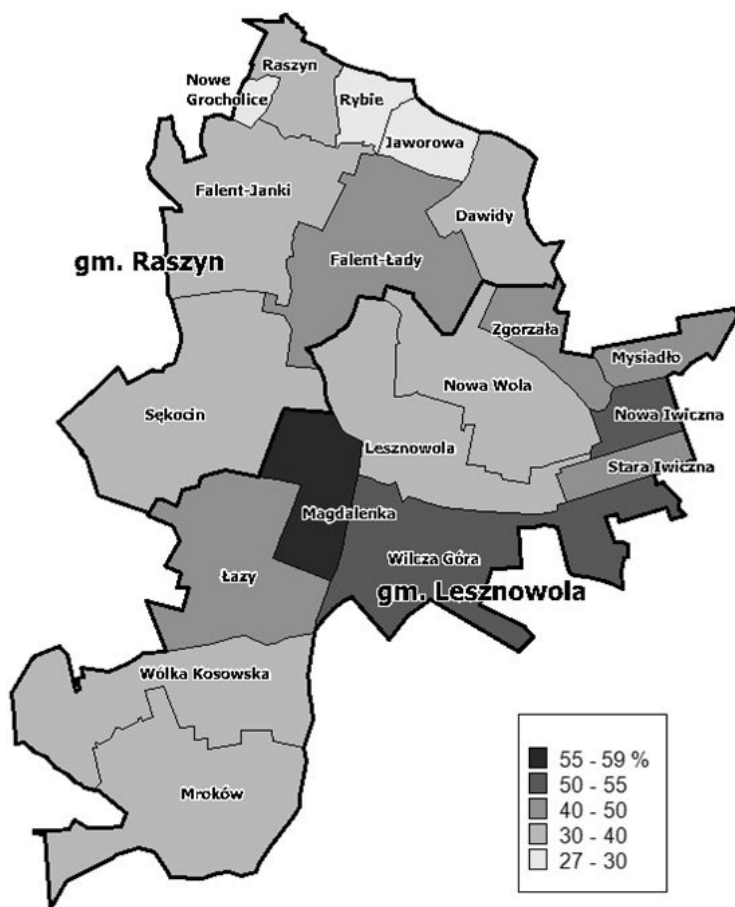
Miasto-las Magdalenka

Idea miasta-ogrodu przyświecała niewątpliwie powstaniu podwarszawskiej Magdalenki i jest ona zaliczana do tej kategorii przez specjalistów (*Kraina miast-ogrodów...* 2016), choć jego pomysłodawcy używali określenia „miasto-las” (Buchalczyk 2002), które niewątpliwie bardziej oddawało charakter planowanej miejscowości. Nie wyłamuje się to jednak z ogólnej idei miasta-ogrodu, i znajduje analogię z podłódzkim miastem-ogrodem Kolumną, które również było reklamowane jako miasto-las (Baranowska 2008).

Do lat 30. XX w. Magdalenka była folwarkiem obejmującym mało urodzajne, piaszczyste, grunty, w dużym stopniu zalesione i pokryte wydmami. Właściciele niedogodności te postanowili przekształcić w atut, przeznaczając folwark pod parcelację, objętą jednolitym planem miasta-ogrodu. Oferta sprzedaży została skierowana do warszawiaków pragnących uciec od miejskiego zgiełku, nie rezygnując jednocześnie z bliskości Warszawy (Bu-

chalczyk 2002). Znaczną część pionierów stanowili pracownicy warszawskich banków oraz inne osoby mające stabilne dochody i dostęp do kredytów (Beer 2006a, b). Okoliczności te legły niewątpliwie u podstaw elitarnego charakteru Magdaleny. Po II wojnie światowej miejscowość tę upodobał sobie komunistyczny dygnitarze. Wymienia się w tym kontekście m.in. Franciszka Szlachcica, Mieczysława Moczara, Michała Żymierskiego, Franciszka Kaima (*Magdalena...*). Ich obecność sprzyjała niewątpliwie wzmocnieniu przekonania o prestiżowym charakterze miejscowości.

W obecnym czasie dowodów na elitarny charakter Magdaleny dostarcza m.in. geografia wyborcza. Na tle sąsiednich obwodów wyborczych z gmin Raszyn i Lesznowola miejscowość wyróżnia się największym poparciem dla partii o charakterze liberalnym (Platforma Obywatelska i Nowoczesna – ryc. 1), które kojarzone są w literaturze jako reprezentanci interesów elit społecznych i gospodarczych (Bański i in. 2009).

Ryc. 1. Poparcie dla opcji liberalnej (Platforma Obywatelska i Nowoczesna) w obwodach wyborczych gmin Lesznowola i Raszyn w wyborach do Sejmu 2015 r.

Źródło: opracowanie własne.

Support for the liberal option (Platforma Obywatelska and Nowoczesna parties) in the election districts of the Lesznowola and Raszyn communes in the parliamentary elections of 2015

Source: own elaboration.

Projekt miejscowości zakładał zagospodarowanie całości obszaru byłego folwarku. Obok działek leśnych przeznaczonych pod zabudowę indywidualną przewidziano obiekty użyteczności publicznej: kościół, szkoła, kasyno, boisko, basen, straż pożarną, cmentarz, itp. Wybuch wojny uniemożliwił realizację większości z tych zamierzeń. Nie sprzedano również dużej części wydzielonych już działek. Z tego powodu osiedle nie uzyskało przedstawionego w pierwotnym projekcie kształtu, jednak jego powstanie stało się faktem. Powstały dwa skupiska domów, jedno na północy, drugie na południu terenów dawnego folwarku, rozdzielone niezagospodarowanym lasem. Ten ostatni, pomimo wydzielonych hipotecznie działek, został w czasach władzy komunistów odebrany właścicielom i włączony pod administrację Lasów Państwowych. Formalnie więc przestał być częścią osiedla (sołectwa).

Ryc. 2. Willa w starszej części Magdalenki (fot. M. Kowalski)
A villa in the older part of Magdalenka (photo by M. Kowalski)

Pomimo niedokończenia pierwotnego projektu Magdalenka uzyskała atrakcyjną formę urbanistyczną (ryc. 2). Na podstawie pierwotnych założeń każda działka w części północnej osiedla miała liczyć ok. 1800 m² (działki typowo leśne), w części południowej ok. 1200 m² (działki z ogrodami). Dla działek leśnych ustalono, iż pod zabudowę indywidualną można wyciąć jedynie 21% drzewostanu, a budynki nie mogą liczyć więcej niż dwie kondygnacje (Buchalczyk 2002). Zbliżone zasady znajdują się również w obecnie obowiązującym miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (*Uchwała nr 45/V/2011...* 2011). Widać tu dążenie władz lokalnych do zachowania unikalnego charakteru miejscowości. Dzięki temu Magdalenka utrzymuje swój charakter miasta-ogrodu, w jego leśnej odmianie (miasto-las), stając się atrakcyjnym miejscem zamieszkania i odpoczynku. Podobny charakter zachowuje sąsiadujący z Magdalenką Sękocin Las, stąd bardzo często postrzegane są one jako jedna funkcjonalna całość (Buchalczyk 2002).

Legenda Magdalenki

Szczególne znaczenie dla rozpoznawalności Magdalenki miały wydarzenia polityczne. Stało się tak za sprawą poufnych rozmów, jakie w ośrodku MSW „Magdalena” (w rzeczywistości usytuowanym tuż za granicą Magdalenki w Sękocinie-Las) od września 1988 r. prowadziła strona rządowa z gen. Cz. Kiszczakiem na czele z reprezentantami opozycji skupionymi wokół L. Wałęsy. Ich legenda narodziła się już podczas rozmów „Okrągłego Stołu” i trwa do dnia dzisiejszego. Wielu publicystów i polityków uważa, że zawarto tam tajne porozumienie, które zapewniło postkomunistom i liberalnej części strony solidarnościowej dominującą rolę w IV Rzeczypospolitej. Choć rozmowy te odbywały się w różnych miejscach, to właśnie „Magdalena” stała się hasłem określającym niezbyt przejrzyste momenty w ustalaniu zasad zmiany systemu politycznego i gospodarczego w Polsce (Dubiński 1990; *Magdalena symbolem...* 2014).

Pozytywne i negatywne skojarzenia mają ogromną rolę w kreowaniu wizerunku miejscowości (Kostaszuk-Romanowska 2011). A. Czerny (2011) uważa, iż takie nazwy miejscowe jak Jałta, Magdalena, Targowica, służą jako nośniki negatywnych konotacji (zdrady, służalczości, spisku). Obok roli indeksacyjnej (wskazując konkretny przedmiot) mają więc również znaczenie symboliczne (przywołujące nasze myśli i wyobrażenia). Nie wydaje się jednak, by te negatywne uczucia miały dotyczyć samej miejscowości. Rozmowy kojarzone z Magdalenką stały się raczej elementem budowania jej legendy jako miejsca, w którym odbywały się poufne, tajemnicze i znaczące spotkania na najwyższym szczeblu. Miały więc dla niej raczej pozytywne znaczenia, wzmacniając jej prestiż i atrakcyjność. Natomiast hasło „Magdalena” zaczęło żyć swoim własnym życiem, stając się nazwą dla wyjątkowego zjawiska politycznego. Jest ono z pewnością kojarzone z Magdalenką, jako miejscem rozmów, ale z nią nieutożsamiane. Podobnie zapewne możemy oceniać przypadek Jałty.

W przypadku Magdalenki jej polityczna legenda odgrywa zapewne większą rolę w promocji osiedla niż uświadamiane walory miasta-ogrodu. Znajduje to m.in. odzwierciedlenie w działaniach miejscowego samorządu, który podkreślając wyjątkowy – z uwagi na walory środowiskowe – charakter Magdalenki, nie odwołuje się jednak do idei miasta-ogrodu, podkreśla natomiast bogactwo historycznych tradycji, na czołowym miejscu stawiając rozmowy z lat 1988–1989 (*Plan odnowy miejscowości Magdalena...* 2010). Najwyraźniej tego typu promocja, by utrzymać przekonanie o atrakcyjności i prestiżu, nie jest osiedlu potrzebna. Magdalena wydaje się stanowić markę samą w sobie, i nie musi odwoływać się do jakichś ogólnych tożsamości. Nie zaprzecza to jednak możliwości zakwalifikowania jej do kategorii miasta-ogrodu.

Wyjątkowy i prestiżowy charakter miejscowości odzwierciedlają różnego rodzaju doniesienia prasowe. Można się z nich dowiedzieć, jak to znani ludzie (np. Piotr Adamczyk, Michał Wiśniewski) kupują, sprzedają lub tracą domy w Magdalence lub jak stają się twarzami realizowanych tam inwestycji mieszkaniowych (Brzostek 2010). Utwierdzają w tym także artykuły opisujące zalety życia w Magdalence (np. Pawlikowska 2007; Gądek 2010). Nic więc dziwnego, że mieszkają bądź mieszkali tu (lub w sąsiednim Sękocinie-Las) znani artyści, dziennikarze, politycy, a o dołączeniu do elitarnego grona marzą także inni, niekiedy tak znani i majątni.

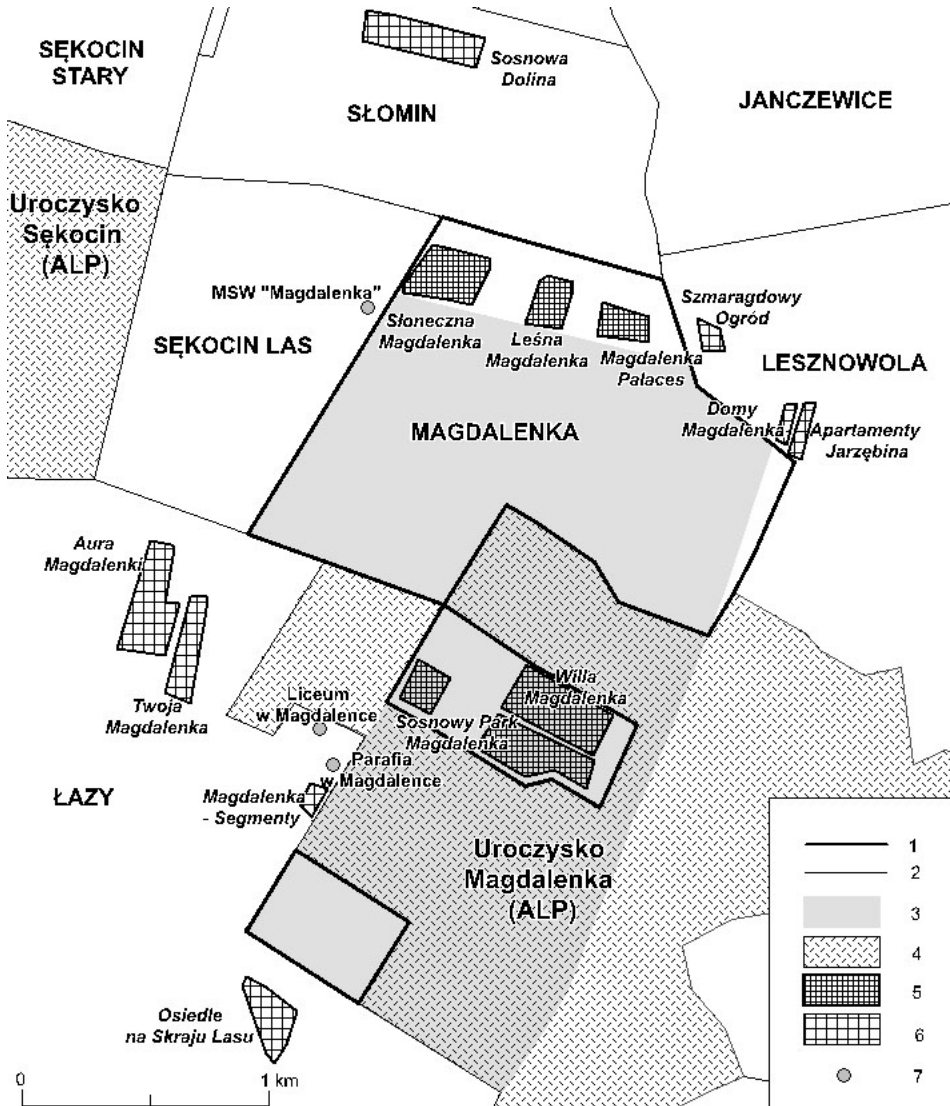
Nowe inwestycje w Magdalence

To, co dzieje się w zakresie inwestycji mieszkaniowych w Magdalence i jej okolicach, może stanowić kolejne potwierdzenie prestiżu, jakim cieszy się miejscowość. Na obszarze tradycyjnej Magdalenki miejsc pod inwestycje jest niewiele, ich cena jest wysoka i są obłożone szeregiem ograniczeń budowlanych. Nowe możliwości pojawiły się jednak, gdy spadkobiercy dawnych właścicieli rozpoczęli starania o odzyskanie gruntów oddanych w administrację Lasów Państwowych (Frey 1999; Buchalczyk 2002). Na podstawie ugody udało się uzyskać pod budownictwo część tego obszaru. Niektóre działki znalazły się w rękach indywidualnych inwestorów, większość jednak została zakupiona przez dwie duże firmy deweloperskie. W wyniku tego rozwiązania w środkowej części Magdalenki zaczęły powstawać dwa osiedla mieszkaniowe: Sosnowy Park Magdalenska (sosnowypark.pl) i Willa Magdalenska (www.willamagdalenska.pl) (ryc. 3). Ich założenie odbiegało jednak od funkcjonującego już w Magdalence budownictwa. Pragnienie maksymalizacji zysków przy najniższych kosztach doprowadziło bowiem do powstania zunifikowanych osiedli. Ponieważ prawo miejscowe zabrania zabudowy bliźniaczej, inwestorzy zaprojektowali część budynków jako domy jednorodzinne dwuokłowe (prawo budowlane dopuszcza takie rozwiązanie), które pod względem architektonicznym niczym od bliźniaków się nie różni. Część tych domów dodatkowo skupiono po dwa wokół jednego dziedzińca i podjazdu dla samochodów, co spowodowało powstanie swego rodzaju „czworaków”. W osiedlach tych wydzielono kilka sektorów, w których domy uzyskały jednolitą formę architektoniczną. Rozwiązanie to znacząco odbiegało od dotychczasowej tradycji Magdalenki, z jej indywidualną, różnorodną i mniej intensywną zabudową. W ten sposób na osiedlu Sosnowy Park Magdalenska na 46 działkach powstają 32 domy jednorodzinne i 14 pseudobliźniaków, na osiedlu Willa Magdalenska na 57 działkach zaplanowano i większości już wybudowano 21 domów jednorodzinnych, 18 „czworaków” i 3 pseudobliźniaki (ryc. 4).

Podobny charakter mają dwa osiedla wybudowane w północnej części Magdalenki: Słoneczna Magdalenska (<http://www.magdalenska.emmerson.pl/galeria.html>) i Leśna Magdalenska (www.verano-konwektor.pl/apartamenty/180-lesna-magdalenska.html). Trzecie z planowanych osiedli – Magdalenska Palaces – nie zostało zrealizowane (ryc. 3). Inwestycje powstawały na obszarze, który w pierwotnym (przedwojennym) projekcie osiedla, nie miał być zagospodarowany. Tu również zabudowę zdominowały zunifikowane domy w zabudowie bliźniaczej.

Wielu osobom te okoliczności nie przeszkadzają. Istotną rolę odgrywa czynnik finansowy, gdyż dom-pseudobliźniak jest tańszy niemal o połowę od tradycyjnego domu w Magdalence. Oferta skierowana była więc w dużej części do osób, których nie stać było na kupno nieruchomości w starej części Magdalenki. Płacąc mniej, nabywca uzyskiwał prestiż zamieszkiwania w atrakcyjnej miejscowości, choć jakość domostwa odbiegała od typowych rezydencji Magdalenki. O tej różnicy przekonał się podobno znany polski aktor, gdy zakupił jeden z nowo wybudowanych bliźniaków. Jego żona miała narzekać na brak intymności i aktor został zmuszony do wystawienia domu na sprzedaż (*Piotr Adamczyk...*).

Inwestycje ostatnich lat stworzyły tym samym nową jakość w ramach Magdalenki. Nowi mieszkańcy nabyli prawo uważania się za mieszkańców prestiżowej miejscowości, jednak to co osiągnęli, można nazwać uzurpacją prestiżu. Nie tylko dlatego, że ich domostwa odbiegają od wzorca przyjętego tradycyjnie w Magdalence, ale także dlatego, że nowe budynki, zajmując dużą część miejscowości, nieodwracalnie zmieniły jej charakter.

Ryc. 3. Nowe inwestycje mieszkaniowe w Magdalence i jej sąsiedztwie

1 – granice Magdaleny, 2 – granice innych sołectw, 3 – obszar Magdaleny według pierwotnego projektu, 4 – obszary w administracji Lasów Państwowych (ALP), 5 – nowe inwestycje mieszkaniowe na obszarze Magdaleny, 6 – nowe inwestycje mieszkaniowe w sąsiedztwie Magdaleny, 7 – inne obiekty.

Źródło: opracowanie własne.

New housing developments in Magdalena and in its neighbourhood

1 – Boundaries of Magdalena, 2 – Boundaries of other villages, 3 – Area of Magdalena according to the initial design, 4 – Areas administered by the State Forest Agency (ALP), 5 – New housing projects in the Magdalena area, 6 – New housing projects in the neighbourhood of Magdalena, 7 – Other sites.

Source: own elaboration.

Ryc. 4. „Czworaki” w osiedlu Willa Magdalena w Magdalence (fot. M. Kowalski)
The “quadruples” in the housing estate “Villa Magdalena” in Magdalena (photo by M. Kowalski)

Nowe inwestycje w sąsiedztwie Magdalenki

Przebiegli developerzy idą jednak znacznie dalej w uzurpowaniu sobie prestiżu Magdalenki. Domy w Magdalence, także w jej nowej części, są zbyt drogie dla przeciętnego nabywcy. Wpływ na cenę ma duża wielkość działek, ograniczenia budowlane oraz atrakcyjność miejscowości. Inaczej jest w sąsiednich miejscowościach, gdzie grunty są tańsze, a prawo miejscowe mniej restrykcyjne. Zachęca to wielu developerów do podszywania się pod prestiż Magdalenki, choć ich inwestycje lokowane są już poza jej granicami. Legendarna nazwa ma niewątpliwie przyciągnąć zdezorientowanych klientów. Zjawisko to obserwowane jest w sąsiedniej Lesznowoli, Łazach i Słominie.

Na obszarze wsi Łązy powstały już dwie inwestycje swoją nazwą nawiązujące ewidentnie do sąsiedniej miejscowości: „Magdalena Rezydencje” (wcześniej „Twoja Magdalena” i „Magda i Lenka”) oraz „Aura Magdalenki” (ryc. 3). Nie tylko nie znajdują się one w Magdalence, ale swym zunifikowaniem, intensywnością zabudowy i brakiem lasu, w żaden sposób nie przypominają jej stylu (ryc. 5). Pomimo tego inwestorzy sugerują w materiałach promocyjnych, że osiedla powstają w Magdalence (magdalencarezydencje.pl; www.auramagdalenki.pl/). Tak samo reklamowane jest ostatnio osiedle segmentów (www.pyzeldev.com/magdalenka-a.htm), choć teren pod planowaną inwestycję także znajduje się w Łazach. W podobny sposób czynią również pomysłodawcy „Osiedla na Skraju Lasu”, gdyż jej adres przedstawiają w postaci Magdalena/Łązy (www.emeralddevelopment.pl/inwestycje), jakby nie mogąc się zdecydować, gdzie ona jest rzeczywiście usytuowana. Podobne zjawisko obserwować można także u drugiego sąsiada Magdalenki, w Lesznowoli (ryc. 3). Jedna z firm wybudowała osiedla „Domy Magdalena” i „Apartamenty Jarzębina”,

zaś obecnie realizuje kolejne inwestycje: „Osiedle Szmaragdowe” i „Osiedle przy Lesie”. Według materiałów promocyjnych (<http://www.domyagdalenka.pl/>) wszystkie one zlokalizowane są w Magdalence, jednak w rzeczywistości znajdują się w Lesznowoli, a ich styl architektoniczny i intensywność zabudowy znacznie odbiega od standardów Magdalenki (nawet tej nowej).

Ryc. 5. Zabudowa osiedla „Aura Magdalenki” w Łazach (fot. M. Kowalski)
“Aura of Magdalenska” housing estate in Łazy (photo by M. Kowalski)

Przykładem przekroczenia wielu zasad w imię spodziewanego zysku jest projekt inwestycji na działkach w miejscowości Łazy (ryc. 6), usytuowanych tuż przy kościele parafii rzymskokatolickiej w Magdalence (www.pyzeldev.com/magdalenka-a.htm). Wykorzystując prestiżowe sąsiedztwo, inwestor informuje w materiałach promocyjnych, że inwestycja zlokalizowana jest w Magdalence. Nie zachęca go to bynajmniej do przyjęcia obowiązujących w tej miejscowości standardów, gdyż dąży do wybudowania jak największej liczby obiektów mieszkalnych. Choć obowiązują tu łagodniejsze przepisy budowlane niż w sąsiedniej Magdalence, także i je postanawia ominąć. Pomocne okazują się również decyzje władz lokalnych. Działki położone są na niewielkim fragmencie miejscowości, który jako jedyny wraz z sąsiednią Magdalencą został włączony w skład Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Pomimo tego w planie miejscowym wyrażono zgodę, by te właśnie działki mogły mieć minimalną wielkość 800 m², podczas gdy w pozostałej części wsi Łazy obowiązuje norma 900 m². Dzięki temu właściciel mógł wydzielić ich więcej. Inwestor nie poprzestał jednak na tych preferencjach. Na każdej z działek planuje wybudować dwa domy w zabudowie bliźniaczej, choć wielkość działek nie pozwala już na ich podział, a przecież każdy budynek musi teoretycznie stać na wyodrębnionej geodezyjnie działce. Pomysłowość inwestora idzie jednak dalej, gdyż chce on każdy z bliźniaczych domów podzielić na dwa lokale mieszkalne. W ten sposób na jednej działce chce zbudować

wać cztery odrębne segmenty mieszkaniowe. Przy takim rozwiązaniu pojawia się jednak jeszcze jednak okoliczność podważająca legalność inwestycji, gdyż wydzielone na każdej z działek cztery segmenty układają się w zabudowę szeregową (trzy i więcej segmentów mieszkalnych w jednym ciągu), a ta w tej części miejscowości jest zakazana. Można się domyślać, że wybudowanie dwóch domów w zabudowie bliźniaczej na jednej, teoretycznie niepodzielnej działce i wydzielenie w każdym z nich po dwa lokale, wydaje się łatwiejsze do przeforsowania, niż wydzielenie czterech niedozwolonych w domu jednorodzinnym lokali. Być może inwestor ma również nadzieje, że przy takim zagmatwaniu architektoniczno-projektowym powstałe segmenty nie zostaną uznane za zabudowę szeregową. Gdyby tak się stało, byłoby to oczywiście absurdalne z punktu widzenia logiki i sprzeczne z intencjami ustawodawcy, który chciał na tym obszarze ograniczyć, a nie zwiększyć intensywność zabudowy. Byłoby to również ze szkodą dla leśnego charakteru otoczenia kościoła parafii w Magdalence, będącego jedną z wizytówek tej miejscowości. Ale i tym najwyraźniej inwestor nie wydaje się przejmować (Myszyński 2016; *Osiedle Leśna Polana...*; *Uchwała NR 67/VII/2015...*; *Studium uwarunkowań...* 2011; Wojtczuk 2016).

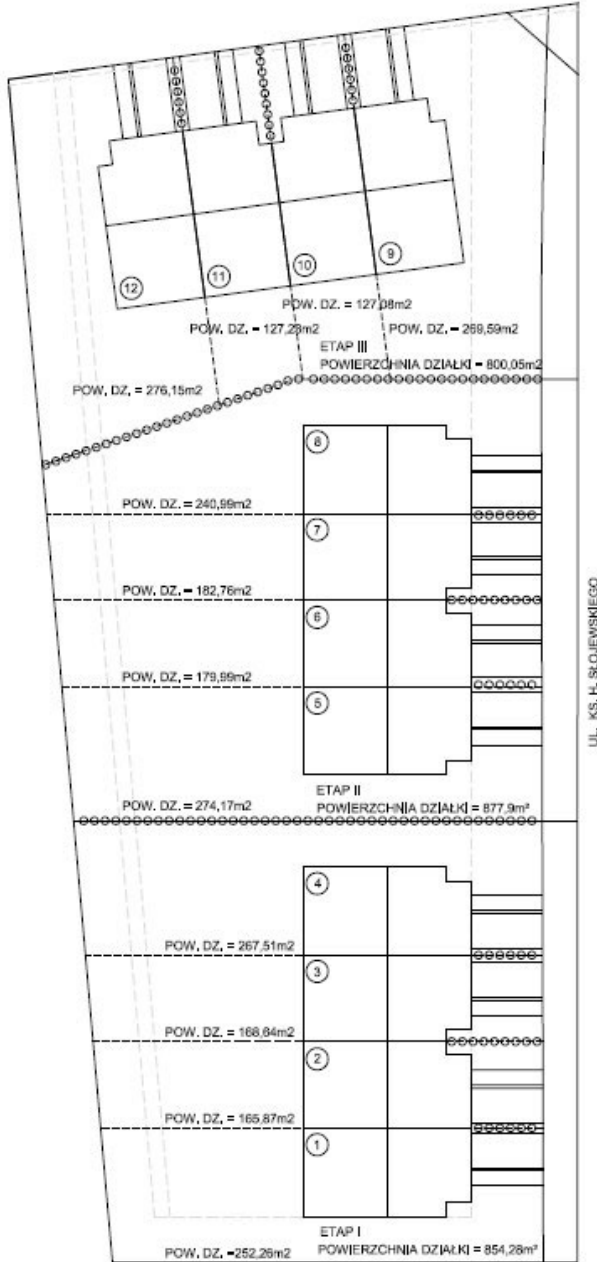
Nieco bardziej umiarkowani są pomysłodawcy i wykonawcy osiedla „Sosnowa Dolina” w sąsiadującym z Magdalenką Słominie (ryc. 3). Co prawda osiedle nie leży ani w dolinie, ani wśród sosen, lecz w szczerym polu, to przynajmniej prawdziwa lokalizacja nie jest ukrywana, niemniej i tutaj przyjmuje ona trochę dziwną formę (Słomin/Magdalenka), tak jakby Słomin był dzielnicą Magdalenki, lub cała inwestycja była realizowana w obu miejscowościach. Tymczasem osiedle oddalone jest od Magdalenki o 1 km, a dodatkowo oddzielone od niej granicami gmin (Raszyn, Lesznowola) i powiatów (pruszkowski, piaseczyński).

Omawiane zjawisko nie dotyczy tylko przedsięwzięć mieszkaniowych. Nazwy Magdalenska używają takie instytucje, jak kompleks usługowo-handlowy „Las Magdalenska”, Parafia rzymskokatolicka w Magdalence (<http://www.parafia-magdalenka.pl/>), Gimnazjum i Liceum w Magdalence (<http://www.popieluszko.org.pl/>), a nawet Cmentarz w Magdalence choć wszystkie one usytuowane są w łąkach. W przypadku parafii można to wytłumaczyć tradycją (choć krótkotrwałą), gdyż u swych początków kaplica parafialna została wybudowana na obszarze Magdalenki i pod tą nazwą erygowano w 1934 r. parafię. Kościół parafialny wzniesiono dwa lata później (1936 r.) już jednak na gruntach wsi Łązy. Tam też znajdują się obecnie wszystkie zabudowania parafialne, bo pierwotna kaplica już nie istnieje.

Podobne uwagi można kierować także pod adresem lokalizacji ośrodka MSW, w którym odbywały się poufne rozmowy w latach 1988–1989. Jest on usytuowany na obszarze miejscowości Sękocin Las, lecz jeszcze przed 1988 r. kojarzono go ewidentnie z Magdalenką. Stąd mamy „rozmowy w Magdalence”, a nie „w Sękocinie”.

Opisywane zjawisko przypisywania sobie prestiżu sąsiedniej miejscowości nie jest charakterystyczne tylko dla okolic Magdalenki. Takich miejsc można by w Polsce i na świecie znaleźć prawdopodobnie znacznie więcej. Przykładem może być rezydencja Prezydenta RP na Półwyspie Helskim, która znajduje się w granicach administracyjnych miasta Hel, lecz powszechnie utożsamiana jest z Juratą, gdyż ta ostatnia uważana jest za bardziej prestiżową (Socha 2008).

MAGDALENKA APARTAMENTY/SEGMENTY BEZCZYNszOWE OSIEDLE LEŚNA POLANA

Ryc. 6. Projekt osiedla „Leśna Polana/Magdalena-segmenty” powstającego w Łazach w sąsiedztwie kościoła parafii w Magdalence

“Leśna Polana/Magdalena-segments” housing estate in Łazy in the neighborhood of the parish church of Magdalena

Źródło / Source: www.pyzeldev.com/magdalena-a.htm

Wnioski

Niezależnie od tego, jak wyglądać będzie dalszy rozwój Magdalenki i jej okolic, pewne zjawiska stały się faktem. Po pierwsze, w samej Magdalence powstały nowe osiedla, które swym charakterem odbiegają od dotychczasowych tradycji architektonicznych miejscowości. Tworzą pierwszą kategorię uzurpacji dotychczasowego prestiżu miejscowości. Po drugie, w sąsiedztwie powstały inwestycje sugerujące swym klientom, iż znajdują się na obszarze Magdalenki, choć nawet nie starają się do niej upodobnić stylem zabudowy. Są jeszcze inwestycje, które nie podszywają się pod Magdalenkę, a jedynie informują o jej sąsiedztwie, jako atucie. Tutaj trudno mówić o uzurpacji, choć i tu przeważa najwyraźniej przekonanie, iż Magdalenka jest czymś cenniejszym niż proponowana lokalizacja.

Na podstawie opisanych przykładów widać, iż adres w Magdalence uzurpują sobie obiekty znajdujące się we wszystkich sąsiadujących z nią miejscowościach. Można to uznać za jeszcze jedno potwierdzenie jej atrakcyjności i prestiżu. Pojawia się jednak pytanie, jaki wpływ obserwowane procesy mogą mieć dla rozwoju lokalnego. Z jednej bowiem strony pojawia się niebezpieczeństwo rozmywania się tożsamość Magdalenki wśród nowych elementów rzeczywistości. Z drugiej zaś strony może następować osłabienie spójności miejscowości sąsiednich, jeżeli mieszkańcy niektórych z ich fragmentów będą dążyli do utożsamiania się z inną miejscowością. Czy ten potencjalny scenariusz należałoby uznać za coś oczywistego i nieuchronnego, czy też powinno się mu w jakiś sposób przeciwdziałać? Na te pytania powinni sobie niewątpliwie odpowiedzieć planiści, władze lokalne, a przede wszystkim inwestorzy.

Należy również zwrócić uwagę, iż z jednej strony obecność Magdalenki jest zasobem lokalnym okolicy, elementem miejscowego kapitału terytorialnego, przyciągającym inwestorów, przedsiębiorców i nowych mieszkańców. Z drugiej jednak strony, ich napływy prowadzi do nieodwracalnych zmian w zagospodarowaniu przestrzennym, wpływając tak na oblicze samej Magdalenki (intensywna i ujednoczona zabudowa nowych osiedli), jak i jej otoczenia (powstawanie wianuszka intensywnej i ujednoczonej zabudowy wokół Magdalenki). Wydaje się, iż rozwiązanie problemów można znaleźć poprzez próby godzenia dotychczasowego charakteru tutejszych miejscowości z wymogami rozwojowymi poprzez regulowanie niektórych zjawisk. Dotychczasowa praktyka wskazuje jednak, że tego typu polityka lokalna nie została jeszcze uruchomiona. Jeżeli ta sytuacja będzie się utrzymywać, istnieje niebezpieczeństwo, iż Magdalenka i jej otoczenie staną się karykaturą swego dotychczasowego stanu, co spowoduje utratę atrakcyjności i prestiżu.

Literatura

- Bański J., Kowalski M., Mazur M.**, 2009, *Zachowanie wyborcze mieszkańców polskiej wsi*, Przegląd Geograficzny, 81, 4, s. 483–506.
- Baranowska M.**, 2008, *Rozwój historyczny podłódzkich Miast-Ogrodów na przykładzie Miasta-Lasu Kolumny*, [w:] M. Kulesza (red.), *Czas i przestrzeń w naukach geograficznych. Wybrane problemy geografii historycznej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 196–203.
- Beer J.Z.**, 2006a, *Magdalenka: daty przełomowe w dziejach osiedla – albo od „kawiarenki” do „Sarenki”*, [w:] B. Buchalczyk (red.), *Magdalenka. Historia – przyroda – ludzie*, cz. 2, Urząd Gminy Lesznowola, Stowarzyszenie Miłośników Osiedli Magdalenka i Sękocin, Warszawa, s. 62–89.

- Beer J.Z.**, 2006b, *Przyjaciele – pionierzy*, [w:] B. Buchalczuk (red.), *Magdalena. Historia – przyroda – ludzie*, cz. 2, Urząd Gminy Lesznowola, Stowarzyszenie Miłośników Osiedli Magdalena i Sękocin, Warszawa, s. 165–174.
- Brzostek D.**, 2010, *Radosław Majdan zareklamuje mieszkania*, http://porady.domiporta.pl/poradnik/1,127301,8518443,Radoslaw_Majdan_zareklamuje_mieszkania.html
- Buchalczuk B.**, 2002, *Magdalena. Historia – przyroda – ludzie*, Stowarzyszenie Miłośników Osiedli Magdalena i Sękocin, Warszawa.
- Cai L.A.**, 2002, *Cooperative branding for rural destinations*, *Annals of Tourism Research*, 29, 3, s. 720–742.
- Czerny A.**, 2011, *Teoria nazw geograficznych*, *Prace Geograficzne*, 226, IGIiPZ PAN, Warszawa.
- Dewalska-Opitek A.**, 2010, *Budowanie wizerunku jednostki terytorialnej na przykładzie województwa śląskiego*, *Zarządzanie Publiczne*, 4(12), s. 83–98.
- Dubiński K.**, 1990, *Magdalena, transakcja epoki: notatki z poufnych spotkań Kiszczak-Wałęsa*, Sylwa, Warszawa.
- Frey D.**, 1999, *Magdalena na wokandzie*, *Rzeczpospolita* 1999.08.23.
- Gądek J.**, 2010, *Magdalena. Wieś w lesie otoczona polityczną legendą*, <http://wiadomosci.onet.pl/warszawa/magdalena-wies-w-lesie-otoczona-polityczna-legenda> [dostęp: 25.06.2016].
- Glińska E.**, 2016, *Budowanie marki miasta. Koncepcje, warunki, modele*, Wolter Kluwer, Warszawa.
- Hanna S., Rowley J.**, 2011, *Towards a strategic place brand management model*, *Journal of Marketing Management*, 27, 5–6, s. 458–476.
- Howard E.**, 1898, *To-morrow: a peaceful path to real reform*, Swan Sonnenschein & Co., London.
- Hulicka A.**, 2014, „*Miasto ogród*”. *Analiza możliwości wykorzystania walorów urbanistyczno-krajo-
brazowych w promocji miasta i budowaniu jego marki na przykładzie wybranych miast polskich*, *Polityka i Społeczeństwo* 2 (12)/2014, s. 112–124
- Kostaszuk-Romanowska M.**, 2011, *Rola pozytywnych i negatywnych skojarzeń w kreowaniu wizerunku miasta*, [w:] A. Grzegorzczuk, A. Kochaniec (red.), *Kreowanie wizerunku miast*, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa, s. 163–180.
- Kraina miast-ogrodów*, portal autorstwa Magdaleny Prosińskiej, <http://www.miastaogrody.pl> [dostęp: 25.06.2016].
- Magdalena (województwo mazowieckie)*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Magdalena_%28wojew%C3%B3dztwo_mazowieckie%29
- Magdalena symbolem przemian. Wystawa*, 2014, <http://www.gok.lesznowola.pl/upload/Magdalena%20symbolem%20przemian.%20Wystawa%202014> [dostęp: 25.06.2016]
- Michał Wiśniewski stracił dom w Magdalence*, <http://www.se.pl/galerie/58223/110785/willa-wisniewskiego-w-magdalence/> [dostęp: 25.06.2016]
- Myszyński K.**, 2016, *Magdalena: Nowa inwestycja mieszkaniowa budzi wątpliwości mieszkańców*, <http://politykalesznowola.blog.pl/2016/02/25/magdalena-nowa-inwestycja-mieszkaniowa-budzi-watpliwosci-mieszkancow/> [dostęp: 25.06.2016]
- Osiedle Leśna Polana – inwestycja na działce parafii w Magdalence*, <http://www.powiat-piaseczynski.info/lesznowola/63-informacja/8908-osiedle-lesna-polana-inwestycja-na-dzialce-parafii-w-magdalence> [dostęp: 25.06.2016]
- Pawlikowska B.**, 2007, *W Magdalence*, <http://z.beatapawlikowska.com/diary,list,2099,1.html> [dostęp: 25.06.2016]
- Piotr Adamczyk sprzedaje swoją willę w Magdalence. Kup sobie dom Adamczyka za 1,5 mln*, <http://www.se.pl/galerie/83417/163647/kup-sobie-dom-adamczyka/> [dostęp: 25.06.2016]

Plan odnowy miejscowości Magdalenka w gminie Lesznówola, Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr 582/XLII/2010 Rady Gminy Lesznówola z dnia 9 listopada 2010 roku, http://www.lesznowola.eobip.pl/_gAllery/11/47/11472/582_MAGDALENKA.pdf [dostęp: 25.06.2016]

Przygodzki Z., 2015, *Kapitał terytorialny w zintegrowanym planowaniu rozwoju: koncepcje współpracy*, Barometr Regionalny, 4/13, s. 29–33.

Przybysz A., 2007, *Puszczykowo miasto-ogród*, Biblioteka Miasta w Puszczykowie, Puszczykowo.

Servillo L., Atkinson R., Russo A.P., 2012, *Territorial attractiveness in EU urban and spatial policy: A critical review and future research agenda*, European Urban and Regional Studies, 19(4), s. 349–365.

Socha R., 2008, *Prezydent za płotem*, Polityka, 4 sierpnia 2008, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/263600,1,prezydent-za-plotem.read>

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Lesznówola, Załącznik nr 1, 2 i 3 do Uchwały Rady Gminy Lesznówola Nr 30/IV/2011 z dnia 15 marca 2011 r., www.lesznowola.pl/strona-glowna/urząd-gminy/referaty/urbanistyka-materialy/studium [dostęp: 25.06.2016]

Szczeńniak E.M., 2012, *Miasto-ogród jako wzorzec kształtowania ładu przestrzennego*, Wydział Geodezji i Kartografii, Politechnika Warszawska (praca magisterska).

Uchwała nr 45/V/2011 Rady Gminy Lesznówola z dnia 28 kwietnia 2011r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lesznówola dla części obrębu Magdalenka, <http://lesznowola.intergis.pl/> [dostęp: 25.06.2016]

Uchwała nr 67/VII/2015 Rady Gminy Lesznówola z dnia 9 kwietnia 2015 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Lesznówola dla części wsi Łązy i Wólka Kosowska obszar III, <http://lesznowola.intergis.pl/> [dostęp: 25.06.2016]

Wojtczuk M., 2016, *Parafia jak deweloper. Mieszkańcy protestują przeciw budowie na kościelnej działce*, <http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/1,34862,19712265,parafia-jak-deweloper-mieszkanicy-protestuja-przeciw-budowie.html> [dostęp: 25.06.2016]

Źródła internetowe

sosnowypark.pl [dostęp: 18.07.2016]

www.willamagdalenka.pl [dostęp: 18.07.2016]

www.magdalenka.emmerson.pl/galeria.html [dostęp: 18.07.2016]

www.verano-konwektor.pl/apartamenty/180-lesna-magdalenka.html [dostęp: 18.07.2016]

magdalenkarezydencje.pl [dostęp: 18.07.2016]

www.auramagdalenki.pl [dostęp: 18.07.2016]

www.pyzeldev.com/magdalenka-a.htm [dostęp: 18.07.2016]

www.emeralddevelopment.pl/inwestycje [dostęp: 18.07.2016]

Summary

Due to legal and financial constraints it is impossible for everyone to can live in a prestigious location. Hence the appearance of institutional and construction development initiatives which make appeal to the fame of a particular location, while being realised either outside of this location or in a manner divergent from the tradition to date. Such

initiatives bring unavoidably the transformations in the spatial organisation, very often changing the previous character of the respective localities.

One of the examples of this kind of processes is a town of Magdalenka near Warsaw. It was designed in the 1930s as a “forest settlement” (a type of “garden-city”), and planned as an area consisting of single, private, diverse family houses. Even though the initial design has never been finalised, the settlement took on an attractive landscape form. Based on the initial prerequisites, every plot in the northern part of the settlement had to be of approximately 1800 m² (a typical forest construction plot), while in the southern part – approximately 1200 m² (houses with gardens). For the forest plots it was decided that 21% of the trees could be cut out during construction, while the buildings should not have more than two floors. These stipulations are in force to this day. Because of the specific character of this locality the first inhabitants were representatives of the Warsaw middle class, and consisted mostly of bank employees. However, after the World War II it was the communist dignitaries that took a liking for Magdalenka, and there is little doubt that this contributed to the strengthening of the conviction as to the prestigious character of the locality.

The development of the fame of Magdalenka was in a special way due to the political events. This was caused by the secret talks that have been conducted here since September 1988 by the communist administration with the representatives of the opposition, grouped around Lech Wałęsa.

The conviction of the exceptional character of Magdalenka had an impact on its attractiveness. Yet, not everyone can afford buying or constructing a traditional home in the locality. For this reasons, new housing estates have been appearing recently in the areas acquired from the State Forest Agency. These estates have a standardised design and are very often twin houses. This lowers the construction costs, thus, reducing the final price of the dwellings as well. Outside of the administrative boundaries of Magdalenka, where construction regulations are less restrictive, housing estates appear, mostly on the forestless areas, with an even higher density of dwellings. The developers of such estates very often take advantage of the name of the legendary neighbouring locality in their promotional materials. This leads to an unavoidable change in the character of all the localities in the neighbourhood, influencing local identity of their inhabitants as well.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2017, tom 46, s. 73–98

<https://doi.org/10.7163/SOW.46.5>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Tożsamość terytorialna jako zasób lokalny w powiatowych dokumentach strategicznych województw podlaskiego, mazowieckiego i lubelskiego

Territorial identity as a local resource in county development strategies of the Podlaskie, Mazowieckie and Lubelskie Provinces

Michał KONOPSKI • Damian MAZUREK

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa

konopski@twarda.pan.pl • d.mazurek@twarda.pan.pl

Zarys treści: W artykule przedstawiono rolę i znaczenie tożsamości terytorialnej w kreowaniu polityki lokalnej na przykładzie wybranych powiatów województw podlaskiego, mazowieckiego i lubelskiego. W tym celu zbadano treść 27 powiatowych strategii rozwoju i planów rozwoju lokalnego ze szczególnym uwzględnieniem zapisów dotyczących zasobów lokalnych oraz kierunków działań strategicznych powiązanych z tożsamością terytorialną. Wyróżniono czynniki bezpośrednio odnoszące się do tożsamości oraz jej pośrednie formy wyrazu. Tożsamość terytorialna ludności zamieszkującej obszar badań jest niejednoznaczna i relatywnie niska, porównując z np. Górnym Śląskiem czy Kaszubami. Utworzenie w 1999 r. województw o granicach wykazujących brak spójności z regionami historyczno-kulturowymi wywiera istotny wpływ na poziom i charakter tożsamości wśród mieszkańców oraz na postrzeganie tych jednostek przez allochtonów. Tożsamość terytorialna nie jest ujmowana w analizowanych dokumentach w kontekście zasobu lokalnego, a działania nakierowane na jej budowanie lub wzmacnianie znalazły się jedynie w co trzeciej strategii rozwoju. Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że przywiązanie społeczności do terytorium jest powszechnie pomijanym czynnikiem rozwojowym w tak istotnym narzędziu służącym rozwojowi lokalnemu, jakim są powiatowe strategie rozwoju i plany rozwoju lokalnego. Nie jest to zjawisko korzystne, zwłaszcza w świetle dotychczasowych badań wykazujących istnienie szeregu pozytywnych obszarów oddziaływania tożsamości terytorialnej na rozwój lokalny. Szczególnie, że analizowane powiaty w większości należą do tzw. obszarów problemowych o wielu negatywnych cechach społeczno-gospodarczych i demograficznych.

Słowa kluczowe: tożsamość terytorialna, zasób lokalny, powiatowa strategia rozwoju, plan rozwoju lokalnego.

Wprowadzenie

Problematyka tożsamości terytorialnej w lokalnym oraz regionalnym kontekście w obecnych czasach wydaje się ulegać deprecjacji. Zauważalne jest podnoszenie wagi identyfikowania się z terytorium większym niż region (Polska, Europa), co rozmywa obraz regionu jako odrębnej istotnej jednostki terytorialnej, z którą można by się utożsamiać. Dynamicz-

ne zmiany w przestrzeni – częstsze migracje, wpływ globalizacji, zmiany administracyjne – odciskają piętno na historycznie uwarunkowanych cechach danego terytorium, zamazując jego unikatowe właściwości.

Tożsamość terytorialna to identyfikowanie się człowieka z pewnym obszarem, przestrzenią, którą jest on skłonny traktować jako część własnego „ja” (Szczepański 2003). Wyznacznikiem takiej tożsamości jest istnienie więzi emocjonalnej z danym krajobrazem, terytorium, ale również z jego mieszkańcami (grupą terytorialną, społecznością) oraz wytworami kultury materialnej i duchowej, symbolami danemu terytorium przynależnymi (Szul 1991). Tożsamość terytorialną opisywać można wielowymiarowo i wieloaspektowo. Z punktu widzenia autorów niniejszego opracowania najbardziej interesujące są zależności w obrębie perspektywy geograficznej tożsamości terytorialnej, w której kluczowym zagadnieniem jest przypisanie do terytorium, a mówiąc dokładniej do *miejsca i przestrzeni*. Zjawisko to może kształtować się na kilku poziomach przestrzennych. Z. Rykiel (1999) wyróżnia pięć szczebli hierarchicznych: elementarny (dom, rodzina), lokalny (sąsiedztwo, dzielnica), regionalny (region, zbiorowość regionalna), narodowy (kraj, naród) i ponadnarodowy (np. Europa, Unia Europejska). Ponadto wyróżnić można tożsamość indywidualną i zbiorową. M. Bassand (1991, za: Jałowiecki 1996) wydziela obok tożsamości historycznej i dziedzicznej tożsamość prospektywną. Jest ona utożsamiana z procesem rozwoju i niejako odzwierciedleniem wizji przyszłości regionu.

Tożsamość terytorialna stanowi część tożsamości społecznej i funkcjonuje pomiędzy różnymi poziomami przestrzennej obecności człowieka – od mikrospołecznego do globalnego. Za pierwotny, podstawowy układ odniesienia uznaje się wymiar lokalny, czyli identyfikację z najbliższym otoczeniem. To właśnie miejsce zamieszkania i jego bezpośrednie sąsiedztwo tworzą obszar, w którym ogniskują się procesy identyfikacyjne (Łukowski 2002). Należy zaznaczyć, że w przypadku tożsamości zbiorowej natężenie zjawiska, jakim jest przywiązanie do danego terytorium może być zróżnicowane oraz nierównomiernie rozłożone w przestrzeni, przez co granice obszaru „rozmywają się”. Istnieje ryzyko dalszego zacierania tych granic wskutek migracji i procesów globalizacyjnych.

Idea lokalizmu z przełomu XX i XXI wieku sprzyja badaniom naukowym odnoszącym się do poziomu lokalnego, w tym również tożsamości lokalnej i jej wpływu na rozwój lokalny. Według K. Leśniak-Moszczuk (2006) przywiązywanie wagi do tożsamości lokalnej jest efektem procesów globalizacyjnych. Tego typu reakcje mogą być przejawem lokalizmu, czyli jak zaznacza autorka – dotyczą skali „mikro”, lecz warto dodać, że może to dotyczyć także wyższych poziomów terytorialnych (regionalnego, krajowego).

Świadomość tożsamości kulturowej jest uzależniana od przynależności do danej społeczności, określonego terytorium (Odoj 2007). Tożsamość powstaje, gdy przeciwstawiamy się innej kulturze na zasadzie porównania „swoj-obcy”, co jest uwarunkowane historycznie, jak też ma swe odzwierciedlenie w kontekście teraźniejszych kontaktów. Z kolei M. Melchior (1990) podkreśla, że świadomość tożsamości zależna jest przede wszystkim od przynależności przestrzennej, posiadania swojego miejsca w świecie. Badania nad tożsamością ściśle wiążą zatem różne wymiary: kulturowy, historyczny, jak też przestrzenny.

Celem artykułu jest analiza zasobów lokalnych i działań strategicznych uwzględnianych w strategiach rozwoju oraz planach rozwoju lokalnego na szczeblu powiatowym w kontekście ich wykorzystania w działaniach mających na celu rozwój społeczno-gospodarczy. Określono znaczenie i rolę tożsamości terytorialnej w kształtowaniu polityki lokalnej

na przykładzie badanych jednostek terytorialnych. Dokonano analizy dokumentów strategicznych wybranych powiatów pod kątem uwzględniania w nich zapisów dotyczących tożsamości terytorialnej, zarówno w znaczeniu sensu stricto, jak i w szerszym kontekście. W analizowanych materiałach wyróżniono dwa czynniki bezpośrednio powiązane ze zjawiskiem tożsamości terytorialnej:

- odniesienie do tożsamości w części diagnostycznej strategii (dokumenty uwzględniały tożsamość lokalną, regionalną, społeczną, kulturową i inne),
- uwzględnianie działań strategicznych nakierowanych na wzmocnienie lub budowanie tożsamości terytorialnej w części poświęconej celom strategicznym i operacyjnym.

Dodatkowo wyróżniono cztery czynniki pokrewne, które pośrednio nawiązują do tożsamości terytorialnej:

- uwzględnienie nazwy regionu historyczno-kulturowego, w którym znajduje się dany powiat (nie brano pod uwagę nazw jednostek administracyjnych na poziomie wojewódzkim i powiatowym),
- uwzględnienie rysu historycznego powiatu w części diagnostycznej strategii,
- uwzględnienie zasobów dziedzictwa kulturowego w części diagnostycznej strategii,
- uwzględnianie działań mających na celu promowanie powiatu w oparciu o dziedzictwo kulturowe w części poświęconej celom strategicznym i operacyjnym.

Autorzy opracowania założyli, że nieuwzględnienie czynnika tożsamości terytorialnej w analizowanych dokumentach nie oznacza de facto braku więzi emocjonalnej z danym terytorium lub pomijanie tego zjawiska w polityce lokalnej. Przyjęto, że czynniki pokrewne są również wyrazem utożsamiania się z terytorium i wskazują na istnienie więzi pomiędzy przestrzenią i zamieszkującą ją społecznością. Ich obecność, szczególnie w części poświęconej celom strategicznym i operacyjnym, świadczy o przypisywaniu określonej funkcji tożsamości terytorialnej w polityce lokalnej w danej perspektywie czasowej.

Dokonano również analizy nazw regionów, z którymi utożsamiają się władze powiatu poprzez swoje kluczowe dokumenty rozwojowe, a następnie skonfrontowano je z obecnym podziałem administracyjnym kraju.

Tożsamość jako przedmiot badań

Tożsamość terytorialna stała się przedmiotem zainteresowań naukowców zajmujących się relacjami przestrzennymi znacznie później niż socjologów czy antropologów społecznych. Z. Rykiel (2010) twierdzi, że przyczyna tego tkwi w oczywistości, a może nawet trywialności tej warstwy tożsamości społecznej. Pokrewną *świadomością terytorialną* zainteresowała się geografia społeczna. Powstały opracowania dotyczące konkretnego regionu m.in. Teksasu (Jordan 1978), Kansas (Shortridge 1980), Środkowego Zachodu (Shortridge 1985) oraz analizujące zróżnicowanie tożsamości według ustalonego kryterium, np. podziału administracyjnego Włoch (Veneri 2011). W polskich ośrodkach naukowych powstały opracowania dotyczące tożsamości regionalnej m.in. Górnego Śląska (Rykiel 1985), Dolnego Śląska (Rak 2000), regionu poznańskiego (Matykowski 1996), Małopolski (Prawelska-Skrzypek 1996), Mazur (Łukowski 2002) czy Lubelszczyzny (Dziekanowska 2015). E. Kulczycka (2010) przeprowadziła wnikliwe studium porównawcze tożsamości regionalnej Andaluzji i Podkarpacia. M. Barwiński (2004) zbadał tożsamość

narodową, językową oraz religijną fragmentu Podlasia nadbużańskiego. G. Praweńska-Skrzypek i R. Matykowski (2001) poruszyli tematykę tożsamości regionalnej w Polsce w okresie zmian administracyjnych pod koniec lat 90. A. Awramiuk (2013) analizowała przenikanie kulturowe na wycinku województwa podlaskiego i przygranicznych terenach Białorusi, podjęła się również badań nad percepcją własnego regionu przez uczniów w województwie podlaskim (Awramiuk 2009). Należy mieć na uwadze, że poczucie utożsamiania się z danym terytorium jest zjawiskiem obciążonym dużą dawką subiektywizmu i indywidualizmu. Wysuwanie wniosków odnośnie społecznego wymiaru tożsamości terytorialnej jest zatem pewnym uogólnieniem rzeczywistych relacji człowieka czy społeczności z terytorium. Podobnie wpływ tożsamości terytorialnej na różne aspekty otaczającego nas świata, w tym proces rozwoju lokalnego, jest kwestią dyskusyjną i na ogół nieobiektywną.

Tożsamość jako zasób przyczyniający się do rozwoju lokalnego

Zjawisko tożsamości jest wynikiem interakcji pomiędzy terytorium i społecznością. Przekazywane z pokolenia na pokolenie więzi emocjonalne, wykształcone pomiędzy społecznością i miejscem jej egzystencji, rozpatrywać można w kategorii zasobu lokalnego stanowiącego niematerialny przejaw kapitału ludzkiego. Jest to zasób o tyle istotny, że może wpływać na wiele aspektów rozwoju lokalnego, które zostały omówione w dalszej części opracowania. Tożsamość terytorialna jest trudna do zmierzenia, dlatego jej powiązania z rozwojem lokalnym są często niejednoznaczne i nieoczywiste.

Dotychczasowe badania nad lokalnością w szczególności sposób traktują wymiar przestrzenny, łącząc przestrzeń (miejsce) z tożsamością jako jedną z cech przywiązania do danego terytorium (Goszczyński i in. 2015). Kluczowe staje się – w opozycji do tradycyjnej socjologii – kształtowanie miejsca. Autorzy zaznaczają wzrost znaczenia geografii kultury i emocji, natomiast znaczenie geografii fizycznej ulega, w kontekście badań nad lokalnością, deprecjacji. Lokalność kształtowana jest zatem wyłącznie przez daną społeczność, która „rozumiana jest jako powiązane ze sobą sąsiedztwa, które wykorzystują posiadane zasoby lokalne, realizują szereg ważnych funkcji ekonomicznych (usługi), społecznych (tożsamość), politycznych (zarządzanie)” (Lewenstein 2006, s. 244). Nawiązując do tej definicji, J.J. Parysek (2001) w podobny sposób opisuje pojęcie rozwoju lokalnego, który głównie uwarunkowany jest wykorzystaniem „lokalnych zasobów rozwoju”. Autorzy nie definiują jednak pojęcia zasobu lokalnego, choć – jak wskazują przytoczone definicje – jest to istotny czynnik rozwoju. Zasoby mogą mieć charakter materialny (zabytki, infrastruktura) oraz niematerialny (wiedza, tradycja). Według definicji Lewensteina spełnianie poszczególnych funkcji jest możliwe dzięki materialnym (funkcja ekonomiczna), jak też niematerialnym (funkcja społeczna, polityczna) zasobom. Zasoby lokalne są więc czynnikiem istotnym z punktu widzenia polityki rozwoju nastawionej nie tylko na rozwój ekonomiczny, lecz także na kształtowanie polityki społecznej, m.in. kształtowanie lokalności jako tożsamości (przynależności do danej kultury poprzez więzi emocjonalne).

Badania dotyczące wpływu tożsamości terytorialnej na rozwój lokalny prowadzone są od niedawna (np. Raszkowski 2014; Pollice 2003), wydaje się więc, że wcześniej rola i znaczenie tego zjawiska były marginalizowane lub pomijane. Prawdopodobnie władze na poziomie lokalnym czy regionalnym na obszarach o niejednoznacznej tożsamości te-

rytorialnej również nie postrzegają go jako czynnik rozwojowy. W badaniu *Społeczne, polityczne i ekonomiczne stymulanty i destymulanty rozwoju Mazowsza* (2012) lokalni liderzy nie przypisują tożsamości regionalnej szczególnie istotnej roli w rozwoju społeczno-gospodarczym swych gmin. Autorzy opracowania podkreślają istnienie mazowieckiej tożsamości regionalnej, choć nie jest ona tak silna jak tożsamość Kaszubów, Ślązaków czy Górali Podhalańskich. Zwrócili oni uwagę, że poczucie tożsamości lokalnej mieszkańców oraz walory kulturowe niektórych rejonów Mazowsza stanowią istotny, nie w pełni jeszcze wykorzystywany, czynnik rozwoju. Autorzy niniejszego opracowania zakładają istnienie podobnych zależności na badanym obszarze.

A. Raszkowski (2014) zwraca uwagę na powiązania tożsamości terytorialnej z rozwojem lokalnym wpływające na jakość i efektywność lokalnej polityki. Kluczowym dokumentem strategicznym na tym szczeblu są właśnie powiatowe strategie rozwoju i plany rozwoju lokalnego. Ich analiza jest zatem w pełni uzasadniona, zakładając istotność tożsamości terytorialnej jako zasobu lokalnego, który potencjalnie może stanowić element rozwoju społeczno-gospodarczego.

Na podstawie analizy literatury przedmiotu oraz wieloletnich doświadczeń praktycznych A. Raszkowski (2014) wyróżnił następujące obszary oddziaływania tożsamości terytorialnej na proces rozwoju lokalnego:

- *Wartości społeczne.* Tożsamość terytorialna przyczynia się do wzmacniania lokalnie odczuwanych, wspólnie dzielonych, dominujących wartości etycznych, które podnoszą poziom produktywności, relacji handlowych oraz komunikacji w biznesie, budują społeczeństwo obywatelskie i partycypacyjne, tworząc komponent dynamizowania rozwoju lokalnego.
- *Transfer wiedzy.* Tożsamość terytorialna ułatwia międzypokoleniowy transfer wiedzy i doświadczenia. Kluczowa jest rola emocjonalnego przywiązania do lokalnych idei i koncepcji rozwojowych oraz skłonność społeczności do wykorzystywania tego dziedzictwa do przyszłych działań.
- *Poczucie przynależności* spaja lokalny system społeczno-gospodarczy i ukierunkowuje działania kreatorów lokalnej rzeczywistości na rzecz wykorzystywania własnych powiązań i przewag konkurencyjnych w celu wspomagania rozwoju swojego miejsca egzystencji.
- *Ostrożne implementowanie zewnętrznej wiedzy i rozwiązań.* Społeczność lokalna jest pod wieloma względami zamknięta na bodźce pochodzące z zewnątrz. Stąd występowanie mechanizmów obronnych na zmiany. Absorpcja czynników zewnętrznych następuje w sposób stopniowy i selektywny. Tożsamość terytorialna stanowi filtr pozwalający dopasować endogeniczne i egzogeniczne czynniki rozwojowe do lokalnych uwarunkowań.
- *Promocja terytorialnych zasobów.* Bardzo ważnym elementem endogenicznego rozwoju lokalnego jest zdolność społeczności do promowania miejsca swojego zamieszkania, szczególnie uwzględniając zasoby unikatowe, które mogą przyczynić się do różnicowania danego terytorium na tle innych jednostek, podnosząc jego poziom konkurencyjności. Skuteczna promocja zasobów opiera się nie tylko na kompetencjach lokalnych podmiotów, także na społecznej wrażliwości i przywiązaniu do posiadanych zasobów.
- *Jakość i efektywność polityki lokalnej.* Wyrazem istnienia tożsamości terytorialnej jest kształtowanie polityki na konsensusie społecznym oraz planowanie par-

tycypacyjne przy współdziałaniu lokalnych liderów i kreatorów rozwoju lokalnego. Tożsamość terytorialna przyczynia się do podnoszenia poziomu politycznego przyzwolenia, porozumienia na rzecz rozwiązywania problemów rozwoju lokalnego.

- *Rozwój zrównoważony.* Przejawem tożsamości terytorialnej jest przywiązanie do krajobrazu i elementów kultury materialnej i duchowej, czego wynikiem jest postawa społeczna dążąca do zachowania i promowania lokalnych wartości przy równoczesnym, odpowiedzialnym rozwoju społeczno-gospodarczym.
- *Kreatywność społeczności.* Tożsamość terytorialna sprzyja powstawaniu kreatywnych postaw, gdyż przywiązanie emocjonalne do danego miejsca zwiększa prawdopodobieństwo podejmowania działań prorozwojowych. Poczucie stanowienia części lokalnego systemu społeczno-gospodarczego wraz ze znajomością jego funkcjonowania może stanowić przyczynek do wzrostu kreatywności, np. przejawiających się w efektywnym dostosowywaniu innowacyjnych rozwiązań do lokalnych potrzeb rozwojowych.
- *Marka miejsca.* Jest to element wpływający na dynamizowanie rozwoju lokalnego. Terytoria o silnej, wykształconej marce łatwiej pobudzają sferę przedsiębiorczości oraz aktywizacji społeczności lokalnej, która przejawia się wyższym uczestnictwem w rozwiązywaniu problemów rozwojowych. Wykształcenie marki pozwala na efektywniejsze promowanie zasobów lokalnych i stanowi ważny katalizator rozwoju. Marka wiąże się z tożsamością terytorialną poprzez wzmacnianie prestiżu i poczucia dumy z miejsca egzystencji oraz przynależności do wyjątkowej wspólnoty lokalnej. Marka zwykle wiąże ze sobą określone konotacje dla ludzi z zewnątrz, niosąc ze sobą zestaw wyobrażeń (i stereotypów) dotyczący danego miejsca.

Ponadto A. Raszkowski (2014) zwraca uwagę na wzrost znaczenia tożsamości terytorialnej w programowaniu nowych ścieżek rozwoju lokalnego. Ludność lokalna, utożsamiając się z danym terytorium, w świadomy sposób buduje społeczeństwo obywatelskie. Rozwój lokalny jest uzależniony od zdolności danej społeczności do promowania własnego terytorium, a zwłaszcza istniejących w nim zasobów, które stanowią cenny element zróżnicowania lokalnego i podnoszą konkurencyjność terytorium (Pollice 2003). Poziom tożsamości terytorialnej jest zjawiskiem trudnym do ujęcia w kategoriach ilościowych. Liczba, a przede wszystkim skuteczność działań organizacji pozarządowych, jest pewną przesłanką poziomu tożsamości terytorialnej (Raszkowski 2014).

Regiony o silnej tożsamości terytorialnej, jak Kaszuby czy Podhale, z pewnością wykształciły markę miejsca, która stanowi dźwignię rozwoju lokalnego poprzez rozwój sektora turystycznego. Sama nazwa regionu może stanowić markę miejsca, niosąc ze sobą szereg skojarzeń dotyczących danego terytorium. Na przykład Górny Śląsk w opinii społecznej może kojarzyć się z węglem, górnictwem, powstaniami śląskimi, gwarą śląską, kluskami śląskimi, itd. Podhale to góry, architektura góralska, stroje ludowe, narty, turystyka piesza, kwaśnica, placek po zbójniku itd. Kaszuby to morze, jeziora, ryby, język kaszubski, itd. Wielkopolska kojarzy się solidnością, pracowitością, rozwojem gospodarczym, dobrą organizacją, powstaniem wielkopolskim, itd. Wymienione części kraju cechuje wysoka specyfika lokalna pod względem przyrodniczym i/lub kulturowym czy historycznym. Obrazy przychodzące na myśl są efektem wyjątkowości danego miejsca. W przypadku Podlasia skojarzenia najpewniej byłyby bardzo zróżnicowane i najprawdopodobniej mogłyby równie dobrze opisywać całą polską „wschodnią ścianę”. Pozornie mogłyby się wydawać, że niewiele jest elementów budujących markę Podlasia. Taka sytuacja

wynika przede wszystkim z uwarunkowań historycznych. Jako region pogranicza Podlasie stanowiło obszar ciągłego ścierania się różnych wpływów, czego efektem jest wewnętrzne zróżnicowanie społeczności pod względem wyznania czy deklarowanej narodowości. Czynnikiem, który dodatkowo rozbija jedność regionu jest rzeka Bug, która przez wieki oddzielała wpływy ukraińskie od polskich, ruskich czy białoruskich, dodatkowo stanowiąc barierę komunikacyjną. Różnice występujące na niewielkim wycinku przestrzeni prowadzą do wyraźnej mozaikowości; wsie katolickie przenikają się w krajobrazie kulturowym Podlasia z prawosławnymi czy lokalnie tatarskimi. Społeczności o różnych wyznaniach czy deklarowanych narodowościach na ogół nie żyją jednak w izolacji, lecz np. zawierając małżeństwa, tworzą bogate kulturowo społeczności. Ten brak spójności i jednolitego typu społeczności podlaskiej nie sprzyja budowaniu wspólnej tożsamości, podobnie jak brak typowego krajobrazu podlaskiego. Podlasie nigdy nie zajmowało wysokiego miejsca pod względem rozwoju gospodarczego, niewiele jest też wydarzeń historycznych, które integrowałoby społeczność lokalną, jak np. zryw narodowy przeciwko zaborcy. Przykładem może być funkcjonujący raczej lokalnie kult tzw. męczenników podlaskich – trzynastu unitów zastrzelonych w 1874 r. przez żołnierzy carskich w Pratulinie – w granicach dawnej guberni siedleckiej. Z drugiej jednak strony, to bogactwo kultur, koegzystencja różniących się społeczności niespotykana w innych regionach Polski stanowi o unikatowości Podlasia. Jako region pogranicza Podlasie jest wewnętrznie niejednorodne i w tej wielości (czy mozaikowości) należałoby upatrywać jego marki. Jednak obecna sytuacja demograficzna i gospodarcza na obszarach wiejskich regionu nie sprzyja budowaniu tożsamości terytorialnej. Przewaga starzejących się mieszkańców o niskiej aktywności społecznej i wysoki odpływ migracyjny powoduje, że kapitał ludzki, który mógłby przyczynić się do rozwoju lokalnego w powiązaniu z tożsamością terytorialną ulega stałemu osłabieniu.

Powiatowe strategie rozwoju

Reforma ustroju terytorialno-administracyjnego w Polsce dała początek zmianom w systemie zarządzania rozwojem lokalnym i regionalnym. Na szczeblu powiatowym główne narzędzia służące szeroko pojętemu rozwojowi stanowią powiatowe strategie rozwoju oraz plany rozwoju lokalnego. Dokumenty te określić można jako zbiór celów strategicznych przeznaczonych do wprowadzenia w życie w celu poprawy sytuacji społeczno-gospodarczej powiatu. Strategie charakteryzują się stosunkowo jednolitą strukturą, a jej elementy stanowią:

- diagnoza stanu aktualnego powiatu. Na tę część składają się podstawowe informacje dotyczące położenia powiatu, podziału administracyjnego wraz z charakterystyką gmin. Ponadto wyróżnia się rozdziały poświęcone środowisku przyrodniczemu, zagospodarowaniu przestrzennemu, infrastrukturze drogowej i technicznej, gospodarce, strefie społecznej oraz zarządzaniu powiatem;
- analiza SWOT – nadrzędne narzędzie badawcze określające słabe i mocne strony powiatu, jego szanse rozwojowe i zagrożenia płynące z otoczenia;
- określenie misji i wizji rozwoju powiatu, które wyznaczą generalny cel rozwoju. Misja odzwierciedla aspiracje i długookresowe zamierzenia zarówno władz powiatu, jak i społeczności lokalnej. Ponadto definiuje przyszłościowy obraz powiatu, wyznacza trendy rozwojowe oraz informuje o wspólnych wartościach leżących u podstaw

podejmowania określonych działań. Misja stanowi obraz tego, co władze lokalne chcą osiągnąć w wyznaczonym horyzoncie czasowym, opierając się na własnych możliwościach i zasobach przy współudziale środków zewnętrznych. Natomiast wizja rozwoju powiatu to zwięzła formuła opisująca oczekiwany obraz rozwoju do wyznaczonego horyzontu czasowego;

- określenie celów strategicznych i operacyjnych, które w założeniach odpowiadają na potrzeby mieszkańców, instytucji publicznych oraz władz powiatu;
- przedstawienie źródła finansowania inwestycji i działań na rzecz rozwoju powiatu;
- charakterystyka systemu wdrażania i zarządzania planowanymi działaniami;
- charakterystyka systemu monitorowania i ewaluacji strategii.

Należy mieć na uwadze, że analizowane dokumenty nie powstały jedynie przy udziale władz lokalnych związanych z danym powiatem, lecz dość powszechnie przy pomocy instytucji zewnętrznych, zlokalizowanych w różnych częściach kraju. Jednak w wielu przypadkach miejsce opracowania dokumentu nie zostało podane, co wyklucza analizę ich treści w tym aspekcie. Powstałe strategie wskazują więc nie tyle na poczucie tożsamości terytorialnej powiatu, ile na rolę i znaczenie przypisywaną temu zjawisku w kształtowaniu polityki lokalnej. Brak uwzględniania czynnika tożsamości terytorialnej (zarówno bezpośredniego czy pośredniego) nie może być interpretowany jako jego niski poziom. Należy pamiętać, że władze powiatu dysponują ograniczonymi zasobami finansowymi i w wielu przypadkach koncentrują się na realizacji palących z ich punktu widzenia potrzeb, jak np. rozwój infrastruktury drogowej.

Wykorzystanie dokumentów strategicznych jako materiału badawczego, służącego do celów naukowych, nie jest podejściem nowym. Dla przykładu J. Bański i in. (2009) dokonali analizy miejsca obszarów wiejskich i oceny istotności problematyki wiejskiej w strategiach rozwoju województw. W przypadku niniejszej analizy szczególną uwagę zwrócono na kontekst, w jakim przedstawione zostały zasoby lokalne oraz działania strategiczne nawiązujące do tożsamości. Kluczowym celem było stwierdzenie, czy dany dokument postrzega tożsamość terytorialną jako zasób lokalny będący elementem kapitału ludzkiego. Ponadto zwrócono uwagę na percepcję tożsamości jako czynnika rozwojowego, już wykorzystywanego w procesie rozwoju lokalnego lub jako potencjalnego kierunku rozwoju w określonych ramach czasowych. Określono poziom szczegółowości, na którym znalazły się działania związane z budowaniem lub wzmocnieniem tożsamości terytorialnej (np. priorytet, cel strategiczny I, II, III rzędu, cel szczegółowy) oraz działania pokrewne, takie jak promowanie powiatu w oparciu o dziedzictwo kulturowe.

W badaniu uwzględniono dokumenty aktualnie obowiązujące oraz w kilku przypadkach – z powodu braku dostępu do obowiązujących dokumentów – posłużono się strategiami utworzonymi w latach ubiegłych. Niektóre z nich nie uwzględniają zakresu czasowego zamieszczonych działań strategicznych, pozostałe najczęściej wyznaczają je na rok 2025 lub 2030 (tab. 1).

Tabela 1. Analizowane powiatowe strategie rozwoju i plany rozwoju lokalnego

Województwo	Powiat	Nazwa dokumentu	Rok uchwalenia dokumentu
podlaskie	augustowski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Augustowskiego do 2020 roku</i>	2002
	białostocki	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Białostockiego na lata 2011–2020</i>	2010
	bielski	<i>Program Rozwoju Powiatu Bielskiego do 2020 roku</i>	2014
	grajewski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Grajewskiego</i>	2001
	hajnowski	<i>Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Hajnowskiego na lata 2015–2020</i>	2014
	kolneński	<i>Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Kolneńskiego na lata 2015–2020</i>	2015
	łomżyński	<i>Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Łomżyńskiego</i>	2004
	moniecki	<i>Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Monieckiego na lata 2007–2013</i>	2007
	sejneński	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Sejneńskiego do 2013 roku</i>	2003
	siemiatycki	<i>Przedsiębiorczy i przyjazny powiat siemiatycki. Strategia rozwoju do 2020 roku</i>	2013
	sokólski	<i>Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Sokólskiego</i>	2001
	suwalski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Suwalskiego do 2015 roku</i>	2004
	wysokomazowiecki	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Wysokomazowieckiego na lata 2008–2013</i>	2008
zambrowski	<i>Program Rozwoju Powiatu Zambrowskiego do roku 2020</i>	2014	
mazowieckie	garwoliński	<i>Lokalny Plan Rozwoju Powiatu Garwolińskiego</i>	2004
	łosicki	<i>Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Łosickiego</i>	2004
	ostrowski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Ostrowskiego</i>	2013
	siedlecki	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Siedleckiego na lata 2015–2020 z perspektywą do 2025 r.</i>	2015
	sokołowski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Sokołowskiego na lata 2016–2025</i>	2015
	węgrowski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Węgrowskiego na lata 2016–2020</i>	2015
	wyszkowski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Wyszковского do roku 2025</i>	2015
lubelskie	bialski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Bielskiego na lata 2007–2015</i>	2008
	łukowski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Łukowskiego na lata 2016–2020</i>	2016
	parczewski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Parczewskiego na lata 2014–2020</i>	2014
	radzyński	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Radzyńskiego na lata 2015–2030</i>	2015
	rycki	<i>Strategia Rozwoju Lokalnego Powiatu Ryckiego na lata 2015–2022</i>	2015
	włodawski	<i>Strategia Rozwoju Powiatu Włodawskiego na lata 2008–2015</i>	2008

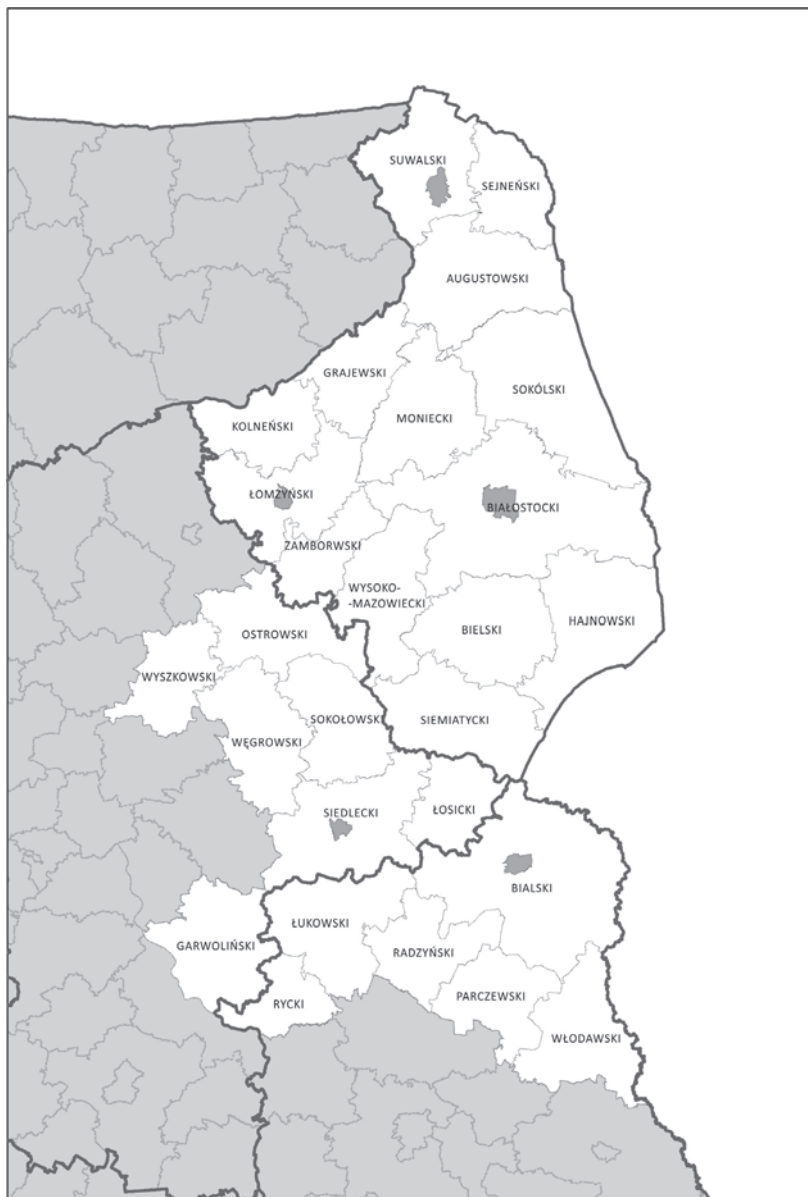
Obszar badań

Analizę dokumentów strategicznych przeprowadzono w oparciu o aktualny podział administracyjny Polski. Jednostkami badawczymi są sąsiadujące ze sobą powiaty znajdujące się w trzech województwach. Opracowanie miało jednak na celu identyfikację znaczenia tożsamości terytorialnej odnoszącej się do regionów historyczno-kulturowych, nie zaś jednostek administracyjnych. Założono bowiem występowanie na obszarze badań braku spójności pomiędzy granicami województw i regionów, na które powołują się powiatowe strategie rozwoju.

Wyznaczenie zasięgu obszaru badań podyktowane zostało czynnikiem formalnym – przynależnością do województwa podlaskiego oraz nieformalnym – potencjalnym występowaniem syndromów podlaskości.

Badany obszar obejmuje tę część kraju, która cechuje się szeregiem niekorzystnych zjawisk na wielu płaszczyznach. Wyróżnić można zaburzoną strukturę wieku i płci oraz nadmierny odpływ migracyjny. W przeważającej części są to obszary wiejskie o utrudnionej dostępności komunikacyjnej. Cechuje je liczba podmiotów gospodarczych poniżej przeciętnej (w badaniach nie uwzględniono miast na prawach powiatu, które stanowią regionalne bądź lokalne ośrodki wzrostu), relatywnie wysoka stopa bezrobocia oraz na ogół niska aktywność zawodowa i społeczna. Obszar w większości spełnia funkcję rolniczą lub wybitnie rolniczą. Przemysł, usługi czy turystyka i rekreacja występują jedynie w poszczególnych gminach. Miejscowe zasoby uniemożliwiają powstanie wielu czynników rozwoju lokalnego. Natomiast pod względem przyrodniczym i kulturowym obszar ten należy uznać za wyróżniający się pozytywnie. Znajduje się bowiem na pograniczu zarówno administracyjnym, jak i kulturowym, religijnym i etnicznym. Występuje w nim pięć parków narodowych, siedem parków krajobrazowych oraz liczne rezerваты przyrody. Ponadto przeważająca część obszaru badań znajduje się w granicach tzw. Zielonych Płuc Polski.

Dokonano przeglądu 27 powiatowych strategii rozwoju i planów rozwoju lokalnego, wśród których znalazło się wszystkie 14 powiatów województwa podlaskiego oraz wybranych 7 powiatów województw mazowieckiego i 6 lubelskiego (tab. 1). Obszar badań jest zatem rozległy (ryc. 1), a jego dobór podyktowany został prowadzonymi badaniami nad tożsamością terytorialną Podlasia (por. Konopski 2017). Badania dotyczą tzw. powiatów ziemskich. Miasta zostały odrzucone jako przedmiot zainteresowań, ponieważ celem opracowania jest charakterystyka tożsamości terytorialnej (regionalnej lub lokalnej) odnoszącej się do regionu historyczno-kulturowego. Założono bowiem, że większe miasta wykształciły własną, odrębną tożsamość miejską, która wykracza poza przedmiot niniejszego opracowania.

Ryc. 1. Obszar badań

Study area

Źródło/Source: opracowanie własne/own elaboration.

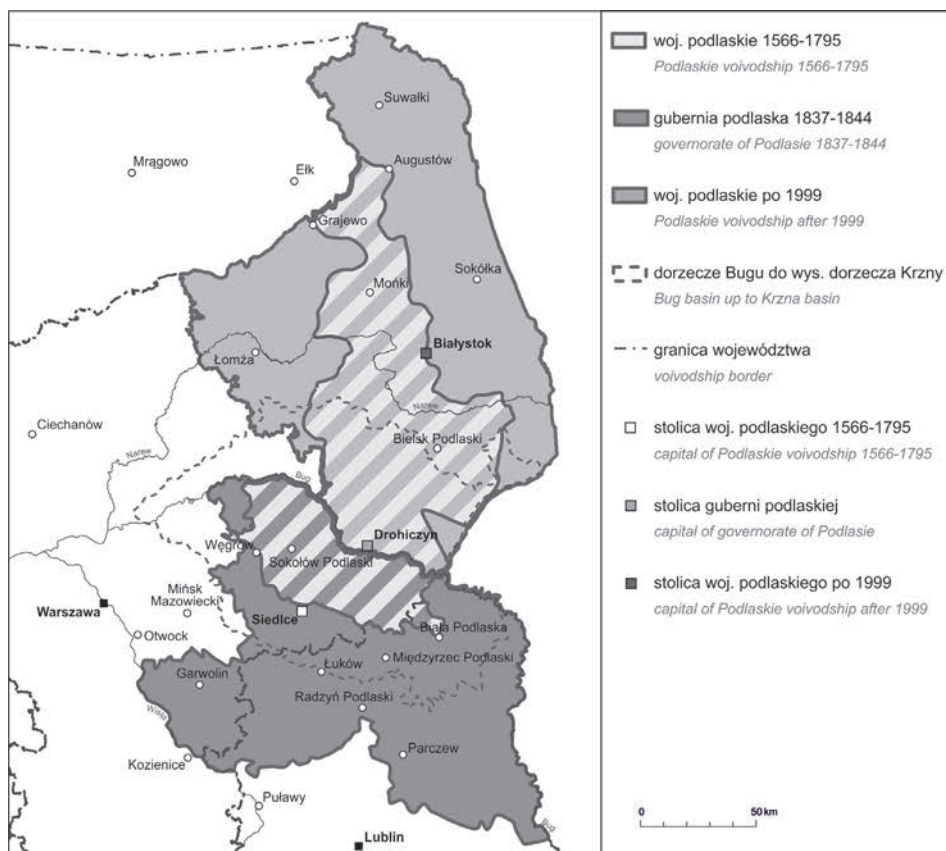
Tożsamość Podlasia

Obszarem badań jest Podlasie, rozumiane jako historyczno-kulturowy region pogranicza, którego percepcja podlega ciągłym zmianom, stąd postanowienie podjęcia tematu. Nie jest to z pewnością obszar o tak silnej i jednoznacznej tożsamości terytorialnej, jak np. Górny Śląsk, Podhale, Kaszuby czy Wielkopolska. Uwzględnianie czynnika tożsamości w dokumentach strategicznych na poziomie powiatów nie jest więc w tym przypadku oczywiste. Delimitacja Podlasia, podobnie jak innych obszarów pogranicznych wykazujących cechy przejściowości, jest trudna (Plit 2008). Z fizycznogeograficznego punktu widzenia nie jest to jednoznacznie określony region. Krajobraz Podlasia nie wyróżnia się w ewidentny sposób od sąsiadującego Mazowsza, stanowiąc łagodny pejzaż nizinny, typowy dla większości obszarów wiejskich w Polsce. Od północy granica jest bardziej jednoznaczna, za Kotliną Biebrzańską rozciąga się bowiem wyraźnie zróżnicowany krajobraz młodogłacjalny. Biebrza stanowi także granicę kulturową, wyznaniową i etniczną. Polesie, które styka się z Podlasiem od południa również cechuje specyficzny krajobraz bagien i rozlewisk. Przeszłość historyczna Podlasia przyczyniła się do jego zróżnicowania narodowościowego, religijnego, językowego – i w efekcie – kulturowego. Obecnie jest to najbardziej różnorodny pod tym względem region Polski (Barwiński 2004). Pograniczna natura Podlasia znalazła odzwierciedlenie w częstej zmianie przebiegu granic administracyjnych i politycznych (ryc. 2).

Istota problemu badawczego wynika z dychotomii między nazwami nadanymi województwom wskutek reformy administracyjnej z roku 1999 a nazwami regionów historycznych. Wśród nowo powstałych województw znalazło się bowiem województwo podlaskie, ze stolicą w Białymstoku. Wydzielając tę jednostkę, uwzględniono stosunkowo niewielki północny fragment historycznego województwa podlaskiego (1566–1795). Pozostałe jego części – położone na południe od Bugu – znalazły się w województwach mazowieckim i lubelskim (ryc. 2). Nowe województwo podlaskie obejmuje natomiast obszary, które historycznie nie były związane z Podlasiem – Suwalszczyznę (niegdyś część Wielkiego Księstwa Litewskiego) wraz z ciągnącym się od niej niemal południkowo pasem po Hajnówkę oraz ziemię łomżyńską, dziejowo związaną z Mazowszem. Obecny podział administracyjny jest dyskusyjny już na podstawie analizy nazw miast, które znalazły się w nowych jednostkach. Na przykład, Sokołów Podlaski znalazł się w województwie mazowieckim, a Wysokie Mazowieckie w podlaskim. Z kolei miasta Radzyń Podlaski, Międzyrzec Podlaski i Biała Podlaska czy wieś Janów Podlaski należą do województwa lubelskiego.

Nowy obraz Podlasia, utożsamiany z obecnym województwem podlaskim, jest utrwalany w świadomości społecznej od 1999 r. Podlasie stało się synonimem województwa podlaskiego w języku mediów – np. prezenter telewizyjny mówi o najniższych temperaturach w ciągu dnia na Podlasiu wskazując na Suwalszczyznę. W reklamie przedstawiany jest „wymarzony domek na Podlasiu nad jeziorem” znajdujący się w krajobrazie młodogłacjalnym, który na historycznym Podlasiu nie występuje. Władze województwa podlaskiego stosują termin Podlasie jako synonim jednostki administracyjnej – nazwa portalu informacyjnego województwa podlaskiego „Wrota Podlasia” nawiązuje do omawianego skrótu myślowego. Podobną tendencję prezentuje także środowisko naukowe. M. Zdrodowska (2007) w swojej pracy *Potoczny obraz Podlasia...* czy praca zbiorowa pod redakcją F. Bociana *Podlasie regionem przyszłości* (2009) zawierają szereg artykułów o tematyce społecznej i ekonomicznej, w których Podlasie i województwo podlaskie są powszechnie używane

jako synonimy. Rodzi się zatem pytanie o zakres przestrzenny terytorium, z którym mieszkańcy Podlasia (i współczesnego województwa podlaskiego) się utożsamiają, gdyż obecny podział administracyjny i stosowanie omówionych synonimów mogą przyczyniać się do kreowania nowej tożsamości terytorialnej. Zmienia się także wyobrażanie o Podlasiu (jego cechach przyrodniczych, kulturowych oraz położeniu regionu) wśród mieszkańców innych części Polski. Podlasie przestaje być postrzegane jako region historyczno-kulturowy. Województwo, a więc jednostka administracyjna, wyznacza nowe granice Podlasia we współczesnej świadomości znacznej części Polaków. Powodem takiego stanu rzeczy może być brak długotrwałej stabilizacji w podziale administracyjnym, który nie sprzyja budowaniu tożsamości terytorialnej. Z. Rykiel (1985) twierdzi, że świadomość istnienia wspólnego terytorium nie jest dana raz na zawsze.

Ryc. 2. Zmiany terytorialne województwa podlaskiego w okresie 1566–1999
Territorial changes of the Podlaskie Voivodship in years 1566–1999
Źródło/Source: opracowanie własne/own elaboration.

Metoda badawcza

Dokonano analizy wybranych powiatowych strategii rozwoju oraz planów rozwoju lokalnego koncentrując się na uwzględnianiu w nich tożsamości terytorialnej *per se* oraz ujmowaniu tego zjawiska w kontekście zasobu lokalnego i włączaniu go w działania strategiczne. Zostały wzięte pod uwagę również inne czynniki pokrewne, które nie odnoszą się wprost do tożsamości, lecz są z nią silnie powiązane na zasadzie *sine qua non*, tj. np. założono, że uwzględnianie zasobów dziedzictwa kulturowego bądź odnoszenie się w działaniach strategicznych do promowania powiatu w oparciu o dziedzictwo kulturowe są przejawem uwzględniania tożsamości terytorialnej w kreowaniu polityki lokalnej.

W analizie roli i znaczenia tożsamości terytorialnej w dokumentach strategicznych wzięto pod uwagę sześć elementów składowych według następującego kryterium porządkowego:

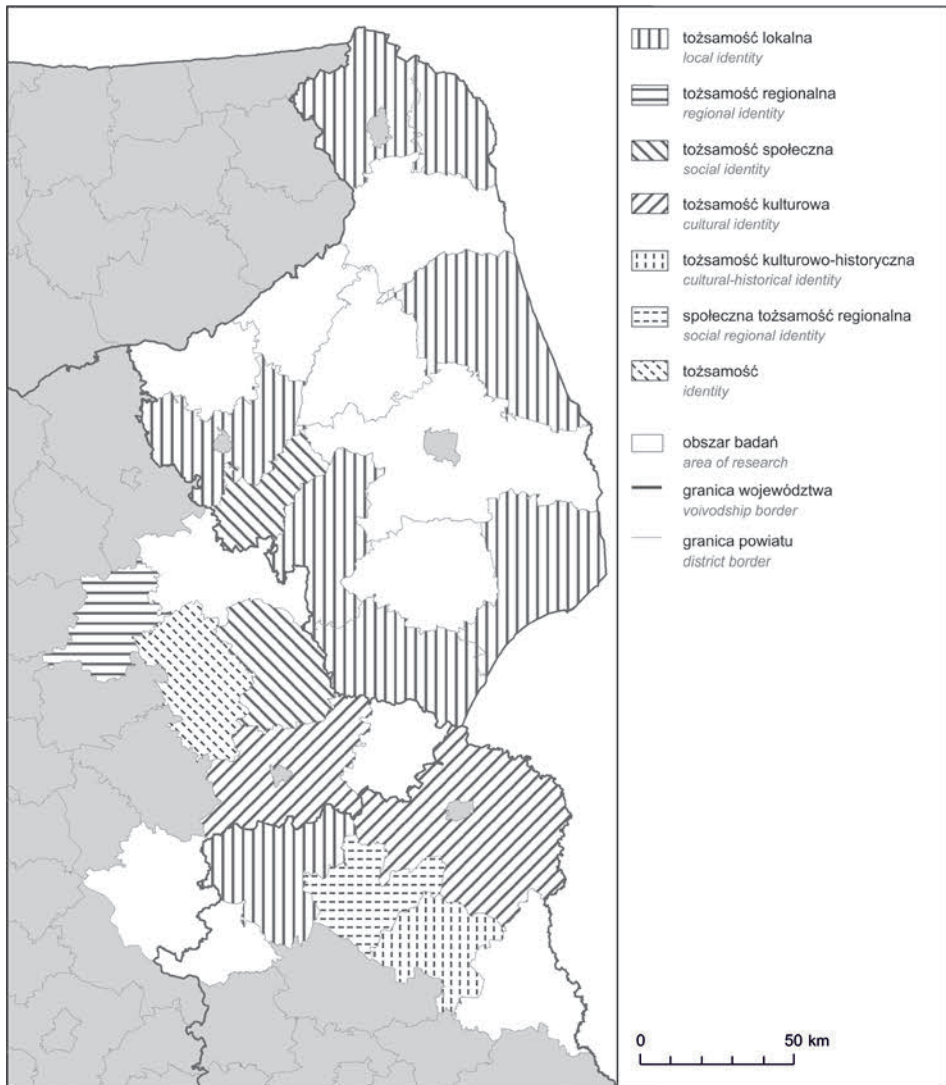
A. Czynniki bezpośrednio nawiązujące do tożsamości terytorialnej

1) Odnoszenie się w dokumentach do tożsamości. Jest to bezpośrednio nawiązanie do poruszonego w opracowaniu problemu badawczego. Zbadano zawartość omawianych dokumentów strategicznych pod kątem uwzględnienia terminu „tożsamość” (wraz z wszelkimi formami gramatycznymi). Większość (17 z 27 dokumentów, blisko 60%) powiatowych strategii rozwoju uwzględnia zjawisko tożsamości terytorialnej, najczęściej odnosząc się do tożsamości lokalnej (8 dokumentów). Poza tym, wyróżniono jeszcze sześć typów tożsamości (ryc. 3), co świadczy o bardzo zróżnicowanym podejściu do tego zjawiska, od kulturowego (tożsamość kulturowa), poprzez społeczne (tożsamość społeczna) do geograficznego (tożsamość regionalna). Zaobserwowano również podejścia łączone w postrzeganiu tożsamości, np. tożsamość kulturowo-historyczna czy społeczna tożsamość regionalna. Takie sformułowania nie występują co prawda w literaturze naukowej, jednak w interesujący sposób obrazują rozumienie zjawiska tożsamości w dokumentach strategicznych i tym samym tworzeniu polityki lokalnej. Zagadnienie tożsamości jest poruszane w analizowanych dokumentach najczęściej przy omawianiu dziedzictwa kulturowego oraz w charakterystyce kierunków działań strategicznych. Strategie rozwoju nie opisują poziomu lub jakości tożsamości terytorialnej powiatów, uwzględniają jedynie działania odnoszące się do tego zjawiska, o których mowa poniżej.

Odnoszenie się do tożsamości jest czynnikiem, który nie występuje w badanych strategiach samodzielnie, lecz zawsze towarzyszą mu inne czynniki bezpośrednio lub pośrednio nawiązujące do przedmiotu analizy (ryc. 8).

2) Uwzględnianie działań nakierowanych na wzmacnianie lub budowanie tożsamości terytorialnej. Dokonano szczegółowej analizy kierunków działań zawartych w dokumentach strategicznych. Tylko 1/3 powiatów uwzględnia w celach strategicznych działania bezpośrednio odnoszące się do tożsamości terytorialnej, nakierowane na jej wzmacnianie lub budowanie (ryc. 4). Dokumenty uwzględniają ten kierunek działań w zróżnicowanym stopniu szczegółowości, przeważnie jako priorytet czy cel strategiczny I rzędu, rzadziej jako cel strategiczny II rzędu czy cel szczegółowy.

Jedynie trzy dokumenty uwzględniające działania związane ze zjawiskiem tożsamości terytorialnej mówią o jej budowaniu, kreowaniu lub tworzeniu. Dla przykładu *Strategia Rozwoju Powiatu Parczewskiego na lata 2014–2020* zakłada „wspieranie

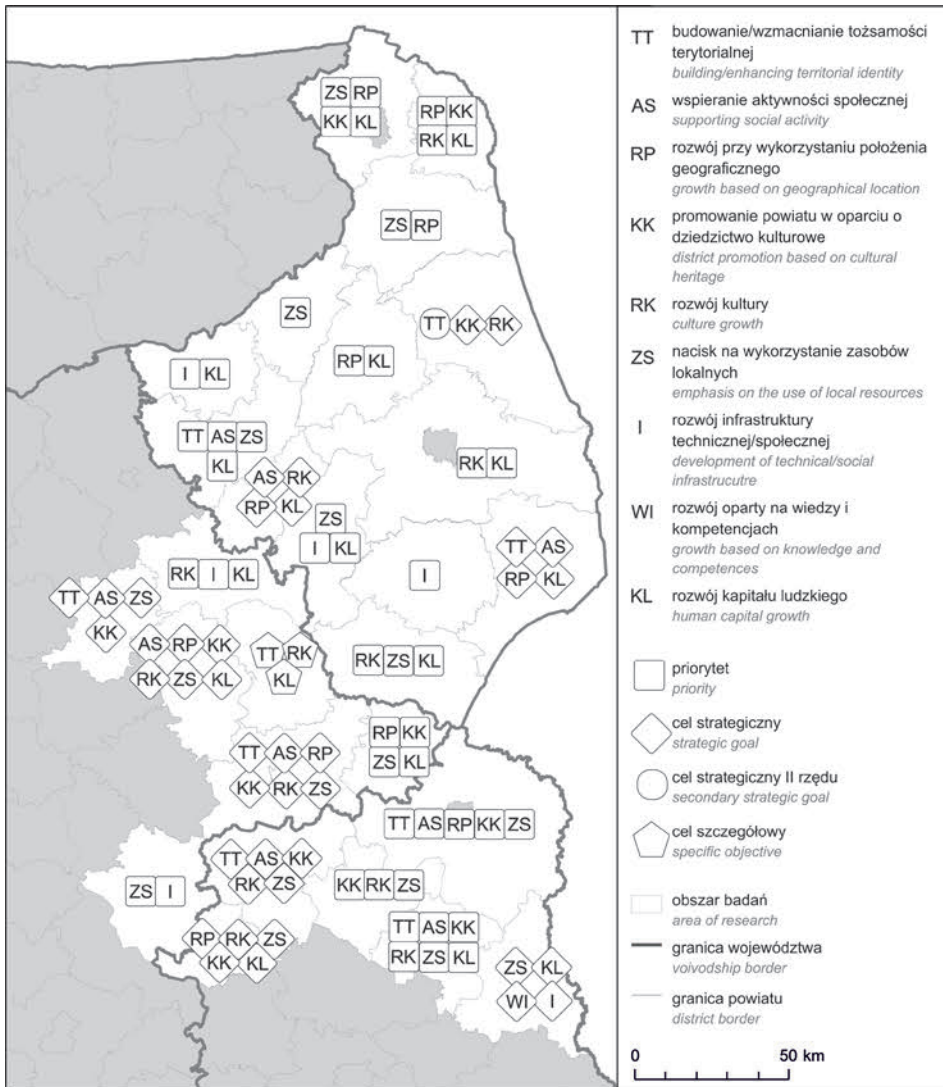
Ryc. 3. Powiaty uwzględniające w swoich dokumentach strategicznych termin „tożsamość”

Źródło: opracowanie własne na podstawie powiatowych strategii rozwoju.

Counties taking account of the term “identity” in their strategic documents

Source: own study based on county development strategies.

działań na rzecz budowania tożsamości kulturowo-histerycznej i patriotyzmu lokalnego” (s. 86). Takie ujęcie sugeruje, że tożsamość jest pojmowana jako zjawisko niedostatecznie wykształcone, bądź de facto nie występuje i najprawdopodobniej nie stanowiło dotychczas czynnika rozwojowego. Inne strategie uwzględniają natomiast w swoich działaniach wzmocnienie, zachowanie, kształtowanie, kultywowanie, utrwalanie i rozwijanie tożsamości. Na przykład *Strategia Rozwoju Powiatu Siedleckiego na lata 2015–2020* zakłada „zachowanie tożsamości kulturowej i tradycji w społeczności powiatu” (s. 20). Takie ujęcie informuje o występowaniu

Ryc. 4. Główne kierunki działań uwzględniane w powiatowych dokumentach strategicznych z podziałem na priorytety, cele strategiczne i cele szczegółowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie powiatowych strategii rozwoju.

Main intervention areas included in county development strategies by priorities and strategic and specific objectives

Source: own elaboration based on county development strategies.

zjawiska tożsamości, potencjalnie uwzględnianego w kreowaniu polityki lokalnej w przeszłości, mogącego stanowić czynnik rozwojowy, które wymaga jednak podjęcia działań strategicznych.

Zdecydowana większość analizowanych dokumentów nie uwzględnia jednak działań nakierowanych na budowanie lub wzmacnianie tożsamości terytorialnej. Podstawowe kierunki działań podjęte w powiatowych strategiach rozwoju i pla-

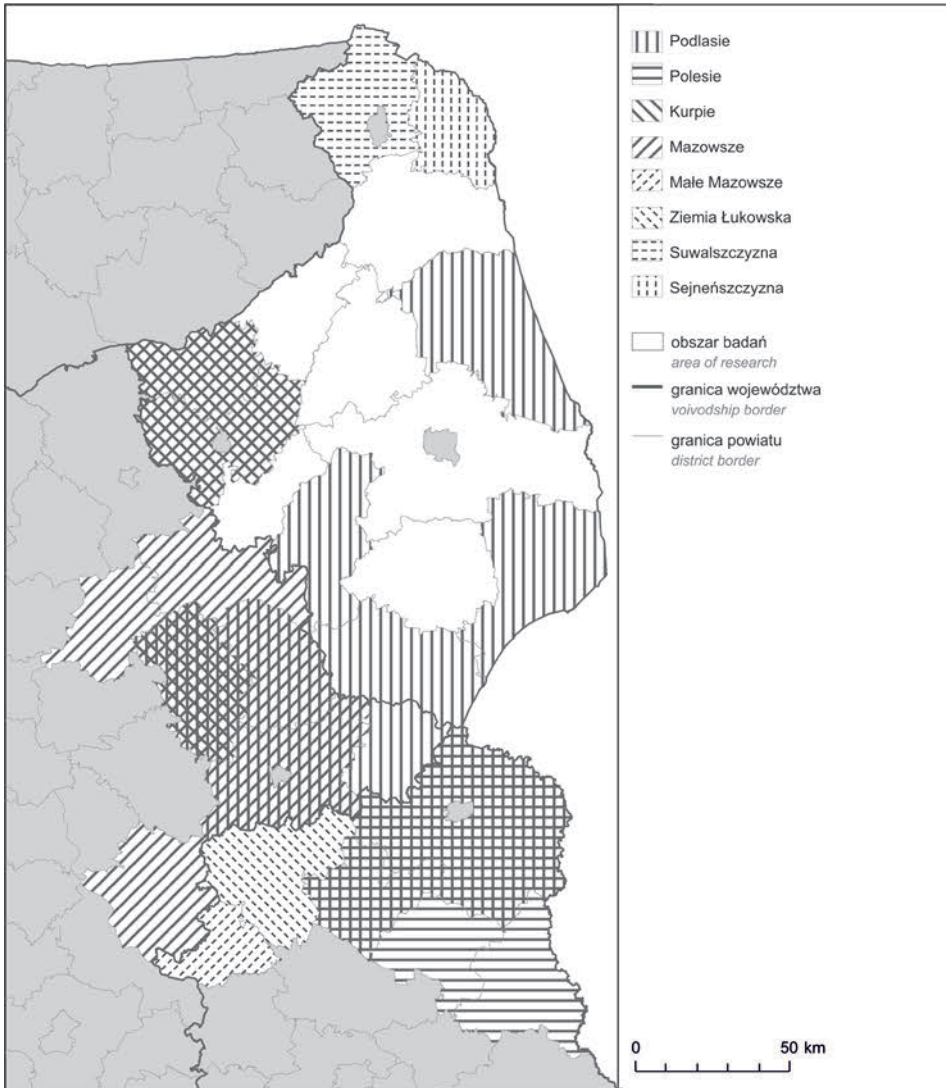
nach rozwoju lokalnego są silnie zróżnicowane pod względem obszarów, na których się koncentrują, jak i liczby. Dowodzi to odmiennego podejścia w tworzeniu dokumentów na szczeblu powiatowym. Podejmowane cele strategiczne wynikają z przeprowadzonej analizy SWOT jako nadrzędnej metody badawczej zastosowanej w omawianych dokumentach. Podejmowane w dokumentach strategicznych cele są zatem odpowiedzią na przeprowadzoną diagnozę silnych i słabych stron powiatu oraz stojących przed nim szans i zagrożeń. Planowane działania wynikają również z pilnych potrzeb powiatu.

Działania nakierowane na wzmocnienie lub budowanie tożsamości terytorialnej stanowią czynnik, który nie występuje w badanych strategiach samodzielnie, lecz zawsze towarzyszą mu inne czynniki bezpośrednio lub pośrednio nawiązujące do przedmiotu analizy (ryc. 8).

B. Czynniki pośrednio nawiązujące do tożsamości terytorialnej

1) Uwzględnienie nazwy regionu historyczno-kulturowego, w którym znajduje się dany powiat uznane zostało za pośrednie nawiązanie do tożsamości terytorialnej. Założono, że poddane analizie zostaną nazwy odmienne od nazw jednostek administracyjnych, gdyż tylko takie mogą być uważane za przejaw utożsamiania się z terytorium lub uwzględniania tożsamości terytorialnej w kształtowaniu polityki lokalnej. Pominięto natomiast nazwy będące efektem wymogu administracyjnego na poziomie wojewódzkim i powiatowym. Większość dokumentów strategicznych podaje nazwę regionu, w którym dany powiat się znajduje (ryc. 5). Przeważająca liczba materiałów źródłowych wymienia jedną nazwę regionu, są jednak przypadki przypisywania powiatu do dwóch (np. Podlasie i Mazowsze, Podlasie i Polesie) lub trzech regionów (Mazowsze, Podlasie i Kurpie). Występuje także odwołanie się do poziomu lokalnego w pojmowaniu badanych terytoriów, jak Małe Mazowsze, Sejneńszczyzna czy ziemia łukowska. Jak wynika z opracowania kartograficznego, regiony, które są wymienione w dokumentach, nie są spójne ze współczesnymi nazwami jednostek administracyjnych na poziomie województw, lecz nawiązują do regionów historyczno-kulturowych czy „małych ojczyzn” na poziomie lokalnym, jak np. Suwalszczyzna (ryc. 5). Odnoszenie się do Podlasia występuje nie tylko w granicach współczesnego województwa podlaskiego, lecz także w granicach historycznych jednostek administracyjnych obecnie położonych w województwach mazowieckim i lubelskim (por. ryc. 2). Ponadto istotny wydaje się być również czynnik środowiskowy potencjalnie delimitujący Podlasie, jakim jest dorzecze środkowego Bugu (por. ryc. 2). W dokumentach powiatów położonych na tym obszarze z reguły wymienia się więcej niż jedną nazwę regionu (np. Podlasie i Polesie, Podlasie i Mazowsze, Podlasie, Mazowsze, Kurpie), co może świadczyć o występowaniu w ich terytorium granic regionów historyczno-kulturowych lub utożsamianiu się z więcej niż jednym regionem. Jedynym powiatem znajdującym się poza województwem podlaskim, który powołuje się w swoim dokumencie strategicznym tylko na Podlasie jest powiat łosicki.

Powiaty suwalski i sejneński w swoich dokumentach strategicznych nie utożsamiają się natomiast z Podlasiem, jak to ma miejsce we wcześniej omówionych przypadkach opisywania tych powiatów przez allochtonów. Dokumenty tych jednostek administracyjnych w ogóle nie odnoszą się do Podlasia – prócz nazw lokalnych (Suwalszczyzna, Sejneńszczyzna) – mówią jedynie o województwie podlaskim.

Ryc. 5. Powiaty uwzględniające w swoich dokumentach strategicznych nazwę regionu, w którym położony jest powiat (inną niż nazwa województwa)

Źródło: opracowanie własne na podstawie powiatowych strategii rozwoju.

Counties indicating in strategic documents the name of the region, in which given county is located (other than province name)

Source: own elaboration based on county development strategies.

Sześć powiatów nie odniosło się w swoich strategiach rozwoju do nazwy regionu historyczno-kulturowego (ryc. 5). Terytorium jest w nich opisane przez pryzmat podziału administracyjnego, tzn. uwzględniają jedynie nazwy powiatu i województwa. Wszystkie z tych powiatów są położone w województwie podlaskim, zauważalna jest ich koncentracja przestrzenna – powiaty te graniczą ze sobą. Brak powoływania się na nazwę inną niż administracyjna może hipotetycznie świadczyć o niższym po-

ziomie tożsamości terytorialnej lub o niskiej świadomości dotyczącej uwarunkowań historycznych wśród społeczności. Z drugiej jednak strony, władze powiatu tworzące dany dokument mogą odczuwać silne związki emocjonalne z zamieszkiwanym terytorium, natomiast stosowanie nazw administracyjnych jest dla nich wystarczającą formą wyrażającą tożsamość lokalną (nazwa powiatu) czy regionalną (nazwa województwa).

Nazwa regionu historycznego jest czynnikiem, który z reguły występuje w powiązaniu z innymi formami wyrazu tożsamości (bezpośrednimi i pośrednimi). Jedynie w przypadku powiatów garwolińskiego i kolneńskiego była to jedyna uwzględniona cecha.

- 2. Uwzględnienie rysu historycznego powiatu.** Uwzględnianie czynnika historycznego w dokumentach strategicznych w pośredni sposób wyraża tożsamość (zarówno terytorialną, jak i historyczną) z danym obszarem, stanowiąc spoiwo pomiędzy przeszłością a teraźniejszością. Stopień szczegółowości opisów i ich zasięg tematyczny jest zróżnicowany, np. *Strategia Rozwoju Powiatu Łukowskiego na lata 2016–2020* uwzględnia rys historyczny każdej gminy, a *Strategia Rozwoju Powiatu Radzyńskiego na lata 2015–2030* przedstawia dzieje powiatu od jego utworzenia w 1810 r. W pozostałych dokumentach strategicznych uwzględniających rys historyczny zwykle przedstawiono dzieje bardziej rozległych ziem niż jedynie terytorium powiatu, nierzadko rozpoczynając opis od wczesnego średniowiecza. Spośród 27 dokumentów poddanych analizie tylko 7 uwzględniło rys historyczny (ryc. 6).

Rys historyczny z reguły nie występuje jako samodzielny czynnik odnoszący się do tożsamości terytorialnej i zwykle występuje z innymi czynnikami (ryc. 8). Tylko dokumenty powiatów augustowskiego i grajewskiego uwzględniły rys historyczny jako jedyny czynnik odnoszący się do tożsamości.

- 3. Uwzględnienie zasobów dziedzictwa kulturowego** w dokumentach strategicznych. Dokonano szczegółowej analizy uwzględnionych zasobów lokalnych (ryc. 7). Wiele powiatów, prezentując tradycyjne pojmowanie swoich zasobów, powołuje się na posiadane surowce naturalne i zasoby przyrodnicze, często pomijając zasoby kulturowe oraz kapitał ludzki. Świadczy to o bardzo odmiennym podejściu w rozumieniu endogenicznych potencjałów rozwojowych. Żaden z dokumentów nie ujmuje wprost zjawiska tożsamości terytorialnej jako zasobu. Przyjęto natomiast, że pośrednim przejawem tożsamości (zarówno terytorialnej, historycznej jak i kulturowej) jest uwzględnianie zasobów dziedzictwa kulturowego. Niemal trzy czwarte – 19 z 27 powiatów uwzględnia zasoby dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych. Wydaje się zatem, że jest to istotny czynnik w kształtowaniu polityki lokalnej. Zasoby dziedzictwa kulturowego są najczęściej uwzględnione w dokumentach strategicznych jako silna strona powiatu w analizie SWOT, stanowiąca już wykorzystywany czynnik rozwojowy lub jako potencjalna szansa rozwojowa.

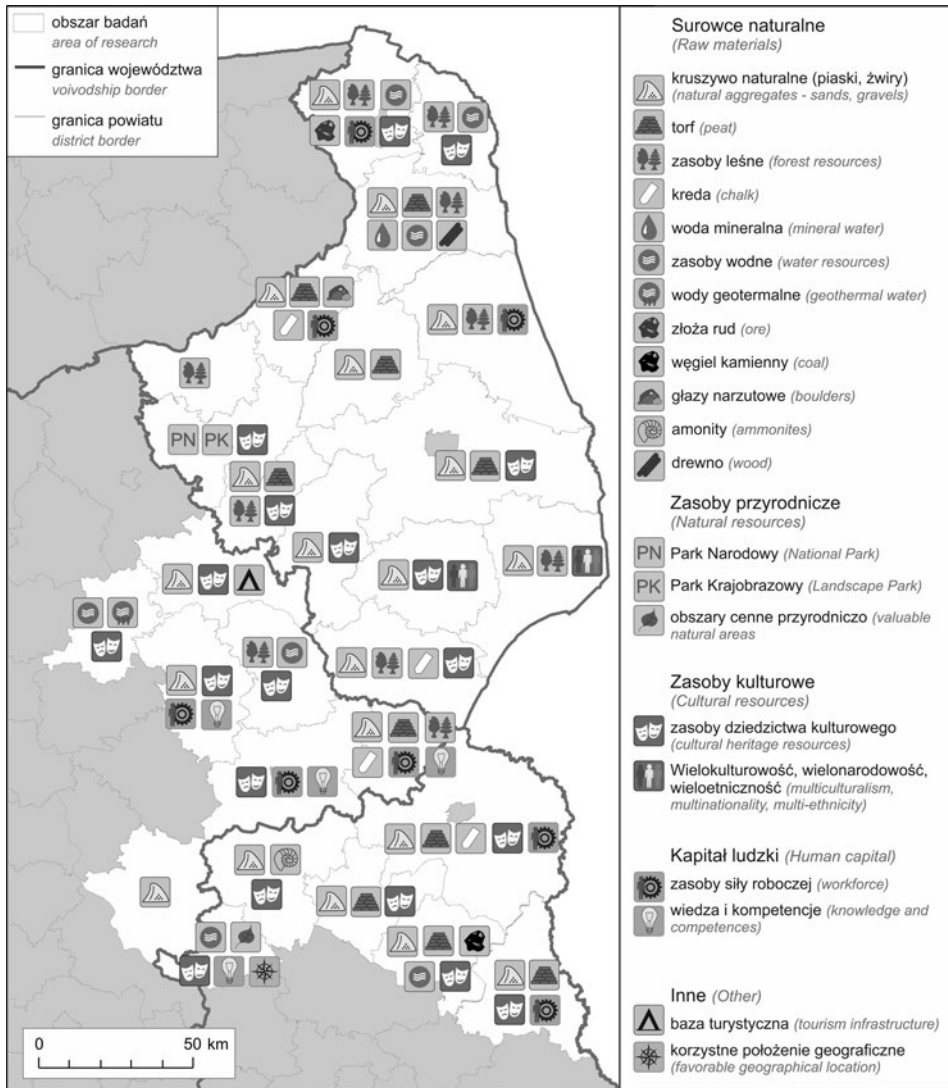
Zasoby kulturowe z reguły występują wraz z innymi czynnikami odnoszącymi się do tożsamości. Jedynie w przypadku powiatu bielskiego czynnik ten występuje samodzielnie (ryc. 8).

Znamienne, że jedynie dwa powiaty (bielski i hajnowski) uwzględniają wielokulturowość, wielonarodowość i wieloetniczność jako zasób lokalny. To niewielka liczba, gdyż takim bogactwem kulturowym mogłoby się poszczycić znacznie więcej jednostek administracyjnych, zwłaszcza tych położonych po północnej stronie Bugu.

Ryc. 6. Powiaty uwzględniające w swoich dokumentach strategicznych rys historyczny
 Źródło: opracowanie własne na podstawie powiatowych strategii rozwoju.
Counties including a historical overview in their strategic documents
 Source: own elaboration based on county development strategies.

4. Uwzględnianie działań mających na celu promowanie powiatu w oparciu o dziedzictwo kulturowe. Jest to czynnik pośrednio nawiązujący do tożsamości (terytorialnej i kulturowej). Działania opierające się na dziedzictwie kulturowym wyrażają uwzględnianie dorobku kulturowego powiatu (wraz z jego dziejami historycznymi) w przyszłości. Mniej niż połowa z badanych jednostek (11 z 27) posiada w swoich celach promowanie powiatu w oparciu o dziedzictwo kulturowe (ryc. 4). Jest to czynnik istotny, gdyż właściwa promocja może okazać się kluczowa dla jego

Ryc. 7. Uwzględnianie zasoby lokalne w powiatowych dokumentach strategicznych
Źródło: opracowanie własne na podstawie powiatowych strategii rozwoju.

Local resources included in county strategic documents

Source: own elaboration based on county development strategies.

rozwoju. W przypadku analizowanych dokumentów omawiane działania przedstawione są w kontekście rozwoju lokalnego sektora turystycznego (podniesienia atrakcyjności turystycznej). Odpowiednie wyeksponowanie dziedzictwa kulturowego powiatu może potencjalnie spowodować, że zaistnieje on w szerszej świadomości społecznej. Efektem takiej promocji będzie budowanie marki powiatu, która – w przypadku zachowania konsekwencji – działa na zasadzie katalizatora rozwoju lokalnego.

Promowanie powiatu w oparciu o dziedzictwo kulturowe jest czynnikiem odnoszącym się do tożsamości, który nie występuje samodzielnie, lecz zawsze w powiązaniu z innymi cechami (ryc. 8).

Wnioski

Analiza zawartości merytorycznej 27 powiatowych strategii rozwoju i planów rozwoju lokalnego skłania do wyciągnięcia wniosku, że tożsamość terytorialna (bądź taka, do której odnoszą się dokumenty) nie jest postrzegana jako zasób lokalny na obszarze badań. Dokumenty strategiczne nie traktują tego zjawiska jako istotnego czynnika rozwojowego. Spośród 21 wymienianych zasobów lokalnych żaden nie odnosi się w sposób bezpośredni do tożsamości (ryc. 7). Wśród uwzględnianych zasobów 12 z nich to surowce naturalne, trzy odnoszą się do zasobów przyrodniczych, a czynniki kulturowe wraz z kapitałem ludzkim odnoszą się jedynie do czterech zasobów. Co prawda zasoby dziedzictwa kulturowego zostały uwzględnione w ponad połowie dokumentów, lecz jest to jedynie pośrednie nawiązanie do tożsamości terytorialnej. Poza tym w przypadku dziedzictwa kulturowego, można mówić raczej o tożsamości kulturowej niż terytorialnej.

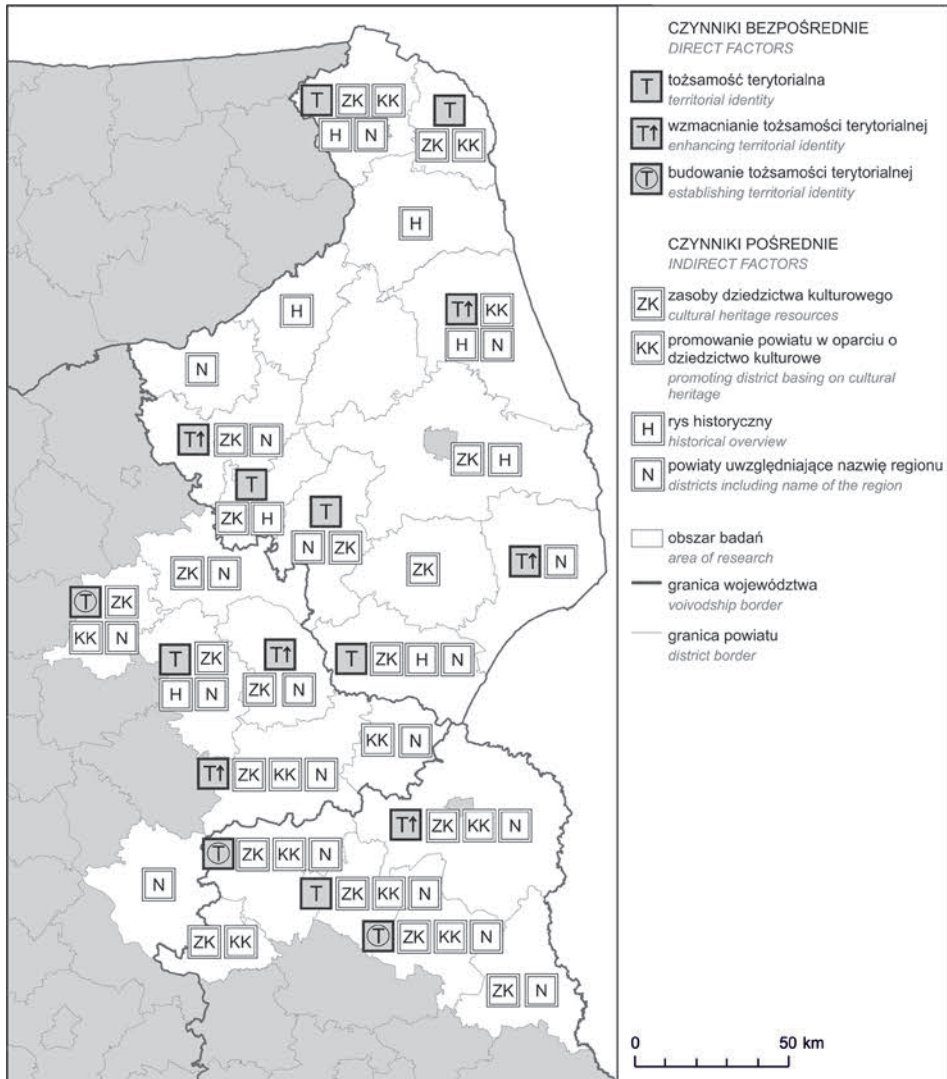
Tożsamość terytorialna jest uważana w powiatowych strategiach rozwoju za czynnik o relatywnie niskim znaczeniu. Jedynie co trzeci powiat uwzględnia w dokumencie zapis mówiący o jej wzmacnianiu lub budowaniu. Spośród 9 uwzględnionych głównych kierunków działań znajdujących się w strategiach tylko jeden z nich bezpośrednio nawiązuje do tożsamości terytorialnej. Rola tego czynnika jest zatem podrzędna w stosunku do pozostałych kierunków działań.

Zestawienie bezpośrednich i pośrednich czynników odnoszących się do tożsamości terytorialnej w badanych dokumentach skłania do wysunięcia kilku wniosków dotyczących ich rozmieszczenia przestrzennego (ryc. 8). Po pierwsze, istnieje wyraźny podział obszaru badań pod względem koncentracji analizowanych czynników. W województwie podlaskim wysoką ich liczbą (3 i powyżej) charakteryzują się powiaty: suwalski i sejneński, sokólski, siemiatycki, wysokomazowiecki, zambrowski i łomżyński. Natomiast centralną część województwa podlaskiego cechuje niska liczba analizowanych czynników – jest to zwarty obszar składający się z sześciu powiatów. W przypadku powiatu monieckiego nie zidentyfikowano żadnego czynnika powiązanego z tożsamością terytorialną. Cztery powiaty (kolneński, augustowski, grajewski, bielski) identyfikują w swoich dokumentach strategicznych tylko jeden czynnik. Powiaty białostocki i hajnowski uwzględniły po dwa czynniki odnoszące się do tożsamości terytorialnej. Poza województwem podlaskim, na obszarze województwa mazowieckiego, jedynie powiat garwoliński wyróżnia jeden czynnik, a ostrowski dwa. W województwie lubelskim najniższą liczbą cechują się powiaty rycki i włodawski, w których występują dwa czynniki. Niska liczba czynników odnoszących się do tożsamości terytorialnej, zwłaszcza w sposób pośredni (uwzględnianie nazwy regionu historyczno-kulturowego i/lub rysu historycznego), może świadczyć o marginalnej roli tego zjawiska w kształtowaniu polityki lokalnej.

Najwyższa liczba czynników (5) została zidentyfikowana w powiecie suwalskim. Wysokim uwzględnieniem tożsamości terytorialnej (4 czynniki) w dokumentach strategicznych cechują się również powiaty: bialski, parczewski, radzyński, siedlecki, węgrowski, wyszkowski oraz siemiatycki. Jest to również zwarty przestrzennie obszar o podobnej

istotności tożsamości terytorialnej w dokumentach strategicznych. Wysoka liczba czynników odnoszących się do tożsamości terytorialnej, zwłaszcza w sposób bezpośredni (w tym uwzględnianie działań na przyszłe lata) może świadczyć o wysokiej roli przypisywanej temu zjawisku w procesie kształtowania polityki lokalnej.

Nie zaobserwowano występowania więcej niż jednego czynnika bezpośredniego w badanych dokumentach.

Ryc. 8. Bezpośrednie i pośrednie czynniki odnoszące się do tożsamości terytorialnej w powiatowych strategiach rozwoju

Direct and indirect factors related to the territorial identity in county development strategies

Zróznicowana liczba uwzględnianych czynników stanowi o odmiennym podejściu do tożsamości terytorialnej w powiatowych strategiach rozwoju. Najprawdopodobniej jednak jej rolę i znaczenie w kreowaniu polityki lokalnej poprzez dokumenty strategiczne określić można, analizując ostateczny efekt danego kierunku działań. Liczba uwzględnianych czynników odnoszących się do tożsamości może okazać się mniej istotna niż jej waga i realne znaczenie w kontekście rozwoju lokalnego.

Literatura

- Awramiuk A.**, 2009, *Pogranicze kultur. Percepcja własnego regionu przez uczniów a edukacja regionalna*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Awramiuk A.**, 2013, *Rozmieszczenie obiektów sakralnych jako kryterium wyznaczania zasięgu krajobrazu pogranicza kulturowego*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 19, Warszawa.
- Bański J. Bednarek-Szczeptańska M. Czapiewski K.**, 2009, *Miejsce obszarów wiejskich w aktualnych strategiach rozwoju województw – kierunki i cele rozwoju a rzeczywistość*, Studia Obszarów Wiejskich, 19, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Barwiński M.**, 2004, *Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Bocian A.** (red.), 2009, *Podlasie regionem przyszłości*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Dzikanowska M.**, 2015, *Poczucie tożsamości regionalnej mieszkańców Lubelszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Goszczyński W., Knieć W., Czachowski H.**, 2015, *Lokalne horyzonty zdarzeń. Lokalność i kapitał społeczny, w kulturze (nie) ufności na przykładzie wsi kujawsko-pomorskiej*, MET, Toruń.
- Jałowiecki B.**, 1996, *Przestrzeń historyczna, regionalizm, regionalizacja*, [w:] B. Jałowiecki (red.), *Oblicza polskich regionów*, Studia Regionalne i Lokalne, EIRRIL UW, 17 (50), s. 19–88.
- Jordan T.G.**, 1978, *Perceptual regions in Texas*, *Geographic Review*, 68, 3, s. 293–307.
- Konopski M.**, 2017, *Territorial uncertainty of Podlasie region. Regional identity vs. administrative division*, *Europa XXI*, 30, IGiPZ PAN, Warszawa [w druku].
- Kulczycka E.**, 2010, *Tożsamości regionalne w Polsce i Hiszpanii*, [w:] Z. Rykiel, *Tożsamość terytorialna w różnych skalach przestrzennych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 135–148.
- Leśniak-Moczuk K.**, 2006, *Lokalizm w perspektywie globalizacji*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy, Zeszyt 8: Problemy globalizacji i regionalizacji cz. 1*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, s. 129–136.
- Lewenstein B.**, 2006, *Nowe paradygmaty rozwoju układów lokalnych – w stronę obywatelskich wizji społeczności lokalnych*, [w:] J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: różnorodność miejsc i czasu*, IFiS PAN, Warszawa, s. 221–245.
- Łukowski W.**, 2002, *Spółeczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości mieszkańców Mazur*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Matykowski R.** (1996), *Rola świadomości regionalnej w kształtowaniu granic regionu poznańskiego* [w:] Czyż. T (red.) *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 127–140
- Melchior M.**, 1990, *Spółeczna tożsamość jednostki*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Odoj G.**, 2007, *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu

- Śląskiego, Katowice.
- Odoj G.**, 2007, *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Parysek J.J.**, 2001, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Plit F.**, 2008, *Województwo Podlaskie – region pogranicza*, Dokumentacja Geograficzna, 36, s. 7–14.
- Pollice F.**, 2003, *The role of territorial identity in local development processes*, Proceedings of the Conference – The Cultural Turn in Geography, Landscape Construction and Cultural Identity, University of Trieste, Trieste.
- Praweńska-Skrzypek G.**, 1996, *Świadomość regionalna w Małopolsce – studium empiryczne* [w:] G. Praweńska-Skrzypek (red.), *Małopolska regionalna wspólnota interesów*, Wyższa Szkoła Biznesu, Nowy Sącz, s. 41–59.
- Raszkowski A.**, 2014, *Tożsamość terytorialna w odniesieniu do rozwoju lokalnego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 332, Wrocław.
- Rykiel Z.**, 1985, *Badania świadomości regionalnej – przykład regionu katowickiego*, Przegląd Geograficzny, 57, 1–2, s. 37–58.
- Rykiel Z.**, 1999, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej miasta polskiego a świadomość terytorialna jego mieszkańców*, Prace Geograficzne, 170, IGIPZ PAN, Warszawa.
- Rykiel Z.**, 2010, *Tożsamość terytorialna jako uczestnictwo w kulturze*, [w:] Z. Rykiel (red.), *Tożsamość terytorialna w różnych skalach przestrzennych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 17–31
- Shortridge J.R.**, 1980, *Vernacular regions in Kansas*, American Studies, 21, s. 73–94.
- Shortridge J.R.**, 1985, *The Vernacular Middle West*, Annals of the Association of American Geographers, 75, 1, s. 48–57.
- Szczepański M.S.**, 2003, *Tożsamość regionalna – w kręgu pojęć podstawowych i metodologii badań. Między tożsamością indywidualną a społeczną – preliminaria* (maszynopis).
- Szul R.**, 1991, *Przestrzeń, Gospodarka, Państwo*, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa.
- Spoleczne, polityczne i ekonomiczne stymulanty i destymulanty rozwoju Mazowsza*, 2012, M. Kowalski, D. Świątek, W. Dziemianowicz, K. Szmigiel-Rawska (red.), Trendy Rozwojowe Mazowsza, 6, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa.
- Veneri P.**, 2011, *Territorial Identity in Italian NUTS-3 Regions*, Il Capitale Territoriale: scenari qualitativi di superamento della crisi economica e finanziaria per le province italiane, Dipartimento di Economia – Università Politecnica del le Marche.
- Zdrodowska M.**, 2007, *Potoczny obraz Podlasia – strategia kreowania wizerunku regionu*, Pogranicze. Studia Społeczne, t. XIII, s. 11–36.

Summary

The paper presents the role and significance of territorial identity in shaping local policy based on selected counties (powiaty in Polish; NTS 4 territorial units) of the Podlaskie, Mazowieckie and Lubelskie Provinces (provinces at NTS 2 level). For this purpose, 27 county development strategies and local development plans were analysed with particular emphasis on references to local resources and strategic actions related to territorial identity. Both factors directly relating to identity and its indirect forms of expression were recognized. Territorial identity of the population living in the research area is ambiguous

and relatively low in comparison to for instance Górny Śląsk (Upper Silesia) or Kaszuby (Kashubia) regions. The borders of provinces established under the administrative reform of 1999 are inconsistent with historical and cultural regions. This, in turn, had a significant impact on the level and nature of identity among inhabitants and their perception by the outsiders. Territorial identity was not recognized in the analyzed documents in the context of local resource. Actions aimed at strengthening or establishing territorial identity were included only in one in three development strategies. Conducted research proves that local community's affection to place of existence is a commonly omitted factor in such an important tool serving local development as development strategies and local development plans. This is certainly not a desired finding, especially in the light of research exhibiting a number of positive impact areas related to territorial identity upon local development. This is particularly important in the context of research area, considering that analysed counties belong mainly to the so-called problem areas with numerous unfavourable socio-economic and demographic characteristics.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2017, tom 46, s. 99–115
<https://doi.org/10.7163/SOW.46.6>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Zasoby lokalne jako potencjały rozwoju lokalnego w dokumentach strategicznych na przykładzie wybranych gmin wiejskich województwa śląskiego

Local resources as potential for local development in the strategic documents based on selected Silesian Province's rural communes

Małgorzata SURMACZ

Uniwersytet Jagielloński
Zakład Geografii Ludności, Osadnictwa i Rolnictwa
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków
malgorzata.surmacz@gmail.com

Zarys treści: Głównym celem niniejszego opracowania jest ocena jakości zasobów lokalnych identyfikowanych przez gminy w dokumentach strategicznych w kontekście możliwego znaczenia tych zasobów jako potencjałów rozwojowych. Do realizacji celu sformułowano pytania badawcze dotyczące charakteru identyfikowanych w gminach zasobów lokalnych, możliwości identyfikacji zasobów priorytetowych oraz możliwości ich uznania za potencjały rozwojowy. W artykule zaprezentowano również relację między zastosowanymi pojęciami: zasób lokalny, zasób priorytetowy oraz potencjał rozwoju. Badaniem objęto strategię rozwoju pięciu gmin wiejskich województwa śląskiego, koncentrując się na części diagnostycznej (w tym szczególnie na „mocnych stronach” – efekcie analiz SWOT) oraz fragmentach dokumentów poświęconych celom strategicznym.

Słowa kluczowe: zasoby lokalne, potencjały rozwoju, strategię rozwoju lokalnego, zasoby, rozwój gminy, województwo śląskie, gminy wiejskie.

Wprowadzenie

Gmina jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego jest ustawowo odpowiedzialna za rozwój społeczno-gospodarczy oraz zagospodarowanie przestrzenne swojego obszaru, przy czym obecnie – zgodnie z koncepcją rozwoju lokalnego czy ruchu odnowy wsi – wskazuje się, że rozwój ten powinien być oparty na lokalnych zasobach, także lokalnych czynnikach rozwoju (por. Bról 1998; Parysek 2001; Sekuła 2004)¹. Takie podejście jest szczególnie istotne wśród gmin wiejskich, ponieważ niewiele z nich osiągnęło sukces dzięki innym czynnikom, w tym np. inwestorom zewnętrznym (Kłodziński 2009).

¹ Także – jak wskazuje koncepcja rozwoju neoendogenego – z uwzględnieniem zewnętrznych szans rozwojowych (Ray 2001).

Podkreślić jednak należy, że wykorzystanie zasobów lokalnych w praktyce wymaga ich szczegółowej identyfikacji, selekcji, rzetelnej waloryzacji, a nawet pewnej wiary samorządów w to, że lokalne zasoby, którymi dysponują, mogą stanowić o możliwości przyszłego rozwoju (Parysek 2015). „Miejscem” identyfikacji lokalnych zasobów oraz wyboru tych, które planuje się wykorzystać dla zdynamizowania procesu rozwojowego jest dokument strategiczny (najczęściej strategia rozwoju gminy, dalej: SRG), który stanowi artykulację refleksji o rozwoju gminy, i który powinien służyć planowaniu oraz koordynacji wdrażania procesów rozwojowych w oparciu o: rzetelnie zdiagnozowane zasoby, ocenę uwarunkowań zewnętrznych wraz z uwzględnieniem pożądaných kierunków rozwoju w sferze społecznej, gospodarczej i przestrzennej (Wiatrak 2011). Warto podkreślić, że dokument ten jest jednym z kluczowych, choć nieobligatoryjnych, narzędzi zarządzania strategicznego; jest przyjmowany uchwałą rady gminy, a w praktyce stanowi akt kierownictwa wewnętrznego (Parysek 2015), który poprzez świadomy wybór priorytetów pozwala – przynajmniej teoretycznie² – na racjonalizację gospodarowania środkami publicznymi (Kłodziński 2009, Rzeszutko-Piotrowska 2013).

W związku ze znaczeniem SRG jako miejsca identyfikacji, selekcji oraz zaplanowania działań (z uwzględnieniem środków finansowych) związanych z wykorzystaniem określonych zasobów lokalnych, głównym celem niniejszego opracowania jest **ocena jakości zasobów lokalnych identyfikowanych przez gminy w dokumentach strategicznych w kontekście ich (zasobów lokalnych) możliwego znaczenia jako potencjałów rozwojowych**, przeprowadzona na przykładzie SRG wybranych gmin wiejskich województwa śląskiego. Warto podkreślić, że osiągnięcie powyższego celu może mieć istotne znaczenie praktyczne, ponieważ niewłaściwy wybór przez gminę najważniejszych zasobów może wiązać się z niekorzystnymi konsekwencjami, w tym przede wszystkim z rozpraszeniem środków publicznych i nieefektywnością działania.

W pracy sformułowano następujące pytania badawcze:

- 1) Jakie zasoby lokalne są identyfikowane w poszczególnych SRG?
- 2) Czy na podstawie SRG można określić zasoby uznawane przez gminy za priorytetowe?
- 3) Czy zasoby uznane za priorytetowe stanowią potencjały rozwojowe?

Poniżej przedstawiono przyjęte w opracowaniu definicje najważniejszych pojęć. Pierwsze z nich – **zasoby lokalne** – nie jest rozumiane w sposób jednoznaczny zarówno w praktyce, jak i nauce, a poszczególni autorzy proponują jego różne definicje i typologie. S. Korenik (1999) uznaje za zasoby wszelkie elementy rzeczywistości mające znaczenie dla gospodarki danego obszaru, często o charakterze specyficznym, unikatowym, właściwym wyłącznie (lub prawie wyłącznie) danemu układowi lokalnemu. Interesującą refleksję na temat propozycji klasyfikacji i kumulatywnego wpływu zasobów lokalnych na rozwój proponuje M. Stanny (2013, s. 214), która uważa zasoby lokalne „za podstawowe czynniki rozwoju danego obszaru”, a na potrzeby swojego badania uwzględnia ich trzy wymiary: miejsca (naturalne i korzyści miejsca), społeczne (zasoby pracy i wiedzy) i gospodarowania (zasoby materialne i finansowe). Inny zestaw typologii zasobów lokalnych prezentują S. Michalska i K. Zajda (2011), dzieląc je ze względu na częstość występowania, pocho-

² Wyniki wielu badań wskazują (m.in. Dzikowska 2013; Sztando 2008, 2009), że SRG często charakteryzują się niską jakością, powierzchownością diagnozy i szablonowością proponowanych rozwiązań, a tym samym nie pełnią one funkcji skutecznego drogowskazu rozwoju. Wśród przyczyn tego stanu rzeczy można wymienić m.in. brak woli politycznej realizacji dokumentu, instrumentalne traktowanie opracowania jako sposobu na zwiększenie szans pozyskania środków zewnętrznych itp., a także niską jakość zawartości samej SRG, będącą często jednocześnie przyczyną, jak i efektem rangi, jaką dokument strategiczny posiada w danej gminie.

dzenie, mobilność oraz na trajektorie ich wykorzystania. Warto podkreślić, że niezależnie od przytoczonej definicji w kontekście zasobów lokalnych mówi się o nich jako impulsach, źródłach czy czynnikach rozwoju, czyli jednoznacznie zgadzając się co do ich możliwej roli rozwojowej. W literaturze przedmiotu (Michalska i Zajda 2011) wskazuje się na pewną względną waloryzację zasobów – istotne jest dostrzeżenie ich możliwego znaczenia w wykorzystaniu gospodarczym. W niniejszym opracowaniu zasoby lokalne rozumiane są szeroko, jako każdy element rzeczywistości, który w danym momencie poszczególne gmina uznaje za zasób. Zaproponowane rozumienie zasobu lokalnego uwzględnia aktywną rolę władz gminnych i innych podmiotów biorących udział w tworzeniu SRG – wynika to z faktu, iż samo występowanie określonego zasobu (nawet bardzo cennego) samo z siebie nie stanowi o konkurencyjności obszaru (Jewtuchowicz 2005). Potrzebna jest decyzja i aktywność samorządu we współpracy z lokalną społecznością (lokalnymi liderów, przedsiębiorcami, stowarzyszeniami itp.), którzy zaangażują siły i środki w wykorzystanie danego zasobu. Pierwszym krokiem do takiego działania jest jednak świadomość, czyli identyfikacja zasobów, dla której znakomitą motywacją może być podjęcie przez gminę prac nad przygotowaniem dokumentu strategicznego³.

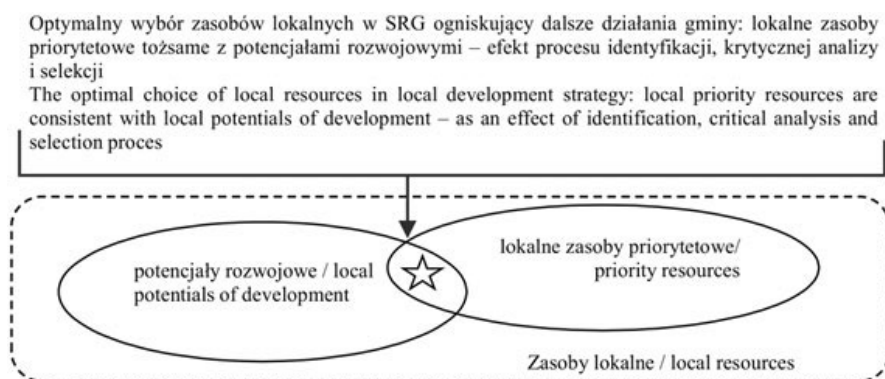
W opracowaniu stosuje się również pojęcie **zasobu priorytetowego**, za który uznaje się ten zasób (zasoby), który został uznany w SRG za relatywnie najważniejszy (najważniejsze), ogniskujący plany rozwojowe gminy. W niniejszym opracowaniu dla celów porządkujących (ze świadomością jej dyskusyjnego charakteru) wykorzystano ogólną typologię zasobów lokalnych zaproponowaną przez J. Falkowskiego (2016, s. 57), który wyróżnia następujące kategorie zasobów: przyrody, kultury, demograficzno-społeczne, ekonomiczne, technologiczne, planistyczne i organizacyjne. Proponowaną typologię uzupełniono: do kategorii „przyrody” zaliczono elementy infrastruktury turystycznej, do kategorii „ekonomiczne” zaliczono zasoby infrastrukturalne, dodano także kategorię zasobów „miejsca” w rozumieniu M. Stanny (2013) – tj. unikalnego położenia danej gminy w przestrzeni.

Pojęcie **potencjału rozwojowego** jest chętnie wykorzystywane w różnego typu badaniach z dziedziny geografii społeczno-gospodarczej czy ekonomii, a także bardzo często stanowi istotną kategorię w dokumentach strategicznych, ekspertyzach i programach rozwoju (np. *Potencjały rozwojowe...* 2014), brakuje jednak jasnych propozycji jego zdefiniowania. Według *Słownika Języka Polskiego* (sjp.pl) sam termin *potencjał* oznacza „czyjeś możliwości w danej dziedzinie”, co w kontekście rozwoju możemy w uproszczeniu rozumieć jako możliwość oddziaływania na procesy rozwojowe. W niniejszym opracowaniu pojęcie *potencjału rozwojowego* oznacza istniejący w danej gminie pewien wyjątkowy, unikatowy zasób (lub ich zespół) o charakterze materialnym bądź niematerialnym, którego wykorzystanie (zarówno wzmocnienie dotychczasowego wykorzystywania, jak i jego zainicjowanie) może wiązać się z relatywnie większymi (największymi) korzyściami dla gminy i jej mieszkańców oraz poprawą przewagi konkurencyjnej danego obszaru. Charakterystyczną cechą potencjału rozwojowego są więc jego specyficzność lub jakość, przeciwstawiane typowości i przeciętności zasobów występujących jeżeli nie powszechnie, to w większej liczbie gmin. W związku z powyższym oraz w obliczu ograniczonej ilości dostępnych środków finansowych tak istotna jest ocena, czy zasoby lokalne identyfikowane

³ Starsze opracowania dotyczące tworzenia strategii przywiązują dużą wagę do jej elementu diagnostycznego (np. Warda i Kłosowski 2001). Obecnie jednak coraz częściej wskazuje się, że sama diagnoza niekoniecznie musi być elementem samej strategii, ale osobnym, okresowo aktualizowanym dokumentem – swego rodzaju raportem o stanie gminy.

oraz uznawane przez gminy za zasoby priorytetowe – mogą stanowić faktyczne potencjały rozwojowe.

Relację między zasobem lokalnym, priorytetowym zasobem lokalnym a potencjałem rozwojowym zaprezentowano na ryc. 1. Zgodnie z przedstawionymi definicjami najszerszy zakres posiada pojęcie zasobu lokalnego, natomiast pojęcia lokalnych zasobów priorytetowych oraz potencjałów rozwojowych są węższe, a ich zakres może (a nawet powinien) się pokrywać.

Ryc. 1. Relacja między potencjałami rozwojowymi, lokalnymi zasobami priorytetowymi a lokalnymi zasobami gminy

Relations between development potential, local priority resources and local commune resources

Źródło/Source: opracowanie własne/own elaboration.

Zakres i metoda badania

Niniejsze opracowanie zawiera udokumentowane badanie strategii rozwoju pięciu gmin wiejskich województwa śląskiego⁴, wybranych na podstawie kryterium poziomu rozwoju zrównoważonego (poziom rozwoju zrównoważonego oceniany zgodnie z wynikami badań dla 2014 r. w ramach projektu „Zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy jednostek samorządu terytorialnego”⁵ prowadzonego przez E. Sobczaka na Wydziale Administracji i Nauk Społecznych Politechniki Warszawskiej) oraz dostępności aktualnych dokumentów strategicznych. Są to: Pawłowice, Krupski Młyn, Suszec, Boronów oraz Chełm Śląski (gminy wiejskie województwa śląskiego posiadające aktualne dokumenty strategiczne i jednocześnie znajdujące się w pierwszej setce rankingu gmin pod względem zrównoważonego rozwoju na rok 2014).

Zastosowaną metodą badawczą jest analiza treści, a przedmiotem badania pięć SRG wybranych gmin. Należy w tym miejscu podkreślić, iż ze względu na charakter i cele bada-

⁴ Ograniczona liczba gmin wynika z pilotażowego charakteru badania, których szerszy zakres prowadzony był w ramach rozprawy doktorskiej pt. „Obszary wiejskie województwa śląskiego – uwarunkowania, potencjały, perspektywy”, przygotowywanej w Instytucie Geografii i Gospodarki Przestrzennej na Wydziale Geografii i Geologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wybór gmin do badania powiązany z ich względnie wyższym poziomem rozwoju może być uzasadniony możliwym powiązaniem między osiągniętym poziomem a jakością rządzenia w danej gminie (w tym zarządzania strategicznego, którego przejawem jest strategia).

⁵ Rankingi i szczegółowe informacje dostępne pod adresem: <http://www.ans.pw.edu.pl/jst-index.php#anchor-2> (dostęp 30 czerwca 2016 r.).

nia (oraz różnorodność materiału badawczego) zastosowano jakościową odmianę analizy treści, znacząco odmienną od jej ujęcia ilościowego (szerzej np. Babbie 2000). W związku z powyższym w badaniu przyjęto podstawowe założenie, że dla uzyskania satysfakcjonujących wyników badania kluczowy jest sens wypowiedzi, a nie „policzalność” poszczególnych pojęć charakterystyczna dla ilościowej analizy treści. Zastosowanie jakościowej analizy treści wymagało utworzenia elastycznego klucza kategoryzacyjnego, który umożliwiał dostosowanie się do zróżnicowania struktury i zawartości oraz szczegółowości badanych SRG. Przyjęty w badaniu klucz kategoryzacyjny miał charakter dość ogólny (zbieżny z wyróżnionymi kategoriami zasobów lokalnych), pozwalający jednak na pewną wstępną kategoryzację zasobów wskazywanych jako istotne w poszczególnych gminach. Prócz samego zasobu istotne było także miejsce jego identyfikacji (część diagnostyczna strategii lub część projekcyjna, wdrożeniowa), a także powiązanie z działaniami/projektami planowanymi do realizacji przez gminę (informacje również zawarte w częściach projekcyjnych/wdrożeniowych SRG). Warto podkreślić, że zaobserwowaną podczas badania trudnością jest problem rozróżnienia elementów rzeczywistości, które zostały uznane za zasób przez twórców dokumentu/władze gminy, od ogólnych warunków funkcjonowania danej gminy. Samo umieszczenie informacji o danym warunku rozwojowym jest wynikiem pewnego wyboru twórców strategii, jednak uznanie „ogólnych uwarunkowań”⁶ za zasoby lokalne nie pozwoliłoby osiągnąć celu niniejszego opracowania. W związku z tym za zasoby lokalne uznano te elementy rzeczywistości, przy których podkreślono ich znaczenie lub umieszczono w części dokumentu jednoznacznie wskazującej na ich większą wagę. Przeprowadzone badanie można więc podzielić na trzy etapy:

- a) Identyfikacja zasobów występujących w SRG zgodnie z treścią dokumentu (analiza części diagnostycznej, szczególnie „mocnych stron”⁷ – tabelarycznego podsumowania efektów analizy SWOT⁸, tam gdzie taki element został zamieszczony w dokumencie);
- b) określenie zasobów lokalnych priorytetowych (w danej gminie) zgodnie z treścią SRG (część diagnostyczna oraz część projekcyjna/wdrożeniowa, pojęcia/rozdziały typu „priorytety”, „wyróżniające potencjały”, itp.);
- c) określenie związku między zidentyfikowanymi zasobami, a działaniami planowanymi do realizacji – ujętymi w części projekcyjnej/wdrożeniowej strategii (części dokumentu o charakterze wdrożeniowym, czyli np. „cele strategiczne”, „priorytety strategiczne”, „cele operacyjne”).

Każdemu z wymienionych etapów analizy można przypisać pewien wiodący fragment strategii, jednak należy mieć na uwadze zjawisko zróżnicowania struktury dokumentów strategicznych wynikające m.in. z braku jednolitego standardu tworzenia strategii, różnych podejść i oczekiwań władz gminy względem roli samego dokumentu.

⁶ Do ogólnych uwarunkowań można zaliczyć m.in. aktualny poziom infrastruktury, liczbę szkół itp. – informacje o nich są najczęściej zamieszczane w sposób opisowy w części diagnostycznej; stwierdza się ich zaistnienie, bez dodatkowego podkreślenia ich większej wagi rozwojowej.

⁷ Utożsamianie „mocnych stron” z zasobami uzasadnione jest właściwościami analizy SWOT – „mocne strony” to wewnętrzne cechy danej gminy o pozytywnym charakterze. Wydaje się, że kojarzenie zasobów i mocnych stron jest zbieżne z ich postrzeganiem przez twórców strategii, czego dowodzi komentarz w SRG Boronowa: „Stanowią one [mocne strony] zasoby, które można wykorzystać przy realizacji zakładanych planów” (s. 32).

⁸ Popularna technika porządkowania informacji powszechnie stosowana (choć w różnych wariantach) w dokumentach strategicznych.

Tabela 1. Przedmiot badania – dokumenty strategiczne wybranych gmin wiejskich z obszaru województwa śląskiego

Miejsce w rankingu gmin wiejskich pod względem zrównoważonego poziomu rozwoju w skali województwa śląskiego i (Polski)*	Gmina wiejska	Tytuł dokumentu strategicznego
3 (15)	Pawłowice	<i>Strategia Rozwoju Gminy Pawłowice od 2015 do 2025 roku „Pawłowice 2025”</i>
4 (40)	Krupski Młyn	<i>Strategia Rozwoju Gminy Krupski Młyn na lata 2016–2026</i>
5 (42)	Suszec	<i>Strategia Rozwoju Gminy Suszec do roku 2022</i>
8 (65)	Chełm Śląski	<i>Strategia Rozwoju Gminy Chełm Śląski na lata 2004–2020</i>
9 (74)	Boronów	<i>Strategia Rozwoju Gminy Boronów na lata 2016–2025</i>

*na podstawie wyników badań A. Sobczaka w ramach projektu „Zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy jednostek samorządu terytorialnego”, szczegółowe rankingi dostępne na stronie: <http://www.ans.pw.edu.pl/jst-index.php#anchor-2d> (dostęp: 30 kwietnia 2017 r.)

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Elementy strategii rozwoju gmin wybrane do badania zasobów lokalnych z uzasadnieniem wyboru

Główne części strategii rozwoju	Główne realizowane funkcje	Uszczegółowiony przedmiot badania	Uzasadnienie wyboru (badanie zasobów lokalnych)
Diagnostyczna	<ol style="list-style-type: none"> Zebranie i syntetyzowanie informacji o gminie i otoczeniu z uwzględnieniem m.in.: <ul style="list-style-type: none"> mieszkańców i ich potrzeb zasobów charakteru otoczenia Uzasadnienie kierunków rozwojowych zaplanowanych w dokumencie 	<ol style="list-style-type: none"> Diagnoza o stanie gminy Wynik analizy SWOT (mocne strony jako artykulacja zasobów, pozostałe – pomocniczo) 	Zaprezentowanie listy zidentyfikowanych w gminie zasobów lokalnych; także z elementami hierarchizacji
Projekcyjna/wdrożeniowa	Określenie najważniejszych celów rozwojowych i zaplanowanie związanych z nim zadań	Fragmety strategii: priorytety, cele szczegółowe, cele strategiczne, priorytety, rozwoju, cele operacyjne itp.	Narzędzie identyfikacji priorytetów rozwojowych – zadania związane z poszczególnymi zasobami lokalnymi świadczą o ich większej wadze, koncentracji wysiłków związanych z ich wykorzystaniem

Źródło: M. Surmacz (2016) zmienione.

Warto podkreślić, że pozostając świadomym wielu ograniczeń dokumentów SRG, w niniejszym opracowaniu uznano ich dużą wartość jako unikatowego, względnie kompleksowego źródła danych o poszczególnych gminach, priorytetach rozwojowych itp. (szerzej o krytycznej ocenie strategii jako źródła danych: Surmacz 2016).

Zasoby lokalne identyfikowane przez gminy w SRG

Informacje na temat zasobów lokalnych w SRG znajdują się przede wszystkim w części diagnostycznej dokumentów – forma ich przedstawienia (wylistowania) jednak różni się znacząco pomiędzy poszczególnymi strategiami, tj. może zostać przedstawiona w postaci tabeli lub wypunktowania jako efekt analizy SWOT, ale także i tekstu ciągłego opisującego poszczególne sfery funkcjonowania gminy.

Zasoby lokalne zidentyfikowane w wybranych SRG (tab. 3) cechują się bardzo dużym zróżnicowaniem (i poziomem ogólności/szczegółowości), co dowodzi ich szerokiego rozumienia przez autorów, a pośrednio także przez władze poszczególnych gmin. Takie rozumienie zasobów lokalnych, choć z jednej strony prowadzi do uzyskania kompleksowego obrazu warunków rozwoju gminy, z drugiej strony jednak niekoniecznie zwiększa poziom wiedzy adresata tekstu, a wręcz przeciwnie – prowadzić może do zwiększenia tzw. szumu informacyjnego (Sztando 2008), utrudniającego oparcie planów rozwojowych na wnioskach płynących z przeprowadzonej diagnozy. Zjawisko to utrudnia także samą analizę dokumentu, ponieważ w trakcie lektury strategii napotkano istotną trudność związaną z odróżnieniem tych elementów rzeczywistości, które gmina faktycznie uznaje za zasób lokalny od tego, co stanowi po prostu mniej istotną okoliczność jej funkcjonowania.

Jeśli chodzi o charakter zasobów identyfikowanych przez gminy, to dominują zasoby o charakterze przyrodniczym (także z uwzględnieniem infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej) oraz ekonomicznym (z uwzględnieniem infrastruktury, poza turystyczną i rekreacyjną), a także społeczno-demograficznym. Nieco rzadziej gminy identyfikowały zasoby o charakterze planistycznym, organizacyjnym czy (najrzadziej) technologicznym. Prócz wymienionych kategorii zasobów wszystkie gminy wymieniały często korzystną lokalizację, która została przypisana do kategorii zasobów „miejsca”. W związku z tym zasobem warto podkreślić, że wynika on prawdopodobnie ze specyfiki gmin wiejskich wysoce zurbanizowanego i względnie dobrze skomunikowanego wewnątrz województwa śląskiego. Wszystkie gminy, których SRG były przedmiotem badania, znajdują się w niewielkiej odległości (zarówno w ujęciu przestrzennym, jak i czasowym) od dużych aglomeracji – istotnego, zewnętrznego czynnika rozwoju obszarów wiejskich województwa śląskiego.

Każda z badanych gmin przywiązywała znaczącą wagę do zasobów przyrodniczych, niejako automatycznie wiążąc je z możliwościami rozwoju funkcji turystycznej i rekreacyjnej. Za zasoby lokalne odpowiadające kategorii „przyrodnicze” uznawano przede wszystkim lasy, zbiorniki i cieki, formy ochrony przyrody, ale także krajobraz, tereny otwarte, zasoby wód podziemnych czy surowce naturalne (te ostatnie były właściwe dla gminy z rozwiniętym przemysłem wydobywczym). Jako cenny zasób lokalny gminy uznają również istniejące zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne, np. w postaci ścieżek rowerowych, obiektów sportowych.

We wszystkich badanych SRG gminy wymieniały zasoby, które mogą zostać przypisane do kategorii zasobów ekonomicznych. Przede wszystkim były to istniejące firmy i zakłady, ale także możliwe do zainwestowania tereny czy wyspecjalizowane rolnictwo. W ramach tej kategorii warto wspomnieć także o zasobach związanych z infrastrukturą – gminy za mocne strony uznawały wysoki poziom skanalizowania i wyposażenia w wodociągi, dobry stan dróg, funkcjonowanie oczyszczalni ścieków. Jedną z gmin jako swoją mocną stronę uznawała również funkcjonowanie restauracji, co pokazuje wspomniane, bardzo szerokie rozumienie pojęcia zasobu lokalnego.

Istotne znaczenie mają również zasoby o charakterze „demograficzno-społecznym”, związane zarówno z poziomem zaangażowania mieszkańców w działalność organizacji pozarządowych, jak i ich cechami (np. pracowitość), doświadczeniem czy istnieniem więzi sąsiedzkich.

Jeśli chodzi o zasoby kultury, to ich charakterystyczną cechą jest niematerialność („wiejski charakter”, „tradycja” itp.), choć dwie z pięciu gmin zaznaczyły, że na swoim obszarze posiadają także materialne zasoby kultury: kościoły, kapliczki czy pozostałości założeń dworskich.

Zasoby „technologiczne”, tuż obok zasobów „planistycznych”, identyfikowane były najrzadziej. Może to wynikać zarówno z braku ich wystąpienia na danym obszarze, jak i z nieświadomości gmin o możliwości uznania ich za zasób. Zidentyfikowanym w SRG zasobem „technologicznym” były nowoczesne technologie stosowane w lokalnym przemyśle oraz dostęp do internetu. Zasoby „organizacyjne” odnoszą się najczęściej do jakości i sprawności administracji samorządowej i dostępności do usług publicznych, a „planistyczne” do aktualności dokumentów planistycznych i strategicznych.

Na podstawie powyższych ustaleń można stwierdzić, że w badanych SRG (przynajmniej częściowo) odniesiono się do lokalnej specyfiki danego terytorium, co jest zjawiskiem pozytywnym (tab. 3). Brak takiego odniesienia jest uznawany bowiem za częstą, istotną słabość dokumentów SRG (np. Dzikowska 2013).

Tabela 3. Identyfikacja warunków rozwojowych uznawanych przez gminy za zasoby lokalne w dokumentach strategicznych.

Kategoria	Zasoby lokalne – mocne strony SWOT	Inne/uszczegółowione zasoby lokalne wyróżnione w innych fragmentach SRG
Pawłowice*		
przyrody (+ turystyczne)	x	<ul style="list-style-type: none"> • tereny otwarte • tereny zielone • ścieżki rowerowe
kultury	x	<ul style="list-style-type: none"> • wiejski charakter • zasoby historyczne
demograficzno-społeczne	x	<ul style="list-style-type: none"> • mieszkańcy
ekonomiczne (+ infrastrukturalne)	x	<ul style="list-style-type: none"> • Kopalnia Węgla Kamiennego „Pniówek” • rolnictwo • produkt lokalny
technologiczne	x	x
planistyczne	x	x
organizacyjne	x	x
miejsca	x	<ul style="list-style-type: none"> • tereny pokopalniane • lokalizacja w pobliżu dużych miast
Krupski Młyn		
przyrody (+ turystyczne)	<ul style="list-style-type: none"> • duża powierzchnia lasów • zasoby wód podziemnych (główne zbiorniki wód podziemnych w Polsce) • Dolina Małej Panwi 	<ul style="list-style-type: none"> • obszar Chronionego Krajobrazu Lasów Lublinieckich należących do Europejskiej Sieci Ekologicznej ECONET PL • obszar dorzecza Małej Panwi objęty programem Natura 2000 • czystość środowiska

kultury	x	x
demograficzno-społeczne	x	pracowitość mieszkańców
ekonomiczne (+ infrastrukturalne)	<ul style="list-style-type: none"> • możliwość przeznaczenia gruntów pod budowę • rosące znaczenie gminy jako ośrodka wzrostu w powiecie • zagospodarowanie i oczyszczanie ścieków komunalnych, spełniające obowiązkowe wymogi ochrony środowiska 	<ul style="list-style-type: none"> • duże firmy istniejące w gminie, w tym Nitroerg SA i inne • leśnictwo rozproszenie zabudowy – popyt na technologie energetyki odnawialnej • zmodernizowana infrastruktura
technologiczne	x	<ul style="list-style-type: none"> • nowoczesne i bezpieczne dla środowiska technologie wykorzystywane w zakładach przemysłowych
planistyczne	x	<ul style="list-style-type: none"> • posiadanie wymaganych dokumentów strategicznych
organizacyjne	<ul style="list-style-type: none"> • sprawnie funkcjonująca administracja szczególnie w zakresie pozyskiwania środków zewnętrznych 	<ul style="list-style-type: none"> • wysokie kompetencje kadry w oświacie, sprawny samorząd
miejsca	<ul style="list-style-type: none"> • korzystne położenie – bliskość do aglomeracji jednostek terytorialnych woj. śląskiego i opolskiego 	x
Suszec		
przyrody (+ turystyczne)	<ul style="list-style-type: none"> • „wysokie walory przyrodnicze do rozwoju turystyki” • atrakcyjne tereny rekreacyjne • baza sportowa, kulturalna i rekreacyjna 	<ul style="list-style-type: none"> • istniejące gospodarstwa agroturystyczne
kultury	x	<ul style="list-style-type: none"> • dziedzictwo kultury, tradycji, • system wartości – przywiązanie do chrześcijaństwa • bogata działalność kulturalna • „zachowane więzi społeczne, tradycje i lokalna kultura tworzące unikatowy klimat wiążący mieszkańców ze swoimi miejscowościami”
demograficzno-społeczne	<ul style="list-style-type: none"> • organizacje społeczne i pozarządowe • współodpowiedzialność mieszkańców za bezpieczeństwo okolicy – więzi sąsiedzkie • doświadczenie mieszkańców w organizacji imprez lokalnych i gminnych • troska o estetykę i porządek obejścia • skupienie społeczności lokalnej wokół placówek oświatowych • niskie bezrobocie • tradycyjna wielopokoleniowa rodzina • duży potencjał ludzki 	<ul style="list-style-type: none"> • wysoki poziom kapitału ludzkiego • współpraca • społeczeństwo obywatelskie • działalność parafii, organizacji społecznych, klubów itp. • więzi sąsiedzkie, pracowitość mieszkańców
ekonomiczne (+ infrastrukturalne)	<ul style="list-style-type: none"> • specjalistyczne gospodarstwa rolne i hodowlane • zakłady przetwórcze owoców, warzyw i grzybów. • duży zakład wydobywczy KWK Krupiński 	<ul style="list-style-type: none"> • ekologiczne produkty + powiązanie z przemysłem przetwórczym
technologiczne	x	x
planistyczne	<ul style="list-style-type: none"> • aktualne plany zagospodarowania przestrzennego 	x

organizacyjne	<ul style="list-style-type: none"> • kompetentni urzędnicy 	<ul style="list-style-type: none"> • wysokie kompetencje kadry w oświacie • sprawny samorząd
miejsca	<ul style="list-style-type: none"> • dobre położenie geograficzne 	x
Boronów		
przyrody (+ turystyczne)	<ul style="list-style-type: none"> • Park Krajobrazowy Lasy nad Górą Liswartą) • obiekty sportowe (także siłownia zewnętrzna) • ścieżki pieszo-rowerowe 	x
kultury	<ul style="list-style-type: none"> • zabytkowy kościół, kapliczki 	x
demograficzno-społeczne	<ul style="list-style-type: none"> • wysoki poziom integracji społecznej mieszkańców • aktywnie działające na terenie gminy stowarzyszenia • Ochotnicza Straż Pożarna wpisana do KSRG 	x
ekonomiczne (+ infrastrukturalne)	<ul style="list-style-type: none"> • obecność bazy paliw • restauracja • wysoki poziom skanalizowania gminy, wodociągi • linia kolejowa i dość duża ilość połączeń • dobry stan dróg lokalnych, • gęsta sieć dróg wojewódzkich 	x
technologiczne	<ul style="list-style-type: none"> • dostęp do internetu 	x
planistyczne	x	x
organizacyjne	<ul style="list-style-type: none"> • dostęp do usług publicznych: ośrodek zdrowia, ośrodek kultury, przedszkola, szkoły 	x
miejsca	<ul style="list-style-type: none"> • dostępność przestrzenna 	x
Chełm Śląski		
przyrody (+ turystyczne)	<ul style="list-style-type: none"> • zbiornik Dzieńkowice • tereny rekreacyjne • walory ekologiczne i środowiskowe • złoża węgla i glinki 	<ul style="list-style-type: none"> • stare drzewa jako przyszłe pomniki przyrody • warunki glebowo-przyrodnicze sprzyjające produkcji rolnej
kultury	x	<ul style="list-style-type: none"> • pozostałości założeń parku dworskiego
demograficzno-społeczne	x	x
ekonomiczne (+ infrastrukturalne)	<ul style="list-style-type: none"> • dobrze położone tereny budowlane • linia kolejowa 	x
technologiczne	x	x
planistyczne	x	x
organizacyjne	<ul style="list-style-type: none"> • dobra kondycja finansowa gminy • dobra infrastruktura społeczno-edukacyjna 	x
miejsca	<ul style="list-style-type: none"> • bliskość ważnych szlaków komunikacyjnych • dostępność przestrzenna 	x

x – nie stwierdzono, *brak analizy SWOT w strategii.

Źródło: SRG Krupski Młyn, Analiza SWOT (s. 21); SRG Suszec, Czynniki analizy SWOT (s. 25–26); SRG Boronów, Podsumowanie – analiza SWOT (s. 33); SRG Chełm Śląski, Czynniki analizy SWOT/TOWS (s. 59).

Priorytetowe zasoby lokalne a lokalne potencjały rozwoju gmin

Identyfikowane przez gminy zasoby priorytetowe, tj. takie, które gmina uważa za ważne i jednocześnie planuje w związku z nimi podjęcie określonych działań w badanych SRG, ograniczają się właściwie do trzech kategorii: zasobów przyrody, demograficzno-społecznych i ekonomicznych (tab. 4). Warto zaznaczyć, że w badanych strategiach niekoniecznie istnieje spójność między mocnymi stronami (tab. 3) a zasobami priorytetowymi, które – zdawałoby się – powinny stanowić pewne uszczegółowienie mocnych stron.

Wszystkie badane gminy za zasób priorytetowy uznają zasoby przyrodnicze, planując jednocześnie powiązane z nimi różnego rodzaju działania związane z realizacją funkcji turystycznej i rekreacyjnej. W tym kontekście warto podkreślić – co widać wśród pięciu badanych SRG (ale także np. Sołtys 2016) – że wiele gmin pokłada duże nadzieje w rozwoju turystyki i rekreacji w oparciu o swoje zasoby lokalne, czyli krajobraz, uwarunkowania przyrodnicze, ukształtowanie terenu, dostęp do cieków i zbiorników wodnych, lasów itp. Jednocześnie jednak w literaturze przedmiotu mówi się (m.in. Durydiwka 2012) o przecenieniu znaczenia tej szansy na rozwój – turystyka nie stanowi remedium na problemy rozwojowe, choć jednocześnie może stanowić jeden z elementów wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, szczególnie na tych obszarach, gdzie występują unikalne warunki przyrody lub istnieje wyjątkowy pomysł na aktywizację zasobów przeciętnych⁹. Przykładem pewnej pomysłowości gmin w zakresie wykorzystania swoich zasobów przyrodniczych są plany Krupskiego Młyna i Suszca w kierunku rozwoju wyspecjalizowanej turystyki i specyficznych form rekreacji (np. kajakarstwo, szlaki narciarstwa biegowego czy łowiectwo).

Drugą grupą zasobów priorytetowych są zasoby o charakterze demograficzno-społecznym, które w badanych SRG można sprowadzić do mieszkańców gmin (w ogólności) i ich poszczególnych cech. Choć jest to zasób w pewien sposób uniwersalny, to „jakość” mieszkańców może odegrać istotną rolę w rozwoju gminy. W każdej z badanych SRG zaplanowano działania adresowane do mieszkańców związane z ich kształceniem (np. w dziedzinie przedsiębiorczości), aktywizacją czy też promocją zdrowia.

Do zasobów uznawanych za priorytetowe należą również te o charakterze ekonomicznym: istniejące w gminie zakłady przemysłowe i firmy, prowadzona działalność rolnicza, tereny nadające się pod inwestycje lub rozwój funkcji mieszkaniowej. W kontekście zasobów gospodarczych warto podkreślić, że choć gminy doceniają istnienie na swoim obszarze dużego pracodawcy (niewątpliwie cennego zasobu), to jednak są świadome konieczności zróżnicowanych funkcji uzupełniających (także na wypadek ewentualnych zagrożeń związanych z ewentualnym zakończeniem jego działalności). Związane z zasobami gospodarczymi działania podejmowane przez gminę zwykle odnoszą się do planów udzielenia wsparcia edukacyjnego, rozbudowy infrastruktury, udostępnienia terenów, pobudzenia przedsiębiorczości lokalnej, promocji lokalnego produktu.

Warto podkreślić, że – choć obserwacja ta jest sformułowana na podstawie mocno ograniczonych badań – gminy w SRG częściej planują działania odpowiadające bieżącemu zapotrzebowaniu mieszkańców niż takie, które mogłyby stanowić impuls rozwojowy oparty o zasoby lokalne (działania powiązane z identyfikowanymi zasobami priorytetowymi są raczej standardowe, nie mają charakteru innowacyjnego). Dobrym przykładem

⁹ Rolę pomysłu w kształtowaniu rozwoju lokalnego doceniają teoretycy i praktycy odnowy wsi (Błąd 2007). Przykładem może być np. względny sukces wsi, które zdecydowały się na utworzenie wiosek tematycznych.

ilustrującym to zjawisko jest SRG gminy Suszec (s. 29), gdzie sformułowano działania priorytetowe odnoszące się do określonych celów strategicznych. W tym wypadku np. inwestowanie w specjalizację rolnictwa (projekt „Kompleksowy program szkolenia rolników, podnoszenia ich świadomości rolnej, integrowania gospodarstw rolnych i pomoc w tworzeniu grup producenckich”) lub działania związane z zainteresowaniem inwestorów dostępnymi terenami (projekt „Stworzenie internetowej bazy danych o wolnych terenach inwestycyjnych”) są określane jako „działania o mniejszej istotności, rekomendowane do realizacji w dłuższym okresie” i ustępują miejsca takim projektom jak: skanalizowanie gminy, budowa chodników w gminie czy zagospodarowanie terenów wokół remizo-światlicy i domu kultury itp. (określanym jako działania priorytetowe, rekomendowane do szybkiego wdrożenia).

Tabela 4. Zasoby uznane w badanych dokumentach strategii rozwoju gminy za priorytetowe wraz z powiązanimi działaniami

Gmina	Kategoria zasobu priorytetowego	Uzasadnienie uznania za zasób priorytetowy (zaplanowane w strategii działania związane z zasobem)
Pawłowice	1. przyrody (tereny otwarte, zielone) 2. demograficzno-społeczne (mieszkańcy) 3. gospodarcze	1. rozwój obszarów rekreacyjnych oraz ochrona terenów otwartych przed zabudową 2. wsparcie rozwoju kwalifikacji oraz program zdrowotny 3. promowanie produktu lokalnego
Krupski Młyn	1. demograficzno-społeczne (mieszkańcy) 2. przyrodnicze (dostępność rzeki i lasy) 3. gospodarcze (rozproszona zabudowa – możliwość rozwoju energetyki odnawialnej; dostępność i atrakcyjność terenów inwestycyjnych, istniejące firmy)	1. aktywizacja przedsiębiorczości, wsparcie zdolnych uczniów, wsparcie starszych i niepełnosprawnych 2. rozwój turystyki i rekreacji specjalistycznej: kajakarstwa, łańcuch, narciarstwa biegowego 3. rozwój energetyki odnawialnej; uzbrojenie terenów inwestycyjnych; wsparcie innowacyjności istniejących firm
Suszec	1. demograficzno-społeczne 2. przyrody 3. gospodarcze (rolnictwo specjalistyczne)	1. działania na rzecz mieszkańców: program zdrowotny 2. program rozwoju turystyki z naciskiem na agroturystykę 3. udzielenie wsparcia rolnikom
Chełm Śląski	1. przyrody (m.in. zbiornik wodny) 2. gospodarcze (warunki rozwoju mieszkalnictwa) 3. demograficzno – społeczne (mieszkańcy)	1. „uczynienie z Chełmu Śląskiego, znaczącego dla gospodarki Gminy, ośrodka rekreacji weekendowej mieszkańców aglomeracji śląskiej” (<i>Strategia...</i> s. 32) – rozbudowa infrastruktury 2. plany uzbrojenia terenu pod zabudowę mieszkaniową 3. szkolenia z przedsiębiorczości dla mieszkańców
Boronów	1. przyrody (m.in. z Park Krajobrazowy Lasy nad Górną Liswartą) 2. demograficzno-społeczne (mieszkańcy i organizacje pozarządowe)	1. jasna hierarchizacja w postaci rangowania oraz zaplanowanie działań związanych z rozbudową infrastruktury wokół 2. zaplanowanie szkoleń z zakresu aktywizacji młodzieży oraz organizacji wsparcia dla działających w gminie organizacji pozarządowych

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone badanie pięciu SRG gmin wiejskich województwa śląskiego pozwoliło na uzyskanie kilku istotnych wniosków, które – z jednej strony – odpowiadają na postawione na wstępie pytania badawcze, z drugiej prezentują potrzebę szerszych i pogłębionych badań także, co szczególnie ważne, o charakterze aplikacyjnym.

Odpowiadając na pierwsze pytanie badawcze dotyczące tego, jakie zasoby lokalne są identyfikowane w SRG badanych gmin wiejskich, należy stwierdzić, że ich szczegółowość i tematyka jest silnie zróżnicowana pomiędzy poszczególnymi SRG. Różnice te – co oczywiste – wynikają po części z naturalnych różnicowań związanych z lokalną specyfiką gmin, jednak wydaje się, że ich przyczyną jest również problem rzetelności przeprowadzonej diagnozy i rzeczywistej chęci oparcia prospektywnych części strategii o jej wyniki. Choć wygląda na to, że zasoby lokalne odgrywają znaczą rolę w teoretycznym myśleniu o rozwoju, w praktyce ich identyfikacja może powodować problemy polegające najczęściej na braku czytelnego rozróżnienia tego, co gmina faktycznie uznaje za cenny zasób od tego, co stanowi ogólne uwarunkowanie rozwojowe gminy. Czasami także opis danego zasobu (bardzo ogólne jego ujęcie lub z drugiej strony bardzo szczegółowa charakterystyka) nie pozwala na powiązanie z nim konkretnych działań rozwojowych. Tym samym, choć wydaje się, że istnieje ogólna zgoda dotycząca potrzeby rzetelnego rozeznania zasobów, którymi dysponuje dana gmina i zaplanowania ich możliwego wykorzystania, nie do końca widoczna jest w SRG krytyczna refleksja nad wartością danego zasobu lokalnego z perspektywy rozwoju danej gminy (nie do końca również widoczne jest oparcie przyszłego rozwoju o zidentyfikowane zasoby priorytetowe, o czym poniżej). Choć częściowo gminy podejmują próbę waloryzacji swoich zasobów i określenia mocnych stron w przeprowadzonej analizie SWOT, to we wszystkich pięciu badanych strategiach zauważalną praktyką było szczegółowe przedstawienie rzeczywistości funkcjonowania danej gminy (zajmujący znaczną objętość dokumentu jako takiego), pozostające niejako „obok” identyfikowanych później w strategiach SWOT mocnych stron. Warto podkreślić, że zdarzały się przykłady identyfikowania takich zasobów lokalnych, które są wynikiem pewnego niesztampowego sposobu myślenia o rozwoju – uświadomienia sobie wieloaspektowości określonego zjawiska i uznania go za zasób w pewnym określonym ujęciu (co należy docenić, ponieważ niedostrzeganie wieloaspektowości zjawisk jest uznawane za jedną z barier skutecznego zarządzania rozwojem – Sztando 2008). Dobrym przykładem może być uznanie w SRG Suszec za swoisty zasób lokalny zjawiska rozproszenia zabudowy (zjawisko samo w sobie jest uznawane raczej za barierę rozwojową), które sprzyja – zdaniem twórców strategii – rozwojowi energetyki odnawialnej w gminie.

Jeśli chodzi o drugie pytanie badawcze dotyczące możliwości identyfikacji w SRG zasobów uznanych za priorytetowe, to badane dokumenty częściowo zdają się potwierdzać tezę o występowaniu zjawiska unikania przez gminy dokonywania (a przynajmniej ich artykulacji w strategii) strategicznych wyborów (Sztando 2008) – tj. wyborów tych zasobów, których wykorzystanie w obliczu ograniczonego dostępu do funduszy może przynieść najkorzystniejsze skutki dla gminy. Z drugiej strony jednak możliwe jest znalezienie w SRG stwierdzeń pozwalających na identyfikację (częściowo w sposób pośredni) tych z zasobów, które gmina uważa za priorytetowe (czyli najbardziej obiecujące) i w związku z nimi planuje podjęcie określonych działań.

Odpowiedź na trzecie pytanie – czy zasoby uznane za priorytetowe stanowią faktyczne potencjały rozwojowe – jest niejednoznaczna. Na podstawie przeprowadzonego badania można bowiem stwierdzić, że większość zasobów uznawanych przez gminy za priorytetowe ma charakter typowy, uniwersalny, powiązany jednocześnie z oczywistymi, standardowymi działaniami aktywizującymi/wykorzystującymi dany zasób. Z drugiej strony jednak, część ze zidentyfikowanych zasobów priorytetowych i zaplanowanych w związku z nimi działań świadczy o tym, że w gminach istnieje pewna umiejętność krytycznego odniesienia się do pozostających w ich dyspozycji możliwości rozwoju oraz pewne otwarte na innowację podejście, które pozwala dostrzec niesztabowe rozwiązania. Część ze zidentyfikowanych w badaniu zasobów priorytetowych można więc uznać za faktyczne potencjały rozwojowe (zgodnie z przyjętą definicją), ponieważ spełniają one kryterium unikalności i jakości, a jednocześnie, jak się wydaje, można budować w oparciu o nie długoterminowy rozwój gminy (przykładem jest np. wyspecjalizowane rolnictwo ekologiczne powiązane z lokalnym przemysłem jako zasób priorytetowy zidentyfikowany w SRG Suszec).

Udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze pozwalają na refleksję związaną z głównym celem pracy dotyczącym oceny jakości identyfikowanych przez gminy zasobów lokalnych w kontekście ich możliwego znaczenia jako potencjałów rozwojowych. Choć na podstawie pilotażowej analizy pięciu SRG trudno o formułowanie szerszych prawidłowości, wydaje się, że można zaryzykować wniosek dotyczący raczej niskiej jakości elementów rzeczywistości uznawanych przez gminy za zasób (w tym zasoby priorytetowe) w kontekście ich wykorzystania jako potencjału rozwojowego. Uzasadnieniem dokonanej oceny jest z jednej strony typowość i uniwersalność większości identyfikowanych zasobów rozwojowych (z pewnymi jednak wyjątkami), z drugiej jednak – i to być może ważniejsze – proponowane, standardowe sposoby ich wykorzystania. Wniosek powyższy warto powiązać z rolą samorządu w procesie rozwoju. Uznaje się, że polskie samorzady przede wszystkim mają na celu realizację ustawowo sprecyzowanych zadań, w tym także dotyczących zaspokajania potrzeb lokalnej społeczności. W takim ujęciu identyfikowane w SRG zasoby priorytetowe oraz planowane w związku z nimi działania można byłoby pewnie ocenić jako wystarczające. Obecnie jednak coraz częściej wskazuje się, że samorząd powinien być motorem rozwoju lokalnego i w swoim działaniu wychodzić poza zaspokajanie bieżących potrzeb lokalnej społeczności (Sztando 2008), a jedną z promowanych koncepcji rozwoju jest oparcie go o zasoby lokalne (choć przy jednoczesnym wykorzystaniu szans zewnętrznych). W związku z powyższym oraz ze względu na stałą ograniczoność środków finansowych (co jest szczególnie ważne w perspektywie możliwych zmian w dystrybucji środków unijnych po 2020 r.) nieoptymalny wybór zasobów priorytetowych, skutkujący rozpraszaniem środków i utratą możliwości wykorzystania faktycznych możliwości niesionych przez dostępne zasoby, może stanowić znaczące utrudnienie rozwoju gmin. Obserwacja ta pozwala na sformułowanie postulatu weryfikacji ustaleń strategii rozwojowych dotyczących zasobów lokalnych i możliwości (oraz szczegółowych propozycji) ich wykorzystania dla zdynamizowania rozwoju lokalnego. Działanie to wymaga jednak szerszych badań, wsparcia eksperckiego, a nieraz także odwagi podjęcia wyrazistych decyzji – kluczowego elementu skutecznego zarządzania strategicznego.

Literatura

- Babbie E.** 2004, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Błąd M.**, 2007, *Kilka refleksji na temat odnowy wsi*, [w:] M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński (red.), *Odnowa wsi w integrującej się Europie*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, s. 105–112.
- Brol R.**, 1998, *Rozwój lokalny – nowa logika rozwoju gospodarczego*, Gospodarka lokalna w teorii i praktyce, Prace Naukowe AE we Wrocławiu, 785, Wrocław.
- Durydiwka M.**, 2012, *Czynniki rozwoju i zróżnicowanie funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- Dzikowska E.**, 2013, *Plany Rozwoju Lokalnego – oczekiwania a rzeczywistość*, Wieś i Rolnictwo, 4 (161), s. 133–148.
- Falkowski J.**, 2016, *Klasyfikacja zasobów, walorów i czynników rozwoju lokalnego na przykładzie wybranych gmin województwa kujawsko-pomorskiego*, Studia Obszarów Wiejskich, 44, s. 55–74. Internetowy Słownik Języka Polskiego, www.sjp.pl
- Jewtuchowicz A.**, 2013, *Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kłodziński M.**, 2009, *Znaczenie i potrzeba tworzenia strategii rozwoju gminy*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 319 (2), s. 33–47.
- Korenik S.**, 1999, *Rozwój regionu ekonomicznego na przykładzie Dolnego Śląska*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław.
- Michalska S., Zajda K.**, 2011, *Trajektorie wykorzystania zasobów lokalnych w procesie rozwoju partnerstw terytorialnych. Case study lokalnych grup działania “Dolina Karpia” oraz “Kraina Rawki”*, Wieś i Rolnictwo, 4, 153, s. 123–138.
- Parysek J.**, 2001, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- Parysek J.**, 2015, *Rola lokalnego samorządu terytorialnego w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym gmin*, Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny, LXXVII, 3, s. 27–46. *Potencjały rozwojowe i zarządzanie strategiczne w gminach Mazowsza. Raport z wyników badania IDI w samorządach gminnych województwa mazowieckiego*, 2014, Trendy rozwojowe Mazowsza, 14, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- Ray Ch.**, 2001, *Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe*, Centre for Rural Economy, University of Newcastle upon Tyne, Newcastle.
- Rzeszutko-Piotrowska M.**, 2013, *Strategiczne planowanie rozwoju gospodarczego w polskich gminach*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kryzys finansów publicznych – przyczyny, implikacje, perspektywy spójności społeczno-ekonomicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, zeszyt 34, Rzeszów s. 159–178.
- Sekuła A.**, 2005, *Bariery Rozwoju Lokalnego*, [w:] B. Filipiak, A. Szewczuk, Z. Zychowicz (red.), *Samorząd terytorialny w zintegrowanej Europie*, Zeszyty naukowe, 401, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 587–600.
- Stanny M.**, 2013, *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Surmacz M.**, 2016, *Strategie rozwoju gmin jako źródło danych w badaniach geograficznych* [w:] A. Zborowski (red.), *Człowiek, Społeczeństwo, Przestrzeń*, t. 10, Myczkowce-Kraków, s. 169–181.
- Sztando A.**, 2008, *Typowe problemy planowania strategicznego w polskich samorządach* [w:] M. Dylewski (red.), *Ekonomiczne i organizacyjne instrumenty wspierania rozwoju lokalnego i regionalnego. Rozwój, innowacyjność, infrastruktura*, Zeszyty Naukowe, 501, Ekonomiczne Problemy Usług, 22, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 193–202.

- Sztando A.**, 2009, *Przedmiot i podmiot strategii rozwoju gminy* [w:] M. Dylewski (red.), *V Forum samorządowe. Samorząd terytorialny w zintegrowanej Europie*, Zeszyty Naukowe, 526, Ekonomiczne Problemy Usług, 29, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 467–473.
- Warda J., Kłosowski W.**, 2001, *Wyspy szans. Jak budować strategię rozwoju lokalnego?* Wydawnictwo W&K, Bielsko-Biała.
- Wiatrak A.P.**, 2011, *Strategie rozwoju gmin wiejskich. Podstawy teoretyczne, ocena przydatności i znaczenie w przemianach strukturalnych obszarów Wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa.

Dokumenty strategiczne

- Strategia Rozwoju Gminy Pawłowice od 2015 do 2025 roku „Pawłowice 2025”*, 2015, Załącznik do Uchwały Rady Gminy Pawłowice, Urząd Gminy Pawłowice.
- Strategia Rozwoju Gminy Krupski Młyn na lata 2016–2026*, 2015, Załącznik do Uchwały Nr XV/105/16 Rady Gminy Krupski Młyn z dnia 29 lutego 2016, Urząd Gminy Krupski Młyn.
- Strategia Rozwoju Gminy Suszec do roku 2022*, 2007, Załącznik do Uchwały NrXI/58/77/2007 Rady Gminy Suszec dnia 30 sierpnia 2007r., Urząd Gminy Suszec.
- Strategia Rozwoju Gminy Chełm Śląski na lata 2004–2020 Chełm Śląski: dobre miejsce do zamieszkania*, 2004, Uchwała Nr XX/112/2004 Rady Gminy Chełm Śląski z dnia 23 lipca 2004 r., Urząd Gminy Chełm Śląski.
- Strategia Rozwoju Gminy Boronów na lata 2016–2025*, 2016, Stowarzyszenie Animacji i Rozwoju Lokalnego, Boronów.

Inne źródła

Dane opracowane i udostępnione w ramach projektu „Zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy jednostek samorządu terytorialnego” prowadzonego przez E. Sobczaka na Wydziale Administracji i Nauk Społecznych Politechniki Warszawskiej <http://www.ans.pw.edu.pl/jst-index.php#anchor-2d> (dostęp: 30 kwietnia 2017 r.)

Summary

The main goal of this article is to evaluate the quality of local development potential (the unique and relative more promising resources) identified in the development strategies of rural communes in Silesian Province, Poland. The study encompassed 5 documents from rural communes chosen in view of their development level (as a pilot study to a more complex research). The research focused on these parts of the documents concerning the SWOT matrix (especially the strengths category, which in this case is identified as local resources), as well as the main goals and priorities of strategies. The study of commune development strategies has shown that:

- 1) Many local resources (natural, cultural, economic, etc.) are specified, but they are usually typical and may be mistaken with local conditions. They may also generate ‘information noise’, rendering it difficult for users of strategic documents to choose the most promising local resources.
- 2) The main purpose of a local strategy document is to make the key choices of available options. Communes specify the priority resources and plan related activities

as main operational goals. Their identification and description is not detailed and inspiring enough to boost the local development process. There is also a problem associated with the awareness of many aspects of each resource.

- 3) It seems that only a few of identified priority resources can be rightfully named as local development potential. It can be a significant problem because of limited financial resources – rural communes do not take full advantage of opportunities because of lack of knowledge as well as dissipation of funds for many activities which may be important in the short term but do not have positive impact on local economy in the long term.

To sum up, it seems that even though there is a common consensus that local resources are an important source of development, it is very difficult to decide responsibly which resources are the most promising and which resources need further actions such as e.g. better funding. In practice it seems that the quality of the most important local resources as local development potential in rural commune strategies should be verified.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2017, tom 46, s. 117–129
<https://doi.org/10.7163/SOW.46.1>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Bricolage w wykorzystaniu zasobów społecznych wsi. Relacja między zasobami społecznymi obszarów partnerstw a kapitałem społecznym lokalnych grup działania z województw o odmiennych tradycjach społecznikowskich

**Bricolage in the use of social resources of rural areas. The
relation between social resources of partnerships and social
capital of local action groups from provinces with varied social
activist traditions.**

Katarzyna ZAJDA

Uniwersytet Łódzki
Katedra Socjologii Wsi i Miasta
ul. Rewolucji 1905 r. 41/43, 90-214 Łódź
katarzyna.zajda@uni.lodz.pl

Zarys treści: W literaturze przedmiotu podejmuje się problem oddziaływania tradycji aktywności społecznej na różne cechy współczesnych społeczeństw, instytucji i organizacji, m.in. ich kapitał społeczny. Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest relacja między wyposażeniem w zasoby społeczne obszarów obejmowanych wsparciem przez lokalne grupy działania z województw o odmiennych tradycjach społecznikowskich a ich kapitałem społecznym. W artykule poszukuje się odpowiedzi na pytania: Czy usytuowanie lokalnych grup działania w województwach o historycznie odmiennych tradycjach aktywności społecznej różnicuje ich dostęp do zasobów społecznych? Czy deficyty zasobów społecznych obszarów, które obejmują wsparciem, negatywnie oddziałują na ich kapitał społeczny? Celem udzielenia odpowiedzi na powyższe pytania analizie poddano 287 kwestionariuszy ankiet wypełnionych przez członków 18 lokalnych grup działania. Uzyskane wyniki zinterpretowano w nawiązaniu do koncepcji *bricolage*, ukazując jej nowe, nieopisywane dotąd oblicze.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, zasoby społeczne, lokalne grupy działania, historyczne regiony Polski, *bricolage*.

Wprowadzenie

Zróznicowanie przestrzenne rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce przebiega wzdłuż kontinuum centrum–peryferie oraz linii wchód–zachód wyznaczanej nie tyle biegiem Wisły, ile granicami rozbiorów (Stanny 2013; Rosner 2007; Halamska 2007). To zróznicowanie, mimo oddziaływania polityki spójności, jest dość trwałe i nakazuje rozpatrywanie kondycji społeczno-ekonomicznej współczesnej wsi w kontekście

przemian społecznych związanych zarówno z okresem zaborów, jak i migracjami po zakończeniu II wojny światowej oraz przełomem modernizacyjnym, jaki nastąpił w pierwszej połowie XX w. Do tych okresów w historii Polski nawiązują badacze, wyróżniając regiony, takie jak: Wielkopolska, Pomorze, Górny Śląsk, Galicja, Śląsk Cieszyński, Królestwo Kongresowe, Białostoczczyzna oraz Ziemie Zachodnie i Północne (Peisert i Kotnarowski 2012, s. 250–256).

Historyczne regiony Polski różnicują m.in. tradycje społecznikowskie. Dla przykładu obszar historycznej Galicji wyróżnia się aktywnością społeczno-obywatelską mieszkańców, zwłaszcza w formie tradycyjnych zrzeszeń, takich jak koła gospodyń wiejskich czy ochotnicze straże pożarne. Zakres swobody społecznej, narodowościowej i politycznej był tutaj nieporównanie większy niż w pozostałych zaborach (Peisert i Kotnarowski 2012, s. 254–255). Duże znaczenie miał zakorzeniony historycznie samorząd wiejski (w odróżnieniu od innych regionów rzeczywiście niezależny) i miejski. Do specyficznych cech omawianego regionu zalicza się także wysoki poziom lokalnej integracji i poczucie zasiedziałości (Bartkowski 2003; Działek 2011, 2014).

Tradycje społecznikowskie charakteryzują również region historycznej Wielkopolski. Tutaj w drugiej połowie XIX w. pojawił się ruch stowarzyszeniowy i spółdzielczy (przeciwdziałający procesowi wynarodowienia) i krzewiący idee pracy u podstaw. Jak zauważają A. Peisert i T. Kotnarowski (2012, s. 253–254), w okresie zaborów były to ziemie najbardziej narażone na wynarodowienie, co tylko wzmacniało przynależność ich mieszkańców do różnych kółek i organizacji społecznych krzewiących polską kulturę. Był to region zamożny gospodarczo, w którym rozwijały się postawy solidaryzmu społecznego. Jak podkreślają cytowani badacze, już w latach 30. i 40. XIX w. żywy był tu ruch patriotyczny nawiązujący do pracy u podstaw.

Dla odmiany Ziemie Zachodnie i Północne (Ziemie Odzyskane) przedstawia się jako zamieszkane przez ludność wykorzenioną, w tym tzw. przesiedleńców ze Wschodu, słabo zintegrowaną, pozbawioną silnej tożsamości i zasobów kapitału społecznego (Zarycki 2004, s. 60). Obszar ten zamieszkuje również znaczny odsetek ludności popegeerowskiej, szczególnie doświadczonej negatywnymi konsekwencjami transformacji społeczno-gospodarczej i opisywanej w kategoriach ludności roszczeniowej, doświadczającej różnych wymiarów anomii społecznej. Z drugiej jednak strony brak tradycyjnych form współpracy zwiększa otwartość mieszkańców na jej nowe formy (Działek 2011, s. 60–63; 2014, s. 179, 184–185).

W literaturze przedmiotu dotyczącej zróżnicowania poziomu kapitału społecznego, jakim dysponują mieszkańcy współczesnych województw i jego oddziaływania na rozwój społeczno-gospodarczy tradycje aktywności społecznej uznaje się za znaczące dla analizy tego zagadnienia. Przykładem są tutaj choćby badania J. Działka (2014) poświęcone związkom między kapitałem społecznym mieszkańców poszczególnych województw Polski (powiązaniem z ich historycznymi tradycjami) a poziomem rozwoju ekonomicznego.

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest relacja między wyposażeniem w zasoby społeczne (organizacje pozarządowe, w tym koła gospodyń wiejskich i ochotnicze straże pożarne) obszarów objętych wsparciem lokalnych grup działania z województw o odmiennych tradycjach społecznikowskich (aktywności społecznej Ziemi Odzyskanych oraz Galicji i Wielkopolski) a ich kapitałem społecznym. Jako główną ramę teoretyczną przyjęto koncepcję *bricolage*. W artykule poszukuje się odpowiedzi na pytania: Czy usytuowanie lokalnych grup działania w województwach o historycznie odmiennych tradycjach aktywności społecznej różnicuje ich dostęp do zasobów społecznych? Czy deficyty zasobów społecznych obszarów, które obejmują wsparciem, negatywnie oddziałują na ich kapitał społeczny?

Koncepcja *bricolage* a funkcjonowanie lokalnych grup działania.

Koncepcję *bricolage* do literatury przedmiotu wprowadził antropolog C. Lévi-Strauss (1967) na oznaczenie procesu „majsterkowania”, za pomocą którego z dostępnych zasobów można stworzyć coś nowego. Koncepcji tej użył do wyjaśnienia różnicy między światem mitu a istniejącym równoległe światem nauki. W tym pierwszym wyjaśniało się rzeczywistość, łącząc istniejące elementy wiedzy, wierzeń, przekonań, w drugim dążyło się do zdobycia nowej wiedzy, która mogłaby wyjaśnić zmiany w otaczającym nas świecie.

Koncepcja Lévi-Straussa została zaadaptowana do innych dyscyplin naukowych. Szczególnie rozwinęli ją badacze zajmujący się interpretacją zjawiska przedsiębiorczości, w tym przedsiębiorczości społecznej (Weick, 1993; Miner i in. 2001; Di Domenico i in. 2010; Azmat i in. 2015). Wśród nich wymienić należy T. Bakera i R. Nelsona (2005, s. 333–335), zdaniem których proces *bricolage* rozpoczyna się od aktu sprzeciwu wyrażonego przez osobę decydującą się na majsterkowanie. Sprzeciw dotyczy istniejących ram jej funkcjonowania, w tym ram instytucjonalnych. Może np. dotyczyć kondycji rynku pracy. Nie akceptując deficytów podaży pracy, jednostka może dążyć do otworzenia własnej działalności gospodarczej (czy zostania członkiem spółdzielni socjalnej), tym samym zmieniając ramy swojego funkcjonowania na rynku pracy. Ponadto zauważyli oni, iż *bricolage* nie polega tylko na łączeniu dostępnych zasobów celem otrzymania nowego produktu czy usługi, ale również na nieustannym improwizowaniu, szukaniu możliwości łączenia zasobów tak, by otrzymać nowe usługi i produkty.

W koncepcji *bricolage* akcentuje się związek między deficytami różnego rodzaju zasobów a koniecznością ich przewyciężenia. Podmioty indywidualne czy zbiorowe, dążąc do szeroko rozumianego rozwoju, próbują przewyciężyć te deficyty, majsterkując, czyli czerpiąc z tych zasobów, do których mają dostęp. Innymi słowy, niedostatek pewnych zasobów nie oznacza ograniczenia możliwości rozwoju, czasami stanowi wręcz katalizator zachowań kreatywnych czy szerzej innowacyjnych.

Z niedostatkiem różnego rodzaju zasobów mierzy się wiele podmiotów funkcjonujących na wsi. Należy tu wymienić zarówno podmioty sektora publicznego, jak i te reprezentujące sektor społeczny i gospodarczy. Organizacjami zrzeszającymi liderów tych trzech sektorów są lokalne grupy działania funkcjonujące na rzecz wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju wsi. Są to podmioty niejako zobligowane do inwentaryzowania, poszukiwania, odkrywania, redefiniowania zasobów lokalnych i ich wykorzystywania w swojej działalności (Michalska i Zajda 2011). Istotną rolę w ich funkcjonowaniu odgrywają zasoby społeczne wsi (organizacje pozarządowe, koła gospodyń wiejskich i ochotnicze straże pożarne), które świadczą o kapitale społecznym jej mieszkańców.

Kapitał społeczny mieszkańców wsi – definiowany jako potencjał ich współpracy, przejawiający się w istnieniu różnego rodzaju sieci społecznych opartych o wspólnie podzielane przez ich członków normy i wartości oraz zaufanie społeczne (por. Putnam 2000) – wpływał na proces tworzenia tych struktur. Po pierwsze, deficyt sprofesjonalizowanych organizacji pozarządowych spowodował, iż za proces tworzenia lokalnych grup działania były odpowiedzialne przede wszystkim władze lokalne (Wasilewski 2009, s. 76). Po drugie, deficyt lokalnych organizacji społecznych czy też brak woli współpracy z ich strony był przyczyną zaniechania wysiłków niektórych władz lokalnych na rzecz tworzenia lokalnych grup działania (Zajda 2012). Bywało jednak i tak, że deficyt wywoływał pewnego rodzaju sprzeciw władz lokalnych i w konsekwencji uruchamiał *bricolage*, jako strategię działania.

W literaturze przedmiotu odnotowano dwie jego postaci. Pierwsza polegała na sztucznym generowaniu zasobów społecznych w postaci nadawania przez władze etykiety „społeczniaka”, np. pracownikom urzędów gmin poprzez przypisywanie im działalności w klubach sportowych (por. Halamska i in. 2011, s. 112). Druga polegała na pozornym wykorzystaniu w procesie tworzenia lokalnych grup działania dostępnych zasobów społecznych osób reprezentujących sektor społeczny, które stawały się członkami tych organizacji tylko formalnie, tj. w praktyce nie uczestniczyły w ich działalności (Zajda i Kretek-Kamińska 2013, s. 62).

Mając na uwadze z jednej strony fakt, iż *bricolage* zdaje się być wpisany w funkcjonowanie lokalnych grup działania, z drugiej odnotowując różnice w tradycjach społecznikowskich obszarów, na rzecz których one funkcjonują, zadano pytanie o potencjalną relację między wyposażeniem tych obszarów w zasoby społeczne (organizacje pozarządowe) a kapitałem społecznym lokalnych grup działania. Interesująca była możliwość zinterpretowania tej relacji w nawiązaniu do koncepcji *bricolage*.

Podstawa empiryczna przeprowadzonych analiz i opis próby badawczej

W niniejszym artykule dokonano analizy wybranej części obszernego materiału empirycznego zgromadzonego w ramach projektu pt. „Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania”¹. Materiał został poddany analizie z perspektywy koncepcji *bricolage* niewykorzystywanej dotychczas w rozważaniach dotyczących problematyki uwarunkowań funkcjonowania lokalnych grup działania.

W projekcie wykorzystano technikę ankiety indywidualnej skierowanej do członków LGD funkcjonujących na terenie województw zachodniopomorskiego, opolskiego i lubuskiego oraz małopolskiego, podkarpackiego i wielkopolskiego². W artykule analizie poddano 287 kwestionariuszy ankiet, w tym 103 wypełnione przez respondentów z grup usytuowanych na obszarze województw o tradycjach aktywności społecznej Ziemi Odzyskanych i 184 z grup usytuowanych na obszarze województw o tradycjach aktywności społecznej Galicji i Wielkopolski. Respondenci byli zrzeszeni w 18 lokalnych grupach działania – 9 z terenu województw opolskiego, lubuskiego i zachodniopomorskiego³ oraz 9 z województwa małopolskiego, podkarpackiego i wielkopolskiego⁴. Doboru województw, na obszarze których usytuowane były badane LGD, dokonano celowo, kierując się kryterium właściwych dla obu zbiorów tradycji aktywności społecznej zidentyfikowanych na podstawie literatury przedmiotu, w której podkreśla się podobieństwo w tym zakresie historycznej Galicji i Wielkopolski oraz ich znaczącą odmienną od historycznych Ziemi Odzyskanych. Usytuowanie poszczególnych badanych lokalnych grup działania na obszarze województw o odmiennych tradycjach aktywności społecznej prezentuje ryc. 1.

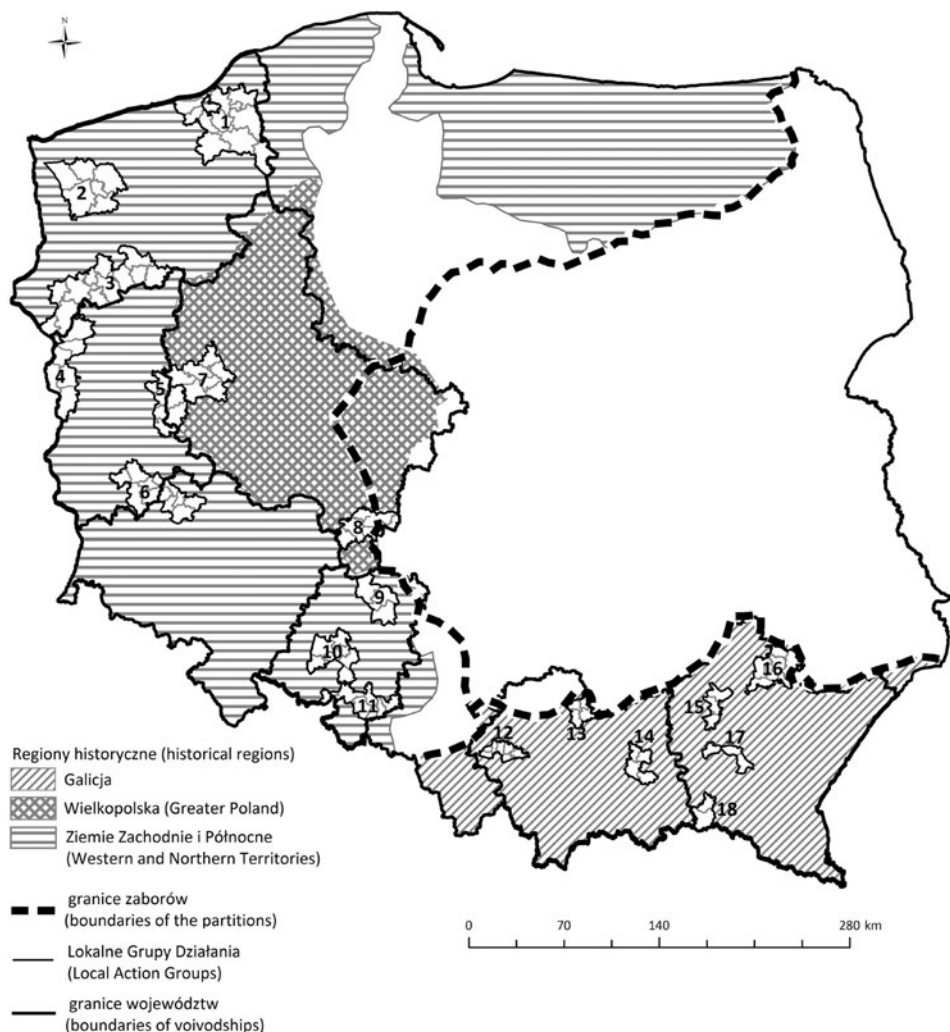
¹ Więcej informacji na temat rezultatów projektu w publikacji: E. Psyk-Piotrowska i in. (2013).

² Dobór próby nie spełniał warunków doboru losowego.

³ W województwie lubuskim badaniem objęto trzy partnerstwa terytorialne: Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Regionu Kozła, Fundacja Porozumienie Wzgórz Dańkowskich oraz Fundacja Zielonej Doliny Odry i Warty. W opolskim badaniem objęto trzy lokalne grupy działania: Partnerstwo Borów Niemodlińskich, Dolinę Stobrawy oraz EURO Country. W zachodniopomorskim 3 lokalne grupy działania: Szanse Bezdroży Gmin Powiatu Goleniowskiego, Stowarzyszenie Lider Pojezierza oraz Fundacja Środkowopomorska Grupa Działania.

⁴ Były to: Ostrzeszowska LGD oraz KOLD z Wielkopolski, Dunajec-Biała, PROKOPARA i Dolina Karpi z Małopolski oraz Subregion Magurski, Lasovia, CK Podkarpacie, Partnerstwo dla Ziemi Niżańskiej z Podkarpacia.

Ryc. 1. Usytuowanie lokalnych grup działania na obszarze województw o odmiennych tradycjach aktywności społecznej

Location of local action groups in the provinces with varied social activist traditions

1. Fundacja Środkowopomorska Grupa Działania, 2. Szanse Bezdroży Gmin Powiatu Goleniowskiego, 3. Stowarzyszenie Lider Pojezierza, 4. Fundacja Zielonej Doliny Odry i Warty, 5. Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Regionu Kozła, 6. Fundacja Porozumienie Wzgórz Dałkowskich, 7. KOLD, 8. Ostrzeszowska LGD, 9. Dolina Stobrawy, 10. Partnerstwo Borów Niemodlińskich, 11. EURO Country, 12. Dolina Karpią, 13. PROKOPARA, 14. Dunajec-Biała, 15. Lasovia, 16. Partnerstwo dla Ziemi Niżańskiej, 17. CK Podkarpacie, 18. Subregion Magurski

Źródło: opracowanie własne/Source: own elaboration.

W omawianym projekcie przyjęto, mając na uwadze definicję kapitału społecznego R. Putnama (2000), iż kapitał społeczny LGD jest układem trzech wzajemnie warunkujących się elementów składowych: zaufania i, opartych na nim, sieci powiązań między członkami społeczeństwa oraz norm wyznaczających ich postępowanie we wzajemnych relacjach. Przedmiotem badania były:

- zaufanie cechujące członków LGD,

- podzielane przez nich normy i wartości,
- sieć współpracy w ramach LGD.

W ramach komponentu zaufania uwagę zwrócono na takie zmienne, jak:

- 1) zaufanie członków LGD do osób znanych (rodziny, sąsiadów, współpracowników z LGD oraz spoza organizacji);
- 2) zaufanie społeczne cechujące członków LGD (przekonanie, że większości ludzi można ufać oraz zaufanie do obcych osób spotykanych w różnych sytuacjach życiowych);
- 3) zaufanie członków LGD do instytucji i organizacji lokalnych (władz lokalnych, organizacji pozarządowych, lokalnych przedsiębiorców).

W ramach komponentu norm i wartości analizowano:

- 1) patriotyzm lokalny członków LGD – więź z gminą zamieszkania (uczestnictwo w ostatnich wyborach samorządowych oraz gotowość ponoszenia wydatków finansowych na rzecz promowania lokalnej kultury);
- 2) wartości i normy podzielane przez członków LGD – ważną wartością (ze względu na specyfikę LGD) jest partnerstwo, rozumiane jako obszar spójny pod względem przyrodniczym, gospodarczym i kulturowym. Dążono do ustalenia powodów towarzyszących członkostwu w organizacji, badano, czy członkowie działają na jej rzecz, czy też może kierują się interesami innej grupy społecznej lub interesami osobistymi. Badano również stosunek respondentów do normy współpracy międzysektorowej (weryfikowano, czy są przekonani o tym, iż wszyscy członkowie organizacji powinni współpracować niezależnie od tego, czy reprezentują sektor społeczny, publiczny czy gospodarczy) oraz poziom ich przekonania o konieczności znajomości przez członków procedur funkcjonowania LGD;
- 3) społecznikostwo badanych – gotowość do niesienia pomocy innym ludziom, chęć kontynuacji członkostwa w LGD.

W ramach komponentu sieci wyróżniono zmienne, takie jak:

- 1) zaangażowanie członków LGD w sieci współpracy na rzecz partnerstwa lub gminy;
- 2) uczestnictwo badanych w pracach LGD – ocena ich aktywności w czasie realizacji schematu II PPL+ (w tym ocena formy ich aktywności w grupie), częstotliwość ich udziału w walnych zebraniach LGD;
- 3) poczucie wpływu członków LGD na funkcjonowanie partnerstwa, tj. partycypację członków w procesach decyzyjnych grupy oraz przekonanie badanych o wpływie działań LGD na rozwój partnerstwa.

Szacując poziom poszczególnych komponentów kapitału społecznego, skonstruowano indeksy sumaryczne wyrażające wartości poszczególnych jego składowych. Indeks każdego komponentu sprowadzono do postaci trzypunktowej, gdzie wartość 0 oznaczała np. brak zaufania (odpowiednio akceptacji norm i wartości, aktywnego uczestnictwa w pracach LGD), zaś wartość 2 oznaczała wysoki poziom zaufania (odpowiednio wysoki poziom akceptacji większości norm i wartości, wysoki poziom aktywnego uczestnictwa w pracach organizacji). Syntetyczną wartość każdego komponentu (jako całości) uzyskano poprzez zsumowanie wartości poszczególnych składowych, uzyskując tym samym siedmiopunktowe indeksy zaufania, norm i wartości oraz sieci, obejmujące potencjalnie wartości od 0 do 6 (Psyk-Piotrowska i in. 2013, s. 28–29).

Drugą techniką wykorzystaną w projekcie była analiza danych zastanych. Służyła ona określeniu zasobów społecznych obszaru objętego wsparciem LGD w postaci sformalizowanych i niesformalizowanych form współpracy mieszkańców wsi. Analizowano rejestr

Banku Danych Lokalnych prowadzony przez Główny Urząd Statystyczny, poszukując danych o funkcjonujących na obszarze objętym wsparciem lokalnych grup działania fundacji, stowarzyszeń oraz ich związków. Informacje o liczbie aktywnych kół gospodyń wiejskich, jak i ochotniczych straży pożarnych poszukiwano w rejestrach urzędów gmin należących do lokalnych grup działania.

Do analizowanych w niniejszym artykule zasobów społecznych terytoriów obejmowanych wsparciem przez lokalne grupy działania zaliczono:

- 1) liczbę tradycyjnych (często niesformalizowanych) form współpracy mieszkańców wsi (tj. kół gospodyń wiejskich oraz ochotniczych straży pożarnych),
- 2) liczbę funkcjonujących na obszarze objętym wsparciem LGD organizacji pozarządowych nowego typu (to jest struktur sformalizowanych powstałych po 1989 r., posiadających osobowość prawną).

Struktura badanych LGD ze względu na przynależność ich członków do różnych kategorii społeczno-zawodowych była podobna. Największe odsetki członków organizacji z obu zbiorów reprezentowały kategorie specjalistów zajmujących stanowiska kierownicze⁵ oraz pracowników umysłowych: biurowo-administracyjnych oraz sektora handlu i usług⁶. Pozostałe kategorie społeczno-zawodowe reprezentowane były tylko przez niewielkie, nieprzekraczające 10%, odsetki członków LGD z obu zbiorów. W obu porównywanych zbiorach kategorię najliczniejszą stanowiły osoby z wykształceniem wyższym. Zbiory nie różniły się również pod względem proporcji reprezentantów poszczególnych sektorów działających w ich ramach. Istotnych różnic nie zaobserwowano także w kwestii „zakorzenienia” członków lokalnych grup działania w lokalnych społecznościach.

Wyposażenie obszarów obejmowanych wsparciem przez lokalne grupy działania a ich kapitał społeczny

Analizując zasoby społeczne, jakimi dysponują obszary objęte wsparciem przez lokalne grupy działania, zwrócono uwagę zarówno na tradycyjne formy współpracy mieszkańców wsi, takie jak koła gospodyń wiejskich i ochotnicze straże pożarne, jak i organizacje nowego typu, to jest sformalizowane organizacje pozarządowe powstałe po 1989 roku.

Na obszarach objętych wsparciem lokalnych grup działania z województwa małopolskiego, podkarpackiego i wielkopolskiego funkcjonowało więcej tradycyjnych form zrzeszeń mieszkańców wsi, to jest kół gospodyń wiejskich i ochotniczych straży pożarnych (w przeliczeniu na liczbę gmin objętych wsparciem poszczególnych LGD). Natomiast na obszarach województw zachodniopomorskiego, opolskiego i lubuskiego było więcej organizacji pozarządowych nowego typu, to jest powstałych po 1989 r. (por. Psyk-Piotrowska i in. 2013, s. 127–128). Tym niemniej odpowiedź na pytanie: „Czy usytuowanie lokalnych grup działania w województwach o historycznie różnych tradycjach aktywności społecznej różnicuje ich dostęp do zasobów społecznych?” nie była twierdząca, jako że wyposażenie województw o różnych tradycjach historycznych w zasoby społeczne nie było jednorodne, tj. występowały na tych obszarach zarówno partnerstwa cechujące się ponadprzeciętnym

⁵ 45% badanych ze zbioru LGD z terenu historycznych Ziemi Odzyskanych i 38% badanych ze zbioru LGD z historycznej Galicji i Wielkopolski.

⁶ 36% badanych ze zbioru LGD z terenu historycznych Ziemi Odzyskanych i 39% z terenu historycznej Galicji i Wielkopolski.

poziomem obu rodzajów zasobów, jak i te, gdzie ich poziom kształtował się poniżej przeciętnej. Potwierdziły to wnioski innych badaczy dotyczące dość silnego wewnętrznego zróżnicowania analizowanych historycznych regionów Polski (por. Działek 2014).

W związku z niejednorodnością analizowanych zbiorów lokalnych grup działania dokonano podziału organizacji na trzy kategorie wyznaczone ze względu na poziom obu analizowanych form zasobów społecznych (za wskaźniki których przyjęto średnią liczbę organizacji społecznych typu stowarzyszenia, ich związki oraz fundacje przypadającą na każdą z gmin partnerstwa oraz średnią liczbę OSP/KGW funkcjonujących na ich obszarze).⁷

Do pierwszej kategorii zaliczono LGD obejmujące wsparciem obszary, w których co najmniej jeden wskaźnik osiągnął wartość ponadprzeciętną, a drugi co najmniej wartość przeciętną⁸. Do drugiej grupy zaliczono LGD obejmujące wsparciem terytoria, w których obydwa wskaźniki uzyskały wartość przeciętną⁹. Do trzeciej grupy zaliczono LGD, w których co najmniej jeden ze wskaźników osiągnął wartość poniżej przeciętnej, zaś drugi co najwyżej wartość przeciętną¹⁰. W wyniku przeprowadzonego podziału uzyskano następującą strukturę próby:

- LGD obejmujące wsparciem terytoria charakteryzujące się ponadprzeciętnym poziomem zasobów społecznych – 5 (łącznie 50 członków),
- LGD obejmujące wsparciem terytoria charakteryzujące się przeciętnym poziomem zasobów społecznych – 7 (łącznie 154 członków),
- LGD obejmujące wsparciem terytoria charakteryzujące się poziomem zasobów społecznych niższym od przeciętnego – 6 (łącznie 83 członków) (por. Psyk-Piotrowska i in. 2013, s. 129–130).

Kapitał społeczny lokalnych grup działania z województw o odmiennych tradycjach aktywności społecznej okazał się cechować innym poziomem.

Organizacje działające na obszarze historycznych Ziem Odzyskanych cechował nieco wyższy poziom komponentu zaufania. Średnia wartość syntetycznego wskaźnika zaufania wyniosła tam 4,01 pkt (w skali 0–6), natomiast dla organizacji z terenu historycznej Galicji i Wielkopolski wynosiła 3,94 pkt.

W badanych zbiorach LGD nie zaobserwowano znaczących różnic w zakresie komponentu norm i wartości kapitału społecznego. W obu znalazły się podobne odsetki badanych o najwyższym poziomie komponentu (co najmniej 5 pkt w skali o maksymalnej wartości 6 pkt uzyskało aż 63% członków LGD usytuowanych na obszarze województw zachodnich i północnych i 62% członków LGD z obszaru historycznej Galicji i Wielkopolski).

Lokalne grupy działania z terenu historycznych Ziem Zachodnich i Północnych na tle grup z terenów historycznej Galicji i Wielkopolski wypadały natomiast korzystniej w za-

⁷ Badane LGD uporządkowano ze względu na wartości każdego ze wskaźników z osobna, a następnie w ramach każdego uporządkowania podzielono na trzy grupy: (1) organizacje obejmujące wsparciem gminy, na obszarze których działało średnio najwięcej organizacji pozarządowych danego typu, (2) organizacje obejmujące wsparciem gminy, w których funkcjonowała przeciętna (na tle ogółu analizowanych grup) liczba organizacji pozarządowych oraz (3) organizacje działające na obszarach o stosunkowo najniższej (odbiegającej od przeciętnej w analizowanym zbiorze) średniej liczbie organizacji pozarządowych danego typu przypadającej na każdą gminę tego obszaru.

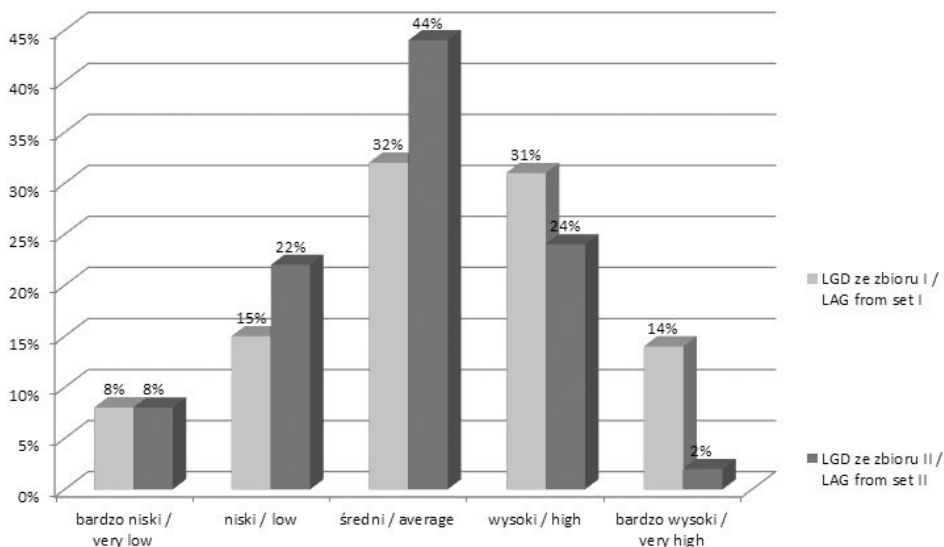
⁸ PROKOPARA z województwa małopolskiego, Subregion Magurski i Lasovia z województwa podkarpackiego, Dolina Stobrawy i EURO COUNTRY z województwa opolskiego.

⁹ Oba partnerstwa z województwa wielkopolskiego, LGD Dunajec-Biała z województwa małopolskiego, Partnerstwo dla Ziemi Niżańskiej i CK Podkarpacie z województwa podkarpackiego, Partnerstwo Borów Niemożlińskich z województwa opolskiego, LGD Regionu Koźła z województwa lubuskiego.

¹⁰ Dolina Karpia z województwa małopolskiego, wszystkie partnerstwa z województwa zachodniopomorskiego oraz Fundacja Zielonej Odry i Warty i Porozumienie Wzgórz Dałkowskich z województwa lubuskiego.

kresie poziomu komponentu sieci cechującego ich kapitał społeczny. Poziom syntetycznego wskaźnika komponentu sieci kapitału społecznego (w siedmiostopniowej skali od 0 do 6 pkt) wynosił odpowiednio: 3,72 i 3,19 (por. Psyk-Piotrowska i in. 2013, s. 107–111).

A zatem wyższy poziom kapitału społecznego zaobserwowano w organizacjach ulokowanych na obszarze województw o historycznych tradycjach Ziemi Zachodnich i Północnych. Aż 44% badanych z tych LGD charakteryzowało się co najmniej wysokim poziomem kapitału społecznego. Analogiczny odsetek dla LGD z terenu województw o historycznych tradycjach typowych dla Galicji i Wielkopolski wynosił 26% (por. ryc. 2).

Ryc. 2. Poziom kapitału społecznego w grupach z pierwszego i drugiego zbioru
Źródło: opracowanie w ramach projektu „Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania”.

Level of social capital in groups from the first and second set

Source: study under the project “Structure and determinants of social capital of local action groups”.

Relacja między wyposażeniem obszarów obejmowanych wsparciem LGD w województwach o historycznie odmiennych tradycjach społecznikowskich a kapitałem społecznym tych organizacji okazała się dość zaskakująca. Najniższą wartość wskaźnika kapitału społecznego (11,62 pkt w skali 0–18 pkt), a także najniższe wartości jego składowych/komponentów: norm i wartości¹¹ oraz sieci¹² odnotowano dla LGD z obszarów cechujących się największą liczbą ogółu organizacji społecznych zrzeszających mieszkańców wsi (zarówno tych tradycyjnych, jak i nowego typu). Z kolei wartości najwyższe, zarówno wskaźnika kapitału społecznego (średnio 13,37 pkt w skali 0–18 pkt), jak i wszystkich jego komponentów składowych: zaufania¹³ norm i wartości¹⁴ oraz sieci¹⁵ zaobserwowano w grupach aktyw-

¹¹ średnio 4,56 pkt w skali 0–6 pkt.

¹² średnio 3,05 pkt w skali 0–6 pkt.

¹³ średnio 4,14 pkt w skali 0–6 pkt.

¹⁴ średnio aż 5,06 pkt w skali 0–6 pkt.

¹⁵ średnio 3,98 pkt w skali 0–6 pkt.

nych na obszarach cechujących się relatywnie niskim nasyceniem organizacjami społecznymi różnego typu (tab. 1; por. Psyk-Piotrowska i in. 2013, s. 131).

Tabela 1. Poziom komponentów kapitału społecznego w LGD funkcjonujących na obszarach o różnym poziomie aktywności społecznej

Komponenty kapitału społecznego	Średnie wartości komponentów kapitału społecznego LGD z obszarów charakteryzujących się:		
	ponadprzeciętnym poziomem aktywności społecznej	przeciętnym poziomem aktywności społecznej	niższym od przeciętnego poziomem aktywności społecznej
Zaufanie (0–6)	4,00	3,88	4,14
do osób znanych (0–2)	1,66	1,53	1,66
społeczne (0–2)	0,99	1,11	1,12
do instytucji (0–2)	1,33	1,69	1,27
Normy i wartości (0–6)	4,56	4,79	5,06
patriotyzm lokalny (0–2)	1,57	1,79	1,79
normy i wartości związane z uczestnictwem w LGD (0–2)	1,54	1,47	1,62
normy społeczne (0–2)	1,42	1,53	1,65
Sieci (0–6)	3,05	3,30	3,98
sieci współpracy na rzecz partnerstwa lub gminy (0–2)	0,76	1,18	1,38
uczestnictwo w pracach LGD (0–2)	0,96	1,04	1,31
poczucie wpływu na funkcjonowanie partnerstwa (0–2)	1,18	1,11	1,29
Kapitał społeczny – suma komponentów (0–18)	11,62	11,91	13,37

Źródło: opracowanie w ramach projektu *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*.

Innymi słowy okazało się, iż deficyty zasobów społecznych obszarów, które lokalne grupy działania obejmują wsparciem, nie oddziałują negatywnie na ich kapitał społeczny.

Wnioski

Przeprowadzone badania pozwoliły zauważyć, iż po pierwsze tradycje aktywności społecznej historycznych regionów Polski, takich jak Galicja i Wielkopolska oraz Ziemia Zachodnie i Północne nie przesądzają o nasyceniu zasobami społecznymi współczesnych województw. Są one pod tym względem dość znacząco wewnątrznie zróżnicowane. Po drugie, zaobserwowano, iż większe nasycenie obszaru obejmowanego wsparciem przez lokalne grupy działania różnymi zasobami społecznymi (w postaci innych organizacji pozarządowych, kół gospodyń wiejskich oraz ochotniczych straży pożarnych) nie oznacza,

iż te grupy cechuje wyższy poziom kapitału społecznego. Pomocna w wyjaśnieniu takiego stanu rzeczy okazała się koncepcja *bricolage*.

Jak wykazano w części teoretycznej niniejszego artykułu, sprawdza się ona w analizach zarówno procesu tworzenia tych organizacji, jak i ich funkcjonowania. Należy przypuszczać, iż zaobserwowane przez innych badaczy „majsterkowanie” polegające na generowaniu zasobów społecznych poprzez redefiniowanie zasobów publicznych, tj. nadawanie etykiety społecznika reprezentantom sektora publicznego miało miejsce szczególnie w organizacjach z terenów mniej nasyconych różnego rodzaju zasobami społecznymi. Ten sposób doboru członków LGD wzmacniał kapitał społeczny organizacji, jako że dołączali do niej osoby dobrze się znające, współpracujące ze sobą, obdarzające się zaufaniem, dzielące te same normy i wartości. Ponadto to majsterkowanie mogło również opierać się na selektywnym doborze najaktywniejszych spośród istniejących organizacji pozarządowych. W tym przypadku do organizacji przystępowały osoby rzeczywiście aktywne społecznie, co wzmacniało komponent sieci kapitału społecznego lokalnej grupy działania. Podnosząc tę kwestię, należy jednocześnie zauważyć, iż nasycenie obszaru większą liczbą organizacji społecznych nie musiało oznaczać większej aktywności społecznej jego mieszkańców i generować większego potencjału kapitału społecznego LGD. Mogły być to bowiem organizacje nieaktywne lub wykazujące niewielki potencjał do działania.

Przeprowadzone analizy pozwoliły także zwrócić uwagę na (niepodnoszoną w literaturze przedmiotu) kwestię wymiarów etycznych *bricolage*. W działaniach analizowanych LGD można bowiem wyróżnić, nawiązując do kategorii negatywnego kapitału społecznego autorstwa A. Portesa (1998), *bricolage* negatywny – brudny, w którym manipuluje się zasobami zastanymi, redefiniuje je po to, by uzasadnić coś, co w rzeczywistości nie ma miejsca. Sztuczne generowanie zasobów społecznych przez liderów lokalnych grup działania mogło ograniczać aktywność na rzecz ich tworzenia, wspierania czy szukania porozumienia z tymi organizacjami, które określono mianem nienadających się do współpracy. Mogło więc zaprzeczać samej idei podejścia LEADER, jak i budowaniu za jego pomocą nowych zasobów kapitału społecznego mieszkańców wsi. Innymi słowy, choć *bricolage* jest wyrazem pewnego rodzaju kreatywności, to analiza zebranego materiału wskazuje na konieczność rozróżniania jego wymiarów etycznych.

Składam serdeczne podziękowania za pomoc w sporządzeniu mapy na potrzeby niniejszego artykułu mgr Annie Traczyk z Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego.

Literatura

- Azmat F., Ferdous A.S., Couchman P.**, 2015, *Understanding the Dynamics Between Social Entrepreneurship and Inclusive Growth in Subsistence Marketplaces*, *Journal of Public Policy & Marketing*, 34, 2, s. 252–271.
- Baker T., Nelson R.**, 2005, *Creating Something from Nothing: Resource Construction Through Entrepreneurial Bricolage*, *Administrative Science Quarterly*, 50, 3, s. 329–66.
- Bartkowski J.**, 2003, *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Di Domenico M.L., Haugh H., Tracey P.**, 2010, *Social Bricolage: Theorizing Social Value Creation in Social Enterprises*, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34, 4, s. 681–703.

- Działek J.**, 2011, *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Działek J.**, 2014, *Is social capital useful for explaining economic development in Polish regions?*, Geografiska Annaler; Series B, Human Geography 96, 2, s. 177–193.
- Halamska M.**, 2007, *Regionalne zróżnicowanie rozwoju wsi* [w:] G. Gorzelak (red.) *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 76–96.
- Halamska M., Michalska S., Śpiewak R.**, 2010, *LEADER w Polsce. Drogi implementacji programu*, Wieś i Rolnictwo 4, 149, s. 104–119.
- Levi-Strauss C.**, 1967, *The Savage Mind*, University of Chicago Press, Chicago.
- Miner A.S., Bassoff P., Moorman C.**, 2001, *Organizational Improvisation and learning: A field study*, Administrative Science Quarterly, 46, s. 304–337.
- Peisert A., Kotnarowski T.**, 2012, *Tradycje obywatelskie polskich regionów a partycypacja obywatelska*, [w:] A. Olech (red.), *Dyktat czy uczestnictwo? Diagnoza partycypacji publicznej w Polsce*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 250–273.
- Portes A.**, 1998, *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*, Annual Review of Sociology, 24, s. 1–24.
- Psyk-Piotrowska E., Zajda K., Krettek-Kamińska A., Walczak-Durak D.**, 2013, *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Putnam R.D.**, 2000, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York.
- Rosner A.** (red.), 2007, *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Stanny M.**, 2013, *Przestrzenne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Wasilewski K.** (red.), 2009, *Tworzenie partnerstw lokalnych i ich sieci na obszarach wiejskich. Doświadczenia z funkcjonowania programu LEADER w Polsce w latach 2004–2009*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Weick K.E.**, 1993, *The collapse of sense making in organizations: The Mann Gulch disaster*, Administrative Science Quarterly, 38, s. 628–652.
- Zajda K.**, 2012, *Przyczyny niestosowania podejścia LEADER w gminach wiejskich województwa łódzkiego*, Wieś i Rolnictwo, 2, 155, s. 69–81.
- Zajda K., Krettek-Kamińska A.**, 2014, *Wykorzystanie zasobów lokalnych grup działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Zajda K., Michalska S.**, 2011, *Trajektorie wykorzystania zasobów lokalnych w procesie rozwoju partnerstw terytorialnych. Case study lokalnych grup działania „Dolina Karpia” oraz „Kraina Rawki”*, Wieś i Rolnictwo, 4, 153, s. 123–138.
- Zarycki T.**, 2004, *Kapitał społeczny a trzy polskie drogi do nowoczesności*, Kultura i Społeczeństwo, 48, s. 45–65.

Summary

The issue of social activist traditions impact on different features of contemporary societies, institutions and organizations, for example their social capital, has been discussed in the relevant literature. The subject of this paper is the relation between level of social resources in the areas in which local action groups' work (in provinces with historically varied social activist traditions,

i.e. the Western and Northern Territories, on the one hand, and Galicia and Greater Poland, on the other hand) and their social capital. The aim of the article is to find the answers to the following questions: Does the location of those organisations in provinces with historically varied social activist traditions determine their different access to social resources? Do the deficits of social resources in the areas supported by those organisations have a negative influence on their social capital? In order to find the answers to these questions, 287 survey questionnaires filled in by members of 18 local action groups were analysed. All the questions were answered negatively. The findings were interpreted with reference to the concept of bricolage, which showed it from a new perspective.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2017, tom 46, s. 131–148
<https://doi.org/10.7163/SOW.46.8>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Kapitał społeczny i ludzki jako niematerialny zasób rozwoju lokalnego w świetle badań ankietowych mieszkańców wsi województwa pomorskiego

Social and human capital as an intangible resource for local development in view of the questionnaire study of rural inhabitants in Pomorskie Province

Maciej TARKOWSKI

Uniwersytet Gdański
Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego
ul. Bażyńskiego 4, 80-309 Gdańsk
maciej.tarkowski@ug.edu.pl

Zarys treści: W artykule przedstawiono terytorialne zróżnicowanie kapitału ludzkiego i społecznego na przykładzie obszarów wiejskich województwa pomorskiego ogółem, w podziale na gminy podmiejskie i pozostałe wiejskie oraz w podziale na regiony historyczne. Kapitał ludzki rozumiany jest jako zestaw wiedzy, umiejętności i kompetencji służących aktywności ekonomicznej. Kapitał społeczny to umiejętności współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji, w celu osiągnięcia wspólnych interesów. Oba rodzaje kapitału stanowią istotny niematerialny zasób rozwoju lokalnego. W artykule skupiono się na przybliżeniu aspektów, które z uwagi na trudność pomiaru są pomijane w większości badań wykorzystujących dane wtórne. W tym celu wykorzystano dane pierwotne pochodzące z badania ankietowego na próbie 7,1 tys. osób (w tym 2,3 tys. mieszkańców wsi). Analizie poddano zagadnienia: wartości w życiu, zaufania do innych osób i instytucji, identyfikacji i związków z miejscem zamieszkania oraz postaw wobec pracy. Na podstawie uzyskanych wyników sformułowano trzy grupy wniosków: (1) zróżnicowanie badanych cech w układzie miasto–wieś nie było tak znaczne, jak pokazują najczęściej stosowane wskaźniki aktywności społecznej i przedsiębiorczości; (2) podmiejskie położenie, poza zjawiskami wprost zależnymi od korzyści aglomeracji, nie miało większego wpływu na badane cechy; (3) nie stwierdzono wyraźnych różnic w przekroju regionów historycznych, choć w jednym zaobserwowano pewne odmienności.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, kapitał społeczny, obszary wiejskie, województwo pomorskie.

Wstęp

Różnorodność i zmienność warunków oraz czynników rozwoju społeczno-gospodarczego (Walukiewicz 2007), a także nieostrość tego pojęcia (Krzysztofek i Szczepański 2005) skutkują wielością teorii próbujących w całościowy sposób odpowiedzieć na pytanie o źródła założeń albo biedy regionów (Gorzela 2003; Sagan 2007; Grosse 2002). Pojęcie rozwoju analizowane jest w różnych skalach przestrzennych. Jak zauważa J.J. Parysek (1997), od koń-

ca lat 70. XX w. w Europie Zachodniej, w odpowiedzi na kryzys polityki regionalnej, a szerzej kryzys gospodarczy świata zachodniego, popularność zaczęło zdobywać pojęcie rozwoju lokalnego. W fundamentalnych dla tamtego okresu pracach W.J. Coffey i M. Polese (1984, 1985) podkreślali odrębność tak rozumianego rozwoju względem rozwoju regionalnego, akcentując znaczenie czynników endogenicznych, w szczególności lokalnej przedsiębiorczości. Jej rozwój miał być wspierany poprzez zapewnienie wsparcia finansowego, informacji, a także aktywizacji życia społecznego. Na pozaekonomiczne aspekty rozwoju lokalnego zwracali uwagę G. Becattini i in. (2003). Podsumowując dorobek „florencyjskiej szkoły” badań lokalnej przedsiębiorczości, podkreślali oni rolę społecznych, kulturowych i instytucjonalnych podstaw rozwoju lokalnego. Transformacja ustrojowa spowodowała wzrost zainteresowania problematyką rozwoju lokalnego w Polsce. R. Broł (1998) podkreślił, że rozwój lokalny zachodzi w warunkach zharmonizowanego i systematycznego działania lokalnej wspólnoty, zmierzającego do kreowania nowych i wzmocnienia istniejących walorów użytkowych, poprawy warunków prowadzenia działalności gospodarczej, kształtowania ładu ekologicznego i społecznego. J.J. Parysek (1997) potwierdził rolę samorządu lokalnego w sterowaniu rozwojem lokalnym, który służyć ma urzeczywistnieniu interesu ogólnospołecznego i indywidualnego, poprzez podnoszenie zdolności konkurencyjnej miejscowej gospodarki oraz ukształtowanie odpowiedniego środowiska i warunków życia mieszkańców.

Różnorodność lokalnych warunków i czynników rozwoju uniemożliwia wskazanie ich uniwersalnego zestawu, który decydowałby o sukcesie albo porażce danej społeczności. W tym zakresie formułowane są bardzo różne odpowiedzi, w tym m.in. na gruncie teorii kapitału. Niezależnie od różnic znaczeniowych pojęcia kapitału (Marchewka 2000), w najbardziej ogólny sposób wyróżnić można trzy jego rodzaje: rzeczowy lub finansowy, ludzki i społeczny. Pojęcie kapitału rzeczowego i finansowego stanowi fundament nowoczesnej myśli ekonomicznej, ukształtowanej w XVIII w. Naukowy pogląd o roli kapitału ludzkiego jako czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego ewoluował przez cały XX w. Natomiast debata na temat znaczenia kapitału społecznego została zintensyfikowana dopiero pod jego koniec (Janc 2009). Wydaje się, że taka chronologia badań była następstwem ewolucji znaczenia poszczególnych warunków i czynników rozwoju. Jej przyspieszenie nastąpiło w toku globalizacji i wynikającej z niej coraz silniejszej międzynarodowej konkurencji. Jak zauważa M. E. Porter (2000), przewagę konkurencyjną kształtuje zdolność dodania nowej wartości w łańcuchu produkcji. Mniejszą rolę ma więc kapitał rzeczowy czy finansowy, a zdecydowanie większą ludzki i społeczny, które umożliwiają łączenie czynników wytwórczych w unikatowy sposób. Syntezą rozważań na temat roli kapitału w rozwoju społeczno-gospodarczym, uwzględniającym przestrzenne zróżnicowanie jego składowych, jest pojęcie kapitału terytorialnego (Zaucha i in. 2015).

Problematyka kapitału społecznego i ludzkiego jest obecna w geograficznych badaniach wsi, choć niekoniecznie przyjmuje perspektywę teorii kapitału. Wśród tradycyjnych zagadnień badawczych geografii wsi bliskie omawianej tematyce są problemy ludnościowe, rozwoju lokalnego i do pewnego stopnia infrastrukturalne. Zagadnienia nowe – kontrasty społeczne w przestrzeni wiejskiej, polityka i współzrządzenie wsią, społeczne zróżnicowanie i codzienność życia wiejskiego – niemal w całości wpisują się w rozważania nad kapitałem społecznym i ludzkim (Wójcik 2013). Oba rodzaje kapitału stanowią też fundamentalne czynniki kształtowania wiejskich obszarów sukcesu gospodarczego (Bański 2008; Czapiewski 2006, 2010), a ich deficyty, szczególnie w zakresie kapitału ludzkiego, są ważnym powodem uznania obszarów za problemowe (Bański 1999).

Dyskusja nad rolą kapitału ludzkiego i społecznego, jako zasobu niezbędnego w rozwoju lokalnym, stała się przesłanką do opracowania niniejszego artykułu. Jego celem jest uzupełnienie wiedzy na temat kształtowania się obu kapitałów w społecznościach wiejskich Polski na początku drugiej dekady XXI w. o kwestię postaw, które są fundamentem dla kompetencji współtworzących kapitał ludzki i społeczny. Zakres przedmiotowy rozważań wyznaczają definicje obu rodzajów kapitału oraz pojęcie rozwoju lokalnego. Kapitał ludzki rozumiany jest jako zestaw wiedzy, umiejętności i kompetencji ucieleśnionych w człowieku i powiązanych z jego ekonomiczną aktywnością (OECD 1998, za: Janc 2009). Kapitał społeczny to umiejętności współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji, w celu osiągnięcia wspólnych interesów, wynikające z zaufania, istnienia norm oraz sieci i organizacji społecznych (Coleman 1998, za: Janc 2009). Rozwój koncepcji kapitału społecznego doprowadził do wyodrębnienia jego dwóch podstawowych typów. Pierwszy z nich – kapitał wiążący – kształtuje się w toku regularnych interakcji, wzajemnego respektowania zobowiązań, co powoduje powstanie wzajemnego zaufania. Cechą tego rodzaju kapitału są więc silne powiązania międzyludzkie i wysokie zaufanie osobiste. Jeżeli zaufanie to potwierdza się w kolejnych interakcjach, to zostaje one rozszerzone również na kontakty potencjalne. W ten sposób rodzi się drugi rodzaj kapitału społecznego – pomostowy. Cechują go luźne powiązania, ale wysoki poziom zaufania uogólnionego (Działek 2011b). Obie kategorie, choć teoretycznie rozdzielne, w praktyce współwystępują – postawy typowe dla każdego z rodzajów kapitału społecznego, choć w różnym natężeniu, cechują większość ludzi.

Rozwój lokalny – kolejne pojęcie będące przedmiotem niniejszego opracowania – rozumiany jest jako proces kumulujący pozytywne konsekwencje zmian przebiegających według sekwencji opisanej przez J.J. Paryską (1997). Przewiduje ona rozwój lokalnie zakorzenionej przedsiębiorczości, która łącząc specyficzne, miejscowe zasoby, wiedzę i technologię z jej odpowiednikami transferowanymi z zewnątrz, prowadzi do doskonalenia działalności gospodarczej, poprawy pozycji konkurencyjnej lokalnych przedsiębiorstw pozwalającej na ich ekspansję na rynkach ponadlokalnych. Efekty mnożnikowe tego procesu stają się podstawą indywidualnego dobrobytu mieszkańców, jak i całej lokalnej wspólnoty.

Zakres przestrzenny opracowania ogranicza się do obszaru województwa pomorskiego. Analiza ogniskuje się na obszarach wiejskich, choć w celach porównawczych uwzględniono także poziom obu kapitałów w miastach. Obszary wiejskie przanalizowano jako całość, a także przyglądając się bliżej obszarom podmiejskim. Pod uwagę wzięto również historycznie ukształtowane zróżnicowanie przestrzenne województwa pomorskiego. Zasadniczy zakres czasowy ogranicza się do 2014 r., w którym wykonano badanie kwestionariuszowe.

Terytorialne zróżnicowanie kapitału społecznego i ludzkiego w Polsce – dotychczasowe ustalenia

Analizy terytorialnego zróżnicowania kapitału społecznego i ludzkiego natrafiają na fundamentalną barierę dostępności adekwatnych danych agregowanych do jednostek lokalnych. Badania próbujące przedstawić te zagadnienia w sposób całościowy i oddać ich zróżnicowanie w skali całej Polski (Czyżewski i in. 2001; Działek 2011a; Herbst 2007; Janc

2009; Wendt 2007; Zaucha i in. 2015) właśnie z tego powodu są w znacznej mierze ograniczone do danych udostępnianych w systemie statystyki publicznej. Dane te, o ile pozwalają na względnie szeroką analizę zmienności kapitału ludzkiego, o tyle w odniesieniu do kapitału społecznego są jedynie częściowo zadowalające. Nie pozwalają również wprost wnioskować o stanie kapitału ludzkiego i społecznego na wsi, gdyż analizy dokonane zostały w układzie województw lub powiatów. Wyniki wskazują na istotne zróżnicowanie obu rodzajów kapitału w układzie centra–peryferie. Wyższe poziomy odnotowane zostały w miastach na prawach powiatu, a niższe na pozostałych obszarach. Biorąc po uwagę rodzaj i terytorialne zróżnicowanie czynników kształtujących poziom obu kapitałów (Janc 2009), w tym uwarunkowanych korzyściami aglomeracji, można z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, że poziom kapitału ludzkiego i społecznego na terenach wiejskich, mierzony wskaźnikami pochodzącymi z systemu statystyki publicznej¹, jest wyraźnie niższy niż w miastach. Do takiego wniosku uprawniają analizy zróżnicowania wybranych składników kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich całej Polski dokonane w układzie gmin (Heffner 2012). Wyraźnie korzystniejsza sytuacja, szczególnie w zakresie demograficznych fundamentów kapitału ludzkiego, cechowała obszary podmiejskie.

Omówione wnioski sformułowano, przyjmując modernizacyjną koncepcję rozwoju, której zasadniczą wadą jest założenie istnienia jednego uniwersalnego modelu przemian społeczno-gospodarczych. Takie podejście umniejsza znaczenie lokalnych uwarunkowań rozwoju (Domański 2004). Równocześnie podejmowane były próby określenia odmienności tych uwarunkowań na obszarach wiejskich, w szczególności w odniesieniu do kapitału społecznego, gdyż w tym zakresie obserwuje się głębsze deficyty na polskiej wsi (Fedyszak-Radziejowska 2005). Fundamentalnym problemem jest niski poziom zaufania do innych osób, choć należy podkreślić, że nie jest to jedynie problem wsi (Czapiński i in. 2015). Analiza pozostałych składowych kapitału ludzkiego, takich jak uczestnictwo organizacyjne, współdziałanie, informacja i komunikacja, inkluzja społeczna oraz poczucie podmiotowości również prowadzi do wniosku o niskim poziomie kapitału społecznego na wsi (Halamska 2008). Analiza B. Fedyszak-Radziejowskiej (2014) z jednej strony wskazuje na odmienność kapitału społecznego na wsi w stosunku do miast, z drugiej stwierdza, że pozytywne zmiany, jakie miały miejsce po akcesji Polski do UE, zostały zatrzymane.

Zagadnienie kapitału społecznego analizowane było również w odniesieniu do pojedynczych województw (Frykowski i Starosta 2005; Kotarski 2013) lub jednostek lokalnych. Szczególnie te ostatnie opracowania poruszają interesujące kwestie, które trudno objąć w większej skali. Poruszono zagadnienia m.in. współpracy sąsiedzkiej (Łabędzki 2011), partycypacji obywatelskiej (Jażdżewska i Frykowski 2006) czy akceptacji norm społecznych (Mularska 2006). Analizy prowadzone były przy zastosowaniu różnych metod i dotyczyły odmiennych wymiarów kapitału społecznego. Wyniki wskazują na jego dość istotne deficyty. Ciekawe wnioski wypłynęły również z doświadczeń tworzenia w Polsce lokalnych grup działania, finansowanych z funduszy europejskich (Psyk-Piotrowska i in. 2013). Pokazują one stosunkowo wysoki, jak dla obszarów wiejskich, po-

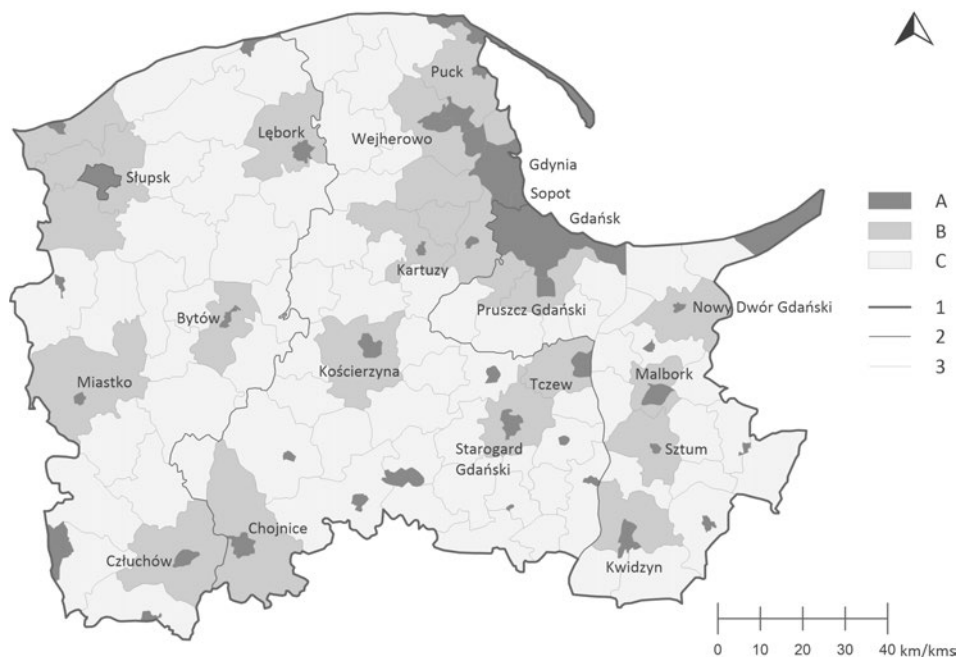
¹ W odniesieniu do kapitału ludzkiego są to wskaźniki: poziomu wykształcenia ludności/radnych, obciążenia demograficznego, salda migracji, nadumieralności mężczyzn, poziomu czytelnictwa, zamożności społeczności lokalnych, przedsiębiorczości ludności. W przypadku kapitału społecznego stosuje się najczęściej następujące wskaźniki: liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych, liczba imprez kulturalnych i zespołów artystycznych, członkostwo w klubach sportowych, zespołach artystycznych i kołach zainteresowań, frekwencja wyborcza.

ziom kapitału społecznego, w dużej części warunkowany wysokim poziomem kapitału ludzkiego członków. Jednocześnie zauważono, analizując różne jego wymiary, istotną niespójność. Członkowie lokalnych grup działania, zapewne jako zdeklarowani społecznicy, wykazywali przywiązanie do norm i wartości. Jednocześnie zaobserwowano trudność w nawiązywaniu współpracy ponad granicami środowisk najbliższych uczestnikom. Dała o sobie znać bariera w postaci ograniczonego zaufania do osób spoza najbliższego kręgu, czyli deficyt kapitału pomostowego. To cecha typowa dla mieszkańców Polski – nie tylko obszarów wiejskich.

Założenia, metoda i zagadnienia badawcze

Biorąc pod uwagę dotychczasowe ustalenia w zakresie terytorialnego zróżnicowania kapitału społecznego i ludzkiego, niniejszy artykuł stanowi próbę chociaż częściowego wypełnienia deficytu wiedzy, powstałego na styku badań ogólnopolskich oraz regionalnych i lokalnych. Badania zróżnicowania obu kapitałów w skali kraju, choć dostarczają istotnych informacji, to opierając się na dostępnych danych statystycznych, pomijają kwestie trudno mierzalne, a istotne. Chodzi o systemy wartości i postawy ludzi istotne dla wykształcenia kompetencji warunkujących poziom kapitału ludzkiego i społecznego. Jak zauważa D. Piróg (2015), rozważania na temat rozwoju, także lokalnego, coraz częściej odwołują się do pojęcia profesjonalizmu, w analizach którego stopniowo odchodzi się od stosowania kategorii kwalifikacji, zastępując je pojęciami wiedzy i umiejętności podmiotu – czyli właśnie kompetencji. W niniejszym opracowaniu przyjęto pogłębione, triadowe ujęcie kompetencji, na które składają się trzy sfery: motywów i cech podmiotów, ról społecznych i koncepcji samego siebie oraz wiedzy i umiejętności (Bird 1995, za: Piróg 2015). Choć takie podejście stosuje się najczęściej w analizach cech kapitału ludzkiego, to wydaje się, że z powodzeniem może być stosowane w odniesieniu do kapitału społecznego. Analizę elementów składających się na systemy wartości i postaw mieszkańców województwa pomorskiego umożliwiły wyniki badania ankietowego wykonanego na zlecenie Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową przez Pracownię Badań Społecznych, w dniach 19.04–27.05.2013 r. na losowej próbie 7,1 tys. mieszkańców w wieku powyżej 15 lat. Z tego na wsi przeprowadzono 2,3 tys. wywiadów². Zastosowano metodę bezpośrednich wywiadów kwestionariuszowych w miejscu zamieszkania respondentów. Próba została wylosowana z rejestru adresów gospodarstw domowych, prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny. Gospodarstwa domowe dobierane były metodą *random-route*, polegającą na poszukiwaniu adresów, poruszając się w ściśle określony sposób, poczynając od wylosowanego punktu startowego. Następnie pod wytypowanym według powyższej reguły adresem losowano respondenta (*Raport techniczny...* 2013). Wielkość próby, jak i przyjęta metoda doboru respondentów umożliwiły analizę wyników w trzech przekrojach terytorialnych: miasto–wieś, gminy podmiejskie – pozostałe gminy wiejskie, regiony historyczne (ryc. 1).

² Wyniki badania ankietowego omawiane w niniejszym opracowaniu uzyskano w toku wykonywania projektu pt. „Wzorcowy System Regionalny Monitoringu Jakości Usług Publicznych i Jakości Życia”, współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (Priorytet V POKL 2007–2013 Dobre rządzenie, Działanie 5.2 Wzmocnienie potencjału administracji samorządowej). Więcej informacji na stronie projektu: www.monitoring.ibngr.pl.

Ryc. 1. Zakres przestrzenny analizy – województwo pomorskie w podziale na: A – miasta, B – podmiejskie gminy wiejskie, C – pozostałe gminy wiejskie, 1 – granica województwa, 2 – granice regionów historycznych, 3 – granice gmin.

Źródło: opracowanie własne.

Spatial scope of the analysis – Pomorskie Province by: A – Cities/towns, B – Suburban rural communes, C – Other rural communes, 1 – Boundary of the province area, 2 – Boundaries of historical regions, 3 – Boundaries of local communes areas.

Source: author's own elaboration.

Przyjęte przekroje terytorialne posłużyły analizie trzech zagadnień badawczych. Po pierwsze, skupiono się na analizie wyników badań ankietowych w kontekście różnic wartości najczęściej stosowanych wskaźników kapitału ludzkiego (poziom przedsiębiorczości) i społecznego (poziom nasycenia organizacjami pozarządowymi) w układzie miasto–wieś (Czyżewski i in. 2001; Działek 2011a; Janc 2009; Wendt 2007; Zaucha i in. 2015). Po drugie, sprawdzono, czy szczególnie charakter gmin podmiejskich (Bański 2010; Wójcik 2010) znajduje odzwierciedlenie w odmiennych niż w pozostałych obszarach wiejskich wartościach analizowanych cech. Po trzeciej, zweryfikowano, w jakim stopniu historyczne uwarunkowania rozwoju (Działek 2011a) terytorialnie różnicują poziom analizowanych cech.

Analizę wyżej wymienionych zagadnień przeprowadzono w oparciu o odpowiedzi na cztery kwestie poruszane w ankiecie. Pierwszą kwestią były wartości leżące u podstaw szczęśliwego życia. Stanowią one fundament, na którym budowany jest zarówno kapitał ludzki, jak i społeczny. Przywiązanie do wartości takich jak praca, uczciwość czy wykształcenie są istotne w kontekście kształtowania kapitału ludzkiego. Z kolei dla formowania się kapitału społecznego ważna jest ranga przypisywana małżeństwu, dzieciom, uczciwości, życzliwości i szacunkowi otoczenia oraz posiadaniu przyjaciół. Drugą kwestią było zaufanie jako podstawa kapitału społecznego. Zbadano nie tylko jego poziom, ale także w jakim stopniu dotyczy najbliższych osób (kapitał społeczny wiążący) oraz czy obejmuje dalsze

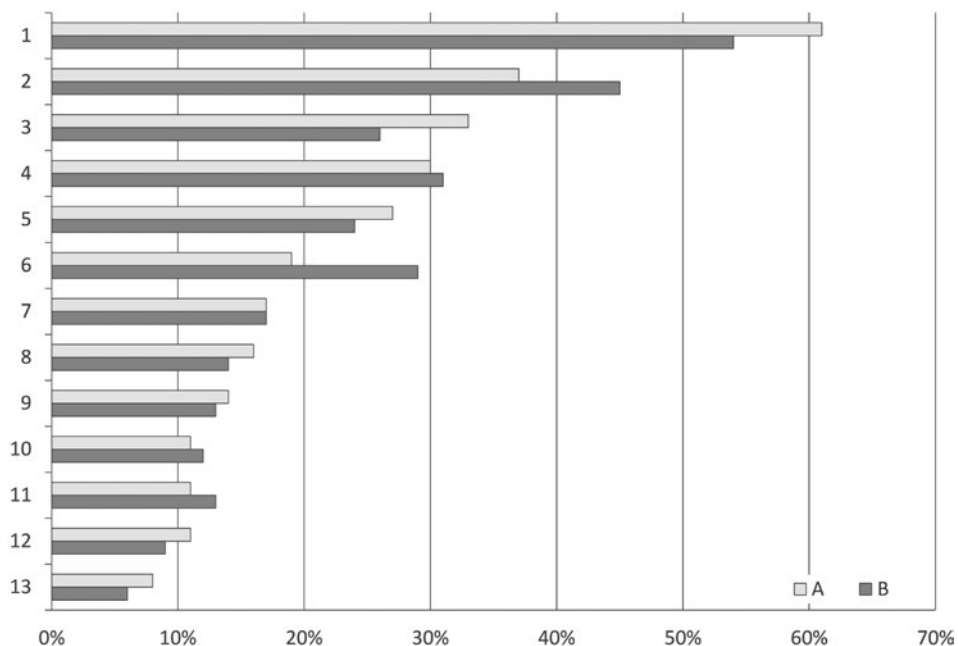

kręgi (kapitał społeczny pomostowy). Trzecim zagadnieniem był poziom identyfikacji i siła związków z miejscem zamieszkania. Związek ten wydaje się być obustronnie istotny – przywiązanie do miejsca zamieszkania może być katalizatorem procesu wzmacniania kapitału społecznego. Jednocześnie wysoki poziom tegoż kapitału powinien sprzyjać zakorzenieniu mieszkańców i całej społeczności. Zgodnie z przytoczoną wcześniej koncepcją rozwoju lokalnego, wysoki poziom spójności i aktywności społecznej sprzyja miejscowej przedsiębiorczości, która jest głównym motorem tego rozwoju. Czwartą kwestią, istotną dla kształtowania kapitału ludzkiego, była postawa ankietowanych wobec pracy, która warunkuje praktyczne wykorzystanie wiedzy i umiejętności nabytych w toku kształcenia oraz predyspozycje osobiste i doświadczenie życiowe, w tym zawodowe. Efektywność tego połączenia kształtuje produktywność pracy, a co za tym idzie decyduje o pozycji konkurencyjnej przedsiębiorstw i opartemu na niej dobrobytowi materialnemu mieszkańców.

Zróżnicowanie wybranych cech kapitału społecznego i ludzkiego w układzie miasto–wieś

Nieliczne wskaźniki opisujące ilościowo poziom kapitału społecznego i ludzkiego wskazują na znaczne dysproporcje w układzie miasto–wieś. W 2013 r. najczęściej stosowany wskaźnik poziomu kapitału społecznego – liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych na 1000 mieszkańców – wynosił w miastach województwa pomorskiego 3,47, podczas gdy na wsi 2,56. W miastach było ich więc o 1/3 więcej. W przypadku podstawowego wskaźnika poziomu kapitału ludzkiego – liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 1000 mieszkańców – wartości kształtowały się na poziomie 96 w miastach i 66 na wsi. W stosunku do poziomu notowanego na wsi w miastach liczba tych podmiotów była o 45% wyższa. Powstaje pytanie, na ile tak znaczne dysproporcje są efektem różnic w poziomie obu kapitałów, a na ile wynikają ze zdyskontowania korzyści aglomeracji i centralnego charakteru miast względem obsługiwanych obszarów wiejskich. Analiza wyników badania ankietowego nie wykazała tak znacznych dysproporcji badanych cech. Hierarchia warunków szczęśliwego życia wśród mieszkańców wsi była zbliżona do odpowiedzi uzyskanych w miastach (ryc. 2). Największa dysproporcja dotyczyła bardzo ważnej cechy dla kształtowania obu kapitałów – uczciwości. Była ona wyraźnie częściej wskazywana na wsi. Przewaga miast dotyczyła znaczenia zdrowia – aspektu ważnego w pierwszej kolejności dla budowania kapitału ludzkiego. Na wsi częściej wskazywano pieniądze, jako warunek szczęśliwego życia, choć trudno to jednoznacznie interpretować z punktu widzenia wpływu na poziom kapitału społecznego i ludzkiego.

Również na pytanie o to, czy warto ufać innym ludziom – czyli o fundament kapitału społecznego – mieszkańcy wsi nieco częściej odpowiadali pozytywnie. Za taką odpowiedzią, podobnie jak w mieście, kryje się jednak przede wszystkim kapitał wiążący. Wysokim zaufaniem obdarza się przede wszystkim członków własnej rodziny, znajomych, ewentualnie prominentnych członków lokalnej społeczności. Ustalenia te są zgodne z wynikami innych badań (Pysk-Piotrowska i in. 2013). Atutem wsi w zakresie wzmacniania kapitału społecznego może być wysokie zaufanie do sołtysów. Ich miejscy odpowiednicy – radni dzielnicowi – nie cieszą się tak wysokim jego poziomem. W świetle dostępnych badań jest to jednak atut w dużej mierze potencjalny, biorąc pod uwagę stosunkowo małe zainteresowanie mieszkańców kształtem funduszu sołectkiego (Ptak 2015).

Ryc. 2. Warunki szczęśliwego życia w opinii mieszkańców województwa pomorskiego w 2013 r. A – miasto, B – wieś, 1 – zdrowie, 2 – pieniądze, 3 – udane małżeństwo, 4 – dzieci, 5 – praca, 6 – uczciwość, 7 – opatrzność, Bóg, 8 – życzliwość i szacunek otoczenia, 9 – pogoda ducha, 10 – przyjaciele, 11 – wykształcenie, 12 – silny charakter, 13 – wolność, swoboda.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Prerequisites of a happy life according to the inhabitants of Pomorskie Province in 2013. A – Urban areas, B – Rural areas, 1 – Health, 2 – Money, 3 – Successful marriage, 4 – Children, 5 – Work, 6 – Honesty, 7 – Providence, God, 8 – Kindness and respect of other people, 9 – Serenity, 10 – Friends, 11 – Education, 12 – Sound character, 13 – Freedom.

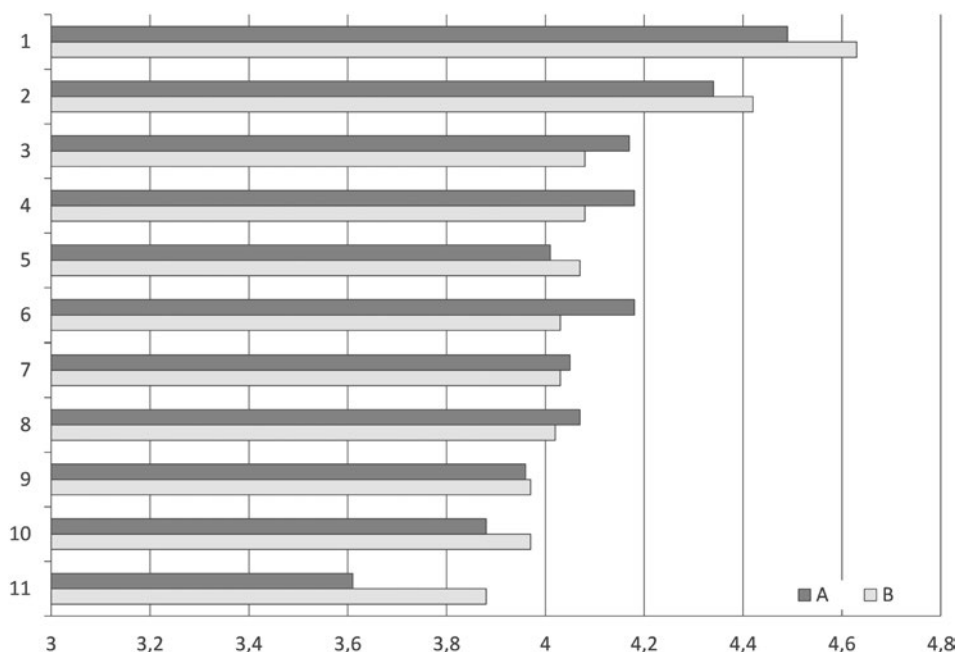
Source: author's own study based on questionnaire survey results.

Zagadnienie identyfikacji i związków z miejscem zamieszkania przeanalizowano na podstawie odpowiedzi udzielonych na cztery pytania. Wyłaniający się z nich obraz zróżnicowań w układzie miasto–wieś nie jest jednoznaczny. O ile poczucie związków z okolicą miejsca zamieszkania cechowało się podobnym poziomem, o tyle zadowolenie z tego miejsca było wyższe wśród mieszkańców miast. Wy tłumaczyć to można w znacznej mierze korzyściami aglomeracji, zapewniającej lepsze warunki życia. Z drugiej strony to mieszkańcy wsi mieli wyraźnie większe poczucie zaangażowania i współdecydowania o sprawach okolicy, choć podkreślić należy wysoki odsetek niemających opinii w tych sprawach, a także znaczną polaryzację odpowiedzi.

Analizując postawy wobec pracy, należy zaznaczyć, że mieszkańcy wsi gorzej oceniali poziom satysfakcji z pracy. Wynika to z ograniczonych rozmiarów niemetroplitalnych rynków pracy, a także słabszej pozycji przetargowej pracowników względem pracodawców, czego świadomość mieli także respondenci. Analiza postaw oparta została na odpowiedziach na pytanie o przyczyny satysfakcji z pracy. Biorąc odpowiedzi ogółem wszystkich respondentów z województwa pomorskiego do najważniejszych zaliczono powody wynikające z ekonomicznej funkcji pracy – wysokość wynagrodzenia i pewność zatrudnienia. Na drugim biegunie znalazł się elastyczny czas pracy oraz korzyści pozafinansowe (np. służ-

bowy samochód, telefon, pakiet medyczny). Respondenci mieszkający na wsi wskazali na podobną hierarchię wartości, choć zaistniały pewne różnice w stosunku do odpowiedzi formułowanych przez mieszkańców miast (ryc. 3.). Nieco większą wagę przykładali oni do elastycznego czasu pracy, wysokości wynagrodzenia, a przede wszystkim do korzyści pozafinansowych. Trochę mniej istotna była pewność zatrudnienia oraz kwestie, takie jak wykonywanie pracy, którą się lubi oraz dobra atmosfera w zespole.

Przeprowadzona analiza wybranych wskaźników wykazała, że różnice w każdym z analizowanych aspektów okazały się wyraźnie mniejsze niż można by się tego spodziewać, biorąc pod uwagę wartości podstawowych wskaźników przedsiębiorczości i aktywności społecznej. Okazało się, że w niektórych aspektach korzystniejszą sytuacją cechują się obszary wiejskie. Różnice w poziomie przedsiębiorczości i aktywności społecznej w ograniczonym stopniu wydają się zatem wynikać z odmienności w systemach wartości i postawach mieszkańców.

Ryc. 3. Czynniki satysfakcji z pracy (średnia na skali 1–5, gdzie 1 = nieważna, 5 = bardzo ważna) w opinii mieszkańców województwa pomorskiego w 2013 r.

A – miasto, B – wieś, 1 – właściwe wynagrodzenie, 2 – dodatki motywacyjne do wynagrodzenia, 3 – pewność zatrudnienia, 4 – dobra atmosfera w zespole, 5 – możliwość wzięcia urlopu w dogodnym terminie 6 – wykonanie pracy, którą się lubi, 7 – możliwość awansu, 8 – łatwość dotarcia do miejsca pracy, 9 – możliwość podejmowania samodzielnych decyzji 10 – elastyczny czas pracy, 11 – służbowy samochód, telefon, pakiet medyczny, inne korzyści pozafinansowe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Factors of job satisfaction according to the inhabitants of Pomorskie Province in 2013

A – Urban areas, B – Rural areas, 1 – Appropriate remuneration, 2 – Other financial incentives, 3 – Employment security, 4 – Team spirit, 5 – Ability to take leave at a convenient time 6 – Doing work that one likes, 7 – Promotion opportunities, 8 – Easy commute, 9 – Ability to make decisions independently, 10 – Flexible working time arrangements, 11 – Company car, mobile phone, private health insurance, other non-financial benefits.

Source: author's own study based on questionnaire survey results.

Zróżnicowanie wybranych cech kapitału społecznego i ludzkiego w układzie wiesi podmiejska – pozostała wieś

Choć wieś podmiejska, w tym w szczególności metropolitalna, różni się istotnie pod wieloma względami od wsi położonych poza bezpośrednim oddziaływaniem miast, to różnice w zakresie oceny wartości leżących u podstaw szczęśliwego życia nie są duże. Odnotowano trzy różnice istotne dla kształtowania kapitału społecznego i ludzkiego. Respondenci zamieszkujący wsie podmiejskie wyraźnie większą wagę przykładali do udanego małżeństwa, co może przekładać się na poziom kapitału wiążącego. Z kolei mieszkańcy pozostałych wsi wyraźnie większą wagę przykładali do wartości takich jak praca oraz wykształcenie, istotnych dla kształtowania kapitału ludzkiego.

Mimo intensywności chaotycznej suburbanizacji i jej kosztów społecznych (Kowalewski i in. 2014) nie zaobserwowano istotnych różnic w poziomie i strukturze zaufania w przekroju gmin podmiejskich i pozostałych wiejskich.

Spośród pytań charakteryzujących poziom identyfikacji i związków z miejscem zamieszkania wyraźnie zróżnicowane okazały się odpowiedzi dotyczące zadowolenia. Mieszkańcy gmin podmiejskich wyrażali zdecydowanie lepsze opinie niż zamieszkujący pozostałe gminy wiejskie.

Pomiędzy respondentami mieszkającymi w gminach podmiejskich i pozostałych gminach wiejskich zarysowały się również pewne różnice w postawach wobec pracy. Wydaje się, że ich przyczyną jest odmienny stan lokalnych rynków pracy. Gminy podmiejskie stanowią integralną część rynków pracy kształtowanych przez sąsiednie miasta stwarzające więcej możliwości zarówno pracodawcom, jak i pracownikom. W ten sposób wytłumaczyć można wyraźnie wyższy odsetek niezadowolonych z pracy w gminach wiejskich oddalonych od miast. Zamieszkujący gminy podmiejskie nie tylko byli z niej bardziej zadowoleni, ale także podkreślali znaczenie cech pracy, które umożliwiają rozwój zawodowy.

Różnice w poziomie wybranych wskaźników pomiędzy gminami podmiejskimi a pozostałymi wiejskimi nie okazały się znaczne. Wyraźniejsze były jedynie w aspektach powiązanych z korzyściami aglomeracji – zadowoleniem z miejsca zamieszkania i niektórymi oczekiwaniami wobec pracy zawodowej.

Zróżnicowanie wybranych cech kapitału społecznego i ludzkiego w układzie regionów historycznych

Przez terytorium współczesnego województwa pomorskiego przebiegały w przeszłości trwałe granice polityczno-administracyjne. Przyjmując założenie, że poziom kapitału społecznego to efekt długotrwałych procesów, należy się spodziewać, że powinien on być zróżnicowany w układzie regionów historycznych. Abstrahując od historycznej zmienności bytów politycznych, których terytoria graniczyły ze sobą na obszarze współczesnego województwa pomorskiego (Knieć i in. 2013), podzielono go na trzy regiony o umownych nazwach (Zachodni, Środkowy, Wschodni). Pierwszy z nich to wschodnia część historycznego Pomorza Zachodniego, które przed II wojną światową stanowiło część Niemiec. Drugi – Pomorze Gdańskie, zamieszkałe przez dwie silne mniejszości etniczne – Kaszubów i Kociewiaków, w okresie międzywojennym stanowiło fragment terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Trzeci obszar – obejmuje Powiśle Warmińskie, stanowiące przed

II wojną światową część Prus Wschodnich oraz część Żuław i obszar Wysoczyzny Gdańskiej, wchodzące w skład terytorium Wolnego Miasta Gdańska. Mimo bogatej historii tych obszarów, to konsekwencje II wojny światowej, w postaci niemal całkowitej wymiany ludności w regionie Zachodnim i Wschodnim, wydają się mieć najdalej idące konsekwencje dla terytorialnego zróżnicowania kapitału ludzkiego i społecznego. Podejście takie przyjął również J. Działek (2011a). Jedną z historycznych konsekwencji mających fundamentalne znaczenie dla rozwoju, a następnie kryzysu obszarów wiejskich w obu tych regionach, była duża rola państwowych gospodarstw rolnych, których likwidacja w toku transformacji ustrojowej, doprowadziła do powstania rozległych obszarów strukturalnego bezrobocia o skutkach odczuwalnych do chwili obecnej. Przyjęty podział w znacznej mierze odpowiada współczesnej typologii obszarów wiejskich na badanym obszarze (Bański 2014).

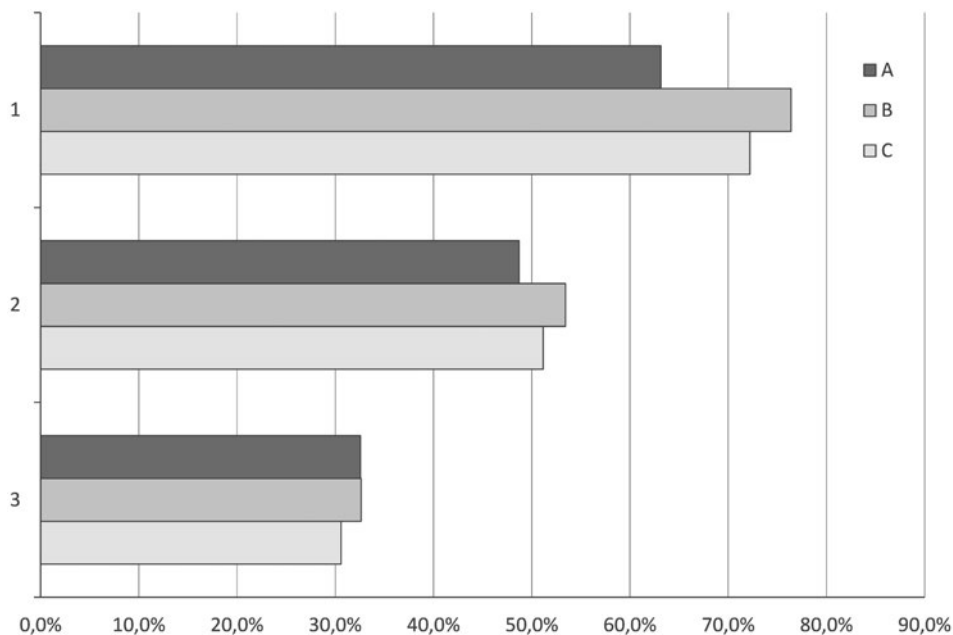
Analiza wyników badania ankietowego wskazuje na zróżnicowanie wybranych cech w przekroju regionów historycznych, choć nie są to różnice głębokie i powszechne. W zakresie warunków szczęśliwego życia do pewnego stopnia odmienną hierarchię wartości zaobserwowano w regionie Zachodnim. Respondenci z tego obszaru wyraźnie rzadziej podkreślali znaczenie zdrowia i posiadania dzieci. Jednocześnie częściej niż pozostali respondenci wskazywali na opatrzność lub Boga, życzliwość i szacunek otoczenia, pogodę ducha i silny charakter. Co ciekawe, udane małżeństwo, dzieci, Bóg nie były wartościami częściej wskazywanymi w regionie Środkowym, zamieszkałym przez społeczności Kaszubów i Kociewiaków. Najwyższa w Polsce stopa przyrostu naturalnego notowana w kaszubskich gminach wiejskich najczęściej tłumaczona jest właśnie przywiązaniem do wymienionych wartości.

Skłonność do zaufania nie okazała się istotnie zróżnicowana w przekroju regionów historycznych. Wyraźniejsze różnice stwierdzono w tym, komu się ufa. Wyraźnie niższe zaufanie do rodziny i sąsiadów odnotowano w regionie Zachodnim (ryc. 4). Wskazuje to na niższy poziom kapitału wiążącego. Również w tym regionie zadeklarowano niższe zaufanie do instytucji lokalnych, choć ta różnica nie była tak znaczna jak w poprzednim przypadku. Nie stwierdzono natomiast różnic w poziomie zaufania do instytucji ponadlokalnych, co pozwala wysunąć przypuszczenie o braku historycznie ukształtowanych zróżnicowań kapitału pomostowego.

Również w zakresie identyfikacji i tożsamości zaobserwowano odmienną regionu Zachodniego. Zdecydowanie mniejszy był tam odsetek respondentów jednoznacznie zadowolonych z miejsca zamieszkania (ryc. 5). Być może jest to paradoksalny efekt nieco większej mobilizacji obywatelskiej, na co może wskazywać relatywnie mały odsetek odpowiedzi wskazujących na niewielki wpływ lub brak wpływu i zaangażowania w sprawy okolicy. Nie bez znaczenia może też być większy krytycyzm wobec lokalnych elit, na co wskazuje mniejszy poziom zaufania, jakim darzą je mieszkańcy opisywanego regionu.

W kwestii oczekiwań wobec satysfakcjonującej pracy nie odnotowano wyraźnych różnic pomiędzy regionami historycznymi. To zapewne następstwo dużej dynamiki zmian na rynku pracy, które przynajmniej częściowo zmniejszają oddziaływanie uwarunkowań o charakterze długiego trwania. Niemniej należy podkreślić, że w tym przypadku nieco odmiennie oceny ponownie formułowali respondenci z regionu Zachodniego. Znaczenie wszystkich warunków pracy były bardziej wyważone. Wyraźnie niższy był odsetek odpowiedzi podkreślających wagę danego czynnika, nieco częściej formułowano za to odpowiedzi neutralne lub negatywne.

W świetle badanych cech uwidocznił się ograniczony zakres i skala zróżnicowań w przekroju regionów historycznych. Większe różnice dotyczyły postaw kształtujących kapitał społeczny, co jest następstwem długotrwałego charakteru procesów, który go kształtują. Obszarem, który cechuje się najwyraźniejszą jego odmiennością okazał się region Zachodni.

Ryc. 4. Zaufanie do ludzi i instytucji (% odpowiedzi twierdzących) w opinii mieszkańców wsi województwa pomorskiego w 2013 r.

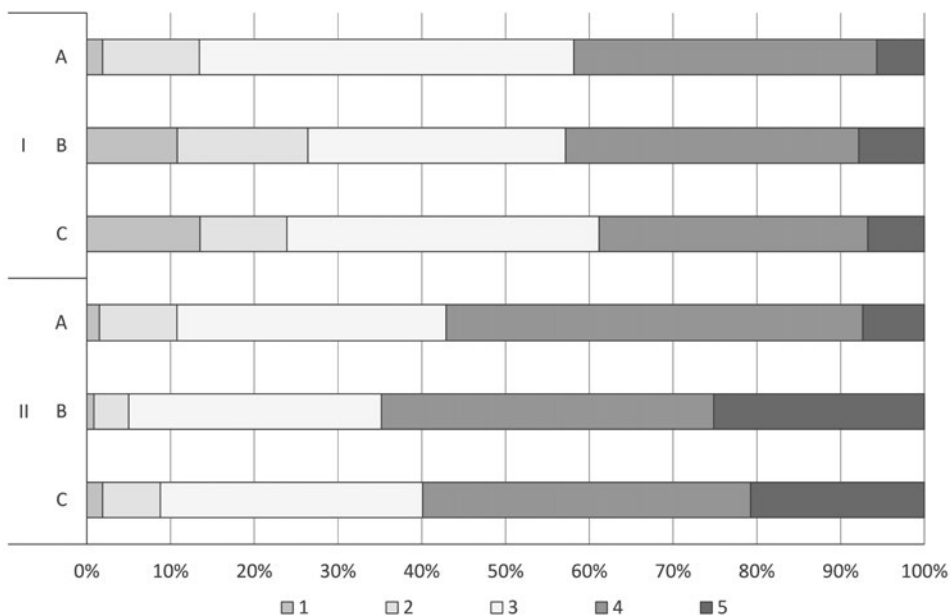
Regiony: A – Zachodni, B – Środkowy, C – Wschodni; ludzie i instytucje: 1 – rodzina i sąsiedzi, 2 – instytucje lokalne (sołtys, księża w parafii, wójt, radni rady gminy, straż pożarna, straż gminna, lekarze, policja, sądy), 3 – instytucje ponadlokalne (organy władz państwa i wybranych instytucji centralnych np. ZUS-u, NBP, GPW w Warszawie).

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Trust in the people and institutions (% of positive answers) according to the inhabitants of rural areas in Pomorskie Province in 2013

Regions: A – Western, B – Central, C – Eastern; People and institutions: 1 – Family and neighbours, 2 – Local institutions (village headman, parish priests, commune head, members of the commune council, fire brigade, commune police, doctors, police, courts), 3 – Supra-local institutions (state government authorities and selected central institutions, e.g. ZUS, NBP and Warsaw Stock Exchange).

Source: autor's own study based on questionnaire survey results.

Ryc. 5. Zaangażowanie w sprawy lokalne i zadowolenie z miejsca zamieszkania w opinii mieszkańców wsi województwa pomorskiego w 2013 r.

Pytania: I – zaangażowanie w sprawy lokalne, II – zadowolenie z miejsca zamieszkania; regiony: A – Zachodni, B – Środkowy, C – Wschodni; odpowiedzi: 1 – nie, 2 – raczej nie, 3 – trudno powiedzieć, 4 – raczej tak, 5 – tak.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Involvement in local affairs and satisfaction with place of residence according to the inhabitants of rural areas in Pomorskie Province in 2013

Questions: I – Involvement in local affairs, II – Satisfaction with place of residence; regions: A – Western, B – Central, C – Eastern; answers: 1 – No, 2 – Rather not, 3 – Difficult to say, 4 – Rather yes, 5 – Yes.

Source: author's own study based on questionnaire survey results.

Podsumowanie

Analiza opinii mieszkańców województwa pomorskiego na temat systemu wartości i postaw istotnych dla wykształcenia kompetencji warunkujących poziom kapitału ludzkiego i społecznego pozwoliła na sformułowanie trzech wniosków dotyczących terytorialnego zróżnicowania badanych cech.

Po pierwsze, zróżnicowanie w układzie miasto–wieś wartości i postaw uznanych za ważne w kształtowaniu kompetencji, które są składowymi kapitału ludzkiego lub społecznego (zadowolenie z życia, zaufanie, identyfikacja z miejscem zamieszkania, postawy wobec pracy) okazało się mniejsze niż należałoby się spodziewać, biorąc pod uwagę dane o poziomie przedsiębiorczości i aktywności społecznej. Jeżeli przyjąć, że wyniki badania ankietowego pozwalają na analizę niektórych elementarnych składowych obu kapitałów, a dwa przywołane powyżej wskaźniki obrazują ich końcową wartość, to widać, że różnice w układzie miasto–wieś w ograniczonym stopniu wynikają z systemu wartości i postaw mieszkańców. Przewagę miast nad terenami wiejskimi w obu aspektach kształtują w większym stopniu inne czynniki – przede wszystkim korzyści aglomeracji, które można zdyskontować w działalności gospodarczej, i do pewnego stopnia, społecznej. Ważną rolę

pełni też stopień centralności danego ośrodka, wyrażający się zasięgiem obsługi obszarów sąsiednich. Wysoki poziom przedsiębiorczości z reguły nie jest jedynie następstwem posiadanych kompetencji, ale także wielkości rynku zbytu, obecności kooperantów i wyposażenia w odpowiednią infrastrukturę techniczną. Wysoki poziom aktywności społecznej mierzony liczbą instytucji nie bierze pod uwagę faktu, że duża część z nich działa ponadlokalnie. Brak siedziby takiej instytucji na określonym terytorium nie oznacza więc, że jego mieszkańcy nie są aktywnymi członkami. Nie oznacza to, że wartości i postawy ludzkie nie mają wpływu na poziom i charakter kapitału ludzkiego i społecznego. Są one niezbędne, aby w ogóle posługiwać się pojęciem kapitału w odniesieniu do ludzkich populacji. W istniejących ramach ustrojowych nie wystarczają jednak do zapobieżenia narastaniu dysproporcji rozwojowych w układzie miasto–wieś. Jednocześnie należy mieć na względzie, że wyniki badań ankietowych nie powinny być interpretowane wprost. Wyraźnie mniejsze różnice w kwestiach istotnych dla kształtowania kapitału społecznego i ludzkiego po części wynikają z formułowania ich w określonym kontekście społecznym. Ramy odniesienia tworzą nie abstrakcyjne wskaźniki, a raczej sytuacja ludzi w bliższych i dalszych kręgach otoczenia. Prowadzi to do spłaszczenia spektrum formułowanych ocen. Subiektywizm opinii i oparty na nich wyników badań ankietowych nie umniejsza ich wiarygodności i przydatności w identyfikacji zasobów rozwojowych. Są one podstawą podejmowania wielu codziennych decyzji, które skutkują działaniami wzmacniającymi lub prowadzącymi do erozji kapitału społecznego i ludzkiego. W przypadku dostępności danych z obu rodzajów źródeł należy je konfrontować, co pozwala lepiej zrozumieć przyczyny terytorialnego zróżnicowania obu kapitałów.

Po drugie, wpływ podmiejskiego położenia na terytorialne zróżnicowanie badanych zmiennych potwierdzony został głównie w zakresie wprost wynikającym z oddziaływania korzyści aglomeracji. Większe różnice dotyczyły jedynie zadowolenia z miejsca zamieszkania, a także niektórych postaw wobec pracy. Bliskość miasta zapewnia większy dostęp do usług komercyjnych i publicznych. Obszary podmiejskie funkcjonują jako część większego rynku pracy, który niemal zawsze oferuje lepsze warunki zatrudnienia niż rynek peryferyjny. To w istotnym stopniu kształtuje postawy i aspiracje zawodowe. Żywiołowa i chaotyczna urbanizacja potencjalnie powinna negatywnie oddziaływać na niektóre aspekty kapitału społecznego w następstwie konfliktów społecznych, które stwarza (Wójcik i in. 2014). Wydaje się, że zagadnienie to wymaga dalszych badań. Być może konflikty te są mobilizujące i wzmacniają kapitał wiążący zantagonizowane grupy.

Po trzecie, wpływ czynników długiego trwania na zróżnicowanie badanych cech został potwierdzony w ograniczonym zakresie. W przekroju regionów historycznych zauważono pewne odmienności w odpowiedziach formułowanych przez respondentów z zachodniej części województwa. Wydaje się jednak, że w znacznej mierze tłumaczyć je można kryzysem transformacyjnym, który w rezultacie upadku państwowych gospodarstw rolnych spowodował trwałą zapaść społeczno-gospodarczą najbardziej peryferyjnych części tego regionu. Peryferyjność, w rozumieniu dostępności transportowej, może być czynnikiem decydującym, gdyż w silniej zurbanizowanym, korzystniej położonym regionie Wschodnim, również dotkniętym upadkiem państwowych gospodarstw rolnych, nie formułowano opinii wyraźnie odmiennych.

Wielość przedstawionych interpretacji towarzyszących analizie terytorialnego zróżnicowania kapitału społecznego i ludzkiego wynika z jednej strony ze złożoności warunków i czynników kształtujących oba kapitały, z drugiej zaś z nieprecyzyjności samych pojęć, a na-

wet ich wtórności, na co wskazują krytycy koncepcji. Wydaje się jednak, że obie koncepcje kapitału dość dobrze przystają do rzeczywistości społecznej, w której silna konkurencja, także pomiędzy jednostkami terytorialnymi, postrzegana jest jako główny mechanizm rozwoju. Może być ona również pomocna w identyfikacji zasobów lokalnych dla rozwoju wsi, która pozbawiona przewagi w postaci zakumulowanego kapitału materialnego, większym stopniu powinna dbać o wzmocnienie kapitału społecznego i ludzkiego.

Literatura

- Bański J.**, 2008, *Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego*, Studia Obszarów Wiejskich, 14.
- Bański J.**, 2010, *Odrębność obszaru podmiejskiego w kontinuum miejsko-wiejskim*, Czasopismo Geograficzne, 80, 4, s. 210–228.
- Bański J.**, 2014, *Współczesne typologie obszarów wiejskich w Polsce – przegląd podejść metodologicznych*, Przegląd Geograficzny, 86, 4, s. 441–470.
- Becattini G., Bellandi M., Ottati G., Sforzi F.**, 2003, *From industrial districts to local development*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Bird B.**, 1995, *Towards a theory of entrepreneurial competency*, [w:] J.A. Katz, R.H. Brockhaus (red.), *Advances in entrepreneurship, firm emergence and growth*, JAI Press, s. 51–72.
- Brol R.**, 1998, *Rozwój lokalny – nowa logika rozwoju gospodarczego*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, 785, s. 11–15.
- Coffey W.J., Polese M.**, 1984, *The concept of local development: a stages model of endogenous regional growth*, Papers in Regional Science, 55, 1, s. 1–12.
- Coffey W.J., Polese M.**, 1985, *Local development: conceptual bases and policy implications*, Regional Studies, 19, 2, s. 85–93.
- Coleman J. S.**, 1998, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, American Journal of Sociology, 94, s. 95–120.
- Czapiewski K.Ł.**, 2006, *Rural areas of success – in the search definitions and measures*, Europa XXI, 15, s. 77–86.
- Czapiewski K.Ł.**, 2010, *Koncepcja wiejskich obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego i ich rozpoznanie w województwie mazowieckim*, Studia Obszarów Wiejskich, 22, s. 7–218.
- Czyżewski A.B., Góralczyk-Modzelewska M., Saganowska E., Wojciechowska M.**, 2001, *Regionalne zróżnicowanie kapitału ludzkiego w Polsce*, Studia i Prace. Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych GUS i PAN, 277, s. 1–27.
- Domański B.**, 2004, *Krytyka pojęcia rozwoju a studia regionalne*, Studia Regionalne i Lokalne, 16, 2, s. 7–23.
- Działek J.**, 2011a, *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Działek J.**, 2011b, *Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*, Studia Regionalne i Lokalne, 45, 3, s. 100–118.
- Fedyszak-Radziejowska B.**, 2005, *Czy kapitał społeczny bez społecznego zaufania jest możliwy? Przykłady polskich gmin wiejskich*, [w:] T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 65–90.
- Fedyszak-Radziejowska B.**, 2014, *Społeczności wiejskie dziesięć lat po akcesji. Postawy, wartości i uwarunkowania społeczno-ekonomiczne*, [w:] I. Nurzyńska, W. Poczta, *Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 153–174.

- Frykowski M.**, Starosta P., 2005, *Kapitał społeczny na terenie województwa łódzkiego*, [w:] K. Gorlach, G. Forys (red.), *W obliczu zmiany. Wybrane strategie działania mieszkańców polskiej wsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 79–106.
- Gorzela G.**, 2003, *Bieda i zamożność regionów. Założenia, hipotezy, przykłady*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 11, 1, s. 37–59.
- Grosse G. T.**, 2002, *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 8, 1, s. 25–48.
- Halamska M.**, 2008, *Kapitał społeczny wsi. Próba rekonstrukcji*, *Przegląd Socjologiczny*, 57, s. 81–105.
- Heffner K.**, 2007, *Wiejskie rynki pracy – kurczące się zasoby czy niewyczerpane rezerwy?*, [w:] W. Kamińska i K. Heffner, *Wiejskie rynki pracy – zasoby, aktywizacja, nowe struktury*, *Studia KPZK PAN*, 145, s. 8–51.
- Herbst M.**, 2007, *Wpływ kapitału ludzkiego i społecznego na (krótkookresowy) wzrost gospodarczy w polskich podregionach*, [w:] M. Herbst (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 166–203.
- Janc K.**, 2009, *Zróżnicowanie przestrzenne kapitału ludzkiego i społecznego w Polsce*, *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 8, s. 1–120.
- Jażdżewska I., Frykowski M.**, 2006, *Rozwój gospodarczy gmin a aktywność obywatelska mieszkańców wsi i małych miast województwa łódzkiego*, [w:] E. Psyk–Piotrowska (red.), *Kapitał społeczny, partycypacja obywatelska, rozwój lokalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 104–128.
- Kowalewski A., Mordasewicz J., Osiatyński J., Regulski J., Stępień J., Śleszyński P.**, 2014, *Ekonomiczne straty i społeczne koszty niekontrolowanej urbanizacji w Polsce – wybrane fragmenty raportu*, *Samorząd Terytorialny*, 25, 4, s. 5–21.
- Krzysztofek K., Szczepański M.S.**, 2005, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Knieć W., Goszczyński W., Obracht-Prondzyński C.**, 2013, *Kapitał społeczny wsi pomorskiej*, *Kaszubski Uniwersytet Ludowy*, Wieżyca.
- Łabędzki H.**, 2011, *Kapitał ludzki i społeczny na obszarach wiejskich powiatu Żary*, *Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu. Roczniki Naukowe*, 13, 2, s. 284–289.
- Marchewka K.**, 2000, *Główne nurty w teorii kapitału*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 63, 3, s. 105–120.
- Mularska M.**, 2006, *Aprobata wybranych norm społecznych na obszarach wiejskich*, [w:] E. Psyk–Piotrowska (red.), *Kapitał społeczny, partycypacja obywatelska, rozwój lokalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 89–103.
- OECD, 1998, *Human Capital Investment. An International Comparison*, Paris.
- Parysek J.J.**, 1997, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Piróg D.**, 2015, *Kompetencje z zakresu przedsiębiorczości: rozważania teoretyczne i ich ilustracje w obszarze szkolnictwa wyższego*, *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 11, s. 364–376.
- Porter M.E.**, 2000, *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa.
- Psyk-Piotrowska E., Zajda K., Kretek-Kamińska A., Walczak-Duraj D.**, 2013, *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego w lokalnych grupach działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Ptak A.**, 2015, *Lokalna społeczność w procesie tworzenia funduszu sołeckiego*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 59, 1, s. 138–153.
- Raport techniczny z realizacji badania “Wzorcowy System Regionalny Monitoringu Jakości Usług Publicznych i Jakości Życia”*, 2013, Pracownia Badań Społecznych (maszynopis).

- Sagan I.**, 2007, *Teorie rozwoju regionalnego i ich praktyczne zastosowanie*, [w:] G. Gorzelak, A. Tucholska (red.), *Rozwój, region, przestrzeń*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 91–108.
- Walukiewicz S.**, 2007, *Four Forms of Capital and Proximity*, Working Paper of Systems Research Institute of Polish Academy of Sciences, 3, s. 1–40.
- Wendt J.**, 2007, *Wymiar przestrzenny struktur i aktywności społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, *Prace Geograficzne*, 208, s. 7–230.
- Wójcik M.**, 2010, *Wieś metropolitalna – podstawowe pojęcia i koncepcje badawcze*, 58. Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Łódź, 8–12 września 2010 r.
- Wójcik M.**, 2013, *Geografia wsi w Polsce. Ewolucja koncepcji i problemów badawczych*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 13, s. 4–18.
- Wójcik M., Dmochowska-Dudek K., Traczyk A.**, 2014, *Konflikty społeczno-przestrzenne na obszarach wiejskich województwa łódzkiego*, *Biuletyn Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich Województwa Łódzkiego*, 4, s. 8–11.
- Zaucha J., Brodzicki T., Ciołek D., Komornicki T., Mogiła Z., Szlachta J., Zaleski J.**, 2015, *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*, Difin SA, Warszawa.

Summary

The article is to complement data on territorially diversified social and human capital in rural areas. The study concentrated on rural areas of Pomorskie Province, broken down by suburban and other rural communes, and broken down by historical regions. The subject of the study is human and social capital. The term 'human capital' is understood as a collection of knowledge, skills and competencies of given persons, used for the purpose of economic activity. Social capital, on the other hand, is the ability of cooperative interrelations between people in a group or organisation to achieve common benefits. Both types of capital are significant, intangible resources necessary for the local development. The article focuses on selected aspects of both types of capital which are neglected in most studies relying on secondary data, due to measurement difficulties. Therefore, primary data was used from polls conducted on a group of 7,100 individuals (including 2,300 rural residents). The analysis covered the following issues: the value of life, trusting people and institutions, identification and relation with the work place, attitude towards work. The results consisted in three categories of conclusions. Firstly, as indicated by the most common indicators of social activity and entrepreneurship, the analysed characteristics do not differ between the city inhabitants and those in rural areas. Data on entrepreneurship and social activeness are easily accessible at every level of spatial integration and are commonly applied. Nevertheless, they should be interpreted with greater caution as the value of these indicators results directly from defined features of particular individuals and their community constituting human and social capital. The individuals' and communities' environment has a considerable impact on their functioning in society. On the other hand, polls indicate that they also cannot be interpreted directly. Smaller differences in issues meaningful for the development of social and human capital result partially from the way in which they are formulated in the social context. The reference framework is rather the situation of people in the closer and further environment than abstract indicators. This leads to flattening the spectrum of formulated assessments. Secondly, a lower

level of studied features was generally not observed in rural suburbs with the exception of its components which are directly dependent on the agglomeration economies. Thirdly, in terms of historical regions, responses formulated by the respondents of the western part of the Province showed certain distinctive features. However, it seems that this might be attributed to the transition crises rather than long-term conditions.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2017, tom 46, s. 149–158
<https://doi.org/10.7163/SOW.46.9>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Lokalni liderzy w funkcjonowaniu grup producenckich w powiecie krotoszyńskim

Local leaders in the functioning of producer groups in Krotoszyn district

Dawid BAŁA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
ul. Bogumiła Krygowskiego, 61-680 Poznań
dawid.bala@amu.edu.pl

Zarys treści: Celem artykułu jest określenie społecznego wymiaru kreowania liderów grup producentów rolnych. W ramach badania scharakteryzowano liderów 26 grup działających na obszarze powiatu krotoszyńskiego. W toku badań wykorzystano metodę dokumentacyjną, analizując bazy i rejestry urzędowe dotyczące grup producenckich oraz metodę ankietową. Liderzy grup producenckich to głównie osoby dobrze znające uwarunkowania działalności rolniczej danego obszaru i charakteryzujący się ponadprzeciętnym poziomem przedsiębiorczości. Nakreślenie portretu „dobrego” lidera może zostać wykorzystane do wyznaczania grup odbiorczych działań edukacyjnych w zakresie szkolenia kadr zarządczych istniejących i przyszłych grup producenckich.

Słowa kluczowe: grupy producentów rolnych, lider, powiat krotoszyński.

Wstęp

Wśród czynników wpływających na rozwój grup producentów rolnych szczególne znaczenie ma jakość kapitału społecznego i ludzkiego. Kreowanie tych czynników jest procesem czasochłonnym. Powstaniu grup producenckich sprzyja występujący w danym środowisku lokalny kapitał społeczny rozumiany jako zasób będący wynikiem wykorzystywania przez jednostki sieci relacji społecznych, z którego czerpać może dana organizacja i jej członkowie (Bourdieu 1986, za: Chlebicka in. 2014). Jednocześnie, jak zauważają B. Kutkowska i I. Antosz (2012), funkcjonowanie grupy producenckiej, w ramach której rolnicy dobrze współdziałają, wpływa na wzmocnienie kapitału społecznego wsi. Umiejętność współpracy międzyludzkiej jest zróżnicowana regionalnie, a za regiony o najwyższej jakości kapitału społecznego uznaje się takie województwa jak: wielkopolskie, pomorskie, podkarpackie czy małopolskie (Janc 2006; Kamiński, 2008; Paszkiewicz 2009). Jednym z podstawowych elementów kształtujących jakość kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich jest poziom wykształcenia i dostępność placówek oświatowych. Skorelowanie kapitału społecznego

z popularnością grup producenckich nie jest jednak takie oczywiste, gdyż w województwach o dużym potencjale społecznym (małopolskie, podkarpackie) stopień zorganizowania rolników należy do jednych z najniższych w kraju. Niechęć do integracji w tych województwach może mieć podłoże mentalnościowe, z drugiej jednak strony, jak wskazuje A. Sikorska (2011), rolnicy z gospodarstw niskotowarowych na ogół charakteryzują się znacznie niższym poziomem skolaryzacji, zwłaszcza w odniesieniu do wykształcenia rolniczego niż osoby z gospodarstw wysokotowarowych. Jednocześnie gospodarstwami niskotowarowymi znacznie częściej kierują osoby bardziej zawansowane wiekiem, które z natury są mniej skłonne do nowych rozwiązań organizacyjnych, jakimi są grupy producenckie. Starsi kierownicy gospodarstw rolnych mogą również mieć złe doświadczenia związane ze spółdzielczością wiejską okresu PRL.

O ile wysoki poziom kapitału społecznego jest szczególnie ważny na etapie zawiązywania się grupy producenckiej, to w późniejszym czasie rośnie znaczenie kapitału ludzkiego, gdyż grupa jak każda organizacja potrzebuje sprawnego przywództwa. Grupa producencka jest specyficznym przedsiębiorstwem, ponieważ celem jej funkcjonowania jest przede wszystkim poprawa konkurencyjności gospodarstw swoich członków, a nie bezpośrednie generowanie zysków. Powodzenie w zarządzaniu taką grupą wymaga specjalistycznego kapitału ludzkiego, który możemy rozumieć jako wiedzę, umiejętności, możliwości oraz potencjał do rozwoju i wprowadzania innowacji, jakimi dysponują członkowie danej organizacji (Baron i Armstrong 2008). Zasoby kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich w Polsce, mimo ogromnego postępu, jaki nastąpił po roku 2004, są nadal dużo skromniejsze w stosunku do miast (Kobyłecki 2006; Mossakowska i Zawajska 2009; Klonowska-Matytyna 2014). Kapitał ludzki mierzony poziomem wykształcenia obrazuje znaczne dysproporcje – według danych GUS w 2010 r. osoby z wykształceniem średnim lub wyższym stanowiły około 43% pracujących na wsi, w miastach było to około 71%.

Dostępność zasobów kapitału ludzkiego w postaci lokalnych liderów jest jednym z niezbędnych warunków funkcjonowania grup producenckich. Według D. Knechta (2012) brak liderów wśród rolników jest jedną z podstawowych barier zmniejszającą powstawanie nowych grup. Celem artykułu jest określenie społecznego wymiaru kreowania liderów grup producentów rolnych poprzez scharakteryzowanie liderów grup działających na obszarze powiatu krotoszyńskiego w latach 2001–2015. Starano się określić, kim są/byli prezesi tych grup oraz jakie są atrybuty i uwarunkowania ich kreowania.

W badaniu wykorzystano głównie metodę dokumentacyjną, analizując informacje dotyczące 26 grup producenckich z terenu powiatu krotoszyńskiego zawarte w Krajowym Rejestrze Sądowym, w Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej, Rejestrze Grup Producentów Rolnych województwa wielkopolskiego oraz w bazie beneficjentów Wspólnej Polityki Rolnej. Pozostałe informacje dotyczące prezesów grup pozyskano z realizowanego w 2015 r. badania ankietowego dotyczącego charakterystyki grup producenckich, którym objęto 26 grup funkcjonujących na tym terenie. Należy zaznaczyć, że trzech prezesów pełniło funkcję w więcej niż jednej grupie, tym samym badanie objęło 17 osób.

Jako obszar badań wybrano powiat krotoszyński charakteryzujący się jednym z najwyższych poziomów zaawansowania procesów integracyjnych w polskim rolnictwie. Na jego terenie funkcjonuje najstarsza grupa producencka w Polsce, a ugruntowana pozycja kilkunastu pozostałych grup pozwoliła objąć ich badaniem w maksymalnie szerokim horyzoncie czasowym.

Cechy lidera grupy producenckiej

Dużą wagę wyboru odpowiedniego lidera grupy producenckiej podkreśla L. Szczebiot-Knoblach (2005), wskazując, że osoba taka musi charakteryzować się wysokim poziomem przedsiębiorczości oraz zdolnościami interpersonalnymi. Musi posiadać zaufanie swoich członków i cieszyć się autorytetem wynikającym ze sprawowania wcześniejszych funkcji społecznych. Osoba chcąca efektywnie zarządzać specyficznym przedsiębiorstwem, jakim jest grupa producencka, powinna posiadać również podstawowe kwalifikacje w zakresie prawa, ekonomii czy marketingu. Przy czym liczą się tu przede wszystkim praktyczne umiejętności i zdolność do kształcenia ustawicznego. Według K. Pieniążka i in. (1997) cechami charakterystycznymi „dobrego” lidera grupy producenckiej są:

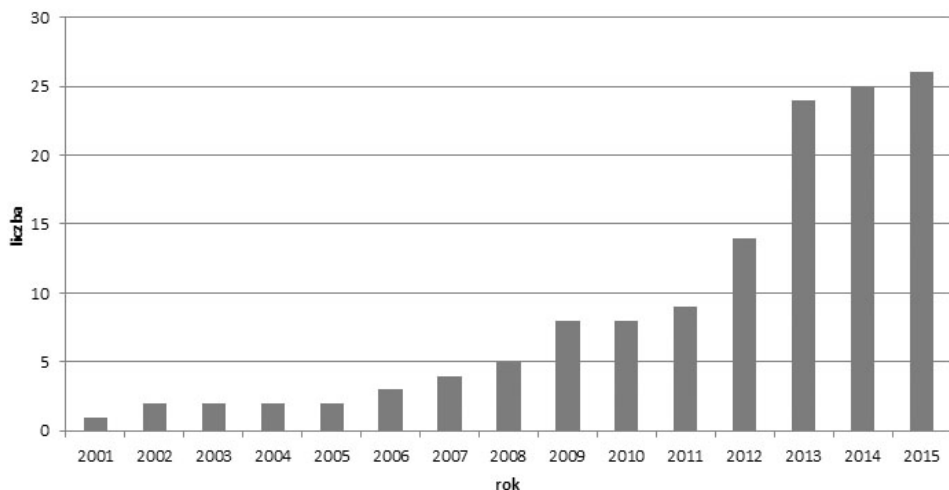
- dostrzeżenie istniejących problemów, niedoskonałości i posiadanie pomysłów na ich rozwiązanie,
- umiejętność zainicjowania i pokierowania działaniami zmierzającymi do rozwiązania problemów,
- umiejętność sprawiedliwego podziału wypracowanych efektów działalności grupy.

Jak zauważa R. Mrówka (2009), liderzy kreowani są bardziej przez okoliczności, niż przez indywidualne cechy. „Dobry” lider grupy producenckiej musi cechować się dużym zaufaniem, gdyż trudno sobie wyobrazić, aby rolnik zdecydował się na powierzenie sprzedaży swoich produktów osobie, która ma wątpliwą reputację. Tym bardziej, że lider grupy producenckiej posiada dostęp do tajemnic handlowych samej grupy, jak i informacji poufnych dotyczących gospodarstw należących do jej członków.

Grupy producenckie w powiecie krotoszyńskim

Powstanie grup producentów rolnych w Polsce w oparciu o ustawę z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach (Dz.U. 2000 nr 88 poz. 983) jest ściśle związane z powiatem krotoszyńskim, na terenie którego w 2001 r. zarejestrowano pierwszą grupę producencką w Polsce. Z inicjatywy GS „Samopomoc Chłopska” w Krotoszynie w 1999 r. zawiązано Zrzeszenie Producentów Trzody Chlewnej „PRO-AGRO”, które początkowo skupiało ponad 500 rolników. Istotnym impulsem rozwojowym działalności grupowej na terenie tego powiatu było uruchomienie wsparcia z działania „Grupy producentów rolnych” w ramach PROW 2007–2013. W 2013 r. na terenie powiatu zarejestrowano 10 nowych grup producenckich, a w latach 2001–2015 funkcjonowało łącznie 26 podmiotów (ryc. 1.). Ponad połowa z nich działa w formie spółki z.o.o. Rolnicy zdecydowanie rzadziej decydują się na współpracę poprzez spółdzielnie czy zrzeszenie.

Grupy producentów w powiecie krotoszyńskim były najczęściej tworzone przez producentów nasion zbóż i roślin oleistych (9), żywca wieprzowego (8), rzadziej żywca wołowego (4). Wśród pozostałych ciekawostką są jedyne w Polsce 2 grupy skupiające producentów królików.

Ryc. 1. Liczba grup producentów rolnych zarejestrowanych w powiecie krotoszyńskim w latach 2001–2015
 Źródło: opracowanie własne na podstawie Rejestru grup producentów rolnych województwa wielkopolskiego.
The number of agricultural producers groups registered in Krotoszyn district in 2001–2015
 Source: own study based on of the register of agricultural producers groups in the Wielkopolskie Province.

Charakterystyka liderów grup producenckich w powiecie krotoszyńskim

Na gruncie teorii zarządzania możemy wyróżnić dwie podstawowe metody zarządzania, tj. zarządzanie jednoosobowe lub kolegialne (Hamrol 1998). Uregulowania legislacyjne funkcjonowania poszczególnych form prawnych grup producenckich, tj. spółdzielni, spółek, stowarzyszeń i zrzeszeń dopuszczają możliwość reprezentowania tych podmiotów zarówno przez organy jednoosobowe, jak i wieloosobowe. W praktyce jednak najczęściej funkcjonują wieloosobowe zarządy grup producenckich. Przy czym ich wielkość jest zróżnicowana. Coraz częściej odchodzi się jednak od nazbyt rozbudowanych organów o niskiej sprawności. Utrzymywanie członków zarządów, którzy sprawują swoje funkcje czysto teoretycznie, mija się z celem i sprawia trudności w podejmowaniu prawomocnych decyzji. W najstarszej i jednocześnie najliczniejszej grupie producenckiej zarejestrowanej na terenie powiatu krotoszyńskiego, tj. Zrzeszeniu Producentów Trzody Chlewnej „PRO-AGRO”, zredukowano wielkość zarządu z 5 osób do 3. Podjęte zmiany wskazują na dużą dojrzałość i zaufanie członków tej działającej od ponad 15 lat grupy. Nie bez znaczenia jest również fakt, że liczba członków od momentu zawiązania uległa dużemu zmniejszeniu z 385 członków założycieli do 130 w 2016 r. Ograniczone zaufanie jest charakterystyczne dla grup „młodych”, w których jak najwięcej osób chce uczestniczyć w podejmowaniu decyzji. Takim przykładem jest Spółdzielcza Grupa Producentów Bożacin, której wszyscy członkowie wchodzi w skład sześciuosobowego zarządu. Jest to jednocześnie przykład najbardziej licznego organu zarządczego w grupach producenckich na obszarze powiatu krotoszyńskiego. Zarządy grup liczą tam od 1 do 6 członków. Zauważalna jest tendencja do ograniczania składów w najstarszych grupach oraz powoływania maksymalnie dwuosobowych zarządów w przypadku nowo powstałych, które obecnie są najczęstszym rozwiązaniem (ponad 45% ogółu działających grup). Zmiany w zakresie modelu kierowania

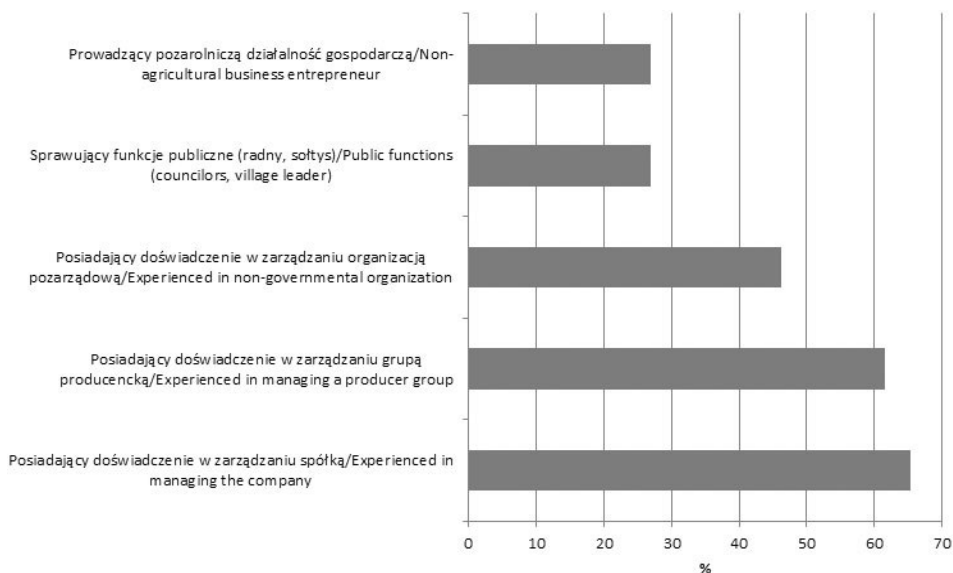
grupami producenckimi wskazują na coraz powszechniejsze krystalizowanie się lokalnych liderów w obrębie ich funkcjonowania. O ile na etapie organizowania się grupy producenckiej bycie liderem ma charakter nieformalny, to w późniejszych etapach coraz częściej pozycja ta zostaje usankcjonowana poprzez powierzenie liderowi funkcji prezesa i powołanie jednoosobowego zarządu. Na koniec marca 2016 r. jednoosobowy zarząd był sprawowany w trzech grupach zarejestrowanych w powiecie krotoszyńskim. Zdecydowanie się na jednoosobowy zarząd świadczy o ogromnym zaufaniu członków grupy. Niezwykle ważny w takiej sytuacji jest autorytet lidera w środowisku wiejskim, co podkreśla B. Kutkowska i I. Antosz (2012). Sprawowanie jednoosobowego zarządu grupą producencką jest rzadko spotykane i wskazuje na reprezentowany przez te osoby ponadprzeciętny poziom kapitału ludzkiego. Wśród trojga prezesów posiadających pełnię władzy znajdujemy osoby, które legitymują się doświadczeniem w zarządzaniu grupą, były członkami zarządu przedsiębiorstwa innego niż grupa producencka oraz prowadzą indywidualne gospodarstwo rolne. Dwóch na trzech prezesów posiadało doświadczenie w zarządzaniu organizacją pozarządową, wykształcenie średnie rolnicze oraz prowadziło pozarolniczą działalność gospodarczą. W momencie obejmowania funkcji prezesa osoby te były w wieku nie wyższym niż 40 lat.

Niezależnie od tego, czy grupa posiada zarząd jedno czy wieloosobowy, w strukturze organizacji znajduje się osoba stojąca najwyżej w hierarchii. Zasadniczą odpowiedzialność za prawidłowe funkcjonowanie grupy ponosi prezes, będący liderem wśród członków grupy i zarządu. Średnia wieku liderów grup producenckich z powiatu krotoszyńskiego w momencie obejmowania przez nich funkcji wynosi 44,6 lat. Najmłodszy lider miał 29 lat, a najstarszy 62 lata. Zauważalna jest tendencja do powierzania tej funkcji coraz młodszym osobom. Przy czym należy zauważyć, że w najdłużej działających grupach producenckich liderami zostawały osoby powyżej 50 roku życia, które posiadały niekwestionowane doświadczenie, czy to angażując się w działalność organizacji pozarządowych, czy to w sprawując funkcje publiczne – ponad 46% prezesów grup producenckich działa lub działało w zarządach organizacji społecznych, a prawie 27% sprawowało lub sprawuje mandat sołtysa lub radnego (ryc. 2).

Autorytet związany ze sprawowaniem tych funkcji mógł mieć duże znaczenie przy wykreowaniu się liderów najliczniejszych grup, gdyż w przeciwieństwie do tych najmniejszych w kilkusetosobowej grupie członkowie nie znają się dobrze, w szczególności na etapie nawiązywania się organizacji.

Środowisko liderów grup producenckich w powiecie krotoszyńskim jest silnie zmaskulinizowane; kobiety pełnią funkcję prezesa w zaledwie 15% grup. Przy czym należy zwrócić uwagę, że dobrym przykładem rozwoju osobistego jest prezeska Grupy Producentów Rolnych z Koźmina Wlkp., która po objęciu stanowiska w wieku 42 lat zdecydowała się podnieść swoje kwalifikacje i ukończyła studia wyższe.

Liderzy charakteryzują się wyższym poziomem wykształcenia w stosunku do ogółu ludności rolniczej, posiadają kwalifikacje rolnicze, z czego 77% ma kwalifikacje na poziomie szkoły średniej, a 19% ukończyło studia. Większość liderów wykształcenie średnie zdobyła w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych w Koźminie Wielkopolskiej, która posiada wieloletnie tradycje kształcenia w zawodach rolniczych i jednocześnie współpracuje z miejscową grupą producencką (Bała 2015).

Ryc. 2. Prezesi grup producenckich w powiecie krotoszyńskim w świetle badania ankietowego (2015)

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania ankietowego.

Presidents of producer groups in Krotoszyn district in the light of the survey (2015)

Source: own study based on questionnaire survey.

Ze względu na to, że prezesi sporą część decyzji podejmują samodzielnie, dla prawidłowego funkcjonowania grupy ważne jest ich doświadczenie, gdyż w obliczu zarządzania produkcją bardzo często o wartości kilku milionów (wielkość przychodu ze sprzedaży produktów w ramach największych grup w powiecie krotoszyńskim dochodzi do 20 mln zł) nie może być miejsca na przypadek. Doświadczenie w zarządzaniu grupą producencką posiadało ponad 61% prezesów obejmujących stanowiska. W przypadku najdłużej działających grup osoby zarządzające posiadały doświadczenie związane z zasiadaniem w zarządach czy radach nadzorczych spółdzielni funkcjonujących na tym terenie. Status grupy producenckiej jest na tyle atrakcyjny, że uzyskały go Spółdzielnia Kótek Rolniczych w Kobylinie oraz Spółdzielcze Centrum Rolnicze „Centrol” w Koźminie Wlkp. powstałe na bazie dawnego SKR-u. Kompetencje prezesów spółdzielni wiejskich działających na obszarze powiatu już kilkadziesiąt lat są chętnie wykorzystywane przez członków grup producenckich, którzy powierzają im równoległe pełnienie funkcji zarządczych. Na pewien deficyt liderów grup producenckich może wskazywać fakt, że stosunkowo często ta sama osoba jest liderem w większej liczbie grup jednocześnie – ponad 34% prezesów zarządza więcej niż jedną grupą. Przy czym rekordzista przewodzi czterem grupom, a jeden z prezesów zasiada dodatkowo w zarządzie sześciu grup. Wymaga to z pewnością dobrej organizacji pracy, a jednocześnie świadczy o dużym zaufaniu. Możemy wnioskować, że liderzy są znani w swoim środowisku i lubiani, a jednocześnie sprawdzają się w działaniu, gdyż prawie 85% grup ma tego samego prezesa od momentu założenia. Zmiany na stanowiskach lidera występują bardzo sporadycznie i najczęściej wiążą się ze zmianą profilu produkcji w gospodarstwie lidera lub wejściem w wiek emerytalny.

Liderzy grup producenckich w powiecie krotoszyńskim charakteryzują się wysokim poziomem przedsiębiorczości, gdyż ponad 65% zasiada lub zasiadało w zarządach podmio-

tów gospodarczych niebędących grupą producencką, a prawie 27% prowadzi pozarolniczą działalność gospodarczą. Zdecydowana większość liderów, bo ponad 73%, godzi pełnienie funkcji prezesa z prowadzeniem indywidualnego gospodarstwa rolnego. Warto zauważyć, że średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego prowadzonego przez lidera wynosi 27,8 ha. W gronie liderów grup producenckich w powiecie krotoszyńskim nie znajdziemy rolników prowadzących małe gospodarstwa rolne, zdecydowanie dominują ci prowadzący średnie i duże. Pełnienie funkcji lidera w przypadku grup o zawansowanej działalności wiąże się z możliwością dodatkowego zarobkowania, co wydawać się by mogło naturalną szansą poprawienia sytuacji ekonomicznej rolników mających mniejsze gospodarstwa rolne, którzy jednocześnie dysponują największymi zasobami czasu wolnego. Zdiagnozowana sytuacja jednak przeczy temu, gdyż prawdopodobnie rolnicy prowadzący mniejsze gospodarstwa nie są zainteresowani podejmowaniem takiej funkcji.

Kreowanie liderów grup producenckich

Naturalnymi liderami grup producenckich są ich członkowie, czyli rolnicy. Taka sytuacja jednak nie występuje zawsze i część grup, nie mogąc znaleźć odpowiedniej osoby w szeregach członków, decyduje się na powierzenie tej funkcji osobie z zewnątrz. Takie rozwiązanie wiąże się jednak z wyższymi kosztami, które mogą stanowić barierę dla zawiązującej się grupy.

Kwalifikacje lidera nabyte w cyklu szkolnym, choć nie są kluczowe, stanowią pewną podstawę. Gwarancją skuteczności lidera nie jest nawet kierunkowe rolnicze wykształcenie, gdyż kompetencje przywódcy grupy wykraczają daleko poza branżową wiedzę. Dlatego wiedza nabyta w cyklu szkolnym musi być uzupełniana specjalistycznymi szkoleniami, chociażby z zasad zarządzania zespołem ludzkim.

W przypadku powiatu krotoszyńskiego charakteryzującego się zawansowanym poziomem rozwoju grup producenckich (liczba zarejestrowanych grup w powiecie krotoszyńskim w 2015 r. była równa liczbie grup w całym woj. śląskim) występuje komfort znalezienia wśród członków osoby, która ma doświadczenie w zarządzaniu inną grupą lub chociaż w byciu członkiem grupy o innym profilu. W początkowym okresie posiłkowano się tu wsparciem merytorycznym osób zaangażowanych w spółdzielczość wiejską. Inicjatywę i pomoc w organizacji najstarszej grupy producenckiej w Polsce okazała Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Krotoszynie. Nieocenione wsparcie dał zainicjowany na konferencji w 1997 r. program kształcenia liderów społeczności wiejskiej przez Fundusz Współpracy – Program AGROLINIA 2000 i Fundację Programów Pomocy dla Rolnictwa. Szkolenia w ramach programów były prowadzone począwszy od 1999 r., a na ich wartość, jak podkreśla D. Knecht (2012), wpływał interdyscyplinarny charakter zespołu koordynatorów, w gronie którego znaleźli się psycholodzy, rolnicy, zootechnicy i ekonomiści rolni. W przypadku liderów grup z powiatu krotoszyńskiego oprócz udziału w szkoleniach specjalistycznych nie można pominąć znaczenia funkcjonującego od lutego 2004 r. Powiatowego Koła Wielkopolskiego Katolickiego Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych w Koźminie Wielkopolskim. W zajęciach z zakresu technik informatycznych, pozyskiwania środków unijnych, podstaw rachunkowości oraz języka obcego uczestniczyło ponad 200 rolników, w tym większość ówczesnych liderów grup producenckich. W zarządzie koła aktywnie działał aktualny prezes czterech grup producenckich zarejestrowanych w powiecie krotoszyńskim.

Bieżące wsparcie związane z funkcjonowaniem grup producenckich świadczyli pracownicy Wielkopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego, których pomoc była głównie związana z opracowaniem dokumentów aplikacyjnych dotyczących pozyskania wsparcia ze środków unijnych. Inicjatywy szkoleniowe w zakresie działalności grup producenckich były podejmowane również przez Wielkopolską Izbę Rolniczą. Udział w szkoleniach czy konferencjach oprócz wiedzy merytorycznej pozwala na wymianę informacji między liderami. Najważniejszym integratorem działalności grupowej jest Krajowy Związek Grup Producentów Rolnych, który zapewnia komunikację pomiędzy liderami grup producenckich na szczeblu krajowym oraz umożliwia stałe podnoszenie kompetencji liderów.

Konieczność stałego podnoszenia kompetencji i kwalifikacji lidera wskazuje, że w kreowaniu liderów bardzo pożądaną cechą jest duża otwartość na wiedzę i kontakty międzyludzkie.

Podsumowanie

Liderzy grup producenckich to osoby dobrze znające uwarunkowania działalności rolniczej danego obszaru i charakteryzujące się ponadprzeciętnym poziomem przedsiębiorczości. Doświadczenie w pozarolniczej działalności gospodarczej jest równie cenne jak zaangażowanie w pracę społeczną. Autorytet zdobyty w związku ze sprawowaniem funkcji publicznych i społecznych jest szczególnie pomocny w grupach licznych, gdzie członkowie na etapie jej organizacji słabo się znają. „Dobry” lider musi posiadać umiejętność współpracy międzyludzkiej, o którą dużo łatwiej w warunkach dobrze rozwiniętego kapitału społecznego.

Zdobycie doświadczenia i autorytetu wymaga czasu, dlatego przywództwo w grupach oddaje się osobom w wieku powyżej 40 lat, którzy są już wiarygodni, a jednocześnie bardziej otwarci.

Poziom formalnego wykształcenia liderów jest wyższy w stosunku do ogółu ludności rolniczej, jednak wydaje się że nie ma on kluczowego znaczenia dla sprawowania funkcji. W procesie kreowania liderów ważna jest skłonność do stałego podnoszenia kompetencji i zdobycie praktyki w zarządzaniu organizacją, szczególnie przydatne są doświadczenia związane ze spółdzielczością wiejską.

Kierowanie działalnością grupy wymaga predyspozycji interpersonalnych, gdyż lider utrzymuje i rozbudowuje sieci kontaktów z zewnętrznym środowiskiem społecznym oraz musi zapewnić wewnętrzną komunikację, co w przypadku dużych grup producenckich nie jest łatwe.

Duże oczekiwania względem liderów powodują, że w lokalnych środowiskach rolniczych może wystąpić trudność w znalezieniu odpowiedniej osoby, gdyż nawet na obszarze powiatu krotoszyńskiego, gdzie tradycje działalności grupowej są najstarsze w skali kraju, dochodzi do sytuacji, gdy te same osoby kierują kilkoma grupami jednocześnie, nie będąc członkiem danej grupy producenckiej. Jakość lokalnego kapitału ludzkiego ma duże znaczenie dla rozwoju grup producenckich, gdyż oprócz chęci jej zawiązania w środowisku rolniczym, muszą znaleźć się liderzy zdolni do kierowania taką organizacją.

Literatura

- Bała D.**, 2015, *Znajomość idei grup producenckich wśród uczniów szkół rolniczych*, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 20, s. 75–84.
- Baron A., Armstrong M.**, 2008, *Zarządzanie kapitałem ludzkim. Uzyskiwanie wartości dodanej dzięki ludziom*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa.
- Chlebicka A., Fałkowski J., Łopaciuk-Goncaryk B.**, 2014, *Grupy producentów rolnych a kapitał społeczny – potencjalne zależności*, Wieś i Rolnictwo, 3 (164), s. 137–156.
- Hamrol A.**, 1998, *Zarządzanie jakością. Teoria i praktyka*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Janc K.**, 2006, *Human and social capital in Poland – spatial diversity and relations*, Europa XXI, 14, s. 39–55.
- Kamiński R.**, 2008, *Aktywność społeczności wiejskich*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Klonowska-Matynia M.**, 2014, *Przestrzenne zróżnicowanie zasobów kapitału ludzkiego w Polsce*, Handel Wewnętrzny, 5 (352), s. 63–75.
- Knecht D.**, 2012, *Grupy producentów rolnych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem producentów trzody chlewnej. Stan i perspektywy Rozwoju*, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław.
- Kobyłecki J.**, 2006, *Kapitał ludzki jako determinanta rozwoju obszarów wiejskich*, Problemy Rolnictwa Światowego, 15, SGGW, s. 433–441.
- Kutkowska B., Antosz I.** 2012, *Szanse i zagrożenia rozwoju grup producentów rolnych*, Wieś i Rolnictwo, 4 (157), s. 91–111.
- Mossakowska E., Zawajska A.**, 2009, *Rozwój gospodarczy a kapitał ludzki na terenach wiejskich w Polsce*, Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomia i organizacja gospodarki żywnościowej, 79, s. 5–21.
- Mrówka R.**, 2010, *Przywództwo w organizacjach. Analiza najlepszych praktyk*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Paszkiewicz M.**, 2009, *Wpływ kapitału społecznego na wzrost gospodarczy w Polsce na przykładzie wybranych czynników*, <http://www.warsztaty.uni.lodz.pl/abstracts/633773876669660000798.pdf> [dostęp 21 marca 2016].
- Pieniążek K., Seremak-Bulge J., Arnfeldt J., Cook P.**, 1997, *Poradnik dla osób poszukujących sukcesu w działaniach grupowych na rynku rolnym*, FAPA, Koszalin.
- Rejestr grup producentów rolnych zarejestrowanych w województwie wielkopolskim*, 2015, UMWW, Poznań.
- Sikorska A.**, 2011, *Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego w rolnictwie i na obszarach wiejskich*, IERiGŻ, Warszawa.
- Szczebiot-Knoblach L.**, 2005, *Tworzenie grup producenckich jako przejaw przedsiębiorczości wiejskiej*, [w:] D. Kopycińska (red.), *Konkurencyjność rynku pracy i jego podmiotów*, Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 237–244.
- Ustawa o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw z dnia 15 września 2000 r. (Dz. U. 2000 nr 88 poz. 983).

Źródła internetowe

<https://ems.ms.gov.pl/krs/wyszukiwaniepodmiotu> – Krajowy Rejestr Sądowy. [dostęp 10.04.2016]

<https://prod.ceidg.gov.pl/ceidg/ceidg.public.ui/Search.aspx> – Centralna Ewidencja i Informacja o Działalności Gospodarczej. [dostęp 10.04.2016]

<http://beneficjenciwpr.minrol.gov.pl/>– Wykaz Beneficjentów Wspólnej Polityki Rolnej. [dostęp 10.04.2016]

Summary

The article aims to identify social dimension in the process of electing the leaders of agricultural producer groups. The study provides the characteristics of the leaders of 26 groups operating in the area of Krotoszyn district. The study has been based on documentary method consisting in an analysis of the data bases and official registers concerning the producers' groups, and on the survey method. The leaders of producer groups are mainly persons with good knowledge of conditions of the agricultural activities on a given area and with above-average entrepreneurial spirit. Depicting the character of a "good" leader may be used to determine the target groups of educational activities for training of the managing personnel of existing and future producer groups.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2017, tom 45, s. 159–169
<https://doi.org/10.7163/SOW.46.10>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Wiedza jako zasób lokalny w środowisku społecznym wsi. Przypadek rodzin rolniczych

Knowledge as a local resource in the rural social environment. A case of agricultural families

Marcin WÓJCIK

Uniwersytet Łódzki
Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
ul. Kopcińskiego 31, 900-142 Łódź
marcin.wojcik@geo.uni.lodz.pl

Zarys treści: Artykuł ma na celu wskazanie i opisanie sposobów pozyskiwania oraz przepływu wiedzy w środowisku rolniczym, a także uwarunkowań społeczno-kulturowych tego procesu. Na podstawie przeprowadzonych badań autor wyodrębnia i definiuje dwie płaszczyzny transmisji wiedzy wśród rolników. Szczególnie ważne w tych rozważaniach okazuje się przypisanie rolnika do jego „miejsca”, określane jako swoiste wrośnięcie w ziemię i wynikająca z tego cała wiedza, która powstaje ze współpracy człowieka z tym „miejscem” będąca aktem wieloletniej socjalizacji i doświadczania środowiska. Przepływ wiedzy zawiera się w codziennie wykonywanych czynnościach, obserwacji pracy innych, wymiany poglądów i doświadczeń z członkami wspólnoty lokalnej. Transfer wiedzy w środowisku lokalnym zachodzi również w wyniku relacji pomiędzy „miejscem” życia i pracy rolnika, które zmaterializowane jest w postaci domu rodzinnego i zagrody, a miejscami w otoczeniu. Związki te mają w równym stopniu charakter funkcjonalny i społeczny, a ich efektem jest wytworzenie się zróżnicowanego jakościowo, bo zależnego od poszczególnych biografii, środowiska życia.

Słowa kluczowe: rolnicy, zasoby lokalne, wiedza, „miejsce”.

Wprowadzenie

Wiedza jest uważana za jeden z najważniejszych czynników przemian społeczno-ekonomicznych. Jej rola wzrasta w procesach usieciowienia, otwierania się poszczególnych „miejszc” na przepływ dóbr, kapitału i ludzi. Stan ciągłego uczenia się, jako pewien akt tworzenia przewagi konkurencyjnej, stanowi coraz częściej główny element w modelu gospodarki opartej na wiedzy oraz kształtowania się specyfiki terytorialnej, którą często nazywa się „regionem uczącym się”. A. Jewtuchowicz (2013, s. 134–135) podkreśla, że „ten proces kreacji zasobów dotyczy nowych kompetencji, umiejętności, szczególnych kwalifikacji, ale także sposobów reakcji aktorów na szybko zachodzące zmiany w ich otoczeniu. Umiejętności i wiedza nie są nabyte raz na zawsze, muszą być stale rozwijane i przekształcane”.

Zdolność ludzi do autokreacji, dostosowania się do warunków, które mogą gwałtownie się zmienić pod wpływem impulsów z przestrzeni globalnej, prowadzi do wytworzenia się specyficznych układów społecznych, w tym zawodowych. Wiedza, jej nabywanie, przekształcanie, jak również dostęp do określonych osiągnięć np. technologicznych, zarządzania procesem, kształtują relacje i struktury społeczne, tworząc nowe „klasy”, których członkowie ze względu na specyfikę współczesnego kształcenia, nazywani są często „klasą kreatywną” (por. Florida 2010).¹

Zjawisko ciągłego kształcenia i podnoszenie jakości zasobów ludzkich i społecznych dotyczy również środowiska zawodowego rolników. W tym przypadku należy jednak podkreślić, że w warunkach polskich rolnictwo ze względów społeczno-kulturowych (ale również historycznych) ma specyficzny charakter, odmienny niż w państwach przechodzących podobną drogę przemian transformacyjnych. Rolnictwo polskie zachowało w przeważającej mierze rodzinny i wielopokoleniowy charakter, co jest rezultatem procesu dziejowego, w którym olbrzymią rolę odgrywała tożsamość społeczna oparta na stałych wartościach (por. Fedyszak-Radziejowska 1995, 2012).

Wyjaśnienie współczesnych zjawisk kulturowych, w tym kształtowania się specyfiki zasobów lokalnych, wymaga szerokiej interpretacji – geograficznej, historycznej i społecznej. Dużą rolę ogrywa badanie wyobrażeń środowiska życia ludzi. Praca rolnika jako podmiotu tego środowiska o określonej świadomości i wynikającej z niej tożsamości społecznej jest warta zainteresowania, zwłaszcza, że właśnie teraz zachodzą przemiany strukturalne, które określą charakter działalności rolniczej w przyszłości. Mimo zmniejszenia się ekonomicznej roli rolnictwa w gospodarce gospodarstwa rodzinne realizują istotne funkcje, m.in. społeczno-kulturową czy ekologiczną.

Rolnictwo jest dziś jedną z wielu działalności, która określa charakter funkcjonalny, jak również społeczny wsi. Z punktu widzenia przemian kulturowych istotny jest wkład rolnictwa w powstawanie „nowej” wiejskości. W wielu opracowaniach podkreśla się, że dominantą problemową, jak również teoretyczno-metodologiczną powinno być wyjaśnienie specyfiki wiejskiej codzienności. W studiach obszarów wiejskich interesującą propozycję wielowymiarowych badań nad wiejskością zaproponował K. Halfacree (np. 2004, 2009), odwołując się do wcześniejszych prac z zakresu badań przestrzeni społecznej (Lefebvre 1991; Soja 1999). Autor ten zaproponował program badań wsi będący kombinacją trzech perspektyw:

- 1) wiejskiej lokalności (*rural locality*), tzn. praktyk (zachowań, działań) o charakterze miejscowym,
- 2) przedstawień wsi (*social representations*), tzn. konstrukcji obrazów wsi, głównie zinstytucjonalizowanych,
- 3) codzienności życia wiejskiego (*everyday lives*), tzn. form dyskursów o wsi oraz specyficznego doświadczania wiejskiej przestrzeni (por. Wójcik 2012).

W niniejszym opracowaniu rozwijany jest przede wszystkim wątek kształtowania się wiejskiej codzienności, zwłaszcza w zakresie sfery wyobrażeń jako swoistego efektu doświadczenia przestrzeni, a właściwie „miejsc” (wsi), które są otwarte na różne globalne i regionalne uwarunkowania społeczne, kulturowe, polityczne i ekonomiczne (por. Wójcik 2017).

¹ Artykuł powstał w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki pt. *Modele transferu wiedzy w rolnictwie a efekty produkcyjne gospodarstw rolnych – ujęcie przestrzenne* (UMO-2011/01/D/HS4/03295).

Cele i metodyka badań

Celem podjętych badań było wskazanie sposobów pozyskiwania i przepływu wiedzy w środowisku rolniczym, a także uwarunkowań społeczno-kulturowych tego procesu (związanych m.in. z doświadczeniami transformacji ustrojowej oraz przystąpieniem Polski do struktur UE). Z tak sformułowanego celu pracy wynika podstawowy problem badawczy, a mianowicie: w jakim sposób odbywa się transfer wiedzy wśród rolników oraz jakie procesy temu towarzyszą?

Badania przeprowadzono w latach 2012 i 2013, przy użyciu metod jakościowych, z zastosowaniem następujących technik badawczych: wywiadu swobodnego (mało ukierunkowanego) oraz obserwacji uczestniczącej jawnej. Badaniem objęto 10 rodzin rolniczych (dwu, trzypokoleniowych) z trzech województw: mazowieckiego, wielkopolskiego i łódzkiego. Łącznie 25 respondentów. Indywidualny charakter przeprowadzonych prac czynił z wybranych rodzin swoiste studia przypadku. Dla badacza ważne było wówczas, aby do badań pozyskać rodzinne gospodarstwa rolne, a w rozmowach uczestniczyli przedstawiciele różnych pokoleń. W celu lepszego zrozumienia problemu, a także nawiązania bliższej relacji z respondentami, badacz przeciętnie spędzał cały dzień z rodziną biorącą udział w badaniu.

Dobór gospodarstw rolnych do badania był celowy i odbywał się według podobieństwa warunków przyrodniczych, tj. umiejscowienia względem dużej formy morfologii terenu, jaką jest Pradolina Warszawsko-Berlińska. W ten sposób wybrano gospodarstwa o podobnym stanie uwarunkowań przyrodniczych (ogólnie dobrych) w rozwoju rolnictwa, ale jednocześnie o zróżnicowanej przynależności administracyjnej szczebla wojewódzkiego.

Sporządzony w ramach prowadzonych wywiadów plan zagadnień poruszał następujące kwestie:

- informacji ogólnych na temat gospodarstwa rolnego respondenta (położenia gospodarstwa, jego cech produkcyjnych, wielkości, specjalizacji, intensywności produkcji),
- postrzegania przez respondentów obecnej sytuacji rolnictwa w Polsce oraz kondycji własnego gospodarstwa, a także czynników sprzyjających i utrudniających działalność,
- źródeł wiedzy przydatnej w rolnictwie, otoczenia instytucjonalnego,
- wiedzy respondenta na temat rolnictwa, jego relacji z innymi rolnikami,
- opinii badanych na temat przyszłości ich gospodarstwa,
- funkcjonowania rolników w swoich lokalnych społecznościach.

Wybrano technikę wywiadu swobodnego (mało ukierunkowanego), który opiera się na bezpośrednim kontakcie z badanym, jako najbardziej uzasadnioną do postawionych w badaniu celów i problemów badawczych. Jak piszą A. Fontana i J. H. Frey (2009, s. 96) wywiad nieustrukturyzowany ma na celu zrozumienie złożonych zachowań ludzi bez narzucania żadnych apriorycznych kategorii, które mogą zawęzić pole badawcze. Obiektywność metody oparta jest na poszukiwaniu pewnych prawidłowości w opisach problemów, które nakreślają badani. We wszystkich przypadkach poruszano te same zagadnienia, które starano się rozwinąć tak, aby nadać im szeroki kontekst społeczny i kulturowy (por. Frankfort-Nachmias i Nachmias 2001, s. 299; Gudkova 2012, s. 128), a to zaś było szczególnie istotne dla samych badaczy. Natomiast dzięki zastosowaniu obserwacji uczestniczącej można było przyrzeć się bliżej funkcjonowaniu rodzin rolniczych w ich naturalnym kon-

tekście, zaobserwować, jak przebiegają procesy komunikacji i jakie relacje panują wśród badanych respondentów. W tabeli 1. przedstawiono rozkład respondentów ze względu na płeć i wiek, zaś w tabeli 2. ze względu na lokalizację gospodarstwa rolnego.

Tabela 1. Płeć i wiek przedstawicieli pokoleń w rodzinach rolniczych

Lp.	Przedstawiciel – pokolenie I	Przedstawiciel – pokolenie II	Przedstawiciel – pokolenie III
1.	Mężczyzna, 69	Kobieta, 40	Mężczyzna, 18
2.	Kobieta, 71	Mężczyzna, 46	Kobieta, 21
3.	-----	Kobieta, 59	Mężczyzna, 29
4.	Mężczyzna, 68	Mężczyzna, 45	Mężczyzna, 19
5.	Mężczyzna, 70	Mężczyzna, 35	-----
6.	Mężczyzna, 58	Mężczyzna, 36	Mężczyzna, 16
7.	Kobieta, 83	-----	Mężczyzna, 32
8.	-----	Mężczyzna, 50	Kobieta, 25
9.	Mężczyzna, 84	Mężczyzna, 60	Mężczyzna, 31
10.	Kobieta, 73	Mężczyzna, 42	-----

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Lokalizacja gospodarstw rolnych respondentów

Lp.	Wieś	Gmina	Województwo
1.	Stary Dębsk	Nowa Sucha	Mazowieckie
2.	Kozłów Szlachecki		
3.	Kompina	Nieborów	Łódzkie
4.	Boczki	Kocierzew Południowy	
5.	Zduny	Zduny	
6.	Strugienice		
7.	Podgórzyce	Góra św. Małgorzaty	
8.	Marynki		
9.	Tury	Kościelec	Wielkopolskie
10.	Gąsiorów		

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badania pozwoliły wyodrębnić dwie płaszczyzny transferu wiedzy w środowisku rolniczym: pierwsza – w doniesieniu do środowiska rodzinnego rolnika, druga – wspólnoty lokalnej. Obie perspektywy zostaną poniżej szczegółowo scharakteryzowane w oparciu o przywołane fragmenty wywiadów swobodnych z rolnikami.

Wiedza w środowisku rodzinnym rolnika

Rolnictwo w Polsce ma wyjątkowy charakter głównie ze względu na specyfikę więzi społecznych występujących w obrębie gospodarstwa rolnego, jak również wewnątrz samej wsi. Rodzina rolnicza stanowi grupę ludzi powiązanych silnymi więzami społecznymi, których życie osobiste i zawodowe toczy się wokół problemów związanych z gospodarowaniem i utrzymaniem się w złożonych warunkach przyrodniczo-antropogenicznych. Z tego punktu widzenia charakter rodziny rolniczej można interpretować w odniesieniu do podwójnej integracji, tj. integracji wokół problemów związanych z działalnością rolniczą oraz integracji wokół „miejsca”, którego głównym ośrodkiem wydaje się być dom rodzinny.

Na skutek zwiększającej się mobilności przestrzennej ludzi jedną z głównych cech współczesnych zmian społecznych stało się pojawianie barier w utrzymaniu ciągłości codziennych bezpośrednich kontaktów w rodzinach. Rodzinne gospodarstwa rolne zachowują w tym znaczeniu jednak tradycyjny charakter, co we współczesnym świecie stwarza z jednej strony warunki do utrzymania głębokich więzi pomiędzy spokrewnionymi osobami, ale z drugiej może być czynnikiem występowania napięć i konfliktów. Sytuację tę opisują kobiety – przedstawicielki średniego pokolenia:

„Praca zbliża, a to że ludzie codziennie wykonują te same rzeczy, jest bardzo ważne. Słyszę, jak ze sobą rozmawiamy. Czasem trudno jest tak do kogoś z rodziny zagadnąć, do dziecka czy do wnuka, a jak jesteśmy razem i myślimy jednocześnie o pracy, to i łatwiej poruszyć trudny temat. Po prostu jest czas na rozmowę, mamy wtedy siebie. Szczególnie latem, dzień jest długi, pracy jest dużo, można pogadać o rzeczach na które nie ma zazwyczaj czasu. Na rodzinę trzeba mieć czas, a pracy jest tyle, że często nie wiem, gdzie mam ręce włożyć, a tak można zrobić i jedno i drugie. Takie coś chyba pomaga wszystkim, no nie wyobrażam sobie, aby spotkać się z synem i wnukami tak od święta albo i w ogóle się nie odzywać całymi dniami, tylko mijać się w progu”. (W3,K, 59)

„Wie pan, zdaje sobie sprawę, że bycie razem nie jest łatwe, tacy już jesteśmy. Zawsze było tak, że w domu byli rodzice, ich rodzice, a czasem jeszcze i prababka. Dziś ja jestem pomiędzy, mam dzieci i rodziców. Jak tyle osób jest w domu to zawsze coś się dzieje, cieszę się, że miał mi kto pomóc przy dzieciach, a mam troje. Ale spory też są nieuniknione. Każdy dziś chciałby mieć swój kąt, każdy osobny, i aby nikt mu się nie wtrącał, ale tak u nas się nie da, więc zawsze coś jest na rzeczy. Rodzice narzekają, że dzieci głośno słuchają muzyki, dzieci idą do nas na skargę, że dziadek głośno ogląda telewizję, a czasem to są spory, co kto kupił do lodówki, czego brakuje. Ale myślę, że tak naprawdę, bez tego wszystkiego byłoby bardzo nudno. Życie w takiej rodzinie nie wychowuje egoistów, a później wszystkim jest łatwiej, zwłaszcza uczyć się od siebie, jak się dobrze traktować. Nic nie zastąpi rodziny”. (W1,K, 40)

Zarówno intensywność, jak i charakter kontaktów interpersonalnych w wielopokoleniowym domu jest dla badanych rozmówców pewnym przepływem czasu. Na wsi czas regulowany jest cyklami pór roku i związany z charakterem pracy na roli. Mowa o powtarzalności pewnych czynności w okresach odpowiednich prac polowych czy gospodarskich w cyklu tygodniowym. Cykliczność tych działań, ich obserwacja i nauka, a następnie przekazywanie tej wiedzy młodszemu, stanowi główny element transferu wiedzy międzypoko-

leniowej wśród rolników. Choć w układach przestrzennych zagrody są do siebie podobne i każda z nich charakteryzuje się podobnym sposobem przebiegu prac, to wszystkie gospodarstwa rolne można traktować jako „miejsce”, w którym toczą się osobiste i rodzinne historie. Każde gospodarstwo to więc indywidualna historia zakorzenienia, pracy, sukcesów i porażek przesyconych różnymi emocjami. Jeden z rolników sformułował swoje przemyślenia na ten temat w następujący sposób:

„Proszę pana, każda gospodarka i dom to inne dzieje. Mógłbym panu tu całymi dniami opowiadać co się działo, kto miał dużo, później stracił, kto miał szczęście, a kto pecha. Niektóre rodziny tu się skończyły, jakoś tak się złożyło, że albo choroby, albo wyjechali do miast lub na saksy i nie wrócili. A tacy jak my jakoś się trzymamy, choć widzę, że nie zostało nas dużo, tych rolników, co to żywią i bronią. Może i na nas przyjdzie czas, ale mam następców, wnuk mówi, że zostanie, bo lubi tu mieszkać, więc trochę i nadziei jest w tym wszystkim”. (W6,M, 58)

Nauka rolnictwa i pozyskiwanie wiedzy w obrębie gospodarstwa jest procesem naturalnym, tzn. młodsze pokolenia, uczestnicząc w codziennej obserwacji czynności wykonywanych przez starsze osoby, podejmują wysiłek powtarzania zadań. Dzieje się to niejako metodą prób i błędów, aż dojdzie do opanowania takiej wiedzy i wykształcenia takich umiejętności, które w konsekwencji pozwolą na samodzielność w pracy i pełne włączenie się w złożony system produkcji. Stanowi to istotny element procesu socjalizacji zarówno pierwotnej, jak i wtórnej. Niemalą rolę odgrywa w tym zakresie właśnie indywidualny, niepowtarzalny charakter każdego gospodarstwa, które samo w sobie jest mikrostrukturą, w obrębie której zachodzą procesy adaptacyjne i poznawcze jednostek. Można powiedzieć, iż rodziny rolnicze mają własną specyfikę socjalizacji, a niebagatelną rolę odgrywa w tym procesie wiedza, którą może dostarczyć nie tylko szkoła, ale przede wszystkim członkowie rodziny. Wiedza ta dotyczy wszelkich cech związanych z użytecznością gospodarstwa, tj. wykorzystaniem sprzętów, pomieszczeń i obiektów, usytuowania względem warunków przyrodniczych (np. stron świata), a także możliwości, które tkwią w ludzkich organizmach, ich wytrzymałości i racjonalnym wykorzystaniu siły fizycznej oraz intelektu. Odnosi się ona także do sprawnego prowadzenia gospodarstwa, a więc powiązana jest z dziedzictwem pokoleń, które latami funkcjonują w tych samych warunkach, zwłaszcza określonych przez struktury fizyczne, kulturowe i biotyczne, swoiste „milieu”. Większą refleksyjnością w tym zakresie charakteryzują się osoby starsze, które proces przekazywania wiedzy opisują jako sentymentalną podróż w czasy, kiedy dojrzewali i wchodzili w dorosłość, co w przypadku rodzin rolniczych, gdzie dzieci w wieku wczesnoszkolnym pomagają w prostych pracach polowych, zachodzi stosunkowo wcześniej. Tak do tej obserwacji odniosła się najstarsza z uczestniczących w badaniu:

„Kiedy już jestem stara i niewiele mogę pomagać w robocie, to często myślę, jak to było kiedyś. Dziś dzieci mają lepsze życie, widzę, jak łatwo wiele dostają. Dawniej była wielka bieda, niewielu się powodziło. Mama i babcia uczyły mnie, jak najlepiej krowę przewiązać, aby wyskubała wszystko co do żdźbła, jak kaczki i gęsi przepędzić, aby nażarły się do syta, z której strony do sadzawki podejść, aby woda była dla zwierzęcia najlepsza. Pamiętam, jak w czasie wojny chowaliśmy jedzenie i zboże, by Niemcy nie mogli nam tego zabrać, a takie schowki były u każdego. Tatuś mój wiedział, jak uprawiać, by z tej małej roli zebrać jak najwięcej. Wie pan, do szkoły za długo się nie chodziło, a czasem nie poszliśmy, bo potrzebna była z nas pomoc. Szkoła była

u nas, tu się uczyliśmy roli, chyba tak musiało być. Wszyscy mieliśmy jednakowe życia, nikt się nie wyróżniał, nie to co teraz". (W9,K, 84)

Wiedza o własnym gospodarstwie była przez respondentów identyfikowana jako ważny element, bez którego inne czynniki nie mogłyby wypracować dobrych efektów produkcyjnych. Rolnicy podkreślali, że kluczowym warunkiem jest dobra znajomość struktury bonitacyjnej gleb, a także lokalnych stosunków wodnych i wilgotnościowych. Przekazanie wiedzy w tym zakresie od starszych użytkowników gospodarstwa jest procesem długim, ale postrzeganym jako naturalny, który po prostu się dzieje. Wiedza o własnej ziemi jest zatem częścią ogólnej wiedzy rolniczej, a do tego prawdopodobnie elementem w całym systemie jej przepływu, najbardziej niezmiennym. W odniesieniu do tego spostrzeżenia, można przedstawić ciekawą wymianę myśli pomiędzy ojcem i synem:

„Jasne, że życie ciągle robi nam niespodzianki i w rolnictwie tych niespodzianek jest bardzo dużo. Są chyba sytuacje trwałe, a z nich to, co jest u mnie i rzadko się zmienia to ziemia, no i natura. A wielu rzeczy nie dowiem się poza moim gospodarstwem. Przede wszystkim nie dowiem się, jakie wymagania ma moja ziemia, gdzie mogę zasiać odpowiednie zboża, gdzie plony udadzą się, a gdzie nie. Dziś to wszystko jest proste, ale kiedyś pewne rzeczy mnie dziwiły – na przykład, że nie mogę zacząć prac na wiosnę na polu koło domu, tylko jechaliśmy najpierw pod las. Podobnie było latem. Dzieci jeżdżą ze mną, to i się nauczą". (W2,M, 46)

„Chyba już wiem, o co panu chodzi. Nigdy tak nie myślałem, po prostu pracujemy, robimy coś, bo tak tata decyduje, ale rzeczywiście tak jest, jak dziadek i tata mówią. Ja się zatem uczę, ale nigdy nie myślałem, że to szkoła czy coś takiego, tak po prostu jest. Kiedy kazali mi ziemniaki na sadzenie przecinać wzdłuż, zaczynać orkę od między południowej, a nie odwrotnie. Fajnie tak o tym czasem pogadać". (W2,M, 21)

W procesie transferu wiedzy w najbliższym środowisku rolniczym ważny jest także wpływ gospodarstwa na ogólny rozwój umiejętności przydatnych rolnikom. W większości wywiadów podkreślano, że praca w gospodarstwie rolnym oraz funkcjonowanie w wielopokoleniowej rodzinie mają duży wpływ na pomnażanie zasobów wiedzy o charakterze praktycznym. Rolnicy szczególnie podkreślali, że prowadzenie takiego „przedsiębiorstwa” rozwija umiejętności manualne, zmysły, zdolności przewidywania oraz kojarzenia, a także funkcjonowania w grupie. Respondenci często porównywali się z innymi grupami społeczno-zawodowymi, zwłaszcza tymi z miasta, dodając, że współcześnie otaczają ludzi gotowe produkty, a w gospodarstwie wiele rzeczy wytwarza się na własną rękę i przede wszystkim widać sposoby powstawania oraz przetwarzania „wytworów” współpracy człowieka z naturą. W tym miejscu nie brakowało również refleksji nad historycznością zjawisk społecznych, ale w narracjach respondentów były one znacząco marginalizowane. Jednocześnie wieś jako miejsce do życia jest postrzegana przez rolników jako przestrzeń pozytywnie wpływająca na komfort funkcjonowania (turystyka weekendowa, drugi obieg żywności). Jeden z rolników z długim stażem zawodowym tak oto opisał swój pogląd w tej sprawie:

„Denerwuje mnie od wielu lat, chyba odkąd mam własne dzieci, że wieś traktuje się jak coś gorszego, a rolników jak jakiś fajtlapy i niepiśmienne sieroty. W ogóle nie chce patrzeć na to,

co pokazują w telewizji, bo w kółko powtarzają o wsi kłamstwa. A rolnik to wszystko potrafi, wie jak gwoźdźnia wbić, maszynę naprawić, oponę załatać, pospawać, przecież nie będziemy ze wszystkim biegać do fachowca. Mój wnuk, co tu siedzi, zaraz będzie dorosły, a nauczył się wszystkiego, uczciwą pracę znajdzie, bo uczy się w szkole dobrze i jeszcze w gospodarstwie potrafi robić. Mam nadzieję, że tu zostanie, bo w świecie wcale lepiej nie jest, zawsze coś tracą ci, co jadą dalej. Jak była kiedyś trwoga, to wieś żywiła, bo w miastach nic nie było. Dziś też cwaniactwo, przyjeżdżają i myślą, że jak pokażą pieniądze, to im za bezcen ziemię sprzedam. Działki na takiej roli, kto to słyszał, niech gdzieś w górach kupują! ”. (W1,M, 69)

Wiedza w środowisku sąsiedzkim rolnika

Problematyka przemian wiejskich wspólnot lokalnych ciągle jeszcze mieści się w centrum zainteresowań naukowo-badawczych wielu środowisk naukowych. Przykładem są analizy wyników prac społeczności lokalnych w ramach programu LEADER². Niezależnie od oceny samych programów skierowanych na intensyfikację działań społecznych, w efekcie których ma dojść do pogłębienia integracji, należy zauważyć, że wiejskie społeczności mają w dalszym ciągu wystarczający kapitał kulturowy, aby budować realne więzi wewnątrz wspólnot, jak również z terytorium – miejscem zamieszkania. Istotą środowiska lokalnego jest sąsiedztwo i wszystkie uwarunkowania życia społecznego, które z niego wynikają. Większość wsi polskich należy do grupy niedużych osiedli o zwartych układach przestrzennych (dominanty w strukturze osadnictwa wiejskiego). Sama struktura przestrzenna osiedli wiejskiej stwarza większe prawdopodobieństwo rozwoju bezpośrednich relacji społecznych różnego typu. Należy zauważyć, że wsie są często poszerzonymi kręgami bliższych i dalszych kontaktów rodzinnych. Poczucie wspólnoty wydaje się być równie ważne dla wszystkich pokoleń mieszkających na wsi. Jeden z młodych rolników opisał problem kształtowania więzi w następujący sposób:

„Ludzie, zwłaszcza sąsiedzi, muszą ze sobą dobrze żyć, inaczej jest ciągle stres i odgrywanie się. We wsi tej mieszkam od urodzenia i wszystkich tu znam, wiemy o sobie dużo, ale najważniejsze, że mogą liczyć na pomoc innych ludzi. Dużo rodzin utrzymuje się z rolnictwa i to jeszcze zbliża do siebie ludzi, bo problemy mamy podobne”. (W5,M, 35)

Pamięć w małych grupach społecznych ma często bardzo intymny wymiar, co jest jednym z czynników kształtujących lokalny charakter dziejów. Wiedza ta dostępna jest najczęściej tylko członkom danej wspólnoty i do tego jest przekazywana w sposób ustny. Źródłem wiedzy o rolnictwie w społeczności lokalnej są przede wszystkim sąsiedzi. Im więcej rolników jest we wsi, tym głębsze relacje wytwarzają się w oparciu o doświadczenia zawodowe, co również wpływa na stopień integracji całej wiejskiej wspólnoty. Wymiana wiedzy ma przede wszystkim charakter relacji „twarzą w twarz” i odbywa się w różnych okolicznościach dnia codziennego. Sąsiedztwo tworzy specyficzny rodzaj dyskursu, w którym istnieje przepływ informacji w różnych kierunkach oraz, jak w każdej wspólnotcie, „małego zasięgu”, wiedza powraca do uczestników wymiany, w postaci zniekształconej lub zmienionej. Jeden z rolników tak opisał przykładową sytuację:

² Por. E. Psyk-Piotrowska i in. (2013).

„Dowiedziałem się od sąsiada, że będą większe dopłaty do paliwa i powtórzyłem to innym. Zapanował wśród nas taki rejwach, że później każdy mówił coś innego, ile to będzie, do ilu hektarów. Kilka dni nie mogliśmy nigdzie tego ustalić, w końcu z gminy przyszła kartka, że jeszcze trzeba poczekać na nowe zasady, a każdy myślał, że już trzeba coś wypełniać”. (W5,M, 70)

Sytuacje związane z szumem informacyjnym ze społecznego punktu widzenia mają tę zaletę, że utrwalają i podtrzymują relacje w grupie, co dotyczy bardzo wielu istotnych dla ludzi kwestii związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego czy rolnego. Ważnym elementem tworzenia więzi jest wzajemna obserwacja czynności prowadzonych prac. Wśród rolników, zwłaszcza tych bardziej profesjonalnie podchodzących do działalności gospodarskiej, trwa nieustanna konkurencja, rywalizacja o prymat we wspólnocie oraz o lepsze efekty produkcyjne. Obrazuje to wyścig w pracach polowych, który z jednej strony budzi negatywne emocje, z drugiej zaś stwarza możliwość podpatrywania nowinek technologicznych i w wykorzystaniu środków obrotowych. Wymiana doświadczeń związanych z użytkowaniem nowego sprzętu, wykorzystywaniem nawozów, pasz, itp. jest jednym z najlepszych argumentów w poprawie wyposażenia gospodarstwa oraz w kulturze rolnej. Rolnik prowadzący duże gospodarstwo hodowlane tak przedstawił tę sytuację:

„Pierwsze, co myślę w tym temacie, to że sami robimy najlepszą reklamę, bo jeśli coś jest kiepskie, to nikt tego nie kupi. Wystarczy, że dwóch, trzech powie i reszta już wie, co ma zrobić. Jest też odwrotnie, dobry sprzęt będzie miał innych amatorów. Inna rzecz, to że wiem, do kogo mam pójść po pomoc, wiem, że jak mam problem z cielącą się krową, to zanim przyjedzie weterynarz, to mam kogo tu zaciągnąć, żeby poradził i pomógł. Jak to na wsi, każdy coś potrafi, to i czasem warto porozmawiać lub poprosić. Wszyscy jesteśmy stąd”. (W8,M, 50)

Podsumowanie

Wiedza o środowisku, proces jej nabywania, przechowywania i w konsekwencji przekazywania jest jednym z podstawowych aktów doświadczania świata. W przypadku badań autora tekstu była to wiedza o rolnictwie, ale w całym kontekście zdarzeń życia wiejskiego, z którego wypreparowanie tylko jednego składnika lub ich grupy, stanowiłoby zubożenie interpretacji odnoszącej się do sfery „bycia”. Badania wykazały, że jest to niezwykle złożony i wielowątkowy proces, w którym ważnym czynnikiem sprawczym jest kultura, czyli w dużej mierze pewne wzory myślenia i zachowania. Niebagatelną rolę z tego punktu widzenia odgrywa „umiejscowienie” rolnika oraz jego rodziny, a więc przypisanie do „miejsca”. W tym sensie możemy określić to jako swoiste wrośnięcie w ziemię i wynikająca z tego cała wiedza, która powstaje ze współpracy człowieka z „miejscem” jako akt wieloletniej socjalizacji i doświadczania środowiska. Przepływ wiedzy zawiera się w codziennie wykonywanych czynnościach, obserwacji pracy innych, wymianie poglądów i doświadczeń z członkami wspólnoty lokalnej. Ma on więc bardzo istotny wpływ na zjawisko transmisji kulturowej.

Znaczącą rolę w procesie przekazywania wiedzy odgrywają uwarunkowania społeczne. Gospodarstwa rolne są bardzo dobrym przypadkiem do badania procesów reprodukcji społecznej (odtworzenia struktur społecznych), która zachodzi w układach wielopokoleniowych. Jest to specyficzny rodzaj socjalizacji w środowisku, które jest jednocześnie

miejscem pracy i życia. Rodzinne gospodarstwo rolne, uznane w Konstytucji RP za podstawę ustroju rolnego państwa, tworzy specyficzne środowisko wymiany wiedzy, w pewien sposób naturalne, tj. przyjmowane bezwarunkowo, i przede wszystkim wpisane w formy materialne „miejsca” – obiekty, sprzęty, w których zawarte jest piętno współczesnych i dawnych pokoleń. Rodzinność i przywiązanie jest związane również ze swoistym odbiorem świata, zwłaszcza najbliższego otoczenia, który każdy ustanawia ma drodze wielu kompromisów pomiędzy uznaniem zasad funkcjonowania wspólnoty (podporządkowanie) oraz postaw indywidualnych, odzwierciedlających współczesne procesy społeczne (autonomia jednostki).

Literatura

- Fedyszak-Radziejowska B.** (red.), 1995, *Wieś i jej mieszkańcy. Zróżnicowania, postawy i strategie zachowań*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Fedyszak-Radziejowska B.**, 2012, *Spółeczności wiejskie: tożsamość, kapitał społeczny, wspólnotowe identyfikacje*, [w:] A. Rosner (red.), *Spółeczne i kulturowe zagadnienia przemian na wsi polskiej*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 95–118.
- Fontana A., Fray J.H.**, 2009, *Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania*, [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 81–127.
- Florida R.**, 2010, *Narodziny klasy kreatywnej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D.**, 2001, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań.
- Gudkova S.**, 2012, *Wywiad w badaniach jakościowych*, [w:] D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 111–129.
- Halfacree K.**, 2004, *Rethinking 'Rurality'*, [w:] T. Champion, H. Graeme, *New Form of Urbanization. Beyond the Urban-Rural Dichotomy*, Ashgate, Burlington, s. 285–306.
- Halfacree K.**, 2009, *Rurality and post-rurality*, [w:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopedia of Human Geography*, 9, Elsevier, Amsterdam, s. 449–456.
- Jewtuchowicz A.**, 2013, *Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Lefebvre H.**, 1991, *The Production of Space*, Blackwell Publishing, Carlton, Australia. [oryginalne wydanie: *La production de l'espace*, 1974].
- Psyk-Piotrowska E., Zajda K., Kretek-Kamińska A., Walczak-Duraj D.**, 2013, *Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Soja E.**, 1999, *Thirdspace: Expanding the Scope of the Geographical Imagination*, [w:] D.B. Massey, J. Allen, P. Sarre (red.), *Human Geography Today*, Polity Press, s. 260–278.
- Wójcik M.**, 2012, *Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wójcik M.** (red.), 2017, *Tożsamość i „miejsce”. Budzenie uspiętego potencjału wsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Summary

The aim of this article is to identify and describe ways of acquiring and transferring knowledge in the agricultural environment, as well as socio-cultural determinants of this process. Based on the research conducted, the author distinguishes and defines two levels of knowledge transmission among farmers. Particularly important in these considerations is the farmer's attribution to his "place", defined as a specific ingrown to the ground and the consequent knowledge that arises from human co-operation with that "place" which is the act of long-term socialization and the experience of the environment. Knowledge transfer is present in everyday activities, observations of others' work, exchange of ideas and experiences with other members of a given local community. Knowledge transfer also occurs as a result of the relationship between a "place" of farmer's life and work, which is manifested as a home and farm, and their surroundings. These relationships are equally functional and social in character, and they result in the development of qualitatively diverse living environment dependent on individual biographies.

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH

2017, tom 46, s. 171–186

<https://doi.org/10.7163/SOW.46.11>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Potencjał rozwoju rolnictwa i specjalizacja produkcji rolniczej w ujęciu regionalnym w świetle koncepcji specjalizacji inteligentnych w Polsce

Potential of agriculture development and specialization of agricultural production in regional dimension in the context of smart specializations in Poland

Damian MAZUREK

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa
d.mazurek@twarda.pan.pl

Zarys treści: W artykule przedstawiono analizę potencjału rozwoju sektora rolnego w Polsce w ujęciu regionalnym w świetle koncepcji specjalizacji inteligentnych. Dokonano analizy dokumentów strategicznych na szczeblu regionalnym pod kątem specjalizacji inteligentnych. Przeanalizowano 3 potencjały: gospodarczy, naturalny i naukowo-badawczy. Ponadto dokonano analizy specjalizacji produkcyjnych w każdym z regionów pod kątem profilu produkcji, jak też liczby kierunków produkcji rolnej. W artykule dokonano także syntetycznej oceny potencjałów rozwoju w kontekście wdrażania poszczególnych regionalnych specjalizacji inteligentnych. Cele Strategii Europa 2020 rozszerzają politykę regionalną o wypracowanie Regionalnych Strategii Innowacji, w ramach których regiony zobligowane są do zidentyfikowania swoich mocnych stron. Ma to duże znaczenie w kontekście nowego programu finansowania w latach 2014–2020, gdyż wspierane w ramach RSI inicjatywy mają wdrożyć województwa w innowacyjny model rozwoju gospodarczego. Jednakże wybór inteligentnej specjalizacji nie zawsze odzwierciedla rzeczywisty potencjał regionu w danym sektorze. Sektor rolnictwa jest ponadto specyficzny ze względu na wiele uwarunkowań, przez co potencjał produkcji ogółem jest mało porównywalny między regionami.

Słowa kluczowe: specjalizacja inteligentna, potencjał rozwoju, specjalizacja produkcji rolniczej, rozwój rolnictwa, Regionalna Strategia Innowacji.

Wstęp

Rozwój obszarów wiejskich w świetle polityki Unii Europejskiej jest oparty na funduszach strukturalnych, w ramach których beneficjenci finansują różne przedsięwzięcia adekwatnie do stawianych celów strategicznych. Finansowanie rozwoju na obszarach wiejskich odbywało się dotychczas przede wszystkim głównym strumieniem, jakim jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW), jednakże w obecnie prowadzonej polityce regionalnej UE obszary te mogą także partycypować w funduszach wspierających inicjatywy innowacyjne w ramach Strategii Europa 2020 poprzez Europejski Fundusz Spójności (EFS)

i Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR). Celem artykułu jest weryfikacja specjalizacji inteligentnych związanych z działalnością rolniczą, wskazanych w dokumentach strategicznych pod kątem rzeczywistego potencjału rozwoju rolnictwa w ujęciu regionalnym. Dokonano syntetycznej oceny potencjałów rozwoju. Specyfika specjalizacji inteligentnej wymaga jednak szerszego podejścia do analizy rolnictwa. Podjęto więc próbę identyfikacji specjalizacji produkcyjnej w każdym z województw oraz analizy liczby kierunków produkcji.

Środki na realizację celów polityki rolnej pochodzą z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Cele polityki kraju w tym zakresie nawiązują do celów Strategii Europa 2020, a więc dotyczą poprawy konkurencyjności rolnictwa, zrównoważonego zarządzania zasobami naturalnymi oraz zrównoważonego rozwoju terytorialnego obszarów wiejskich (www.minrol.gov.pl, 07.04.2017). Polska w ostatnich latach (1999–2006) przeszła fazę reform na poziomie lokalnym i regionalnym oraz wdrożenie polskich regionów w politykę spójności UE (2007–2013). Obecnie (2014–2020) znajdujemy się w fazie realizacji rozwoju zrównoważonego i rozwoju inteligentnego (Ślusarz 2015).

Koncepcja specjalizacji inteligentnych jest ukierunkowana na rozwój mocnych stron regionu, pomijając słabe strony, które do tej pory były istotnym elementem strategicznego planowania i dystrybucji środków finansowych (Benner 2013). Jak zauważają H. Bathelt i J. Glückler (2012), polityka Unii ukierunkowuje się na wykorzystanie instrumentów prorozwojowych. D. Foray (2009) oraz M. Benner (2013) zwracają uwagę, że specjalizacje inteligentne nie powinny być tylko kontynuacją dotychczasowej polityki UE, lecz świadczyć też o spójności polityki w zakresie celów Strategii Europa 2020 (Benner 2013). Powinna następować kohezja w wyniku wdrażania koncepcji specjalizacji inteligentnych (Foray 2009), gdyż dzięki tej koncepcji może być zapewniony rozwój zrównoważony, np. poprzez rozwój zielonych technologii oraz *inclusive growth* poprzez inwestowanie w innowacje społeczne, wykorzystanie kapitału społecznego, zmiany strukturalne i wzmacnianie spójności terytorialnej.

Pojęcie specjalizacji inteligentnej zostało wypracowane przez grupę ekspercką „Wiedza dla wzrostu”, a jej głównym zwolennikiem był prof. D. Foray. Specjalizacja inteligentna jest specjalizacją regionalną, tworzoną przez sektory gospodarki dominujące w strukturze gospodarczej danego regionu lub te, które są uznawane za najbardziej konkurencyjne. Na specjalizację inteligentną, w odróżnieniu od specjalizacji produkcyjnej (starter gospodarczy), składają się również sfera badawcza i sfera wiedzy (*knowhow*), technologie ogólnego zastosowania (*GPT – General Purpose Technologies*) oraz nowe innowacyjne technologie (Kardas 2011; Dzierżanowski 2013; Dziemianowicz i in. 2014). Szczególną wagę w tej koncepcji przypisuje się innowacji jako niezbędnemu czynnikowi kształtującemu konkurencyjność regionu w danym sektorze gospodarki (Dzierżanowski 2013). Zwiększana jest w tym procesie także rola państwa, gdyż istotne jest tworzenie przestrzeni dla badań i innowacji (interwencjonizm) w ramach procesu specjalizowania się (Foray 2009). Według M. Kardasa (2011) i T.G. Grosse (2002) ważna jest dywersyfikacja gospodarki, co w świetle teorii produktu podstawowego (*staple theory*) Innesa czy teorii bazy ekonomicznej (*economic base theory*), staje się stwierdzeniem nie do końca zgodnym z pojęciem specjalizacji regionalnej. Specjalizacje inteligentne mogą obejmować więcej niż jeden sektor. Istnieją dwa podejścia w ich identyfikacji. Pierwsze – oparte na starym paradygmacie polityki rozwoju regionalnego – polega na podejściu sektorowym w kwestii

identyfikacji mocnych stron regionu. Drugie, nowsze podejście – projektowe – pozwala w sposób zintegrowany i wielopłaszczyznowy wskazać specjalizacje, bazując na współpracy z otoczeniem, które dana specjalizacja obejmuje (Vanthillo i Verhetsel 2012).

Specjalizowanie się jest to – jak podkreśla D. Foray (2009) – ciągły proces przedsiębiorczego uczenia się (*entrepreneurial learning process*). Koncepcja specjalizacji inteligentnych w swych założeniach przypomina koncepcją klastra M.E. Portera (1990), czyli grupy przedsiębiorstw konkurujących i współpracujących ze sobą na obszarze tych samych lub pokrewnych sektorów gospodarki, powiązanych z instytucjami wspierającymi ich działalność. Klaster, podobnie jak w założeniach specjalizacja inteligentna, tworzy i wprowadza na rynek innowacje, jest konkurencyjny i prorozwojowy (Rehfeld 2013; Benner 2013; Kardas 2011).

Klasterami mogą być regiony specjalizujące się w produkcji rolniczej. Problematyczne okazuje się jednak zmierzenie specjalizacji produkcyjnej rolnictwa. R. Kulikowski (2003, s. 98) definiuje specjalizację rolnictwa jako „proces ciągły polegający na ograniczaniu liczby produktów z jednoczesnym doskonaleniem ich wytwarzania”. Miarą specjalizacji rolnictwa według tego autora jest towarowość rolnictwa. Badania nad stopniem specjalizacji rolnictwa prowadzone przez J. Okuniewskiego (1958, 1959), Z. Wojtaszka (1963) oraz W. Pytkowskiego (1964) dotyczyły specjalizacji gospodarstw rolnych. Autorzy zastanawiali się wówczas, jak zmierzyć stopień specjalizacji. Brano pod uwagę udziały w produkcji gałęzi oraz liczbę działalności w poszczególnych gospodarstwach. W latach 60. posługiwano się także liczbą uprawianych roślin, ilością produktów rolnych i hodowanych zwierząt (Kulikowski 2003). Stosowane metody nie pozwalały jednak badać jednostek większych niż gospodarstwo i przy większych jednostkach terytorialnych, jak gmina czy powiat, osiągnięte wyniki stawały się mniej obiektywne. Jedną z pierwszych prób zbadania specjalizacji regionalnej podjął I.R. Bowler (1986, 1987).

Badania nad specjalizacją produkcyjną rolnictwa, określaną także mianem towarowości, prowadzili J. Szyrmer (1975, 1980) i R. Kulikowski (2003, 2012). Istotną problematykę podjął także J. Bański (1999) w pracy *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, w której wyodrębnił obszary rezerw produkcyjnych – obszarów o wysokim, lecz niewykorzystywanym potencjale produkcyjnym oraz dokonał typologii rolniczych obszarów problemowych w Polsce. Próbkę zbadania specjalizacji produkcyjnej w ujęciu regionalnym, stosując indeks Krugmana, podjęła A. Tłuczak (2016).

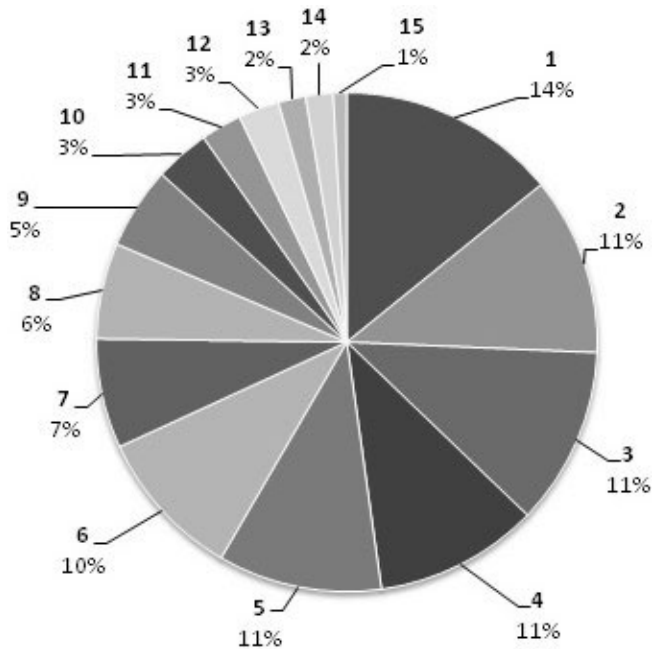
W artykule dokonano analizy dokumentów strategicznych pod kątem słów kluczowych i zestawiono te specjalizacje, które w swoim profilu obejmują sektor rolnictwa (tab. 1). Pozostałych specjalizacji – z uwagi na brak powiązań z rolnictwem – nie uwzględniono w badaniu i nie zestawiono ich w tabeli poniżej. Należy zaznaczyć, że jedna specjalizacja może zaliczać się do więcej niż jednej kategorii. Dwa województwa (kujawsko-pomorskie i podlaskie) wybrały po 2 specjalizacje związane z rolnictwem. Województwa śląskie i pomorskie nie wskazały żadnej specjalizacji powiązanej z tym sektorem. Specjalizacje w większości mają wieloaspektowy charakter i ich nazwy często nie wskazują na powiązania z sektorem rolnictwa. Część specjalizacji ma charakter sektorowy i dotyczy produkcji żywności lub przetwórstwa rolno-spożywczego. Niektóre jednak mają szerszy zakres, jak np. ekoinnowacje, nauki o środowisku i sektory powiązane z nimi łańcuchem wartości czy biogospodarka.

Tabela 1. Specjalizacje inteligentne województw (wybrane wg powiązań z sektorem rolnictwa; stan na 22.06.2017)

Województwo	Specjalizacja inteligentna	Źródło
Dolnośląskie	żywność wysokiej jakości	<i>Ramy Strategiczne Na Rzecz Inteligentnych Specjalizacji Dolnego Śląska, 2015</i>
Kujawsko-pomorskie	najlepsza bezpieczna żywność – przetwórstwo, nawozy i opakowania	<i>Załącznik nr 5 do Regionalnych Specjalizacji Inteligentnych Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2014–2020</i>
	biointeligentna specjalizacja – potencjał naturalny, środowisko, energetyka	
Lubelskie	biogospodarka	<i>Załącznik nr 11 do Regulaminu konkursu – Indykatywna lista kodów PKD wpisujących się w Regionalne Inteligentne Specjalizacje Województwa Lubelskiego</i>
Lubuskie	zdrowie i jakość życia	<i>Obszary Inteligentnych Specjalizacji Województwa Lubuskiego, 2014</i>
Łódzkie	innowacyjne rolnictwo i przemysł rolno-spożywczy	<i>Wykaz Regionalnych Inteligentnych Specjalizacji Województwa Łódzkiego oraz wynikających z nich nisz specjalizacyjnych, 2015</i>
Małopolskie	nauki o życiu (<i>Life sciences</i>)	<i>Inteligentne Specjalizacje Województwa Małopolskiego: uszczegółowienie obszarów wskazanych w RSI WM 2014–2020, 2015</i>
Mazowieckie	bezpieczna żywność	<i>Regionalna Strategia Innowacji dla Mazowsza do 2020 roku, 2015</i>
Opolskie	technologie rolno-spożywcze	http://rpo.ocrg.opolskie.pl/aktualnosc-75-specjalizacje_inteligentne_wojewodztwa.html
Podkarpackie	jakość życia	<i>Wiodące branże województwa podkarpackiego – inteligentne specjalizacje regionalne, 2014</i>
Podlaskie	sektor rolno-spożywczy i sektory powiązane z nim łańcuchem wartości	<i>Plan rozwoju przedsiębiorczości w oparciu o inteligentne specjalizacje województwa podlaskiego na lata 2015–2020+ (RIS3), 2015</i>
	ekoinnowacje, nauki o środowisku i sektory powiązane z nimi łańcuchem wartości	
Świętokrzyskie	nowoczesne rolnictwo i przetwórstwo spożywcze	<i>Załącznik nr 1 do Planu Wykonawczego do RIS3</i>
Warmińsko-mazurskie	żywność wysokiej jakości	<i>Badanie potencjału innowacyjnego i rozwojowego przedsiębiorstw funkcjonujących w obszarze inteligentnych specjalizacji województwa warmińsko-mazurskiego</i>
Wielkopolskie	biosurowce i żywność dla świadomych konsumentów	http://iw.org.pl/obszary-inteligentnych-specjalizacji/
Zachodniopomorskie	nowoczesne przetwórstwo rolno-spożywcze	<i>Wykaz inteligentnych specjalizacji województwa zachodniopomorskiego (Projekt), 2016</i>

Źródło: opracowanie własne.

Udział liczby specjalizacji inteligentnych w Polsce związanych z sektorem rolnictwa wynosi 14% (ryc. 1). Biorąc pod uwagę mnogość gałęzi przemysłu i traktując każdą z nich osobno, sektor rolnictwa jest najczęściej reprezentowany spośród wszystkich sektorów w dokumentach RSI.

Ryc. 1. Struktura specjalizacji inteligentnych wg autorskiego podziału na kategorie 1 – rolnictwo (*agriculture*), 2 – technologie informacyjno-komunikacyjne (*information and communication technologies*), 3 – energetyka i przemysł wydobywczy (*power industry and mining industry*), 4 – przemysł maszynowy, elektromaszynowy, metalowy, motoryzacyjny (*machinery industry, electromechanical industry, metal industry, automotive industry*), 5 – ekologia (*ecology*), 6 – medycyna (*medicine*), 7 – chemia i tworzywa sztuczne (*chemistry and plastics*), 8 – przemysł drzewny i meblarstwo (*wood industry and furniture production*), 9 – budownictwo (*civil engineering*), 10 – usługi biznesowe (*business services*), 11 – transport lądowy i logistyka (*land transport and logistics*), 12 – transport morski i logistyka (*maritime transport and logistics*), 13 – potrzeby społeczne i jakość życia (*social needs and quality of life*), 14 – dziedzictwo kulturowe (*cultural heritage*), 15 – przemysł włókienniczy (*textile industry*).

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów z tabeli 1.

Source: own elaboration based on documents in Table 1.

Metodologia

Metodologia identyfikacji specjalizacji inteligentnych jest niespójna w poszczególnych dokumentach na szczeblu regionalnym, co utrudnia ich zbadanie. Ponadto, zależność od wielu czynników, takich jak: struktura agrarna, stopień mechanizacji, warunki naturalne nie ułatwiają zbadania specjalizacji inteligentnych związanych z sektorem rolnictwa. Problematiczne jest zmierzenie poziomu rozwoju danego sektora pod kątem konkretnej specjalizacji. Rozwój inteligentny oparty na procesach „przedsiębiorczego uczenia się”, o którym pisali A. Rodriguez-Pose (2001), B. Bilbao-Osorio i A. Rodriguez-Pose (2004), D. Foray (2009), F. Barca i in. (2012) oraz P. McCann i R. Ortega-Argilés, (2013), jest niepo-

liczalny (Naldi i in. 2015). W niniejszym artykule nie podjęto więc z przyczyn obiektywnych próby analizy szeroko pojętego „rozwoju inteligentnego”. Przeanalizowano natomiast potencjały rozwojowe oraz dokonano identyfikacji specjalizacji produkcyjnej w celu wykazania, że specjalizacje inteligentne w różnych województwach mogą mieć zupełnie inny charakter właśnie ze względu na różny profil produkcji rolnej. Analiza potencjałów pozwoliła określić, które specjalizacje inteligentne zostały wskazane zgodnie z rzeczywistym potencjałem rozwoju.

Podstawowym czynnikiem identyfikacji danej specjalizacji jest potencjał endogeniczny. Charakter specjalizacji inteligentnych, które opierają się na *GPT* i potencjale naukowo-badawczym, implikuje podział badania sektora rolnictwa na analizę potencjałów: gospodarczego, naturalnego i naukowo-badawczego (tab. 2).

Tabela 2. Wskaźniki potencjałów przyjęte w badaniu

Potencjał gospodarczy	<ul style="list-style-type: none"> • udział liczby podmiotów (PKD 2007): sekcja A dział 01 w liczbie podmiotów ogółem (2015) • udział liczby podmiotów (PKD 2007): sekcja C dział 10 w liczbie podmiotów ogółem (2015) • udział towarowej produkcji rolniczej w kraju w% (2010–2015) • liczba traktorów o mocy powyżej 60kW/1ha użytków rolnych (2016)
Potencjał naturalny	<ul style="list-style-type: none"> • wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (2010)
Potencjał naukowo-badawczy	<ul style="list-style-type: none"> • liczba absolwentów po studiach rolniczych/1000 absolwentów ogółem (2015) • nakłady wewnętrzne na działalność B+R w dziedzinie nauk rolniczych w zł (2015)

Źródło: opracowanie własne.

Potencjał gospodarczy został obliczony na podstawie danych o podmiotach gospodarczych w sekcji A dział 01 (uprawy rolne, chów i hodowla zwierząt, łowiectwo, włączając działalność usługową) i sekcji C dział 10 (produkcja artykułów spożywczych), danych o produkcji towarowej oraz stopniu mechanizacji z wyszczególnieniem ciągników o wysokiej mocy silnika. Poprzez potencjał gospodarczy rolnictwa rozumie się zdolność do ekonomicznej (efektywnej) produkcji rolniczej, dlatego też przyjęty zestaw wskaźników powinien wykazać, które województwa posiadają odpowiednią bazę ekonomiczną do produkcji i przetwórstwa produktów rolnych.

W analizie potencjału naturalnego posłużono się wskaźnikiem jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (wjrpp). Waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej dokonano na podstawie wskaźników bonitacji: jakości i przydatności rolniczej gleb, agroklimatu, rzeźby terenu i warunków wodnych (*Raport... 2010*).

Potencjał naukowo-badawczy jest istotnym elementem specjalizacji inteligentnej. Inteligentny rozwój powinien opierać się na zaawansowanych technologiach i badaniach, dlatego też w analizie uwzględniono wydatki na sektor B+R w rolnictwie oraz liczbę absolwentów uczelni wyższych o profilu rolniczym w przeliczeniu na 1000 absolwentów ogółem.

Wielowymiarowe analizy taksonomiczne (Pluta 1977) umożliwiają zestawienie danych ilościowych, które mają różne jednostki miary i obliczenie wskaźnika syntetycznego oraz odległości od wzorca poprzez standaryzację tych danych. Metodę wielowymiarowej analizy porównawczej wykorzystano w analizie potencjałów rozwoju rolnictwa. Procedura obliczeniowa przedstawia się następująco:

Standaryzacja danych:

$$y'_S = \frac{y_{ij}}{\max y_{ij}}, \quad j' \in S, j = 1, 2, \dots, n$$

$$y'_D = \frac{\min y_{ij}}{y_{ij}}, \quad j' \in D, j = 1, 2, \dots, m$$

gdzie:

y'_S – wartość stymulanty po standaryzacji

y'_D – wartość destymulanty po standaryzacji

y_{ij} – wartość wskaźnika w j-tej jednostce przestrzennej

$\max y_{ij}$ – najwyższa wartość wskaźnika

$\min y_{ij}$ – najniższa wartość wskaźnika

Obliczanie wskaźnika sumarycznego:

$$S_i = \sum_j^n y'_S + \sum_{j=1}^m y'_D$$

Obliczanie wskaźnika sumarycznego unormowanego:

$$S_i^n = \frac{\sum_j^n y'_S + \sum_{j=1}^m y'_D}{n + m}$$

gdzie:

$n + m$ – liczba stymulant i destymulant.

Kolejnym etapem analizy była synteza osiągniętych wyników. Przyjęto, że wartością progową będzie średnia arytmetyczna wskaźników sumarycznych unormowanych poszczególnych potencjałów:

$$WP = \frac{\sum S_i^n}{16}$$

gdzie:

WP – wartość progowa

Następnie dokonano klasyfikacji:

$S_i^n > WP - 1$ pkt

$S_i^n < WP - 0$ pkt

W kolejnym kroku dokonano zsumowania uzyskanych punktów i wydzielono następujące klasy:

3 pkt – wysoki potencjał (rozwoju) specjalizacji

2 pkt – średni potencjał specjalizacji

1 pkt – niski potencjał specjalizacji

0 pkt – brak potencjału

W badaniach nad specjalizacją produkcji rolniczej wykorzystywano wskaźnik specjalizacji rolniczej zaproponowany przez J. Kostrowickiego (Szyrmer 1975). Metoda ta polega na obliczeniu stopnia specjalizacji przy użyciu danych ilościowych w postaci wielkości produkcji rolniczej mierzonej w tej samej jednostce miary, np. w decytonach (wzór poni-

zej). W ten sposób można stwierdzić, który profil produkcji dominuje w poszczególnych regionach – w czym dany region się specjalizuje. Jednakże ze względu na konstrukcję tego wskaźnika, dane te nie są porównywalne między regionami, gdyż nie świadczą o większej produkcji w regionach wyspecjalizowanych w porównaniu z tymi mniej wyspecjalizowanymi.

$$W_j = \sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}$$

$$\frac{1}{\sqrt{m}} \leq W_j \leq 1$$

gdzie:

m – liczba cech,

$\sum_{i=1}^m a_{ij}^2$ – suma kwadratów j -tych cech w i -tej w jednostce terytorialnej.

Analizę specjalizacji produkcyjnej poddano syntezie. Wysokość stopnia specjalizacji produkcyjnej postanowiono sklasyfikować według metody średnich zagnieżdżonych. Celem badania było wskazanie regionów o wybitnej specjalizacji produkcyjnej. W pierwszym etapie obliczona została średnia arytmetyczna (sr_2) dla danego zbioru wartości, w tym przypadku dla danego profilu produkcji. Następnie obliczono średnie arytmetyczne (kolejno sr_1 i sr_3) dla wartości poniżej średniej oraz osobno dla wartości powyżej średniej obliczonej w pierwszym etapie. W ten sposób otrzymano 4 stopnie specjalizacji produkcji:

- wybitny – powyżej sr_3 ,
- wysoki – sr_2 – sr_3 ,
- przeciętny – sr_1 – sr_2 ,
- niski – poniżej sr_1 .

Z merytorycznego punktu widzenia istotne jest wyodrębnienie produkcji zwierzęcej i roślinnej. W badaniach nad specjalizacją produkcyjną wskaźnik specjalizacji często obliczany jest przy wykorzystaniu wszystkich danych – zarówno dla produkcji zwierzęcej, jak i roślinnej. Nie jest to do końca poprawne podejście ze względu na odmienną charakterystykę danych (np. wartość w dt żywca wieprzowego w stosunku do zbiorów pszenicy w dt). Dlatego też w niniejszym artykule oba rodzaje produkcji potraktowane są osobno.

W produkcji zwierzęcej uwzględniono: żywiec wieprzowy, barani, drobiowy, cielęcy i wołowy. Ponadto obliczono udział w kraju w produkcji mleka krowiego każdego z województw. W produkcji roślinnej uwzględniono: a) owoce jagodowe, warzywa gruntowe, owoce z drzew oraz osobno: b) zboża podstawowe z mieszkankami, ziemniaki, buraki cukrowe, rzepak i rzepik oraz produkcję siana z łąk i pastwisk łącznie.

W części analitycznej dotyczącej specjalizacji produkcyjnej przedstawiono także kierunki specjalizacji produkcyjnej (towarowości). Wyniki uzyskano przy zastosowaniu metody Okuniewskiego (1958, 1959), według której wydzielono gałęzie produkcji, które w danym regionie dominują:

- udział w produkcji powyżej 50% – specjalizacja jednokierunkowa,
- udział 2 gałęzi produkcji łącznie wyższy niż 50% (przy założeniu że udział każdej z nich nie przekraczał 50%) – specjalizacja dwukierunkowa,
- udział w produkcji poniżej 50% – brak specjalizacji.

Produkcję mleka potraktowano osobno ze względu na wysoki poziom produkcji w każdym z województw. W tym przypadku decydowała średnia wielkość produkcji. W przypadku wybitnej specjalizacji, profil ten został uwzględniony w produkcji zwierzęcej jako dodatkowy kierunek.

Analiza potencjałów rozwojowych

Badanie potencjału gospodarczego pokazuje zdecydowaną przewagę województwa wielkopolskiego. Nieco niższe wartości osiągnęły województwa mazowieckie i lubelskie, które dysponują także wysokim potencjałem gospodarczym (tab. 3). Najślabiej pod tym względem wypadają województwa: śląskie, podkarpackie, dolnośląskie, lubuskie, małopolskie, pomorskie, świętokrzyskie i zachodniopomorskie.

Tabela 3. Potencjały rozwojowe – wskaźniki sumaryczne unormowane

Województwo	Wskaźnik sumaryczny unormowany		
	gospodarczy	naturalny	naukowo-badawczy
Dolnośląskie	0,41	0,92	0,31
Kujawsko-pomorskie	0,65	0,87	0,26
Lubelskie	0,71	0,91	0,67
Lubuskie	0,43	0,77	0,06
Łódzkie	0,64	0,76	0,15
Małopolskie	0,41	0,85	0,39
Mazowieckie	0,75	0,74	0,71
Opolskie	0,54	1,00	0,02
Podkarpackie	0,38	0,86	0,14
Podlaskie	0,65	0,68	0,12
Pomorskie	0,40	0,81	0,02
Śląskie	0,36	0,79	0,02
Świętokrzyskie	0,43	0,85	0,00
Warmińsko-mazurskie	0,59	0,81	0,67
Wielkopolskie	0,96	0,80	0,58
Zachodniopomorskie	0,45	0,83	0,15
Średnia (WP)	0,55	0,83	0,27

Źródło: opracowanie własne.

W analizie wskaźnika potencjału naturalnego wartości powyżej średniej osiągnęły województwa: dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, lubelskie, małopolskie, opolskie, podkarpackie, świętokrzyskie oraz zachodniopomorskie. Najślabiej, przede wszystkim ze względu na jakość i przydatność rolniczą gleb, agroklimat oraz warunki wodne, wypadają województwa: podlaskie, mazowieckie i lubuskie (*Raport...* 2010).

Z analiz potencjału naukowo-badawczego wynika duża rozbieżność uzyskanych wyników (0,00–0,71). Widoczny jest wpływ renomowanych uczelni wyższych oraz możliwości

finansowych województw. Najwyższe wskaźniki osiągnęły województwa: mazowieckie, warmińsko-mazurskie, lubelskie oraz wielkopolskie.

Analiza potencjałów rozwoju rolnictwa potwierdziła zasadność wyboru specjalizacji inteligentnych związanych z tym sektorem w kilku województwach: lubelskim (potencjał wysoki), dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, małopolskim, mazowieckim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim (potencjał średni). W województwie lubelskim zidentyfikowano 1 specjalizację związaną z sektorem rolnictwa. 6 województw osiągnęło średni poziom potencjału. W przypadku województw: dolnośląskiego i małopolskiego występują niewystarczające warunki gospodarcze do rozwoju specjalizacji inteligentnych. Województwa mazowieckie, warmińsko-mazurskie i wielkopolskie dysponują słabszymi warunkami naturalnymi, natomiast województwo kujawsko-pomorskie odstaje od pozostałych pod kątem zaplecza naukowo-badawczego. W tych województwach samorzady wskazały od 1 do 2 specjalizacji inteligentnych związanych z rolnictwem. Tyle samo województw osiągnęło niski poziom potencjału i także w tych województwach wskazano od 1 do 2 specjalizacji. Brak potencjału rozwoju rolnictwa stwierdzono w województwie lubuskim (1 specjalizacja) oraz pomorskim i śląskim, gdzie samorzady nie wskazały żadnej specjalizacji inteligentnej związanej z sektorem rolnictwa (tab. 4).

Tabela 4. Analiza potencjałów rozwoju rolnictwa – synteza

Województwo	Liczba IS	Potencjał gospodarczy	Potencjał naturalny	Potencjał naukowo-badawczy	Suma punktów	Syntetyczna ocena potencjału
Lubelskie	1	1	1	1	3	wysoki
Kujawsko-pomorskie	2	1	1		2	średni
Mazowieckie	1	1		1	2	średni
Warmińsko-mazurskie	1	1		1	2	średni
Wielkopolskie	1	1		1	2	średni
Dolnośląskie	1		1	1	2	średni
Małopolskie	1		1	1	2	średni
Łódzkie	1	1			1	niski
Podlaskie	2	1			1	niski
Opolskie	1		1		1	niski
Podkarpackie	1		1		1	niski
Świętokrzyskie	1		1		1	niski
Zachodniopomorskie	1		1		1	niski
Lubuskie	1					brak
Pomorskie	0					brak
Śląskie	0					brak

Źródło: opracowanie własne.

Identyfikacja i analiza specjalizacji produkcyjnych

Kolejnym etapem badania jest identyfikacja specjalizacji produkcyjnej. Według przyjętej metody (średnich zagnieżdżonych) osiągnięto przedziały przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 5. Przedziały stopni specjalizacji produkcyjnej

Stopień specjalizacji	Produkcja zwierzęca (żywiec)	Produkcja zwierzęca (mleko krowie)	Produkcja roślinna (a)	Produkcja roślinna (b)
wybitny	powyżej 0,70	powyżej 12,9	powyżej 0,82	powyżej 0,63
wysoki	0,67–0,70	6,4–12,9	0,76–0,82	0,58–0,63
przeciętny	0,61–0,66	2,3–6,3	0,67–0,75	0,55–0,57
niski	poniżej 0,61	poniżej 2,3	poniżej 0,67	poniżej 0,55

Źródło: opracowanie własne.

Z uwagi na specyfikę przedmiotu badań istotnymi wynikami są wartości powyżej i poniżej wartości sr3. Wybitny stopień specjalizacji w produkcji żywca wykazują województwa lubuskie i zachodniopomorskie. Produkcję mleka krowiego, z racji wysokiej specjalizacji krajowej w tym zakresie, potraktowano osobno i przeanalizowano udział produkcji każdego z województw w produkcji krajowej. Wybitny stopień specjalizacji w produkcji mleka osiągnęły województwa: mazowieckie, podlaskie i wielkopolskie. W produkcji roślinnej (a) z kolei wybitny stopień specjalizacji odnotowano w kujawsko-pomorskim, opolskim i śląskim. W produkcji roślinnej (b) należy wyróżnić podlaskie i warmińsko-mazurskie, co świadczy także o profilu produkcji zwierzęcej (produkcja siana z łąk i pastwisk). Wysoki stopień specjalizacji produkcji zwierzęcej (żywiec) osiągnęło 5 województw, a w przypadku produkcji mleka krowiego – 3 województwa. Świadczy to o wysokiej specjalizacji produkcji krajowej. W przypadku produkcji roślinnej (a) 5 województw osiągnęło wysokie wskaźniki, natomiast dla produkcji roślinnej (b) – 3 województwa. Pozostałe województwa nie wykazują wartości wskazujących na specjalizację produkcyjną i osiągnęły wartości przeciętne oraz niskie.

Kierunki produkcji wskazano w tabeli 7. W przypadku produkcji mleka decydowała przeciętna wartość udziału w produkcji krajowej. Według przyjętej metody (Okuniewskiego) można było określić od 1 do 3 profili produkcji w każdym rodzaju produkcji rolnej.

Specjalizacja produkcyjna województw zarówno w produkcji zwierzęcej, jak i roślinnej skupia się na kilku produktach. W przypadku tej pierwszej jest to żywiec wieprzowy lub drobiowy oraz mleko. Natomiast w produkcji roślinnej dominują owoce z drzew i warzywa gruntowe a także zboża podstawowe z mieszankami, buraki cukrowe oraz produkcja siana z łąk i pastwisk. Najbardziej wyspecjalizowane regiony pod względem produkcji (pomorskie i śląskie) nie wskazały żadnej specjalizacji inteligentnej związanej z sektorem rolnictwa. Wysoko wyspecjalizowane pod tym względem województwa, takie jak: podlaskie czy kujawsko-pomorskie wskazały aż po dwie specjalizacje inteligentne, lecz dysponują odpowiednio – niskim i średnim potencjałem rozwoju (patrz. tab. 4). Najwyższym potencjałem dysponuje województwo lubelskie, które specjalizuje się w produkcji żywca wieprzowego, owoców z drzew, warzywach gruntowych, zbożach i mieszankach oraz burakach cukrowych. W tym województwie jako specjalizację inteligentną wskazano biogospodarkę,

co świadczy o wielokierunkowym rozwoju w ramach tej specjalizacji. Można przypuszczać, że sektor rolny nie będzie najważniejszym jej ogniwem, lecz jednym z kilku wspieranych w ramach jednej specjalizacji (województwo lubelskie wskazało łącznie 4 specjalizacje inteligentne).

Dla produkcji zwierzęcej analiza wykazała, że 8 województw ściśle specjalizuje się w jednym profilu produkcji (specjalizacja jednokierunkowa). W 5 województwach wykazano specjalizację dwukierunkową, natomiast w pozostałych 3 – brak jest specjalizacji produkcyjnej. Zupełnie odmienny wynik osiągnięto dla produkcji roślinnej, gdzie aż w 12 województwach występują więcej niż 2 dominujące kierunki produkcji. W województwach opolskim, podlaskim, śląskim i warmińsko-mazurskim określono dwukierunkowy typ specjalizacji.

Tabela 6. Specjalizacja produkcyjna wg wskaźnika specjalizacji rolniczej*

Województwo	Liczba IS	Produkcja zwierzęca (żywiec)	Produkcja zwierzęca (mleko krowie)	Produkcja roślinna (a)	Produkcja roślinna (b)
Dolnośląskie	1	0,70	1,5	0,79	0,55
Kujawsko-pomorskie	2	0,64	7,2	0,88	0,54
Lubelskie	1	0,63	6,1	0,61	0,56
Lubuskie	1	0,78	0,7	0,71	0,57
Łódzkie	1	0,61	7,6	0,67	0,57
Małopolskie	1	0,57	2,5	0,79	0,58
Mazowieckie	1	0,69	21,7	0,77	0,57
Opolskie	1	0,66	2,1	0,86	0,60
Podkarpackie	1	0,65	1,8	0,68	0,53
Podlaskie	2	0,58	19,9	0,66	0,70
Pomorskie	0	0,67	2,7	0,81	0,53
Śląskie	0	0,67	1,9	0,84	0,60
Świętokrzyskie	1	0,59	2,0	0,70	0,54
Warmińsko-mazurskie	1	0,67	7,5	0,67	0,67
Wielkopolskie	1	0,62	13,5	0,82	0,54
Zachodniopomorskie	1	0,77	1,3	0,66	0,54
sr1	-	0,61	2,3	0,67	0,55
sr2	-	0,66	6,3	0,75	0,57
sr3	-	0,70	12,9	0,82	0,63

*dla produkcji mleka przyjęto średnią wartość udziału w produkcji krajowej.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 7. Rodzaje i profile produkcji rolnej – synteza

Województwo	Liczba IS	Produkcja zwierzęca		Produkcja roślinna	
		typ specjalizacji	profil produkcji	typ specjalizacji	profil produkcji
Dolnośląskie	1	jednokierunkowa	drobiowy	brak specjalizacji	warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami i łąki i pastwiska
Kujawsko-pomorskie	2	jednokierunkowa	wieprzowy	brak specjalizacji	warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami i buraki cukrowe
Lubelskie	1	jednokierunkowa	wieprzowy	brak specjalizacji	owoce z drzew i warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami i buraki cukrowe
Lubuskie	1	jednokierunkowa	drobiowy	brak specjalizacji	warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami i łąki i pastwiska
Łódzkie	1	brak specjalizacji	wieprzowy i drobiowy, mleko	brak specjalizacji	owoce z drzew i warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami i łąki i pastwiska
Małopolskie	1	dwukierunkowa	wieprzowy i drobiowy	brak specjalizacji	warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami i łąki i pastwiska
Mazowieckie	1	dwukierunkowa	drobiowy, mleko	brak specjalizacji	owoce z drzew, zboża podstawowe z mieszankami i łąki i pastwiska
Opolskie	1	dwukierunkowa	wieprzowy i drobiowy	dwukierunkowa	warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami
Podkarpackie	1	dwukierunkowa	wieprzowy i drobiowy	brak specjalizacji	warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami i łąki i pastwiska
Podlaskie	2	brak specjalizacji	wieprzowy i drobiowy, mleko	dwukierunkowa	warzywa gruntowe, łąki i pastwiska
Pomorskie	0	jednokierunkowa	wieprzowy	brak specjalizacji	warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami i łąki i pastwiska
Śląskie	0	jednokierunkowa	drobiowy	dwukierunkowa	warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami
Świętokrzyskie	1	dwukierunkowa	wieprzowy i drobiowy	brak specjalizacji	owoce z drzew, zboża podstawowe z mieszankami i łąki i pastwiska
Warmińsko-mazurskie	1	jednokierunkowa	drobiowy	dwukierunkowa	warzywa gruntowe, łąki i pastwiska
Wielkopolskie	1	brak specjalizacji	wieprzowy i drobiowy, mleko	brak specjalizacji	warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami i buraki cukrowe
Zachodniopomorskie	1	jednokierunkowa	drobiowy	brak specjalizacji	warzywa gruntowe, zboża podstawowe z mieszankami i łąki i pastwiska

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie i wnioski

Analiza potencjałów pokazała, że samorządy adekwatnie do zasobów endogenicznych identyfikują specjalizacje inteligentne. W opozycji do tego stwierdzenia jednak staje wieloaspektowość tych specjalizacji, co wiąże się z istotnością sektora rolnego w polityce rozwoju opartej na specjalizacjach inteligentnych. Należy także mieć na uwadze, że struktura produkcji rolnej podlega zmianom, a działalność w ramach inteligentnych specjalizacji może te zmiany przyspieszyć. Popularność sektora rolnictwa w RIS napawa pewnymi nadziejami na postęp technologiczny. „Inteligentne specjalizowanie się” nie powinno w tym przypadku być ograniczane do innowacyjnych inicjatyw, lecz także do świadomego i zrównoważonego podejścia w planowaniu produkcji i jej odpowiedniej dywersyfikacji. Zróżnicowanie pomiędzy regionami w tym zakresie także jest relatywnie niskie i ogranicza się do 2–3 kierunków produkcji rolnej, zarówno zwierzęcej, jak i roślinnej. Wybitny bądź wysoki stopień specjalizacji produkcyjnej nie musi więc być zjawiskiem pozytywnym. Dywersyfikacja produkcji może okazać się pewnym zabezpieczeniem, lecz w dobie „specjalizowania się” staje się to mniej istotne. Taki stan rzeczy może okazać się zagrożeniem dla funkcjonowania gospodarstw rolnych o wysokiej monokulturze produkcji.

Niewiadomą pozostaje to, w jaki sposób nowa koncepcja rozwoju regionalnego wpłynie na rozwój rolnictwa. Wyspecjalizowane regiony mogą być wspierane w ramach specjalizacji inteligentnych we wskazanych kierunkach produkcji, lecz mogą się też utworzyć nowe kierunki i nowe możliwości. Polityka proinnowacyjna jest nastawiona na wdrażanie nowych technologii podnoszących konkurencyjność. Polskie rolnictwo może wykorzystać szansę, jaką daje nowa perspektywa finansowania, która ściślej niż w poprzednich latach ukierunkowuje działania inwestycyjne. Tradycyjne kierunki produkcji rolnej mają szansę dzięki tym działaniom, a ściślej – dzięki specjalizacjom inteligentnym, stać się bardziej konkurencyjne.

Literatura

- Bański J.**, 1999, *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, Prace Geograficzne, 172, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Barca F., McCann P., Rodríguez-Pose A.**, 2012, *The case for regional development intervention: place-based versus place-neutral approaches*, Journal of Regional Science, 52 (1), s. 134–152.
- Bathelt, H., Glückler J.**, 2012, *Wirtschafts geographie. Ökonomische Beziehungen in räumlicher Perspektive*, UTB, Stuttgart.
- Benner M.**, 2013, *From smart specialisation to smart experimentation: Towards a new theoretical framework for EU regional policy*, SPACES online, 11, Issue 2013–04, Toronto and Heidelberg.
- Bilbao-Osorio B., Rodríguez-Pose A.**, 2004, *From R&D to innovation and economic growth in the EU*, Growth Change, 35 (4), s. 434–455.
- Bowler I.R.**, 1986, *Intensification, concentration and specialization in agriculture – the case of European Community*, Geography, 71, s. 14–24
- Bowler I.R.**, 1987, *The regional restructuring of production in capitalist agriculture*, Rural Systems, 5, 1, s. 17–26
- Dziemianowicz W., Szlachta J., Peszat K.**, 2014, *Potencjały rozwoju i specjalizacje polskich województw*, Geoprofit, Warszawa.

- Dzierżanowski M.**, 2013, *Definiowanie i rozwijanie inteligentnych specjalizacji – wnioski z dobrych praktyk w zakresie polityk klastrowych*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Foray D.**, 2009, *Understanding “Smart Specialization”* [w:] *The Question of R&D Specialization: Perspectives and policy implications*, JRC Scientific and Technical Reports, European Commission, Bruksela.
- Foray D., David P.A., Hall B.**, 2009, *Smart Specialisation – The Concept*, Knowledge Economists Policy Brief, 9, Bruksela
- Grosse T.G.**, 2002, *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*, Studia Regionalne i Lokalne, 1, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego UW, Warszawa, s. 25–48
- Kardas M.**, 2011, *Inteligentna specjalizacja – (nowa) koncepcja polityki innowacyjnej*, OPTIMUM STUDIA EKONOMICZNE, 2, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok, s. 121–135
- Kulikowski R.**, 2003, *Syntetyczne metody badań produktywności i towarowości rolnictwa: Zastosowania w badaniach geograficznych w Polsce*, Prace Geograficzne, 187, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Kulikowski R.**, 2012, *Produktywność i towarowość rolnictwa w Polsce*, Barometr Regionalny, 4 (30), WSZiA, Zamość, s. 17–29
- McCann P., Ortega-Argiles R.**, 2015, *Smart specialization, regional growth and applications to European Union cohesion policy*, Regional Studies, 49, s. 1291–1302
- Naldi L., Nilsson P., Westlund H., Wixe S.**, 2015, *What is Smart Rural Development?* Journal of Rural Studies, 40, s. 90–101
- Okuniewski J.**, 1959, *Intensywność i poziom produkcji w gospodarstwach chłopskich*, PWRiL, Warszawa.
- Okuniewski J.**, 1958, *Próba oznaczenia kierunków produkcji*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1, IERiGŻ–PIB, Warszawa.
- Pluta W.**, 1977, *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach ekonomicznych*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Porter M.E.**, 1990, *The Competitive Advantage of Nations*, The Macmillan Press LTD, London.
- Proniewski M.**, 2013, *Badanie potencjałów i specjalizacji polskich regionów: zarys metodologiczny*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa (ekspertyza).
- Pytkowski W.**, 1964, *Niektóre pojęcia z zakresu organizacji gospodarstw*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 4, s. 165–169
- Raport o stanie środowiska w województwie podkarpackim w 2010 roku*, 2011, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Rzeszów.
- Rehfeld D.**, 2013, *Clusterpolitik, intelligente Spezialisierung, soziale Innovationen – neue Impulse in der Innovationspolitik*, IAT Forschung Aktuell, 04, Institut Arbeit und Technik der Westfälischen Hochschule, Gelsenkirchen, Bocholt, Recklinghausen.
- Rodríguez-Pose A.**, 2001, *Is R&D investment in lagging areas of Europe worthwhile? theory and empirical evidence*, Papers in Regional Science, 80 (3), s. 275–295.
- Ślusarz G.**, 2015, *Koncepcja inteligentnej specjalizacji w rolnictwie i obszarach wiejskich. Dylematy i wyzwania*. Roczniki Naukowe SERiA, XVII, 6, Poznań.
- Szyrmer J.H.**, 1975, *Stopień specjalizacji rolnictwa, Próba zastosowania nowej metody mierzenia*, Przegląd Geograficzny, 47, 1, s. 117–135
- Tłuczak A.**, 2016, *Regionalna specjalizacja produkcji rolnej w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 42, s. 209–216.
- Wojtaszek Z.**, 1963, *Zagadnienia specjalizacji gospodarstw rolnych w Wielkiej Brytanii*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 6, Warszawa, s. 101–116

Vanhillo T., Verhetsel A., 2012, *Paradigm change In regional policy: towards smart specialisation?*

Lessons from Flanders (Belgium), *Belgeo*, 1–2, Inaugural issue, s. 5.

www.bdl.stat.gov.pl/bdl/start

www.minrol.gov.pl

Summary

The article presents analysis of development potential of agriculture in Poland in regional dimension in the context of smart specializations concept. The paper assumed to characterize all smart specializations related to agriculture. The analysis of all 16 voivodships in the context of agriculture potential was conducted. Three potentials: economic, natural and scientific were examined. In addition, the research has been extended to identify production specialization in each region. Numerous statistical methods were used in the studies and classification of development potential was conducted in the context of implementing regional smart specializations. The objectives of the Europe 2020 Strategy extend regional policy to develop Regional Innovation Strategies, where regions are obligated to identify their strengths. This is important in the context of the new funding program of 2014-2020, as the initiatives supported by the RIS are to implement in all voivodships an innovative model of economic development. However, the choice of smart specialization does not always reflect the real potential of the region in a given sector. The agricultural sector is also specific due to many constraints, therefore the total output potential is incomparable between regions.

Informacja dla Autorów

Studia Obszarów Wiejskich to wydawnictwo publikujące oryginalne opracowania naukowe z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej, geografii wsi i przestrzennego zagospodarowania kraju w języku polskim lub/i angielskim. Zapraszamy Autorów do nadsyłania wartościowych artykułów. Przestrzeganie poniższych zaleceń formalnych usprawni prace redakcyjne i przyczyni się do szybszej publikacji nadsyłanych materiałów.

Uwagi ogólne. Zgłoszenie przez autora (ów) tekstu do *Studiów Obszarów Wiejskich* oznacza, że nie jest on przewidziany do druku w innym wydawnictwie. Jest także jednoznaczne z wyrażeniem zgody na jego rozpowszechnianie przez IGIPZ PAN w formie drukowanej i elektronicznej z wykorzystaniem licencji Creative Commons: uznanie autorstwa, 3.0 Polska.

Podstawowym sposobem przekazania materiałów do druku jest przesłanie tekstu i załączników na płycie CD na adres wskazany przez redakcję. Tekst artykułu powinien być napisany zwięźle, ale jasno, przy użyciu edytora MS WORD. Objętość artykułu nie powinna przekraczać 6000 słów. Wszystkie załączniki graficzne muszą być dostarczone w formie osobnych plików. Preferowany format dla danych liczbowych to MS EXCEL, a dla załączników graficznych pliki w formacie JPG, TIF, EPS, CDR*, AL* (*Wymagany zapis do edycji w starszych wersjach programów, na chwilę obecną: Corel Draw do wersji 14, Adobe Illustrator do wersji 11).

Strona tytułowa. Na pierwszej stronie należy w kolejności umieścić: tytuł pracy w języku polskim, tytuł pracy w języku angielskim, imię i nazwisko autora/autorów (cyfry arabskie po nazwisku, umieszczane jako indeks górny, określają odp. afiliację), afiliację, adres (y), e-mail (e), zarys treści (maksymalnie 200 słów powinien zawierać: sformułowanie celu pracy/badań, identyfikację obiektu badań, przedmiotu rozważań, istotę stosowanej metody, najważniejsze wyniki i wnioski), słowa kluczowe (podaje się nie więcej niż 5 słów kluczowych).

Tekst artykułu pisany czcionką Calibri Light 10, interlinia 1,0. Nie należy nadawać odrębnych stylów znakowych i akapitowych oraz specyficznych wyróżnień (kolor, podkreślenia, itd.) fragmentom tekstu. W tekście opracowania, przy powoływaniu się na literaturę, należy podawać nazwisko autora oraz rok publikacji, np. (Nowak 2004; Kowalski 2005, 2007) lub według A. Nowaka (2006), a przy cytowaniu również numer strony, np. według A. Nowaka (2006, s. 6). W powołaniach na więcej prac tego samego autora, które ukazały się w tym samym roku, podaje się: (Nowak 1987a, b). W przypadku wspólnej publikacji dwóch autorów podaje się: (Kowalski i Nowak 1999), a trzech i więcej autorów: (Kowalski i in. 2006).

Podziękowania – opcjonalnie oraz ewentualna informacja o źródłach finansowania publikacji i wkładzie innych podmiotów w opracowanie publikacji (zgodnie z wymogami jakościowymi i standardami etycznymi opisanymi niżej) należy zamieścić po zasadniczym tekście.

Rysunki i fotografie z podpisami i objaśnieniami w j. polskim i angielskim powinny być zamieszczone w tekście, a ponadto dołączone w postaci osobnych plików posiadających numerację zastosowaną w tekście. Wymagana jest wysoka rozdzielczość rysunków i fotografii (min. 300 dpi w plikach rastrowych JPG lub TIF). Dopuszczalne formaty wektorowe (EPS, AI*, CDR*). Tytuł ryciny i źródło w języku polskim i angielskim powinny znajdować się poza rysunkiem, w pliku tekstowym. Objasnienia znaków legendy w języku polskim i angielskim można zamieścić w obrębie ryciny lub poza nią. Rysunki i fotografie drukowane są w kolorze czarno-białym. Należy upewnić się, że po zastąpieniu ew. kolorów skalą szarości i przeskalowaniu do rozmiarów maksymalnie 12,5 x 20 cm będą one wystarczająco czytelne. Zalecany krój czcionki dla napisów będących częścią grafiki (bez możliwości edycji) to Calibri.

Tabele powinny być zamieszczone w tekście. Każda tabela powinna zawierać zwięzły tytuł (u góry) w języku polskim, kolejny numer i źródło danych (u dołu). Wszystkie skróty powinny być objaśnione (tytuł, źródło i objaśnienia należy dołączyć jedynie w pliku tekstowym). W komórkach tabeli nie powinny znajdować się znaki tabulacji (Tab) ani końca akapitu (Enter) – w razie potrzeby można korzystać ze znaku wymuszonego końca wiersza (Shift+Enter). Należy unikać nietypowego formatowania (jak wypełnienia kolorystyczne komórek, różnie grubości linii, itd.).

Spis literatury ograniczony do literatury cytowanej, w porządku alfabetycznym, należy zamieścić poniżej tekstu artykułu według poniższego wzoru:

Artykuły w czasopismach i seriach wydawniczych:

Wójcik M., 2011, *Współczesne kierunki i podejścia badawcze w geografii wsi*, Przegląd Geograficzny, 83, 2, s. 163–185.

Kulikowski R., 2013, *Obszary wiejskie województwa podlaskiego w perspektywie 2050 roku*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 31, s. 129–142.

Rozdziały w pracach zbiorowych:

Zegar J.S., 2014, *Typy społeczno-ekonomiczne indywidualnych gospodarstw rolnych według rodzaju gmin*, [w:] R. Rudnicki, M. Kluba (red.), *Zintegrowany rozwój obszarów wiejskich w świetle polityki Unii Europejskiej*, t. 1, *Rolnictwo i Wspólna Polityka Rolna*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 57–73.

Książki

Bański J., 2006, *Geografia polskiej wsi*, PWE, Warszawa.

Streszczenie. Na końcu opracowania powinno być zamieszczone streszczenie w języku angielskim zweryfikowane przez *native-speakera*. Objętość streszczenia: około 250–400 słów.

Ocena artykułów i dopuszczenie ich do druku. Wszystkie artykuły niespełniające powyższych zasad będą odsyłane do poprawy. Artykuły podlegają ocenie przez dwóch recenzentów. W procesie recenzowania stosowane jest rozwiązanie, w którym autor (zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. „*double-blind review proces*”). Wynik recenzji będzie miał decydujący wpływ na możliwość opublikowania materiału w *Studiach Obszarów Wiejskich*.

Zasady dotyczące recenzowania w *Studiach Obszarów Wiejskich*

1. Do oceny każdej publikacji powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki, w której afiliowani są autorzy publikacji.
2. W przypadku tekstów powstałych w języku obcym, co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.
3. W procesie recenzowania stosowane jest rozwiązanie, w którym Autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. *double-blind review proces*).
4. Wyznaczając recenzentów redakcja wydawnictwa zachowuje ponadto zasadę zapobiegania konfliktom interesów między recenzentem a autorem.
5. Recenzje mają formę pismną i kończą się jednoznacznym wnioskiem do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia, względnie warunkowego dopuszczenia tekstu do publikacji po jego poprawieniu przez autora według uwag zawartych w recenzji. W takiej sytuacji recenzent może zastrzec sobie prawo do ponownego zrecenzowania pracy, po dokonaniu przez autora poprawek wskazanych w pierwszej recenzji. Do publikacji dopuszczane będą prace posiadające dwie pozytywne recenzje (zawierające wniosek o dopuszczenie do publikacji) – wzór recenzji poniżej.
6. Zasady kwalifikowania lub odrzucenia publikacji oraz formularz recenzji są podane do publicznej wiadomości na stronie internetowej wydawnictwa.
7. Nazwiska recenzentów nie są publikowane przy poszczególnych artykułach

Studia Obszarów Wiejskich

ARKUSZ RECENZJI

Tytuł recenzowanego artykułu .....

1. Czy zagadnienie przedstawione w artykule jest istotne pod względem naukowym i może zainteresować szersze grono czytelników?
Czy praca przedstawia oryginalne materiały autorskie, stanowi syntezę czy przegląd badań?
2. Czy tematyka artykułu odpowiada tematyce tomu i profilowi Studiów Obszarów Wiejskich?
3. Czy sposób przedstawienia tematu jest prawidłowy, to znaczy (*odpowiedź: Tak lub Nie*)
  - czy tytuł dokładnie odpowiada treści?
  - czy zagadnienie zostało przedstawione w sposób logiczny?
  - czy wnioski wynikają z treści pracy?
  - czy odpowiednie pozycje literatury zostały uwzględnione?
  - czy ilustracje (tabele wykresy, mapy) są czytelne i wystarczające
4. Sugerowane poprawki (rozwińcie na odwrotnej lub osobnej stronie). Drobne poprawki mogą być zaznaczone w tekście artykułu.

WNIOSEK:

Ocena artykułu:

- Bardzo dobra   Dobra   Przeciętna   Temat interesujący, ale słabo przedstawiony

Artykuł warto opublikować (*właściwe podkreślić*):

- w wersji przedstawionej przez autora (-ów)
- z ewentualnymi drobnymi poprawkami sugerowanymi przez recenzentów i/lub redakcję
- po dokonaniu zasadniczych zmian sugerowanych przez recenzentów i redakcję
- artykuł nie nadaje się do publikacji

Wymogi jakościowe i standardy etyczne. W trosce o dochowanie najwyższych standardów redakcyjnych oraz w celu zapobieżenia nierzetelności w publikacjach naukowych określanych jako tzw. *ghostwriting* i *guest authorship* Redakcja *Studiów Obszarów Wiejskich* wymaga od autorów ujawniania informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania publikacji (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.). W tym celu zobowiązuje się autorów do zachowania następujących standardów podczas przygotowywania tekstów składanych do publikacji: 1) w przypadku publikacji naukowych, które nie zostały wykonane samodzielnie, tzn. opracowano je we współautorstwie lub z wykorzystaniem pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub praw-

nej), w końcowej części pracy (w punkcie: „Podziękowania”) należy zawrzeć notę, w której ujawniany jest wkład poszczególnych autorów (współautorów) w powstanie publikacji (artykułu, monografii). Oznacza to konieczność podania ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji kto jest autorem koncepcji, założeń, zastosowanych metod, protokołu itp., wykorzystywanych w toku pracy badawczej – przygotowywania publikacji; główną odpowiedzialność ponosi autor zgłaszający manuskrypt. 2) Autor/współautorzy podają ponadto informację o ewentualnych źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów w opracowanie publikacji (financjal *disclosure*). Redakcja wydawnictwa informuje, że wszelkie przejawy nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamanie i naruszanie zasad etyki obowiązujących w nauce, w tym wykryte przypadki *ghostwriting*, *guest authorship* będą dokumentowane i oficjalnie demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

Z *ghostwriting* mamy do czynienia wówczas, gdy ktoś wniósł istotny wkład w powstanie publikacji, bez ujawniania swojego udziału jako jeden z autorów lub bez wymieniania jego roli w Podziękowaniach zamieszczonych w publikacji.

Z *guest authorship* (*honorary authorship*) mamy do czynienia wówczas, gdy udział autora jest znikomy lub w ogóle nie miał miejsca, a pomimo to jest autorem/współautorem publikacji.

Wersja pierwotna. Wersja papierowa i elektroniczna są tożsame, jednakże Redakcja wskazuje wersję papierową jako wersję pierwotną czasopisma.

Adres Redakcji

ul. Twarda 51/55, 00–818 Warszawa
tel. (+48 22) 697 88 34, fax (+48 22) 620 62 21
e-mail: b.solon@twarda.pan.pl

Redaktor Naczelny
Studiów Obszarów Wiejskich
/-/
Dr Konrad Czapiewski